

**Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les
Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia**

***Parametri geometrici și arhitecturali ai
Bisericii Ortodoxe Românești din Țara Românească***

Tesi Doctoral · *Teză de Doctorat*

Doctorand:

Lluís Giménez Mateu

Professor col·laborador del Dept. d'Expressió Gràfica Arquitectònica I - ETSAB - UPC

Director i tutor de la tesi:

Dr. Joan Font i Comas

Dept. d'Expressió Gràfica Arquitectònica I - ETSAB - UPC

Codirector de la tesi:

Dr. Mircea Crișan

Dept. Ciències Tècniques - Universitat d'Arquitectura i Urbanisme "Ion Mincu" de Bucarest

Programa de doctorat:

Comunicació Visual en Arquitectura i Disseny

Departament d'Expressió Gràfica Arquitectònica I
Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona
Universitat Politècnica de Catalunya

Barcelona, octubre de 2015

Autor: Lluís Giménez Mateu - lluis.gimenez@upc.edu
Barcelona, octubre de 2015.

D'aquesta publicació existeix també una versió digital en format *pdf*, adjunta en un cd-rom a la contraportada, i en possessió de la coordinació del programa de doctorat.

PREFACI

Marc europeu de la tesi	7
Dades identificadores	8
Agraïments	9

CAPÍTOL 1 INTRODUCCIÓ 13

1.1 Presentació	15
1.2 Àmbit d'estudi	18
1.3 Objectius i metodologia	21

CAPÍTOL 2 ESTAT DE LA QÜESTIÓ 25

2.1 Introducció	27
2.2 Apunts històrics i geogràfics	28
2.3 El sentiment religiós romanès	32
2.4 Què vol dir ortodox?	42
2.5 L'església ortodoxa romanesa	44
2.6 L'adopció dels estils històrics	50
2.7 Descripció d'església	53
2.8 Conclusions	56

CAPÍTOL 3 LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS 59

3.1 Enfoc descriptiu	61
3.2 Arquitectura paleocristiana	63
3.3 Els orígens dels models a Valàquia, s. XIV	85
3.4 L'antic estil de Valàquia, s. XVI i XVII	89
3.5 L'estil de transició cap al nou estil, s. XVII	93
3.6 L'estil nou de Valàquia, s. XVII i XVIII	98
3.7 Les tipologies	103

CAPÍTOL 4 ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI 111

4.1 Descripció de l'anàlisi	113
Època 1. Esglésies del s. XIV: influències estrangeres	
B01. Església Domneasca de Curtea d'Arges (1352)	119
B02. Església del monestir de Cozia (1391)	128
B03. Església del monestir de Cotmeana (1389)	136

Època 2.	Esglésies del s. XVI: antic estil romanès	
B04.	Església del monestir Dealu (1501)	140
B05.	Església del monestir de Curtea d'Arges (1517)	148
B06.	Bolnita del monestir de Cozia (1542)	156
B07.	Església de la Cort Vella de Bucarest (1554)	164
B08.	Església del monestir Mihai Voda de Bucarest (1594)	168
B09.	Església del monestir de Tutana (1589)	174
B10.	Església del monestir de Cobia (1572)	182
B11.	Església Domneasca de Targoviste (1585)	186
Època 3.	Esglésies del segle XVII: estil de transició	
B12.	Església de Gherghita (1641)	194
B13.	Església del monestir Arnota (1634)	198
B14.	Església del monestir Plumbuita (1647)	206
B15.	Església del monestir Dintr-un Lemn (1640)	210
B16.	Església del monestir Brebu (1650)	216
B17.	Església del monestir Caldarusani (1638)	222
B18.	La Metropolia de Bucarest (1658)	228
B19.	Església del monestir Stelea (1645)	232
B20.	Església Olari de Curtea d'Arges (1687)	236
B21.	Església del monestir Govora (1645)	240
Època 4.	Esglésies de finals de s. XVII i del s. XVIII: nou estil romanès	
B22.	Església del monestir d'Aninoasa (1677)	246
B23.	Església del monestir d'Hurezi (1693)	252
B24.	Església de Maldaresti (1790)	258
B25.	Església Tots Sants de Ramnicu Valcea (1764)	264
B26.	Església del monestir Surpatele (1706)	270
CAPÍTOL 5	SIMBOLISME D'ESPAYS I FORMES	277
5.1	Introducció	279
5.2	La planta	279
5.3	Requisits ambientals	282
5.4	Seqüència d'espais característics	286
5.5	Formes exteriors	298
5.6	Conclusions	302

CAPÍTOL 6	CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA	305
6.1	Introducció	307
6.2	Comparar esglésies	309
6.3	L'escala	311
6.4	El model paramètric	324
6.5	La mètrica dels temples	331
6.6	La geometria aplicada	335
6.7	El coeficient ortodox	337
6.8	La classificació alternativa	344
CAPÍTOL 7	CONCLUSIONS	351
<hr/>		
ANNEX I	ASPECTES COMPLEMENTARIS PER A LA CONSTRUCCIÓ DE NOVES ESGLÉSIES	359
A-I.1	Introducció	359
A-I.2	Criteris generals de projecte	360
A-I.3	Criteris sobre els emplaçaments	362
A-I.4	Legislació aplicable	372
A-I.5	Elements complementaris de disseny	374
A-I.6	Espais i àrees auxiliars	382
ANNEX II	ELS FORMATS PANORÀMICS	387
A-II.1	El panorama vertical interior	387
A-II.2	Deformacions i distorsions	390
A-II.2	“Martyrium”	394
ANNEX III	APUNTS ROMANESOS	397
A-III.1	Fitxa de Romania	397
A-III.2	Fitxa sobre la BOR	399
A-III.3	Principals diferències entre ortodòxia i catolicisme	401
BIBLIOGRAFIA		403

PREFACI

MARC EUROPEU DE LA TESI

Aquesta Tesi Doctoral se centra a analitzar, comparar, determinar i sintetitzar diferents aspectes geomètrics, de proporcions i d'elements arquitectònics que són comuns a les Esglésies Ortodoxes Romaneses, a la històrica regió de Valàquia, i que han creat un patró arquitectònic característic dels edificis de culte ortodox a Romania.

Les característiques de la Tesi fan que s'emmarqui en un àmbit europeu i per tant susceptible d'incloure la Menció Internacional en el títol de Doctor. A tal efecte, segons l'establert en l'article 15 de la disposició 2541 del B.O.E. núm. 35, de 10 de febrer de 2011:

1 - El doctorand ha realitzat tres estades d'un mes de duració -en els mesos de juliol dels anys 2011, 2012 i 2013- a la Universitat d'Arquitectura i Urbanisme "Ion Mincu" de Bucarest, sota la tutela del Dr. Mircea Crisan, donant compliment al requisit que el centre de recerca sigui en un país diferent d'Espanya.

2 - La Tesi està redactada en català i, parcialment, en romanès. I d'aquesta manera es defensarà, per complir el requisit de fer-ho parcialment en un idioma diferent de les llengües oficials d'Espanya.

3 - La Tesi està informada i avalada parcialment per doctors que pertanyen a la Universitat d'Arquitectura i Urbanisme "Ion Mincu", per tant per institucions d'educació superior no espanyoles.

4 - El tribunal avaluador estarà format parcialment per doctors que pertanyen a institucions d'educació superiors no espanyoles.

La Tesi es redacta en dues llengües minoritàries europees que pertanyen a dues cultures ben diferenciades, si bé tenen un origen comú en el llatí. A banda del text completament redactat en català, s'inclouen en romanès: la

PREFAȚĂ

CADRUL EUROPEAN AL TEZEI

Această Teză de Doctorat se centrează pe analiza, comparația, definirea și sintetizarea diferitelor aspecte geometrice, de proporție și de elemente arhitecturale care sunt comune Bisericilor Ortodoxe Românești, în regiunea istorică a Țării Românești a Valahiei, și care au creat un tipar arhitectural caracteristic al clădirilor de cult ortodox în România.

Caracteristicile acestei lucrări o fac să se încadreze într-un cadru european și deci de a fi susceptibilă să fie Mențiune Internațională a titlului de Doctor. Pentru aceasta, după cum stabilește articolul 15 din dispoziția 2541 din B.O.E.¹ nr. 35, din 10 februarie 2011:

1 - Doctorandul a realizat 3 stagii de o durată de o lună – în lunile iulie din anii 2011, 2012 și 2013 – la Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” din București, sub tutela Dr. Mircea Crișan, îndeplinind deci condiția ca centrul de cercetare să fie într-o țară diferită de Spania.

2 - Teza este redactată în catalană și, parțial, în română. În acest fel se îndeplinește astfel și condiția ca să fie redactată în parte într-o limbă diferită de limbile oficiale din Spania.

¹ Buletinul Oficial al Statului Spaniol

3 - Teza este tutelată și evaluată în parte de către doctori care aparțin Universității de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, prin urmare unor instituții de educație superioară care nu sunt spaniole.

4 - Tribunalul de evaluare va fi format în parte de către doctori care aparțin unor institute de educație superioară ne-spaniole.

Lucrarea se redactează în două limbi minoritare europene care aparțin a două culturi bine diferențiate, chiar dacă au o origine latină comună. În afară de textul complet redactat în catalană, se includ în româna: introducerea, un rezumat al fiecărui capitol, și punctele care se consideră mai relevante, în coloanele laterale (așa cum s-a făcut în acest capitol).

Pentru a ușura înțelegerea anumitor aspecte socio-culturale românești, se redactează note clarificatoare, pentru ne-cunoscătorii limbii române, de asemenea în coloanele laterale. Cuvintele originale în română apar cu litere cursive și traducerea lor în catalană, mai ales toponimele, cu litere normale și fără semnele ortografice proprii ale alfabetului românesc.

introducció, un resum de cada capítol, i els punts que es consideren més rellevants, en les columnes laterals (tal com s'ha fet en aquest capítol).

Per facilitar la comprensió de determinats aspectes socioculturals de Romania, es redacten notes aclaridores, per als no romanoparlants, també en les columnes laterals. Els mots en romanès apareixen en lletra *cursiva* i la seva transcripció al català, sobretot els topònims, en lletra normal i sense signes gramaticals propis de l'alfabet romanès.

DADES IDENTIFICADORES

Programa de doctorat:

Comunicació visual en arquitectura i disseny.

Departament d'Expressió Gràfica Arquitectònica I.

Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona.

Universitat Politècnica de Catalunya.

Doctorand:

Lluís Giménez Mateu

Professor col·laborador del Departament d'Expressió Gràfica Arquitectònica I.

Secció de Geometria, Representació i Comunicació Visual.

Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona.

Av. Diagonal 649, 2a planta, 08028 Barcelona.

Universitat Politècnica de Catalunya.

lluis.gimenez@upc.edu - 00 34 - 93 401 63 84

Director i tutor de la Tesi:

Dr. Joan Font i Comas

Doctor arquitecte del Departament d'Expressió Gràfica Arquitectònica I.

Director del CAIRAT (Centre d'Aplicacions Informàtiques a la Representació d'Arquitectura i Territori). <http://www.etsav.upc.edu/cairat>

Escola Tècnica Superior d'Arquitectura del Vallès.

C. Pere Serra 1-15, 08173 Sant Cugat del Vallès.

Universitat Politècnica de Catalunya.

joan.font@cairat.upc.edu - 00 34 - 93 401 78 57

Codirector de la Tesi:

Dr. Mircea Crișan

Enginyer de construcció i Doctor arquitecte del Departament de Ciències Tècniques.

Universitat d'Arquitectura i Urbanisme "Ion Mincu" de Bucarest.

Str. Academiei 18-20, 010014 Bucarest.

Membre del ICOMOS (*International Council on Monuments and Sites*)

Membre del CICOP (*Centro Internazionale per la Conservazione del Patrimonio Architettonico* – Itàlia)

Membre del UNRMI (*Uniunea Națională a Restauratorilor de Monumente Istorice* - Romania)

prof.mirceacrisan@gmail.com - 00 40 - 21 307 71 12

AGRAÏMENTS

Vull agrair, en primer lloc, al professor Joan Font i Comas, director d'aquesta tesi, el suport que m'ha prestat constantment, des dels meus temps d'estudiant i membre del Cairat fins al dia d'avui. La seva ajuda i dedicació, avalades per la seva comprensió de la cultura romanesa, han estat fonamentals per poder enllestir aquesta tesi amb èxit. També vull agrair al professor Mircea Crisan, codirector de la tesi, la seva encertada visió, a l'hora d'encarar la recerca realitzada a Romania, i el saber que m'ha demostrat i transmès a l'hora de combinar els temes tècnics de les esglésies amb els simbòlics.

Haig de donar les gràcies també als professors Lluís Villanueva, Ernest Redondo, Josep Gómez Serrano i Joaquim Regot, per la seva insistència, consells, intervencions i orientacions, que d'una manera o altra es reflecteixen, després de molt de temps, en aquesta tesi. Així com també agrair als professors Toni Bover i Miquel Bigas, de l'escola de fotografia de Terrassa, els seus oportuns suggeriments i suport en el tema fotogràfic.

En especial vull agrair al Metropolità Iosif la classe magistral impartida un vespre de primavera de l'any 2008, quan tot just iniciàvem el projecte de l'església de Barcelona, i que em va resultar reveladora. També agrair al Bisbe Timotei Luran les seves aportacions en temàtica litúrgica. I com no, agrair al mossèn Aurel Bunda la relació especial que mantenim des de fa anys, vinculada al projecte i la construcció del temple. La seva ajuda ha estat tenaç, i moltes de les seves explicacions es troben finalment transcrites en el present

treball. Per extensió, vull també agrair als membres de la parròquia ortodoxa romanesa Sant Jordi, les seves aportacions en la meva modesta intromissió en els seus afers.

Vull agrair la influència en la tesi de l'arquitecte Dorel Cordos, a qui admiro la seva saviesa a l'hora de projectar temples de culte, i que em fa sentir com a veritable deixeble d'un extraordinari mestre d'obres. I també vull agrair la col·laboració de l'arquitecte Joan Torredelflot i de l'enginyer Albert Cabrera, companys d'esforços, patiments i maldecaps en el projecte de l'església, pel seu suport i amistat duradora.

Agraeixo amb aquestes lletres a tots els abats i les abadesses de terres romaneses que em van permetre l'accés als seus monestirs i l'estudi de les seves esglésies, en especial al Parinte Matei, de l'arquebisbat de Ramnicu Valcea, per la seva atenció facilitada a l'hora "d'obrir portes".

Voldria agrair també a tots els amics i amigues romanesos/es que han anat dient la seva durant aquests anys d'elaboració de la tesi i que, potser sense adonar-se'n, m'han anat "culturitzant" des d'un punt de vista romanès.

En especial, vull agrair l'ajuda dels, i les, col·legues Carmen Popescu, Codina Dusoiu i Justin Baroncea per la seva gran aportació bibliogràfica i documental sobre la temàtica; a Ileana Hapenciuc, Andrei Blum, Anna Otelea i Maria Parvulescu per la seva desinteressada col·laboració; i a Marin Olteanu, Clement Budau, Constantin "Lica" Bujor, Mirel Iovan i Sorin Deac per les aportacions de caire sociocultural.

Vull donar a conèixer l'esforç dels sempre disponibles Isidro Navarro, Noemí Núñez, Juan Carlos Martín, Kevin Arguzón, Maria Ruiz i Marta Rius, pels seus "cops de mà" en els moments feixucs de la feina. I també reconèixer a aquells familiars propers que han seguit la vida acadèmica i involuntàriament han estat referència en moments decisius, com els oncles Lluís Sarrado, Alegria Giménez i d'altres.

Donar també les gràcies als meus pares, Francisca i Lluís, pel suport i ajuda, i per haver-me educat en l'hàbit de l'esforç en la feina, i la perseverança per aconseguir els objectius. I també agrair als meus sogres, Maria i Stefan, les classes particulars, gairebé a diari, d'història, tradicions i bons costums romanesos, i per fer de pares dels meus fills més del que els tocava.

I finalment vull donar gràcies a l'Elena, la meva esposa, companya, col·lega i clara inductora de la meva immersió romanesa i ortodoxa a la vegada, far i exemple des de fa gairebé 20 anys.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

I com no podria ser d'altra manera, agrair de manera especial als meus fills, Mateu i Màxim, la seva paciència i comprensió, tot esperant que aquest treball els ensenyi que tota la vida cal estar aprenent, encara que se sigui gran.

1

INTRODUCCIÓ *INTRODUCERE*

*“ L’art d’un poble s’extingeix quan ho fa la seva vida espiritual.
No dubtem que arribarà una època en què el nostre poble,
després de llargues i ferotges lluites, retrobarà els ideals,
temporalment enfosquits per l’utilitarisme
de les èpoques de crisi i les influències estrangeres.*

*Aleshores, en una nova i veritable civilització, la recompensa serà només per
als pobles que han sabut guardar intactes els seus ideals,
i els romanesos recordaran el seu passat,
i trobaran en la cultura dels seus avantpassats la veritable font d’inspiració,
de la qual haurà de néixer, com una flor miraculosa, un nou art romanès.”*

Nicolae Ghika Budești

Arquitecte i professor de l’Acadèmia d’Arquitectura de Romania
Membre de la Comissió de Monuments Històrics

Escrit final del llibre, *Evolutia arhitecturii in Muntenia și in Oltenia. Partea a patra.*
Valenii de Munte: 1936, pg. 142

1. INTRODUCERE

Mapa de països d'Europa (2015)

1.1

PRESENTACIÓ

L'any 1997 durant el cinquè curs d'estudis d'arquitectura i en el marc de la primera convocatòria d'ajuts Tempus ¹, va ser adjudicada al doctorand una plaça d'intercanvi entre l'ETSAV i l'UAUIM (*Universitatea de Arhitectură și Urbanism "Ion Mincu"*) ², de Bucarest. Durant el seu desenvolupament, va cursar diferents assignatures, va realitzar dues presentacions ³, i va rebre un curs intensiu de romanès, llengua oficial de Romania. L'any següent se li va adjudicar un segon ajut Tempus per desenvolupar un projecte acadèmic concret a la mateixa Escola d'Arquitectura "Ion Mincu" de Bucarest.

D'ençà d'aquells dos primers contactes amb Romania, la vinculació amb el país ha continuat fins avui, particularment per raons familiars. Des d'aleshores, any rere any, ha pogut visitar i percebre el desenvolupament del país i, en paral·lel, s'ha anat interessant per la seva història i costums, la seva llengua, els canvis a la societat, la geografia, l'economia... i també la comprensió sobre el posicionament de la religió ortodoxa dins de la mateixa societat. Aquesta contínua relació amb el país ha provocat el naixement d'un esperit d'anàlisi i crítica sobre la situació en què es troba, originat naturalment des del punt de vista d'un "no nadiu", bo i assumint que la romanesa no és la llengua ni la cultura materna del doctorand.

D'altra banda, un dels aspectes determinants per escollir el tema ha estat l'oportunitat de poder projectar un temple de culte per a l'Església Ortodoxa Romanesa, a Barcelona; un edifici religiós que s'ha d'ajustar obligatòriament als canons propis de la tradició arquitectònica dels temples ortodoxos romanesos.

Aquest encàrrec s'ha desenvolupat conjuntament amb els arquitectes Elena Nedelcu i Dorel Cordoș, i amb la col·laboració del mossèn Aurel Bunda, de la Parròquia Ortodoxa Romanesa Sant Jordi de Barcelona. La immersió en

1 A finals dels anys noranta, els ajuts Tempus eren beques específicament destinades a la mobilitat d'estudiants universitaris entre països de la Comunitat Europea i països de l'est d'Europa.

2 Universitat d'Arquitectura i Urbanisme "Ion Mincu". <<http://www.uauim.ro/>>.

3 Les presentacions de fotografies "L'arquitectura olímpica de Barcelona" i "Paviments de Barcelona" es varen celebrar la primavera de 1997 al Club A de Bucarest, espai d'esdeveniments culturals de l'Escola d'Arquitectura "Ion Mincu".

1. INTRODUCCIÓ

1.1

PREZENTARE

În anul 1997 în timpul celui de-al cincilea curs al studiilor de arhitectură și în cadrul primei convocări de burse Tempus ¹ între ETSAV (*Escola Tècnica Superior d'Arquitectura del Vallès*) și UAUIM ², o bursă de studii a fost acordată doctorandului. În timpul desfășurării acestui schimb, doctorandul a asistat la diferite cursuri, a realizat două prezentări ³, și a urmat un curs intensiv de română, limba oficială a României. Anul următor i-a fost acordat un al doilea ajutor Tempus pentru a realiza un proiect academic concret în aceeași Universitate de Arhitectură „Ion Mincu” din București.

Începând cu aceste două prime contacte cu România, legătura cu această țară a continuat până în ziua de azi, în particular din motive familiare. De atunci, an de an, a putut să viziteze și să perceapă dezvoltarea acestei țări și, în paralel, a manifestat un interes constant pentru istoria și obiceiuri-

1 La sfârșitul anilor nouăzeci, ajutoarele de tip Tempus erau burse specifice destinate schimburilor de studenți universitari între țări ale Uniunii Europene și țări din Estul Europei.

2 Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”. <http://www.uauim.ro/>

3 Prezentările „Arhitectura olímpică din Barcelona” și „Pavimente din Barcelona”, realizate în primăvara lui 1998 la Club A în București, spațiu de evenimente culturale al Universității de Arhitectură „Ion Mincu”

1. INTRODUCERE

le sale, limba, schimbările sociale, geografia, economia... precum și înțelegerea poziției pe care o ocupă religia ortodoxă în însăși societatea română. Această continuă relație cu țara a dat naștere unui spirit de analiză și critică asupra situației în care se găsește, în mod firesc de pe poziția unui 'nenativ', asumând faptul că nici limba nici cultura română nu sunt materne pentru doctorand.

Pe de altă parte, unul din aspectele determinante pentru alegerea temei a fost ocazia de a putea proiecta un locaș de cult pentru Biserica Ortodoxă Română la Barcelona; o clădire religioasă care trebuie să respecte în mod obligatoriu canoanele proprii tradiției arhitecturale a bisericilor ortodoxe românești.

Acest proiect s-a desfășurat împreună cu arhitectii Dorel Cordoș și Elena Nedelcu, și prin colaborarea cu părintele Aurel Bundă, de la Parohia Ortodoxă Românească Sant Jordi din Barcelona. Implicarea într-un proiect de caracteristici speciale și singulare, cum sunt cele ale unui centru de cult, împreună cu experiența academică în reprezentarea edificiilor istorice și religioase, face ca multe din chestiunile care au apărut să necesite o muncă de cercetare, ca această teză, pentru a putea fi rezolvate.

În cazul concret al prezentei lucrări, studiul nu se termină cu cercetarea și înțelegerea metodei utilizate pentru a construi o biserică, ci are un dublu scop: pe de o par-

un proiecte de característiques especials i singulars, com són les d'un centre de culte, conjuntament amb l'experiència acadèmica en la representació de edificis històrics i religiosos, comporta que moltes de les qüestions sorgides hagin requerit un treball paral·lel de recerca, com la present tesi, per poder ser resoltes.

En el cas concret d'aquest tesi, el treball no s'acaba en la recerca i la comprensió del mètode utilitzat per construir una església, sinó que s'hi afegeix una doble finalitat: d'una banda, entendre els conceptes d'una arquitectura i representar-la i, d'una altra, aplicar aquests conceptes a la realitat constructiva.

Des del punt de vista universitari, el Departament d'Expressió Gràfica Arquitectònica l's'ha tingut sempre com a referent, a través de les respectives unitats de Geometria Descriptiva de les dues escoles, la de Barcelona i la del Vallès. Els treball continuat en l'estudi de les formes arquitectòniques, els sistemes de projecció, les representacions en perspectiva, la relació amb la fotografia, les ombres, etc, hi conviu avui amb l'aplicació de les TIC⁴, gràcies a l'impuls de professors que han adaptat a les noves tecnologies aquells coneixements específics tradicionals.

En especial es d'agrair la labor del CAIRAT⁵ i la del seu director, en Joan Font, el laboratori del Departament abocat des de fa anys a la recerca de noves fórmules que permetin estudiar edificis i escenaris, existents o no, per després representar-los d'una manera acurada i acadèmica. Les línies de treball del CAIRAT són a l'inici d'aquesta tesi i on es desperta l'interès del doctorand pel patrimoni construït i la seva revaloració amb l'ajuda de les eines informàtiques.

També cal mencionar les oportunitats que el Departament ha obert per poder estudiar l'obra de Gaudí en diferents treballs efectuats. Primer en la participació, dins del CAIRAT, en les manifestacions de l'any Gaudí 2002⁶ (en commemoració del 150è aniversari del naixement de l'arquitecte) i en la publicació del llibre "Gaudí. La recerca de la forma", on s'estudiava la geometria de diferents de les anomenades superfícies gaudinianes. En segon lloc, l'oportunitat de participar, en qualitat de coautor, en la publicació del llibre "Gaudí, invisible", resultat d'un procés de recerca i representació de 5 edificis

4 Tecnologies de la Informació i la Comunicació.

5 Centre d'Aplicacions de la Informàtica a la Representació d'Arquitectura i Territori, pertanyent a l'ETSAV (UPC).

6 <<http://www.gaudi2002.bcn.es/>> [Consulta: 15 octubre 2015].

desapareguts del genial arquitecte. I, més recentment, en sengles projectes per al Museu de la Sagrada Família en forma vídeos explicatius: un recuperant el desaparegut edifici de l'Obrador de Gaudí i l'altre orientat a facilitar la comprensió de les superfícies guerxes característiques de l'obra gaudiniana.

Pel que fa al títol i a les pretensions originals declarades en el projecte de Tesi aprovat el juny de 2011, cal fer notar que aleshores l'estudi es pretenia realitzar en dues de les tres grans regions de la Romania medieval, Valàquia i Moldàvia, que són les més representatives des del punt de vista de l'arquitectura del centres de culte. Posteriorment, davant de la magnitud de l'àrea a visitar i estudiar, i de la multiplicitat de casos que sorgien, només en l'estudi de la primera, es va decidir de comú acord amb les directors de tesi, acotar l'estudi únicament a la zona de Valàquia que, sens dubte és la que originàriament es pot considerar més vinculada a la identitat romana.

Aquesta intenció queda reflectida en el títol, on s'especifiquen els límits de l'estudi únicament a la regió de Valàquia; perquè, com és obvi, hi ha més esglésies ortodoxes romaneses en altres regions del país, i en cap cas es pretén menystenir-ne la importància o insinuar que les romaneses són només les de Valàquia. En l'ampli estudi històrico-arquitectònic dels primers capítols s'explica el perquè d'aquesta elecció i el seu vincle més profund amb la identitat romana.

Cal aclarir que, per als romanesos, la regió de Valàquia no es reconeix amb aquest nom. Valàquia és un exònim ⁷, del que a la regió és coneix com a *Țara Românească* (literalment País Romanès), denominació que s'identifica molt millor amb el seu origen llatí, de l'antiga província romana de Dàcia (nom d'origen preromà).

Valàquia, *Wallachia*, *Walachei* o *Valachie* identifica doncs, per als no romanoparlants, la regió on se circumscriu l'estudi. Valàquia és la denominació corresponent en llengua catalana, idioma principal de la tesi, però, ja des del mateix títol, aquesta dualitat de noms serà reiterada en el text i en les parts traduïdes, pel fet que *Țara Românească* és la forma en què la regió és identificada pels romanoparlants.

⁷ Exònim, entès com la denominació d'un lloc, realitzat per parlants que es troben fora de l'àrea d'influència de la llengua d'aquell lloc. Per exemple, Munic per München, l'Haia per Den Haag, Anvers per Antwerpen o Bucarest per Bucuresti.

1. INTRODUCCIÓ

te, l'entendre les conceptes d'una arquitectura i representació d'ella, pe de l'altre part, l'aplicació d'aquests conceptes a la realitat constructiva.

Din punct de vedere universitar, Departamentul de Expresie Grafică Arhitecturală I a reprezentat mereu un punct de referință, prin intermediul respectivelor unități de Geometrie Descriptivă din cele două școli, cea din Barcelona și cea din Valles. Studiul continuat al formelor arhitectonice, a sistemelor de proiecție, a reprezentărilor în perspectivă, legătura cu fotografia, umbrele, etc. se îmbină cu aplicarea TIC ⁴, grație impulsului profesorilor care au adaptat la noile tehnologii cunoștințele specifice tradiționale.

În special se mulțumește munca realizată de CAIRAT ⁵ și a directorului său, Joan Font, laborator al Departamentului de Expresie Grafică dedicat de ani de zile cercetării noilor formule care permit studiul clădirilor și scenariilor, existente sau nu, pentru a le putea reprezenta într-un mod precis adecvat și academic. Liniile de lucru dobândite în CAIRAT stau la baza acestei teze și la baza deșteptării interesului doctorandului pentru patrimoniul construit și revalorizarea sa cu ajutorul informaticii.

De asemenea trebuie menționată posibilitatea pe

⁴ Tehnologii de Informație și Comunicare

⁵ Centru de Aplicarea Informaticii la Reprezentarea Arhitecturii și Teritoriului

1.2

ÀMBIT D'ESTUDI

1. INTRODUCCER

care Departamentul a des- chis-o de a studia opera lui Gaudi prin diferite lucrări duse la capăt de-a lungul anilor. Mai întâi, participa- rea în cadrul Cairat-ului la studiile ocazionate de Anul Gaudi 2002⁶ (comemorând 150 de ani de la nașterea arhitectului) și la publica- rea cărții ,Gaudi. Cercetarea formeí, în care se studia geometria diferitelor așa- zise suprafețe gaudiene. În al doilea rând, ocazia de a participa, în calitate de co-autor, la publicarea cărții ,Gaudi, invizibil', rezultat de un proces de cercetare și re- prezentare a 5 clădiri dispă- rute ale genialului arhitect. Și, mai recent, în diferite proiecte puntuale pentru Muzeul Sagradei Familia sub forma de scurte filme de prezentare și explicare: unul recuperând clădirea dispă- ruta a Atelierului lui Gaudi și altul orientat spre ușurarea înțelegerii suprafețelor ca- racteristice operei gaudiene.

În ceea ce privește titlul și intențiile originale declarate în proiectul de Teză apro- bat în iunie 2011, trebuie precizat că în acel moment studiul urmărea realizarea în două din marile regiuni ale României medievale, Țara Românească și Mol- dova, care sunt cele mai reprezentative din punct de vedere al arhitecturii centrelor de cult. Posterior, în fața dimensiunilor ariei care trebuia vizitate și stu- diate, și datorită mulțimii de cazuri care apăreau, numai din studiul primei regiuni, s-a hotărât de comun acord

L'arquitectura actual de les esglésies ortodoxes romanese és el resultat d'una llarga tradició. Cada component arquitectònic és la resposta a les ne- cessitats d'un culte, a unes determinades condicions particulars -tècniques i constructives- i a la voluntat de diferenciar aquestes esglésies de les orto- doxes gregues, sèrbies, russes, etc ..., atès que totes parteixen dels models bizantins antics. Entre d'altres, tots aquests condicionants han creat un estil propi, que s'ha preservat durant segles i que els fidels identifiquen amb el culte. De manera que els temples construïts els darrers anys a Romania, i fora d'ella, s'inscriuen igualment dins la mateixa línia.

La tradició i les normes litúrgiques de l'Església Ortodoxa Romanesa sostenen que qualsevol església de nova planta que es vulgui edificar ha de complir unes normes, condicions i paràmetres essencials per poder dur a terme com cal uns ritus i cerimònies, ancestrals i tradicionals, amb què els romanesos se senten identificats. Unes condicions, en definitiva, aptes per poder celebrar les cerimònies en un àmbit adient.

L'encàrrec de projectar un edifici de tals característiques comporta, inevita- blement, un exercici d'immersió en l'estudi i el coneixement d'aquesta mena de construccions i de les seves condicions específiques; un exercici que acaba generant més preguntes que respostes. Així, davant d'una tipologia d'edifi- cis que sembla seriada i repetida de manera continuada, amb molt poques variacions, resulta obligat indagar si existeix algun tipus de guia, normativa, pla, decàleg, principi o altra forma de document que en marqui, defineixi o estructurí clarament les característiques exigibles. D'altra banda, sembla obligat preguntar-se quins principis, elements o raonaments determinen els trets diferencials de les esglésies romanese, en comparació amb les d'altres països on també la religió ortodoxa és la dominant: Grècia, Macedònia, Xi- pre, Montenegro, Bulgària, Sèrbia, Moldàvia, Ucraïna, Bielorrússia, Rússia i Geòrgia.

Des d'un punt de vista històric, les esglésies romanese han passat per moltes etapes que n'han anat modificant aspectes. Els diferents estils arquitectònics es troben perfectament establerts pels historiadors, els quals coincideixen a afirmar que hi va haver una "època d'or" en la construcció d'esglésies; una

6 <http://www.gaudi2002.bcn.es>

època que dona peu a establir la tipologia coneguda com l'estil romanès "antig". Aquest moment històric s'identifica amb els mandats de dos voivodes ⁸, en dues regions diferents: *Stefan cel Mare* (Esteve el Gran, 1433-1504), que va ser voivoda de Moldàvia entre 1457 i 1504, i Matei Basarab (1580-1654) que ho va ser de Valàquia (l'actual regió de Muntènia) entre 1632 i 1654.

Des del punt de vista del projecte d'arquitectura, aquestes esglésies tenen una concepció geomètrica molt determinada. Els estudis realitzats pels departaments de l'escola d'arquitectura "Ion Mincu" de Bucarest són les úniques referències vàlides pel que fa a dades relatives a aspectes tècnics, més que històrics, d'aquests edificis. A les escoles d'arquitectura romaneses, els estudiants interessats poden aprofundir en la comprensió de l'arquitectura ortodoxa com a clar referent nacional de la seva arquitectura passada i present. Els continguts són estudiats des de diferents càtedres segons els seu àmbit de treball: el vessant històric, el vessant constructiu, el vessant geomètric, el vessant estructural...

Així i tot, un cop consultades tant les fonts acadèmiques com les religioses, es constata que no hi ha cap recull de normes, ni global ni parcial, que defineixi uns trets geomètrics i constructius característics, que serveixin de guia per definir i projectar un tipus d'arquitectura suposadament inamovible des de fa segles. No sembla haver-hi tampoc una publicació que reculli altre tipus de criteris o pautes arquitectòniques a seguir. S'arriba a la conclusió que els arquitectes que projecten esglésies, pocs i essencialment romanesos, ho fan basant-se en l'experiència adquirida en treballs de col·laboració en projectes anteriors, ja sigui de construcció, restauració o consolidació d'esglésies; o bé copiant models preexistents, tinguts com a icones de referència, sense gairebé introduir-hi modificacions, més enllà de petites innovacions de caire més decoratiu que no pas arquitectònic.

La *Mitropolia* de Bucarest, seu Metropolitana de l'Església Ortodoxa Romana, no disposa tampoc d'un inventari arquitectònic que, per exemple, recopili la planimetria de totes les esglésies o la geometria de les seves voltes, arcs i cúpules. La mateixa *Mitropolia* confia en el coneixement i experiència dels arquitectes escollits, regint-se per un principi força elemental: és correcta qualsevol església que s'assembli a una altra ja construïda, i es considera igualment vàlida tota nova construcció que es basi en una altra de reconeguda.

⁸ Voivoda era un títol eslau de l'edat mitjana que identificava als caps militars i que gradualment es va anar transformant en la figura del governador d'un territori: el voivodat.

1. INTRODUCCIÓ

cu directorii de teză, să se restrângă studiul numai la zona Țării Românești, zonă care se poate considera mai puternic legată de identitatea românească.

Această intenție se reflectă și în titlu, în care se specifică limitele studiului exclusiv la Țara Românească; pentru că, evident, există mult mai multe biserici ortodoxe românești în alte regiuni ale țării, și în nici un caz se pretinde diminuarea importanței lor sau insinuarea faptului ca numai cele din Țara Românească ar fi reprezentative. În amplul studiu istorico-arhitectural din primele capitole se explică de ce s-a făcut această alegere și legătura sa mai profundă cu identitatea românească.

Trebuie clarificat faptul că, pentru români, regiunea studiată nu se numește 'Valahia'. Valahia este un eponim ⁷ a ceea ce se cunoaște drept Țara Românească, denumire care se identifică mult mai bine cu originea sa latină, provenind de la antica provincie romana Dacia (nume de origine pre-romană).

Valahia, Wallachia, Walachei sau Valachie identifică deci, pentru cei care nu vorbesc românește, regiunea în care se circumscrie studiul. Valahia este denumirea corespondentă în limba catalana, limba principală

⁷ Eponim, înțeles ca denumirea unui loc, dată de vorbitori care se găesc în afara ariei de influență a limbii acelu loc. De exemplu, Londra pentru London, Haga pentru Den Haag, Lisabona pentru Lisboa.

1. INTRODUCERE

a tezei, dar, chiar din titlu, această dualitate a numelor va fi reiterată în text și în părțile traduse, prin faptul că Țara Românească este forma în care această regiune este identificată de către vorbitorii de limba română.

1.2 AREA DE STUDIU

Arhitectura actuală a bisericilor ortodoxe românești este rezultatul unei largi tradiții. Fiecare component arhitectonic este răspunsul la necesitățile cultului, la condițiile particulare – tehnice și constructive – și la dorința de a le diferenția de bisericile ortodoxe grecești, sârbești, ruse, etc..., știind că toate au la bază aceleași modele bizantine antice. Între altele, toate aceste condiții au creat un stil propriu, care s-a prezervat de-a lungul secolelor și pe care credincioșii le identifică în mare măsură cu religia. În acest mod, lăcașurile construite în ultimii ani în România, și în afara ei, se înscriu de asemenea în aceeași linie.

Tradiția și normele liturgice ale Bisericii Ortodoxe Românești susțin că orice biserică nouă care se clădește trebuie să îndeplinească niște condiții și parametri esențiali pentru a putea permite desfășurarea ritualurilor și ceremoniilor, ancestrale și tradiționale, cu care românii se simt identificați. Niște condiții, în definitiv, care o fac aptă pentru desfășurarea cultului într-un ambient adecvat.

És doncs en aquest marc d'indefinió que aquesta tesi es planteja aprofundir en el coneixement del culte ortodox romanès, i de la seva consegüent traducció arquitectònica, per arribar a determinar una relació dels mínims trets característics que poden ser tinguts com a invariants en la definició de la seva arquitectura específica.

Racó de l'estudi de l'arquitecte Dorel Cordoș a *Sighetu Marmăției* (Maramureș)

1.3

OBJECTIUS I METODOLOGIA

D'acord amb el que s'ha exposat a la secció anterior, aquesta tesi vol ser una contribució a una definició objectiva dels principals paràmetres que regeixen els conceptes geomètric i arquitectònic d'un edifici tipològicament apte per al culte del cristianisme ortodox romanès.

És freqüent que els estudis sobre patrimoni arquitectònic restringeixin el concepte "arquitectura" a determinades valoracions sobre: la volumetria general, la manera de compondre uns paraments, la forma de tractar els materials o la tècnica constructiva emprada. Aquest punt de vista, que es podria denominar com a "artístic", és el predominant en els treballs preexistents sobre les esglésies ortodoxes romaneses. Expressa una visió merament formal i epidèrmica d'aquests edificis. Una visió, però, que no aporta respostes a les preguntes que es pot fer un arquitecte que rep l'encàrrec d'intervenir professionalment en l'obra d'un temple ortodoxoromanès.

El plantejament de la *Mitropolia* tampoc clarifica les coses amb el seu sorprenent "principi" per establir els requisits que han de complir les esglésies. D'una banda, per la seva indefinició i, de l'altra, perquè no fa sinó aferrar-se, d'una manera intemporal, a la continuïtat d'una tradició implícita. Si s'admet que, examinant esglésies preexistents, s'hi poden distingir diferents estils en funció del moment històric en què van ser construïdes, donar per tancat el cycle evolutiu d'aquest tipus d'edificis, com sembla fer la *Mitropolia*, equivaldria a proclamar la fi de la història de l'arquitectura.

L'objectiu de la tesi doncs és identificar i abstroure conceptes arquitectònics que, tal vegada amb solucions formals diverses, puguin definir criteris de disseny explícits a l'hora de projectar una d'aquestes esglésies o de fer-hi qualsevol mena d'intervenció.

Atesa la manca de criteris escrits, la metodologia seguida es basa en l'anàlisi arquitectònica d'un seguit d'esglésies, totes localitzades a la regió en estudi, que han estat tingudes com a model de referència en cada un dels diferents períodes històrics que s'estableixen en la bibliografia preexistent, particularment en els treballs de la Comissió de Monuments Històrics de Romania, publicats entre 1927 i 1936.

1. INTRODUCCIÓ

Prin urmare, misiunea de a construi un edificiu cu asemenea caracteristici duce, inevitabil, la un exercițiu de imersiune în studiul și cunoașterea acestor construcții și a condițiilor specifice; un exercițiu care se termină generând mai multe întrebări decât răspunsuri. Astfel, în fața unei tipologii de clădiri care para fi seriate și repetate, cu foarte puține variații, rezultă obligatorie căutarea unui ghid, al unei normative, decalog, plan, principiu sau altă formă de document care să marcheze, să definească și să structureze în mod clar caracteristicile eligibile. Pe de altă parte, pare obligatoriu să ne punem întrebarea ce principii, elemente sau raționamente determină trăsăturile diferențiate ale bisericilor românești, în comparație cu cele ale altor țări unde religia ortodoxă este de asemenea dominantă: Grecia, Macedonia, Cipru, Muntenegru, Bulgaria, Serbia, Moldova, Ucraina, Bielorusia, Rusia și Georgia.

Din punct de vedere istoric, bisericile românești au trecut prin mai multe etape care le-au modificat în anumite aspecte. Diferitele stiluri arhitecturale sunt perfect stabilite de către istorici, care coincid asupra faptului că a existat o ,epocă de aur' în construcția bisericilor; o epocă ce a stabilit o tipologie cunoscută drept stilul românesc ,vechi'. Acest moment istoric se identifică cu epoca celor doi voievozi , în cele două regiuni diferite: Ștefan cel Mare (1433-1504), care a fost voievod în Moldova între 1457 și 1504,

1. INTRODUCERE

și Matei Basarab (1580-1654) care a fost voievod al Țării Românești (Muntenia) între 1632 și 1654.

Din punct de vedere al proiectului de arhitectură, aceste biserici au o concepție geomètrica foarte bine determinată. Studiile realizate de departamentele școlii de arhitectură „Ion Mincu” din București sunt singurele referințe valabile în privința datelor relative la aspectele tehnice, mai mult decât istorice, ale acestor clădiri. În școlile de arhitectură române, studenții interesați pot pătrunde în profunzime în înțelegerea arhitecturii ortodoxe drept referință națională a arhitecturii sale trecute și prezente. Conținuturile pot fi studiate de la diferitele catedre după cadrul lor de lucru: partea istorică, partea constructivă, partea geomètrica, partea structurală...

Totuși, odată consultate atât sursele academice cât și cele religioase, se constată că nu există nici o **recopilare** globală sau parțială, care să definească niște trăsături geomètrici și constructive caracteristice, care să servească drept ghid pentru a defini și a proiecta un tip de arhitectură care se presupune inamovibilă de secole. Nu pare că ar exista o publicație care să strângă alte tipuri de criterii sau directive arhitectonice de urmat. Se ajunge la concluzia că arhitecții care proiectează biserici, puțini și în special români, o fac bazându-se pe experiența acumulată în proiecte anterioare, de construcție sau de consolidare a bisericilor;

Tot i tractar-se de casos bibliogràficament documentats amb més o menys detall, sembla clar que l'estudi requeria tenir-hi un contacte directe, no més per completar-ne la informació, sinó per tenir-ne una visió tridimensional i una impressió perceptiva i ambiental. De manera que tots ells han estat personalment visitats, mesurats i fotografiats per l'autor de la tesi.

Aquest contacte directe va posar en evidència que, fins i tot en els casos més ben documentats, la representació bibliogràficament accessible resultava clarament insuficient. Es constatà que totes aquestes esglésies tenien en comú unes qualitats i unes relacions tridimensionals vinculades al culte que no quedaven reflectides en les representacions tècniques convencionals. D'altra banda, els objectius de la tesi requerien fer anàlisis comparatius entre els diferents casos estudiats. Es va veure, per tant, la necessitat de generar una nova representació d'aquests models.

Una aportació important de la tesi és doncs la representació gràfica d'aquestes esglésies seguint criteris homogenis. Uns criteris que incorporen composicions fotogràfiques, seccions amb fuga i projeccions de caire anatòmic, oferint tot plegat una visió més completa de cada temple i, sobretot, més ajustada a les seves complexitats litúrgiques i espacials. Aquest treball de documentació gràfica de cada model s'ha basat, per una banda, en composicions fotogràfiques en forma de panoràmiques verticals de l'interior i, per una altra, en el treball amb models 3D. Cada església representada ha estat doncs informàticament modelada en 3 dimensions.

La representació generada ha permès obtenir una descripció completa de l'arquitectura d'aquests models. Una descripció que se centra, gairebé de manera exclusiva, en la definició arquitectònica i geomètrica de l'espai, i deixa de banda per tant aspectes que no són objecte de l'anàlisi perseguit, com ara els materials i l'ornamentació.

L'anàlisi comparada dels diferents models, a través de la representació efectuada, és el que finalment permet la reflexió, la identificació d'elements característics i l'elaboració de les corresponents conclusions.

1. INTRODUCCIÓ

sau copiind modele preexistente, menținute ca icoane de referința, fără a introduce modificări, dincolo de mici inovații de caracter mai degrabă decorative și nu arhitecturale.

Mitropolia din București, sediul Mitropoliei Bisericii Ortodoxe Române, nu dispune de un inventar arhitectural care, spre exemplu, să stângă împreună planimetria tuturor bisericilor sau geometria bolților sale, arcelor sau cupolelor. Aceeași Mitropolie se bazează pe cunoștințele și experiența arhitecților aleși, orientându-se după un criteriu foarte elementar: este corectă orice biserică ce se aseamănă cu una deja construită, și se consideră valabilă orice nouă construcție care se bazează în alta recunoscută.

Este deci în acest cadru nedefinit această teză își propune a aprofunda în cunoașterea cultului ortodox românesc, și în tradiția sa arhitecturală, pentru a ajunge a determina o relație minimă de trăsături caracteristice care pot fi valorate drept invariabile în definirea arhitecturii sale specifice.

1.3. OBIECTIVE ȘI METODOLOGIE

În acord cu ce s-a expus în secțiunea anterioară, această teză vrea să devină o contribuție a unei definiții obiective a principalilor parametri care regulează conceptele geometrice și arhitecturale ale unei clădiri

tipologic aptă pentru cultul creștin ortodox român.

Este frecvent ca studiile asupra patrimoniului arhitectonic să restrângă conceptul de ‚arhitectură’ la anumite evaluări asupra: volumetriei generale, compoziția unor parametri, forma de a trata materialele sau tehnica constructivă folosită. Acest punct de vedere, care s-ar putea denumi ‚artistic’, este predominant în lucrările preexistente despre bisericile ortodoxe române. Expri-mă o viziune pur formală și epidermică asupra acestor edificii. O viziune care însă nu aduce răspunsuri la întrebările pe care și le poate pune un arhitect care trebuie să intervină la nivel profesional într-o biserică.

Criteriile aplicate de ‚Mitropolia’ nu ajută la clarificarea lucrurilor. Pe de o parte, datorită impreciziei, pe de altă parte, pentru că nu face decât să se cantoneze de o manieră ‚atemporală’ la continuitatea unei tradiții implicite. Se admite că, examinând bisericile preexistente, se pot distinge diferite stiluri în funcție de momentul istoric în care au fost construite, considerând astfel drept închis acest ciclu evolutiv, cum consideră Mitropolia, echivalentul a proclama sfârșitul istoriei arhitecturii.

Obiectivul tezei este de a identifica și a abstrage conceptele arhitecturale care, poate chiar cu soluții formale diverse, pot defini criteriile de proiect explicitate în momentul în care se dorește realizarea proiectului unei astfel de biserici sau a unei

1. INTRODUCERE

intervenții de orice tip.

Datorită lipsei criteriilor scrise, metodologia urmată se bazează pe analiza arhitecturală a unei serii de biserici, toate localizate în regiunea în studiu, care au fost considerate ca model de referință în fiecare din diferitele perioade istorice care se stabilesc în bibliografia preexistentă, mai ales în lucrările Comisiei Monumentelor Istorice din România, publicate între 1927 și 1936. Chiar fiind vorba de cazuri tratate în bibliografie cu mai mult sau mai puțin detaliu, pare clar ca studiul cere un contact direct, nu numai pentru a completa informația, ci și pentru a avea o viziune tridimensională și o impresie perceptivă și ambientală. Din acest motiv, toate aceste biserici au fost vizitate personal, măsurate și fotografiate de către autorul lucrării.

Acest contact direct a pus în evidență că, fie și în cazurile cele mai bine documentate, reprezentarea bibliografică accesibilă era clar insuficientă. S-a constatat că toate aceste biserici au în comun niște calități și niște relații tridimensionale legate de cult care nu erau reflectate în reprezentările tehnice convenționale. Pe de altă parte, obiectivele tezei necesită o analiză comparativă între diferitele cazuri studiate. S-a văzut, astfel, necesitatea de a genera o nouă reprezentare a acestor modele.

Un aport important al tezei este deci reprezentarea grafică a acestor biserici după criterii omogene. Niște

criterii care încorporează compoziții fotografice, secțiuni în fugă și proiecții anatomice, oferind astfel împreună o viziune mai completă a fiecărei biserici și, mai ales, mai ajustată la complexitatea liturgică și spațială. Aceasta muncă de documentare grafică a fiecărui model s-a bazat, pe de o parte, în compoziții fotografice sub formă de fotografii panoramice verticale de interior și, pe de altă parte, în modele 3d. Fiecare biserică reprezentată a fost deci modelată în 3 dimensiuni.

Reprezentarea generată a permis obținerea unei descrieri complete a arhitecturii acestor modele. O descriere care se centrează, aproape exclusiv, în definirea arhitectonică și geometrică a spațiului, și lasă de o parte aspecte care nu sunt obiecte de analiză, cum ar fi materialele și ornamentațiile.

Analiza comparată a diferitelor modele, prin reprezentarea lor, este ceea ce în final permite identificarea elementelor caracteristice și elaborarea concluziilor corespondente.

2

ESTAT DE LA QÜESTIÓ STARE A LUCRURILOR

“ He descobert que a casa nostra, als voltants dels Carpats, les arrels són molt més profundes del que creia, més profundes que les del món grec o romà, o les del mediterrani. Un nombre d'elements paleo-indo-europeus s'han conservat aquí millor que en cap altra part d'Europa, afirmant un cop més la perennitat del sagrat - el sagrat, com a element essencial de la condició humana - ...

... El sagrat és per a l'homo religiosus, la realitat absoluta; un model per a tot el que fa amb sentit a la vida, a la feina, al matrimoni, en els seus actes socials i així més lluny ...

... La feina és un ritual perquè imita un model revelat als seus avantpassats per éssers sobrenaturals. El ritual es revela com la sacralitat absoluta perquè repeteix l'activitat creadora de Déu i descobreix el caràcter sagrat de la seva obra.”

Mircea Eliade

Filòsof i historiador de les religions

Arhitectură și geografie sacră. Iași: Editura Polirom, 2000
p. 193-194

2. STARE A LUCRURILOR

Icona de Maria amb el Nen Jesús, a l'íconostasi de la Bolnita de Cozia. Fotografia: LGM

2.1 INTRODUCCIÓ

L'arquitectura tradicional romanesa es basa en un model rural, i fins a cert punt pintoresc, que s'ha transmès al llarg dels segles mantenint fins avui en dia aquest esperit. Paral·lelament, l'essència de la societat tradicional romanesa també ha estat sempre formada per agrupacions rurals, totalment integrades al paisatge, que conviuen en plena harmonia i respecte amb la natura. Aquests trets bàsics s'han incorporat també a l'arquitectura religiosa; una arquitectura orientada a servir comunitats petites, realitzada amb pocs mitjans i sempre molt integrada al seu entorn.

Durant molts segles, el culte ortodox no ha sofert gaires modificacions. Encara que hi ha una evolució i una transformació dels seus edificis, amb el pas dels temps s'han conservat els mateixos models d'arrel bizantina. Per als romanesos, l'art bizantí té el pes i el valor de l'antiguitat, de manera similar al que l'art clàssic té per a la cultura occidental. I és en aquest context que s'han d'interpretar la permanència i el prestigi d'aquests models.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

2.1 INTRODUCERE

Arhitectura tradițional românească se bazează pe un model rural, până la un anumit punct pitoresc, ce s-a transmis de-a lungul secolelor menținând până astăzi acest spirit. În paralel, esența societății tradiționale românești a fost întotdeauna formată din grupări rurale, total integrate în peisaj, care conviețuiesc în deplină armonie și respect cu natura. Aceste trăsături bazice s-au încorporat de asemenea în arhitectura religioasă; o arhitectură orientată pentru a servi comunități mici, realizată cu mijloace reduse și întotdeauna integrată în mediul înconjurător.

Mapa de l'Imperi Romà en la seva època de màxima expansió (117 dC), a la mort de l'emperador Trajà.

2.2

APUNTS HISTÒRICS I GEOGRÀFICS

2. STARE A LUCRURILOR

Timp de multe secles, el cult ortodox no a sofert moltes modificacions. Encara que existeix una evolució i una transformació de les edificacions, amb el pas dels segles s'han conservat moltes formes i models amb arrels bizantines. Per als romans, l'art bizantí té una gran importància i valor històric, ja que és molt semblant a l'art clàssic occidental. I així és en aquest context on cal interpretar la permanència i el prestigi d'aquests models.

L'origen del poble romanès es vincula al territori de la serralada carpàtica, amb el límit del riu Danubi al sud. Un territori que va ser poblat pels "gètes", un grup humà poc conegut de l'antiga Tràcia, que gaudia de la seva pròpia cultura i que Heròdot (l'historiador grec) menciona en els seus escrits. Després de dècades de guerres, l'any 106 Trajà conquistà aquest territori. Fou així integrat a l'Imperi Romà, sota la denominació de Dàcia, durant un segle i mig, fins a l'any 271, quan Adrià retirà les tropes al sud del Danubi. Certament és un període de temps curt, si es compara amb altres províncies romanes, però el cert és que en aquest territori la cultura romana va ser assimilada d'una manera definitiva. Encara que hi va haver importants influències posteriors, ja sempre s'hi van mantenir la llatinitat de la llengua, la cultura i el *modus vivendi* mediterrani.

Al mateix temps que es formava i creixia el poble romanès, la nova religió cristiana va penetrar lenta i silenciosament en el nou territori. Cal suposar que van arribar-hi predicadors i sacerdots del nou culte que varen anar cristianitzant la població. Conseqüentment, es van mantenir totes les nocions de base de la religió per mitjà de vocables romanesos que són d'origen llatí¹. Així doncs la introducció del cristianisme no va ser en aquest cas per l'acció d'un líder polític, com sí ho va ser a Rússia on la fe cristiana va ser instaurada per decret de Vladímir el Gran². Quan freqüentment s'afirma que "els romanesos varen néixer cristians", s'està donant una imatge prou fidel dels orígens de la seva religió. De fet, Romania és l'únic país ortodox que té arrels llatines.

Les primeres notícies de fonts externes parlant dels romanesos es remunten als segles VII-IX, ja completada la etnogènesi del poble romanès. Encara que aquestes fonts s'hi referien com a "Valahi" o "Vlahi", ells sempre s'han autodenominat "Romanos" o "Romans", guardant així memòria del seu origen romà. Tret dels mateixos "romans" (de la ciutat de Roma), els romanesos són l'únic poble llatí que ha mantingut el nom de l'antic Imperi, ja que sempre s'han considerat descendents dels romans i, com a tals, n'han conservat el nom. L'afirmació de Nicolae Iorga (historiador del s. XX), "ens hem quedat

1 Entre d'altres vocables trobem *Dumnezeu* – *Domine Deo* (Déu), *inger* – *angelus* (àngel), *biserica* – *basilica* (església), *creștin* – *christianus* (cristià) o *cruce* – *crucem* (creu).

2 Vladímir I, príncep de Kíev entre 980 i 1015, es va convertir al cristianisme al 988 i el va introduir com religió d'estat a Rus de Kíev, l'estat Rus antic.

romanesos perquè no ens podríem separar del record de Roma”, s’ha d’entendre en el sentit que, després de la retirada *aureliana*, els dacoromans, primer, i els romanesos, més tard, han tingut sempre la consciència de la seva pertinença a l’Imperi Romanobizantí; una pertinença consolidada per l’extensió de l’Imperi al nord del Danubi, durant els temps de Constantí el Gran i de Justinià, i mantinguda fins i tot en les condicions desfavorables dels períodes de migració dels pobles.

Durant segles, la vida religiosa va ser conduïda per jerarques locals, un tipus de sacerdots consagrats en algun dels centres religiosos del mateix territori o de l’interior de l’actual Bulgària³. Per aquesta via, l’organització de l’església romana va resultar naturalment connectada al cristianisme oriental, a l’àrea de l’ortodòxia, configurada dins de l’Imperi Bizantí.

Però una jerarquia estrictament organitzada, i sobretot reconeguda pel Patriarcat de Constantinoble (autoritat eclesiàstica suprema a l’est d’Europa), no va existir fins als temps de Nicolae Alexandru, fill de Neagoe Basarab. Fou al 1359 quan el nomenament del primer Metropolità⁴ de Muntènia, a Argeş, amb el títol de Metropolità de *Ungro-Vlahia*, reconegut pel Patriarcat de Constantinoble, fixà les bases de l’organització eclesiàstica.

El monjo serbi *Nicodim de la Tismana* va ser qui va aixecar el Monestir de *Vodița I*, considerat l’origen de la vida monacal a la regió avui coneguda com a *Țara Românească*⁵. A partir d’aquest monestir es van erigir posteriorment els de *Vodița II* (sobre el primer), Tismana i Cozia. D’altra banda, els deixebles de Nicodim sembla que penetraren també a Moldàvia, on varen fundar el monestir de la ciutat de *Neamț*, posteriorment reconstruït per *Ștefan cel Mare* - Esteve el Gran.

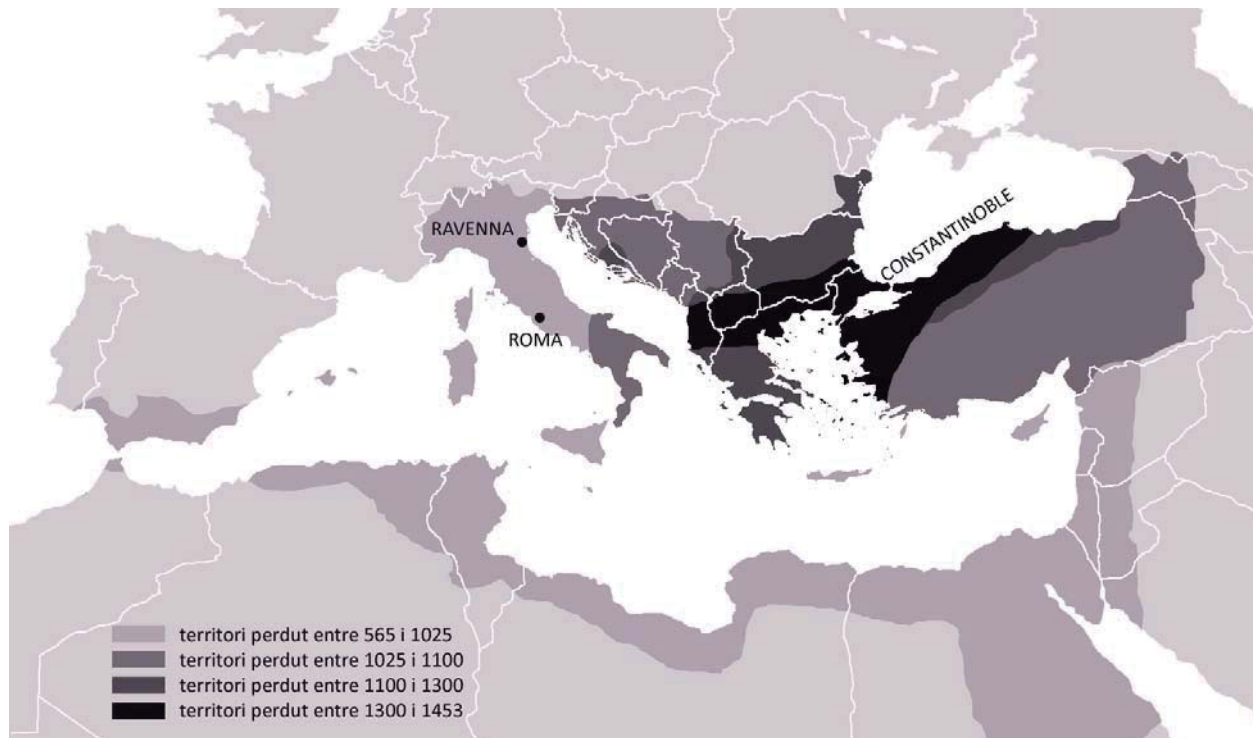
L’arquitectura i l’art religiós romanesos se situen doncs dins de l’àrea de la civilització bizantina, fet que s’explica tant per la seva assumida pertinença a l’ortodòxia com per les relacions mantingudes durant llargues èpoques, directa i indirectament, amb els mons bizantí i post-bizantí.

3 Descripció de Mircea Crişan en el seu llibre “*Restaurarea structurală a clădirilor de cult ortodox din Țara Românească și Moldova*”.

4 Metropolità és el nom que, a l’església oriental, rep el bisbe amb una jurisdicció semblant a la d’arquebisbe a Occident.

5 *Țara Românească* es pot traduir literalment com a “País Romanès” i fa referència a la històrica regió compresa entre el riu Danubi al sud i la serralada dels Carpats al nord, i també defineix l’encara més antiga regió de Valàquia (*Valahia*). Actualment aquesta regió es divideix en les de Muntènia i Oltènia.

2. STARE A LUCRURILOR

Evolució geogràfica de l'Imperi Bizantí.

L'adscripció als models ortodox i bizantí fou de tal profunditat que pràcticament s'ha mantingut impertorbable, tant pel que fa a espiritualitat com a la concepció de l'espai de culte. Aquesta "antiguitat" va servir de matriu estilística i va marcar profundament l'arquitectura religiosa romanesa; una matriu que persistirà al llarg del temps i l'espai, bo i permetent certes configuracions particulars, però sense contemplar innovacions que poguessin conduir a modificacions essencials de l'espai religiós.

Dins del context de les diferents opcions arquitectòniques que caracteritzen el món ortodoxobizantí, el trànsit de mestres i missioners va afavorir la penetració i dispersió d'influències de l'art bizantí en diferents àrees geogràfiques, ja siguin balcàniques, russes, armènies o georgianes. D'altra banda, al territori de Valàquia, situat a la confluència de dues gran cultures europees, també varen penetrar, per diferents mitjans, influències cristianes pròpies del preromànic, el romànic i el gòtic, sobretot a la zona més occidental, és a dir, a l'àrea extra carpàtica. Però la introducció d'aquests corrents va ser interrompuda amb la formació de Valàquia com un estat unitari, fet que va comportar una opció ferma cap a l'ortodòxia bizantina.

A Moldàvia, regió veïna amb dos grans estats catòlics, Hongria i Polònia, les influències occidentals varen ser més consistents. S'introduïren per mitjà de

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

mestres d'obra d'*Ardeal* (Transsilvània) i de Polònia, incorporant elements arquitectònics i principis constructius gòtics que no només són adoptats sinó que s'amplien i sintetitzen amb elements orientals. Tot plegat, però, mantenint sempre les plantes de traçat bizantí que requeria el culte ortodox.

Quant a la imatge exterior, s'ha observat que l'evolució arquitectònica en la composició de volums i façanes va ser molt més ràpida dins de Valàquia que a l'arquitectura bizantina. Aquests canvis responien a opcions estètiques pròpies de l'època, però també a la influència de diferents factors locals: la construcció amb materials autòctons que fossin a l'abast dels mestres d'obra (la pedra, el maó o la fusta); la climatologia, que imposava diferents solucions locals a les cobertes, sobretot a Moldàvia, amb pendents elevats i ràfecs de gran vol; i també el factor econòmic, que depenia de les possibilitats del país i de l'esforç dels voivodes i del seu major o menor enteniment amb l'Església.

També cal subratllar que, després de la caiguda de l'Imperi Bizantí i de la transformació dels països del sud-est europeu, en especial Turquia, el paper de continuador de l'art bizantí va recaure, juntament amb Rússia, sobre Valàquia. Encara que després del s. XVI Valàquia va quedar sota la dominació otomana, va poder preservar l'organització pròpia de les seves províncies i assegurar d'aquesta manera la independència cultural i religiosa, fet que va permetre l'evolució lliure de la seva arquitectura eclesiàstica.

Mapa de terres romaneses pels volts de l'any 1600, amb els tres principats romanesos superposats a les fronteres actuals (en blanc).

2.3

EL SENTIMENT RELIGIÓS ROMANÈS

2. STARE A LUCRURILOR

L'ortodòxia és la religió del 87 % dels romanesos. Encara que la societat romana es va adaptant lentament als canvis imposats pels avenços internacionals, ho fa seguint pautes similars a les d'altres països de l'Est d'Europa. Es considera encara una societat rural, tradicional i, per tant, conservadora. La majoria de la població resideix avui a les grans àrees urbanes. Però això és així des de fa només una generació. Fins a la segona guerra mundial, la societat romana va ser essencialment tradicionalista, amb la religió com un dels seus primers valors a respectar.

La història dels principats romanesos és la història de la resistència davant les grans potències veïnes. Una resistència que sempre ha comptat amb la implicació de l'Església. De fet, l'Església romana representa, des de fa segles, la institució més ben organitzada del país. Sempre ha representat el poder, alhora que el poder s'ha recolzat en ella. D'altra banda, l'Església ha sabut mantenir-se en contacte amb el poble, formant part de la vida quotidiana i participant en els principals esdeveniments del país. De sempre, la religió ha estat multitudinàriament seguida pel poble. En conseqüència, monarques, mandataris o grans senyors feudals l'han volgut tenir sempre al seu costat i comptar amb el seu suport.

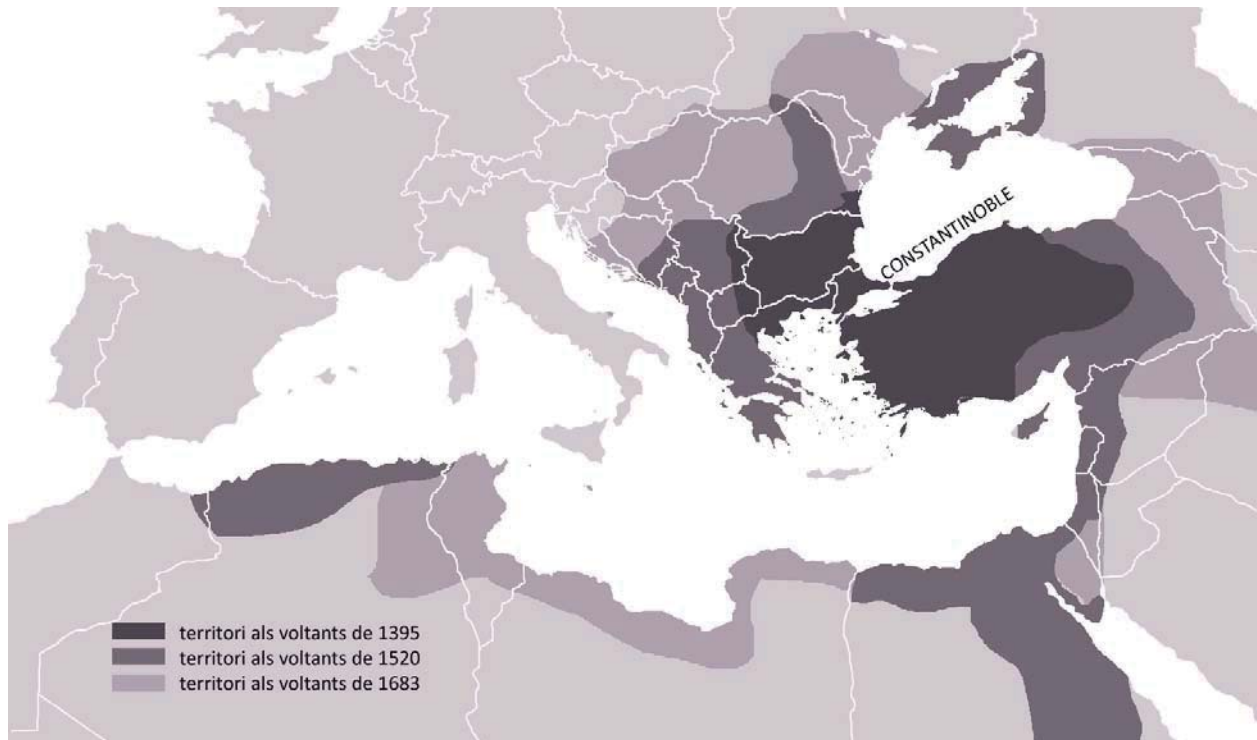
Durant la dominació otomana, (aprox. segle XV - 1877), la religió ortodoxa no va ser prohibida, però la lluita per la llibertat de *Țara Românească* sempre va mantenir un cert punt de guerra religiosa que impel·lia el poble a resistir. En diversos moments de la història hi van haver episodis particularment sanguinaris, com l'exemple de Constantin Brancoveanu (voivoda regnant entre 1688 – 1714), que va ser un gran promotor de la construcció d'esglésies i protector de les arts. Empresonat per raons polítiques, fou executat juntament amb els seus quatre fills i el seu conseller. El motiu de tan tràgic final va ser la negativa a sotmetre's a la religió musulmana, per mantenir la fidelitat a l'ortodòxia. Conseqüentment, tots ells són avui venerats per l'Església com a sants.

Icona de Sant Constantin Brancoveanu, realitzada per l'artista Elena Murariu. (2014)

Un altre exemple va ser Esteve el Gran, príncep de Moldàvia, que va regnar entre 1457 i 1504. Va encapçalar una vintena de batalles contra otomans, hongaresos, tàtars i polonesos. I tot i ser vençut en un parell d'ocasions, va fundar una església per cada victòria (23 en total). Això explica que, encara

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Evolució geogràfica de l'Imperi Otomà.

que la seva vida personal no representi cap model exemplar, també ell hagi estat recentment santificat per l'Església.

A Transsilvània, principat autònom des de 1541 fins a mitjans del s. XIX, l'ortodòxia era una religió tolerada, juntament amb el catolicisme, el luteranisme, el calvinisme o l'església greco-catòlica. Així i tot, en aquesta regió en particular, els ortodoxos van ser intensament perseguits per raons polítiques, i els seus fidels reberen fortes pressions perquè abracessin l'unitarisme, una confessió que segueix el ritus ortodox però que alhora reconeix l'autoritat del Papa de Roma.

El 1918, Transsilvània va ser unificada amb el regne de Romania (Valàquia i Moldàvia) per formar la Romania actual. Per bé que la primitiva Romania era més gran que Transsilvània, en superfície i població, la societat romanesa era bàsicament rural, poc desenvolupada i amb recursos econòmics escassos. Per contra, la regió annexada comptava amb una burgesia dominant, d'elevat poder econòmic, d'ètnia no romanesa i de religió no ortodoxa. És fàcil entendre que l'encaix entre ambdues societats va ser problemàtic i, de fet, ho continua sent a l'actualitat. Sens dubte, la religió juga un paper important en aquest conflicte irresolt. Com s'ha dit, la religió ortodoxa és, per al romanesos, un element d'identitat nacional i ètnica. Així, en bona mesura, la

2. STARE A LUCRURILOR

població ètnicament romanesa que viu a Transsilvània expressa la seva condició per mitjà d'una accentuada pràctica religiosa ortodoxa. Això explica el notable creixement del nombre d'esglésies ortodoxes a Transsilvània.

Durant els anys del regim comunista⁶ no hi va haver llibertat religiosa i, amb l'aparent pretensió d'una "modernització" de la societat, es van dur a terme campanyes contràries a les religions en general (no només l'ortodoxa) i persecucions a la població, amb acusacions per motius religiosos. L'home "nou" de l'era socialista havia de ser un ateu convençut, alliberat de totes les reminiscències del passat i només creient en el comunisme i en l'estat socialista i el seu cap. La religió no es va impartir més a les escoles, com es venia fent abans de la segona guerra mundial. Ben al contrari, des de l'escola es va intensificar, per tots els mitjans, la laïcització de la societat, reforçada amb el no reconeixement de les festes religioses o amb l'obligació general de treballar els diumenges.

La vida dels religiosos va ser sotmesa a importants restriccions i obstacles per a la seva pràctica. Molts sacerdots, no només ortodoxos, van patir la repressió política i van morir o van ser executats a les presons (per bé que, com sol passar en aquests casos, també n'hi va haver que varen formar part de

⁶ Regim comunista, a Romania, s'entén com el període del segle XX comprès entre 1945 i 1989 on el país (anomenat aleshores República Socialista de Romania) va estar sota el control del bloc soviètic. Va tenir com a principals caps d'estat Gheorghie Gheorghiu-Dej (de 1952 fins 1965) i Nicolae Ceaușescu (de 1967 fins 1989).

Església de Mihai Voda (al centre), en el seu emplaçament actual, relegada a un segon pla.

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

l'aparell repressiu col·laborant amb el Règim). Es va prohibir anar a l'església o portar al damunt signes religiosos. En particular, els càrrecs polítics (actívistes, policies, militars, etc.) ho tenien expressament prohibit i podien anar a la presó si visitaven una església o bé es casaven o batejaven els seus fills. Al final de la dècada dels 70, el Règim va iniciar una campanya planificada de destrucció de les edificacions i localitats rurals i de les esglésies. L'home "nou" socialista havia de viure en una comunitat controlada per l'Estat, desvinculant-se de les tradicions, de les seves arrels i d'un *modus vivendi* ancestral, que històricament estava vinculat a l'Església.

Per bé que, com la majoria dels objectius del comunisme, aquesta campanya antireligiosa va fracassar, durant molts anys no es varen construir nous edificis de culte, alhora que se n'enderrocaven desenes, alguns d'ells considerats monuments històrics de gran vàlua arquitectònica. Els nous barris obrers es van erigir a les perifèries de les grans ciutats, amb grans construccions paralelepípediques bastides amb prefabricats de formigó, on es va allotjar tota la població que arribava provinent del món rural. Aquests barris de blocs van generar, amb el temps, un fort sentiment de rebuig cap a l'arquitectura "moderna" -percebuda com a neutra, seriada, grisa i freda-, que s'identificava amb uns indrets urbans mancats de serveis bàsics i, naturalment, d'esglésies.

La idea del Règim era crear un estat-sistema absolutament controlat, fins al punt que només l'Estat fos l'encarregat de proporcionar al ciutadà qualsevol cosa que necessités. Amb aquesta idea, els nous barris es crearen com a barris dormitori, concebuts perquè la població utilitzés l'habitatge únicament com a estança per descansar. Serveis bàsics, com la alimentació, eren garantits per l'Administració en enormes cantines populars, alhora que els serveis lúdics o de consum, com ara tota forma de teixit comercial, eren suprimits. Aquesta doctrina va desfigurar la fisonomia de moltes ciutats i, durant tot aquest període, fosc per a gran part de la població, la fe i la religió van conformar un important punt de suport moral, sobretot per a les classes obreres i més baixes.

Cal recordar aquí els esdeveniments que van provocar l'aixecament popular contra el règim comunista. Els fets esclataren quan la policia secreta va voler arrestar el pastor reformista hongarès Lazlo Tokes, a la seva parròquia de Timisoara, el desembre del 1989. Els ciutadans es van mobilitzar per fer-li costat, i aquest moviment va ser el detonant que va portar la Revolució a tot el país i, posteriorment, el judici sumaríssim i la consegüent execució del matrimoni *Ceauşescu*.

L'escut de Romania, aprovat el 1992, representa una àguila daurada que duu al bec una creu ortodoxa d'or i una espasa i un ceptre a les urpes, símbols de la sobirania.

2. STARE A LUCRURILOR

Conjunt del Monestir de Barsana (Maramures), en construcció des de 1994. (arq. Dorel Cordos). Fotografia: LGM

En els 45 anys que va durar, el règim comunista no va poder ofegar un sentiment religiós que havia perdurat durant segles. Però sí que va aconseguir, amb gran èxit, impedir o desarticular qualsevol intent d'organització de la societat civil. Les desafortunades conseqüències d'aquest fet perduren encara avui en dia, sobretot en la vida política, on la manca d'institucions civils, essencials en tota democràcia, provoca l'endèmica inestabilitat del país des de la caiguda del Règim.

El cert és que, en una gran majoria d'àrees del territori, les úniques expressions de cohesió social que es manifesten tenen a veure amb motius religiosos i de fe. Actualment, l'Església ortodoxa es troba molt ben considerada en tots els àmbits. Juntament amb l'Exercit, és percebuda per la societat romana com una de les millors institucions del país. D'ençà dels fets de 1989, i davant la manca d'altres institucions civils, tots els governs democràtics posteriors no només n'han buscat l'aliança, sinó que li han atorgat un paper de consultora i l'han considerat un termòmetre de la societat romana. Cal tenir en compte que, en els últims anys, la religió, particularment l'ortodoxa, ha experimentat una notable expansió a totes les regions del país. No és estrany, doncs, que la classe política busqui el beneplàcit de l'Església per reforçar la seva popularitat. En contrapartida, aquest suport a l'estructura política del país ha representat per a l'Església un notable increment en la seva presència en el territori; un increment concretat en la construcció de centenars d'esglésies que han estat erigides amb el suport econòmic de l'Estat. Un suport que fins i tot passa per davant de les inversions en equipaments i infraestructures de què el país és tan clarament deficitari.

No només s'han construït esglésies sinó que s'han edificat nous monestirs i s'han restaurat molts centres de culte que són patrimoni monumental. Any rere any, augmenta el pressupost de l'Església i, amb aquest augment, s'incrementa també la seva presència en la societat. Les propietats que durant el règim comunista van ser confiscades són retornades poc a poc als seus legítims propietaris. I, lògicament, com a institució particularment afectada per aquelles confiscacions, l'Església és ara beneficiària destacada d'aquest procés de devolució patrimonial.

És habitual, doncs, que la classe política, amb independència del color, estigui al costat de l'Església Ortodoxa Romanesa ⁷. Després de la llarga etapa comunista, durant la qual l'Església no va aparèixer gens en actes oficials ni en mitjans de comunicació, ara torna a participar activament a la vida social. La seva presència pública, habitual en la majoria d'actes oficials, es manifesta també a través del seu propi canal de televisió, les seves emissores de ràdio, escoles, universitats, etc.

Evidentment, tot aquest ressorgiment es basa en el fet que milions de romanesos són profundament creients i participen activament en l'Església, contribuint al seu finançament i esdevenint-ne *ctitor* ⁸. La perceben com una institució justa, organitzada, informada i seriosa. També hi ajuden aspectes com la proximitat i l'escassa exhibició de riquesa material, ja que l'ostentació eclesiàstica no és ben valorada per la població. La societat romanesa, abans i després de la revolució, ha patit una crisi de valors molt profunda, i són molts els que, al marge de la mateixa Església, veuen en la doctrina cristiana una guia espiritual que senten molt propera a les seves pròpies aspiracions.

Bàsicament, els que volen consagrar la seva vida a l'àmbit eclesiàstic ortodox tenen dues opcions: per una banda, la immersió profunda en l'espiritualitat de la vida monacal, que exigeix una renúncia completa a la vida civil per abo-

7 "L'Església Ortodoxa Romanesa és la comunitat dels cristians ortodoxes, clergues, monjos i laics, constituïda canònicament en parròquies i monestirs de les diòcesis del Patriarcat de Romania, que resideixen tant dins com fora de les fronteres de Romania, que confessen a Déu, la Santíssima Trinitat, Pare, Fill i Esperit Sant, en virtut de la Sagrada Escripura i que participen en la vida eclesial a través dels mateixos sacraments, misses i litúrgies canòniques."

Article núm. 1 dels "Estatuts per a l'organització i funcionament de les Esglésies Ortodoxes Romaneses".

8 *Ctitor*, s'anomena dins l'àmbit religiós al promotor, mecenes o fundador d'una església. Eren habitualment els voivodes, grans aristòcrates o persones econòmicament importants, i que també apareixen iconogràficament representats en els frescos dels murs del *pronaos* amb una maqueta de la pròpia església a les mans. També pot ser-ho qualsevol persona que contribueixi de qualsevol manera en el finançament o la construcció d'una església.

2. STARE A LUCRURILOR

Bens romanesos inclosos a la llista del patrimoni mundial de la Unesco.¹

Bens culturals:

1. Esglésies de Moldàvia:
 - Església Sf. Ioan del Monestir d'Arbore.
 - Església de Nostra Senyora de l'Assumpció del Monestir de Humor.
 - Església de l'Anunciació del Monestir de Moldovita.
 - Església de Patrauti.
 - Església de Sf. Nicolae del Monestir de Probota.
 - Església Sf. Gheorghe de Suceava.
 - Església Sf. Gheorghe del Monestir de Voronet.

2. Monestir de Horezu.

3. Centre històric de Sighișoara.

4. Fortificacions daques de les muntanyes d'Oraștie.

5. Esglésies de fusta de la regió de Maramureș.

6. Emplaçaments amb esglésies fortificades de Transilvània.

Bens naturals:

1. Delta del Danubi.

¹ World Heritage List Romania [en línia]. UNESCO World Heritage Centre 1992-2011 [Consulta: 14 mayo 2011]. <<http://whc.unesco.org/en/statesparties/ro>>

car-se a la clausura i, per tant, a l'aïllament i al celibat; i, per altra, l'opció de la vida pastoral, la dels mossens i sacerdots ortodoxos que, després de fer estudis superiors en un seminari, són capacitats per exercir a les parròquies disseminades per tot el país. En tot cas, l'accés a l'alta jerarquia eclesíastica, així com l'elecció dels seus membres, queden restringits als monjos.

Els sacerdots ortodoxos es poden casar, poden tenir fills i habitualment resideixen en cases parroquials; domicilis que de vegades formen part de l'entorn de l'església, encara que sempre en edificis separats d'aquesta. Els sacerdots es troben totalment integrats a la societat civil i comparteixen els mateixos problemes que la resta de la comunitat. Les esglésies, doncs, esdevenen serveis de proximitat on qualsevol ciutadà sap que, en qualsevol moment, pot adreçar-se a una casa parroquial on un mossèn el pot assessorar o atendre'n consultes sobre el culte o altres afers relacionats amb la fe. La realitat és que cada parròquia sol estar assignada a una barriada, i això ajuda a fer que la vida espiritual dels feligresos es desenvolupi en el seu entorn pròxim, pel que fa als batejos, casaments, funerals i festes religioses de l'any.

Encara que el creient no vagi regularment als actes litúrgics, és habitual que almenys hi participi un cop a l'any, per la Pasqua, que és la celebració més important del calendari ortodox. Es tracta d'una cerimònia especial, amb un

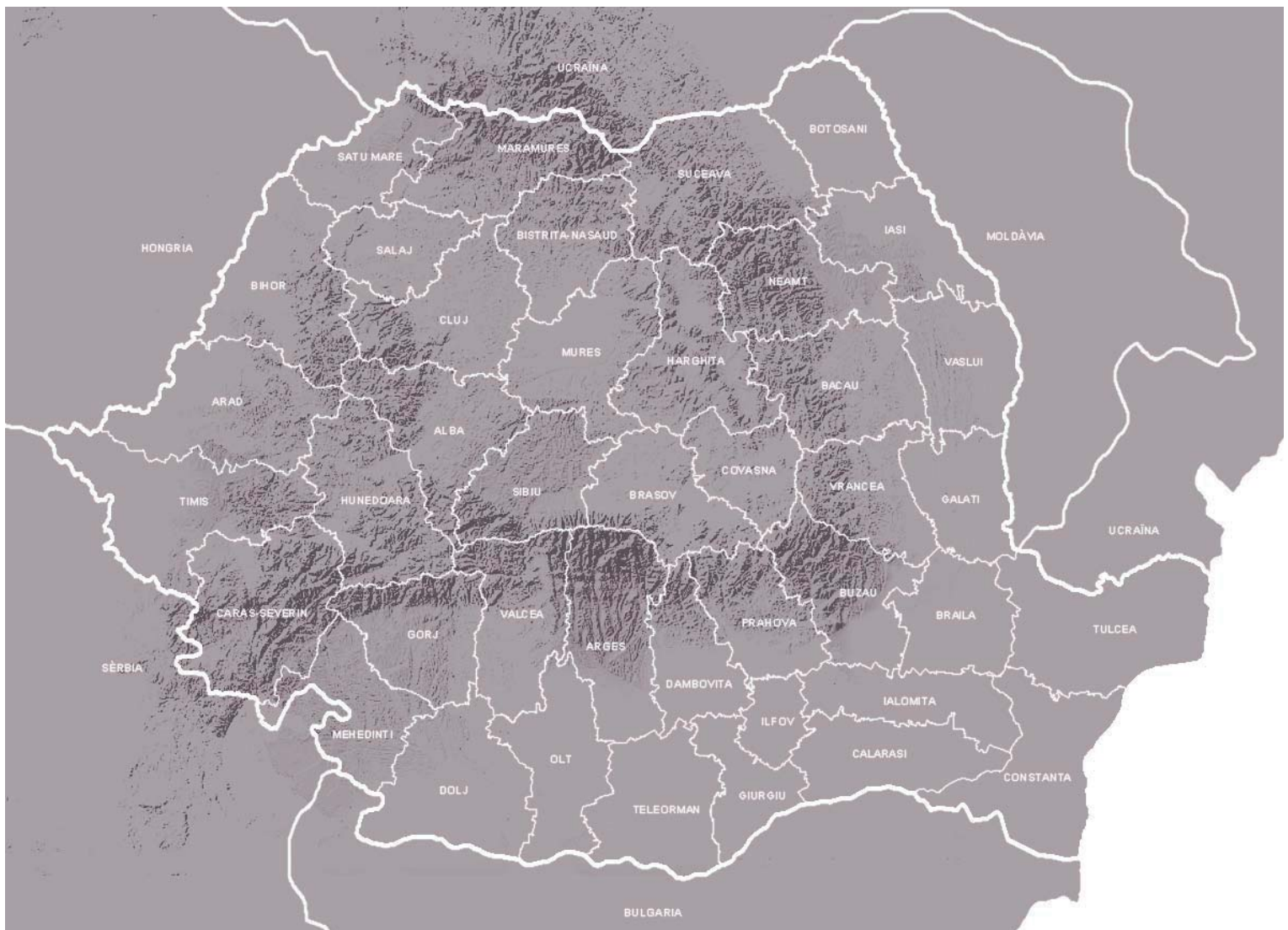

Església Kretzulescu (1722), al centre de Bucarest.

ritus molt característic, que se celebra a mitjanit del dissabte de Pasqua i congrega una multitud de persones. Excepcionalment, aquella nit el mossèn pot oficiar la litúrgia fora de l'edifici de l'església, al pati exterior. Això facilita la visibilitat de la cerimònia i permet que el missatge arribi a la gran massa de gent que roman a l'entorn de l'església; una massa que, espelmes en mà, s'es-campa pels carrers que envolten el temple. De manera excepcional, doncs, el ritual ortodox surt del temple, i l'espai sagrat s'expandeix per l'entorn, el qual s'incorpora així al cerimonial religiós.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Distribució actual dels 41 *județi* (províncies) de Romania. Bucarest es troba dins del *județ* Ilfov.

ESGLÉSIES, MONESTIRS I CENTRES DE CULTE A ROMANIA. (2015)
Biserici, mănăstiri și centre de cult din România. (2015)

2. STARE A LUCRURILOR

Totals	583	820	725	778	792	426	578	187	408	538	597	217	318	977	162	354	539	538	353	269	467	272	792
Anglicanes Església cristiana separada al 1536 de la catòlica.										1													
Armeni gregorianes Església apostòlica d'Armènia.							1							1								1	
Testimonis de Jehovà - Organització religiosa que promou una religió no trinitària.	4			1	1	3		1		4			2	10	1	1				1		3	2
Mesquites Espai de culte per a musulmans										1					69								
Sinagogues Espai de culte per a jueus	1	2	1	4	6	1	4	2	3	6	2		2	7	1				3				
Unitàries Església protestant que proclama un sol Déu.	6				1				8			1	1	19		14						49	3
Evangèliques de confessió agustina - Església evangèlica impartida en llengua alemanya.	3					3			44														
Greco-catòliques / Unida Església catòlica oriental de ritual bizantí	20	2			3	7			5	3				22									
Evangèliques - Església protestant Luterana caracteritzada per la predicació de l'evangeli cristià	22	3		9	3	16	22		17	5	2	3	8	4	1	1	15	11		3	5		
Adventistes del setè dia Església cristiana que emfatitza el segon retorn de Jesucrist.		41	14	29	11		38	12		9	40	12	10		23		43	40		19	15		
Reformades - Església protestant Calvinista que predica la predestinació.	77	2		1	23	62		1	18	2				194		152		1	1			23	
Romano-catòliques - Església catòlica occidental de ritual llatí	21	76	2	110	16	3	3	3	21	12	2	1	55	20	8	99	3	4	4	5	2	75	19
Baptistes - Església protestant que emfatitza el baptisme adult	32	188	4	7	178	36	17	5	4	19	6	6	162	77	12	2	12	11	2	4	10	26	
Ortodoxes de ritual antic Es basa en el calendari Julià	1			10			3	6	1	2	1	1			10		1		7			1	
Ortodoxes	396	506	701	607	550	295	490	157	287	474	544	193	78	623	37	85	464	470	308	233	441	108	669
Județ (província)	Alba	Arad	Argeș	Bacau	Bihor	Bistrița Nasaud	Botoșani	Braila	Brasov	București (capital)	Buzau	Calarași	Caras Severin	Cluj	Constanța	Covasna	Dambovița	Dolj	Galați	Giurgiu	Gorj	Harghita	Hunedoara

fonts: <<http://www.crestinortodox.ro/>>. [Consulta: 15 octubre 2015].
<<http://www.manastiriortodoxe.ro/>>. [Consulta: 15 octubre 2015].

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Județ (província)	Totals	Anglicanes Església cristiana separada al 1536 de la catòlica.	Armeni gregorianes Església apostòlica d'Armènia.	Testimonis de Jehovà - Organització religiosa que promou una religió no trinitària.	Mesquites Espai de culte per a musulmans	Sinagogues Espai de culte per a jueus	Unitàries Església protestant que proclama un sol Déu.	Evangèliques de confessió agustina - Església evangèlica impartida en llengua alemanya.	Greco-catòliques / Unida Església catòlica oriental de ritual bizantí	Evangèliques - Església protestant Luterana caracteritzada per la predicació de l'evangeli cristià	Adventistes del setè dia Església cristiana que emfatitza el segon retorn de Jesucrist.	Reformades - Església protestant Calvinista que predica la predestinació.	Romano-catòliques - Església catòlica occidental de ritual llatí	Baptistes - Església protestant que emfatitza el baptisme adult	Ortodoxes de ritual antic Es basa en el calendari Julià	Ortodoxes	Totals
Ialomița	248										11			1	1	248	261
Iași	610					5				20	27		42	3	20	610	728
Ifov	237		1							1	9		3	8	1	237	258
Maramureș	457			8		2		92		4	4			29	12	457	645
Mehedinți	335					1				1	12		5	14	5	335	368
Miureș	84					3		23		27	27	277	53	23	53	84	546
Neamț	507					3		3		6	21		36	15	6	507	614
Olt	506					1				1	22		1	1	1	506	532
Prahova	553					2				28	64		5	15	1	553	670
Salaj	405								8	4	4		2	81	31	405	535
Satu Mare	219					3				1	26		107	23	26	219	432
Sibiu	305					2				25	18		17	9	18	305	498
Suceava	541					10				26	46		6	31	6	541	752
Teleorman	377									15	92			25	15	377	509
Timiș	396					4				2	18		2	128	2	396	694
Tulcea	27					1				1	5			7	1	27	82
Valcea	427										13			7	2	427	449
Vaslui	643					3				22	20			4	4	643	701
Vrancea	490					1				4	16			8	4	490	534
Romania	16083*	1	10	72	79	93	141	144	259	353	773	966	1095	1263	166	16083*	21498

* 520 de les 16.083, són esglésies de monestirs ortodoxes. Aproximadament hi ha 1 església ortodoxa per cada 1.300 habitants. (El nombre de parròquies catòliques a Espanya existents actualment és de 22.686, aproximadament 1 per cada 2.000 habitants)

2.4

QUE VOL DIR ORTODOX ?

2. STARE A LUCRURILOR

L'Església Ortodoxa és una comunitat cristiana que es remunta a Jesús i als dotze apòstols a través d'una contínua successió apostòlica. La seva doctrina teològica es va establir en una sèrie de concilis, dels quals els més importants són els set primers, anomenats "ecumènics", que van tenir lloc entre els segles IV i VIII.

Les relacions trencades i les mútues excomunions, van fer que l'Església es dividís en dos blocs, l'Església ortodoxa i l'Església catòlica romana, en l'anomenat "Cisma d'Orient i Occident", de 1054. El cristianisme ortodox es va difondre per Europa oriental gràcies al prestigi de l'Imperi Bizantí i a la tasca de nombrosos grups missioners.

Ortodox (*orthodóxos*) identifica aquell que segueix la doctrina recta, el que no s'ha desviat del camí; mentre que catòlic (*katholikós*) té un significat de general o universal⁹. Ambdues esglésies es consideren evangèliques, encara que incorporen la paraula dels respectius Pares de l'Església i les decisions dels concilis.

Existeixen catorze esglésies ortodoxes autocèfales, és a dir, que posseeixen la capacitat de nomenar els seus propis bisbes (incloent el patriarca, arquebisbe o metropolità que encapçala l'església corresponent) i de resoldre els seus problemes interns sense acudir a cap autoritat superior. Amb tot, encara que actuen de forma independent, les esglésies autocèfales es troben en comunió entre si.

L'Església ortodoxa és la tercera de les tres grans esglésies o comunitats cristianes, després de l'Església catòlica i romana i del conjunt d'esglésies protestants. Es calcula que aplega més de 160 milions de fidels a tot el món, concentrats majoritàriament a l'Europa de l'est. Representa l'església majoritària en 17 països, en tots ells organitzada com a església autocèfala que s'integra a la comunió ortodoxa: Rússia (100 milions de fidels), Ucraïna (35 milions), Romania(18 milions), Grècia (11 milions), Sèrbia (8 milions)...

L'emigració produïda des d'aquests països a l'Europa occidental i a Amèrica ha provocat una gran expansió de l'ortodòxia. Pot dir-se doncs que la globa-

⁹ *The Cambridge Companion to Orthodox Christian Theology*. Cunningham, Mary; Theokritoff, Elizabeth.

lització religiosa que caracteritza el nostre present condueix a la transformació dels cristianismes ortodoxos en propostes religioses de destacat impacte mundial.¹⁰

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Per complementar la informació, veure l'Annex III.3 "Principals diferències entre ortodòxia i catolicisme", al final de la tesi.

10 Francisco Diez de Velasco, *Las iglesias ortodoxas en España*. 2014, pag 6.

2.5

L'ESGLÉSIA ORTODOXA ROMANESA

2. STARE A LUCRURILOR

El vocable *biserica* prové del llatí “basílica”, que vol dir “comunitat d'aquells que han estat cridats”, i té els mateixos significats atribuïts al vocable “església”, com a unitat administrativa, parròquia o lloc de culte per a creients i, sobretot, com a realitat única o organisme.

L'Església Ortodoxa a Romania acumula una llarga història que es remunta al gran cisma de l'església cristiana, l'any 1054, travessant múltiples etapes diferenciades, com totes les altres grans religions cristianes. Es hereva de la tradició bizantina, amb orígens en la zona del Danubi i el mar Negre, i segons la pròpia Església, neix a partir de la predicació de l'apòstol Sant Andreu. La denominació Església Ortodoxa Romanesa, BOR a partir d'ara, identifica l'Església Nacional de Romania de confessió ortodoxa.

Després d'un període en què depenia del Patriarcat de Constantinoble, la BOR és autocèfala des de 1885, quan se li reconeix una representativitat que s'associa a un país unificat, tant política com religiosament.

Històricament la seva gran àrea d'influència ha estat definida per les regions de Valàquia i Moldàvia (territori a l'est de la serralada dels Carpats, situat entre aquesta i el mar Negre). Aquestes províncies varen ser autònomes durant l'ocupació de l'Imperi Otomà, des del s. XV fins al XIX, la qual cosa els va donar certa llibertat per al seu desenvolupament. Per la seva banda, l'actual tercera província del país, Transsilvània, va pertànyer a l'Imperi Austrohongarès des del 1867 fins al 1918.

Després de l'annexió definitiva de Transsilvània, el 1925 es va crear el Patriarcat Ortodox de Romania. Encara que la seu ha variat al llarg de la historia, actualment les dependències principals s'ubiquen a Bucarest, a l'anomenada Seu del Patriarcat.

El Patriarca, com a màxim representat de la BOR, s'integra, juntament amb els jerarques de l'Església, en el Sant Sínode, que és l'autoritat màxima. Equival a la figura del Papa a l'Església catòlica, però la seva autoritat es limita a l'àmbit que delimiten les fronteres romaneses, sense efectes sobre altres esglésies ortodoxes. El Sant Sínode (*Sfântului Sinod*) té el control de tota l'Església, incloent-ne la representació a l'estranger, i en regula les funcions i les

“Les atribucions del Sfântului Sinod (Sant Sínode) són: Iniciar, autoritzar i supervisar la traducció, l'adaptació, la edició i la difusió de les Sagrades Escripures, la impressió i difusió dels llibres de culte, del calendari eclesiàstic, dels manuals de teologia i dels manuals de religió; supervisar des del punt de vista dogmàtic, litúrgic i canònic els treballs d'arquitectura, pintura, escultura i altres formes d'art religiós ortodox, i prendre les mesures corresponents en cas de desviacions”.

Article núm. 14 dels “Estatuts per a l'organització i funcionament de les Esglésies Ortodoxes Romaneses”.

relacions amb les altres esglésies ortodoxes.

La jerarquia eclesiàstica es distribueix en Metropolitans, (*mitropolit*), arquebisbes (*arhiepiscop*), bisbes (*episcop*), i sacerdots (*parinte* o *parinte paroh*), cadascun dels quals té assignada una regió administrativa ben definida.

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

L'organització territorial interior ve formada per 6 seus Metropolitanes: Muntenia i Dobrodja; Moldàvia i Bucovina; Transsilvània; Cluj-Napoca; Oltènia; Banat. Cada Metropolitana està conformada per varies províncies, cadascuna subdividida en arquebisbats i diòcesis, regides respectivament per arquebisbes i bisbes.

Fora del territori romanès, en els dominis de la República de Moldàvia, hi ha també una branca autònoma, l'Església Ortodoxa Romanesa de Basaràbia, igualment subdividida en diferents episcòpies. I encara, lluny de Romania, hi ha dues seus Metropolitanes (la d'Alemanya amb Europa Central i del Nord, i la d'Europa occidental i meridional), un arquebisbat (Amèrica i Canadà), un bisbat (Austràlia i Nova Zelanda) i dues diòcesis (Hongria i Sèrbia amb Montenegro).

Una idea de la dimensió de la BOR i del seu creixement, sobretot després de la caiguda del regim comunista, la dóna el fet que el seu pressupost pot superar còmodament el de nacions relativament petites com ara Catalunya.

Per complementar la informació, veure l'Annex III.2 "Fitxa sobre la BOR", al final de la tesi.

Seu de la *Patriarhia româna* (2010).

2. STARE A LUCRURILOR

Per a més informació, amb xifres, sobre el particular, es recomana consultar el següent web:

[en línia]: *viqikipedia: quant a la viqikipedia*: Fundació Wikimedia “Viquipèdia, l’enciclopèdia lliure” < http://ca.wikipedia.org/wiki/Esgl%C3%A9sia_Ortodoxa_Romanesa > [Consulta: 15 maig 2015].

La BOR esdevé un important actor en els fluxos socials i culturals del país. L’augment del nombre de monjos ha donat peu a l’aparició de nous monestirs i a la creació de noves facultats de teologia a diverses i importants ciutats del país ¹¹. La presència als mitjans de comunicació ha augmentat any rere any, i actualment l’activitat del la BOR es difon per mitjà del propi centre de premsa, una emissora de radio (*radio trinitas*), un canal de televisió 24 hores (*trinitas tv*), un diari de tirada nacional (*ziarul lumina*), diferents revistes i publicacions diocesanes i teològiques, una agència de notícies pròpia (*agenția basilica*), una agència de turisme (*basilica travel*), una biblioteca central (*sfin-tul sinod*), a més de milers de punts de venda de llibres, icones, figures, i objectes de *souvenir* a gairebé totes les esglésies.

El gran procés d’emigració sofert pel país durant els darrers 20 anys ha fet minvar el nombre d’habitants entorn del 10%. S’estima que uns dos milions de romanesos s’han establert en països occidentals, en busca sobretot d’una estabilitat econòmica, d’un major nivell de vida i d’uns ingressos que permetin ajudar les seves famílies. La BOR, com a institució religiosa i també social, sempre ha entès la proximitat al creient com una des les seves obligacions. En conseqüència, aquest fenomen migratori ha comportat un augment de la seva presència a diferents parts del món ¹².

Sempre que una comunitat de fidels, dins o fora de Romania, ha esdevingut relativament nombrosa, la BOR hi ha enviat un representat per assessorar-la i tenir-ne cura. Com en el cas de les comunitats interiors, la seva missió és la d’ajudar espiritualment el creient que es troba allunyat; una ajuda que s’estén també a qüestions socials, econòmiques, laborals, mèdiques, de vincles, etc. Mitjançant la BOR, els feligresos ajuden desinteressadament els seus compatriotes necessitats, tractant d’omplir els buits d’informació i de servei allà on no actua l’administració del consolat o ambaixada corresponent.

L’augment de la diàspora, doncs, ha comportat una explosió en la construcció d’esglésies, fora de Romania, que va associada també al creixement econòmic de la BOR en els últims anys. Aquesta elevada activitat constructora

11 *Las iglesias ortodoxas en España*. Francisco Díez de Velasco.

12 Per complementar la informació, veure l’Annex III.1 “Fitxa de Romania”, al final de la tesi.

s'afegeix a la ja esmentada expansió interna, com a reacció a les prohibicions del període comunista.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

D'altra banda, és un fet que el patrimoni arquitectònic romanès es materialitza fonamentalment en les esglésies i monestirs ortodoxos d'arreu del país, que, conjuntament amb els espais naturals, conformen el seu principal atractiu turístic, per damunt d'edificis civils o militars.

Actualment la BOR és l'única institució romanesa, pública o privada, amb capacitat econòmica suficient per dur a terme una activitat constructora sostinguda. Un exemple són les obres de la "Catedral de l'Absolució del Poble", la gran catedral que no posseeixen ni Bucarest ni Romania sencera. Un gran temple, de dimensions properes a les de la Sagrada Família de Barcelona, que aspira a ser l'edifici de referència de la religió ortodoxa romanesa.

Amb aquest estudi es volen recollir i reflectir les característiques d'un sentiment religiós que queda molt lluny del pensament actual de la societat occidental. Un sentiment que impulsa un creixement en la professió cristiana que contrasta fortament amb el que passa a la majoria de països europeus, sobretot els occidentals, on el sentiment religiós està en franca decadència i els valors cristians no són, ni de bon tros, els que guien la majoria de la població. No sembla possible trobar un país occidental que mantingui una activitat constructora d'edificis de culte remotament equiparable a la de la Romania actual.

Imatge aèria de l'obra de la Catedral de l'Absolució del Poble de Bucarest, arribant a la cota +27 m. Fotografia: Agencia de notícies Basilica, 29 de gener de 2015.
<http://basilica.ro/Santierul-catedralei-mantuirii-neamului-103857.html>

"Les despeses per al manteniment i bon funcionament dels centres de culte, així com per a reparacions o noves construccions seran cobertes per les contribucions voluntàries dels creients, pels beneficis dels centres de culte obtinguts a través d'activitats pròpies i per contribucions del pressupost general de l'estat, del pressupost de les autoritats locals, i d'altres institucions d'acord amb la llei".

Article núm. 189 dels "Estatuts per a l'organització i funcionament de les Esglésies Ortodoxes Romaneses".

2. STARE A LUCRURILOR

“...Construirea de noi lăcașuri de cult nu este un capriciu, ci reprezintă o necesitate liturgică, mai ales în mediul urban, acolo unde în timpul regimului comunist a fost interzisă construirea de biserici. După anul 1990, la inițiativa comunităților de credincioși din întreaga țară și cu sprijinul autorităților locale, au fost construite sau se află în diferite stadii de execuție aproximativ 2.000 de lăcașuri de cult, deoarece cele deja existente s-au dovedit neîncăpătoare pentru numărul mare de creștini ortodocși care participă la sfintele slujbe. Construirea, pictarea și întreținerea acestora sunt susținute financiar în cea mai mare parte de comunitățile parohiale, care sunt și principalii lor beneficiari.

În ceea ce privește sprijinul de la bugetul de stat pentru cultele recunoscute (nu doar Biserica Ortodoxă Română), potrivit Ministerului Finanțelor Publice, acesta reprezintă 0,2% din bugetul de stat sau 0,08% din PIB-ul României și este consecința confiscării proprietăților bisericesti prin Legea secularizării proprietăților bisericesti (1863) și de către regimul comunist din România, începând cu anul 1948. O eventuală întrerupere a sprijinului de la bugetul de stat pentru Cultele

Encara que a Romania el fet religiós sigui tema d'actualitat permanent, són pocs els pronunciaments de la BOR que en traspassen les fronteres. Com és escàs l'interès dels mitjans europeus en tot allò que hi fa referència. Les notícies i reportatges sobre l'estil de vida de la societat rural romanesa, una societat tant europea com qualsevol altra, sovint van revestides d'uns tons provincians o folklorics que denoten desconeixement i incomprensió.

Per ajudar a comprendre millor la realitat de la societat romanesa, pot ser oportú transcriure aquí parts d'una nota de premsa amb què el Patriarcat Romanès responia a un crític reportatge de la BBC ¹³. El text reflecteix amb claredat la posició del Patriarcat, i de bona part de la societat, en relació a l'actual procés de construcció de nous temples :

“... La construcció de noves esglésies no és una caprici, sinó que representa una necessitat litúrgica especialment en les zones urbanes, on va estar prohibida la seva construcció pel règim comunista. Des de 1990, per iniciativa de les comunitats de creients de tot el país i amb el suport de les autoritats locals, s'han construït o estan en diferents etapes d'execució prop de 2.000 temples de culte, atès que el existents resulten massa petits per donar cabuda al gran nombre de cristians ortodoxos que participen en les santes misses. La construcció, pintura i manteniment dels temples són finançats en la major part per les comunitats parroquials, les quals són al mateix temps les principals beneficiàries.

Pel que fa a l'ajuda dels pressupostos de l'Estat cap als cultes reconeguts (no només l'Església Ortodoxa Romanesa), segons el Ministeri d'Hisenda representa un 0,2% dels pressupostos de l'Estat o un 0,08% del PIB de Romania, i és com a conseqüència de la confiscació dels béns de l'església per mitjà de la “Llei de la secularització de les propietats de l'església” (1863) i del règim comunista a Romania, iniciat al 1948. Una eventual interrupció en les ajudes pressupostaries de l'Estat vers els cultes religiosos ha de comportar el retorn de totes les propietats de l'església que actualment posseeix i explota el Govern de Romania.

Pel que fa a l'ajuda dels pressupostos de l'Estat per a la construcció de la Catedral de l'Absolució del Poble, aquesta està en conformitat amb la Llei de Cultes (489/2006) i la Llei de la Catedral de l'Absolu-

¹³ *Romania's costly passion for building churches*. August 7, 2013, London: British Broadcasting Corporation.(BBC)

ció del Poble (376/2007).

Mentrestant, durant més de dos anys, en totes les esglésies i monestirs del Patriarcat a Romania i a l'estranger, es desenvolupa el "Recapte Nacional per a la construcció de la Catedral de l'Absolució del Poble", en el qual participen nombrosos donants, especialment sacerdots i fidels...

... A més, creiem que és més digne, per a la societat europea cristiana, el fet de construir noves esglésies, necessàries per a una nombrosa comunitat, que no pas posar a la venda esglésies buides per manca de creients o per ser transformades en centres comercials o esportius, tal com succeeix sovint a Gran Bretanya i a d'altres països secularitzats d'Occident, davant la sorpresa de les altres religions."

Gabinet de premsa del Patriarcat Romanès ¹⁴

7 d'agost de 2013

14 <<http://basilica.ro/o-manipulare-care-nu-onoreaza-postul-de-televisiune-bbc-8674.html>> [consulta: 25 juliol 2015]

Maqueta del projecte de la "Catedral de l'Absolució del Poble" (juny 2010). Fotografia : LGM

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

religioses trebuie să urmeze retrocedării tuturor proprietăților bisericești aflate în proprietatea și exploatarea Statului român.

Cât privește sprijinul financiar de la bugetul de stat pentru construirea Catedralei Mântuirii Neamului, acesta este în conformitate cu Legea Cultelor (489/2006) și Legea Catedralei Mântuirii Neamului (376/2007).

În același timp, de peste doi ani, în toate bisericile și mănăstirile Patriarhiei Române din țară și străinătate se desfășoară Colecta Națională pentru construirea Catedralei Mântuirii Neamului, la care participă numeroși donatori, în special preoți și credincioși...

... În plus, considerăm că este mai demn pentru un popor european creștin să construiască biserici noi, necesare unor comunități numeroase, decât să vândă biserici goale din lipsă de credincioși, spre a fi transformate în spații comerciale sau sportive, așa cum se întâmplă adesea în Marea Britanie și în alte țări secularizate din Occident, spre mirarea altor religii.

Biroul de presă al Patriarhiei Române

7 august 2013

Tesi doctoral - Lluís Giménez Mateu

2.6

L'ADOPCIÓ DELS ESTILS HISTÒRICS

2. STARE A LUCRURILOR

Les primeres construccions estatals a Valàquia daten des del segle X fins a inicis segle XIV. L'arquitectura dels edificis de culte, entre el Danubi i la serralada carpàtica, va oscil·lar entre les influències bizantines i la dels Balcans occidentals. Entre les restes arqueològiques més antigues es menciona la Capella de la Cort, del monestir Curtea d'Argeș (1241, antiga capital) on els fonaments descoberts suggereixen una forma de creu amb els braços gairebé de la mateixa mida.

Sens dubte la etapa de constitució de l'estat feudal, del segle XIV fins la primera meitat del segle XV, va ser determinant per dirimir la pugna entre els models orientals i/o occidentals; una pugna que es resol amb la ferma decisió de continuar basant-se en l'arquitectura bizantina cristiano-ortodoxa. Les influències occidentals van deixar doncs poca empremta en aquest període, donades les bones relacions dels voivodes romanesos amb l'Imperi Bizantí i la seva capital. Va ser el segon voivoda de Valàquia, ja constituïda com a estat, qui va dur de Constantinoble un bisbe a la capital, Curtea d'Argeș, important d'aquesta manera les normes del culte bizantí i el seu estil.

Les construccions d'aquest període es van distingir per qualitats estètiques especials (d'origen bizantí en el seu apogeu artístic), abans de la caiguda de l'Imperi Romà Oriental a mans de l'Imperi Otomà. La fundació de l'estat feudal troba la seva expressió arquitectònica en l'aixecament de l'església Sf. Nicolae Domnesc a Curtea d'Argeș, amb la planta en forma de creu grega inscrita, característica dels estils bizantins mitjà i tardà.

Al segle XV, després de la caiguda de l'Imperi Bizantí i de la transformació dels estats al sud del Danubi en províncies otomanes, el paper de continuador de la evolució de l'art bizantí va recaure, juntament amb Rússia, a Valàquia. Es va tenir cura de guardar la independència cultural i religiosa, malgrat l'adscripció política al domini otomà. Sobre les bases d'uns models assimilats es va anar desenvolupant una escola local d'arquitectura que continuava, amb noves formes, la tradició bizantina.

Davant l'amenaça turca, la creuada contra els otomans va generar les primeres oportunitats de manifestar el poder a través de construccions monumentals d'esglésies. Les primeres innovacions importants, dins del camp arquitect-

tònic postbizantí, van ser encarregades pels voivodes Radu cel Mare i Neagoe Basarab. N'és un exemple l'església del monestir de Dealu, que, com a primers canvis introduïts per la nova escola, ja no té planta de creu grega, sinó trevolada, i mostra unes proporcions diferents a les dels models precedents.

Durant el segle XVI, el fet de disposar d'un govern propi i d'una organització estatal independent va permetre a Valàquia una lliure evolució, tant en l'arquitectura eclesiàstica com en altres camps de creació artística. La tècnica bizantina es va assimilar completament, i alhora es va anar adaptant i modelant per donar lloc a tipologies originals. Varen aparèixer les primeres escoles locals de mestres d'obres, que van anar evolucionant a mida que el nombre d'esglésies i d'oficis va anar augmentant. És a finals del segle XVI quan es pot parlar ja d'una nova tipologia d'església, diferent, i pròpia, que els historiadors identifiquen com a "l'estil antic de Valàquia". Una tipologia que queda reflectida en construccions com les de *Curtea Veche*, *Marcuța*, *Mihai Vodă* o *bolnița Coziei* i que es distingeix pel seu caràcter unitari i original, amb reminiscències bizantines però amb trets clarament diferents de les anteriors.

El període de màxima fertilitat constructora del segle XVII va assentar l'esperit del "l'estil antic de Valàquia", que es reflecteix en nombroses construccions religioses i que es correspon bàsicament amb el regnat del voivoda Matei Basarab (1632-1654). En general, durant el segle XVII, es busquen noves disposicions dels plans i nous procediments constructius que, en última instància, conduiran a una renovació dels tipus.

Cap a finals d'aquest segle es van construir una sèrie de monuments importants que novament presentaven un caràcter unificat, amb trets ben definits i una aparença molt específica. Es configura així un "nou estil" o "segon estil de Valàquia", que serà el que caracteritzarà l'arquitectura del segle XVIII. Aquesta fase del "segon estil" tingué lloc sota els regnats dels voivodes Șerban Cantacuzino (1678-1688) i Constantin Brâncoveanu (1688-1714), i rep influències de factura occidental. Fet que s'explica per les noves relacions amb l'Imperi Otomà i les connexions amb Transsilvània, l'Imperi Austríac i el renaixement italià.

Durant el segle XVIII la continuació amb el "l'estil nou" ja no representa una etapa tan prolífica i magnífica. L'evolució ve caracteritzada per proporcions més esveltes i elegants i per una major presència d'ornamentacions, escultures i talles a les façanes.

Les diferents etapes en l'evolució dels estils arquitectònics es van anar suc-

2. STARE A LUCRURILOR

ceint, durant els segles posteriors, amb canvis poc profunds en l'estructura general de composició d'esglésies. La intenció de la tesi es centrar-se en un període "d'or" de la construcció eclesiàstica, el que configura el primer estil propi (l'antic), com a evolució directa del bizantí i, per tant, lliure encara d'influències occidentals.

El s. XIX va ser el segle de l'eclecticisme, però a les acaballes es va formar un període anomenat "d'arquitectura neo-romanesa"¹⁵. Aquesta es va caracteritzar pel retrobament amb els estils arquitectònics de segles anteriors, també en l'àmbit de les esglésies. Amb posterioritat, durant el període interbèl·lic, existiren altres aproximacions estilístiques molt diferents entre elles, entre les que va destacar el "modernisme romanès". Aquest moviment no tenia res a veure amb el modernisme o l'art *nouveau* tal com es coneix a occident, tot el contrari, era un estil més "modern", proper al racionalisme europeu.

Durant l'època del comunisme també es varen construir algunes esglésies, però fins els nostres dies, són molt pocs els documents que veritablement concreten la tipologia de les esglésies romaneses i els estils que han de seguir. Els següents capítols desgranaran l'origen dels models, les seves característiques, i els trets comuns més significatius.

15 Ionescu, Grigore. *Istoria arhitecturii în România*, vol. II. Bucarest: 1965.

Mapa de les províncies històriques de Romania. La regió de Valàquia inclou Muntènia i Oltènia.

2.7

DESCRIPCIÓ D'ESGLÉSIA

En la recerca de documents que donin pautes sobre l'estructura funcional de les esglésies ortodoxes a Romania, potser la millor orientació sigui la continguda en un document de l'Institut Nacional de Patrimoni (de Romania) ¹⁶, el qual, per bé que no fa distincions entre les peculiaritats de cada regió del país, dóna les següents definicions que poden resultar d'utilitat:

“Un edifici de culte ortodox (església) es compon de les següents parts, que es presenten ordenadament des de l'exterior cap a l'interior: porxo, nàrtex, nau (sobre la qual s'alça el cimbori), absis laterals, altar i absidioles, proscomídia i diaconia, i altres espais separats de la nau per l'iconòstasi.

Les esglésies ortodoxes sempre es construeixen orientades amb els eixos cardinals, amb el porxo d'entrada a l'oest i l'altar a l'est. .

A més dels elements citats anteriorment, són components i s'emfatitzen de manera específica: arcs, voltes, cúpules, llanternons, etc..., al costat dels elements comuns de la construcció: bigues, pilars, murs, etc..., destacant com a peça importada la torre del campanar

El **porxo** de l'església sol ser ample i obert a l'exterior, però sovint per preservar el monument es tanca amb un parament de vidre. Alguns cops el porxo pot no existir o es pot afegir amb posterioritat a la construcció de l'església. El porxo, a nivell de sòl, uneix l'interior amb l'exterior dels edificis, i generalment es troba definit per arcades i columnes de pedra, maçoneria o fusta, precedint l'espai de culte pròpiament dit.

El **nàrtex** és l'espai que segueix el porxo i s'hi accedeix a través d'una massiva porta. Disposa d'una forma rectangular i permet el pas cap a la nau.

16 CIMEC - Institut Nacional del Patrimoni (de Romania). Institució pública subordinada del Ministeri de Cultura, per la recerca i el registre del Patrimoni cultural material, immaterial i digital.
<<http://lacasedecult.cimec.ro/Ro/Documente/AlcatuireaFunctionala.htm>> [Consulta: 15 octubre 2015].

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Voltes principals.

Porxo.

Nàrtex.

2. STARE A LUCRURILOR

Nau.

Absis laterals.

Altar.

La **nau** té una planta en forma quadrada, coronada per un gran cimbori amb una cúpula sobre la qual llueix el Pantocràtor, és a dir, el Totpoderós. En la iconografia de tradició ortodoxa, la imatge de Jesucrist es representa amb el cap descobert, amb la creu beneïda a la mà dreta i sostenint l'evangeli amb la mà esquerra. Es representa en la semicúpula que cobreix l'espai central, que descansa sobre quatre grans pilars d'obra, repartint les càrregues amb arcs laterals semicilíndrics.

Els **absis laterals** són amples i profunds, més amples que el nàrtex. En la seva secció és on l'església acostuma a tenir la seva major amplada. Els murs dels absis són generalment cilíndrics per la part interior, i poligonal per l'exterior.

L'**altar** es presenta com un rectangle a continuació de la nau. És força espaiós, amb grans nínxols, i es pot considerar l'element més important de l'església. A la part de llevant, l'altar es tanca amb un absis semicilíndric situat a l'eix longitudinal. L'accés a l'altar es fa per dues portes anomenades diaconals, per les quals està prohibit el pas de les dones. Als laterals de l'altar, es troben unes absidioles amb els espais de la proscómida i la diaconia.

L'absidiola de la **proscómida** és un nínxol de petites dimensions, situat al costat nord de l'altar, i és el lloc on el sacerdot prepara el pa i el vi per combregar. També es pot definir com un espai annex a l'altar, on es pot oficiar una missa especial que reben els fundadors i benefactors de l'església abans que comenci la litúrgia. També es conserven aquí els grails i es dona el sagrament als malalts.

L'absidiola de la **diaconia** és l'espai al sud de l'altar, on es guarden les vestimentes litúrgiques i altres elements i objectes que formen part del ritual eclesiàstic.

Tant el nàrtex com la nau i l'altar disposen de finestres. En els nàrtexs i les naus, les finestres es disposen als dos laterals, i a l'altar existeix una sola finestra ubicada a l'eix, que tanca l'altar cap a llevant. Amb aquestes obertures l'interior de l'edifici rep una il·luminació suficient. La llum solar ha de penetrar i banyar els murs per crear una atmosfera de tranquil·litat i silenci, específica dels monuments religiosos.

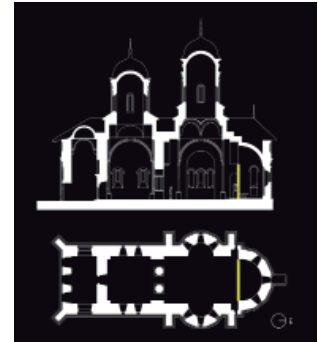
L'iconòstasi és un tipus d'apantallament construït amb estructura d'obra o fusta que separa el santuari (altar) de la nau, i que comunica els dos espais per la porta reial, centrada, i per les dues portes diaconals. Està pintat a l'oli o al fresc i conté un gran nombre d'icones reials, apòstols, profetes...

Quan es construeix una església, porta el nom d'un patró o patrona, i el dia de la seva consagració adopta el nom d'un Sant o Santa. Normalment el seu nom té un lligam amb al vida comunitària del lloc on s'ha aixecat la respectiva església.

La torre del campanar es troba generalment a l'entrada oest, i a sota o al costat es troba l'accés al recinte o pati de l'església. A la part de dalt s'ubiquen les campanes, i de vegades, quan l'espai el recinte és petit o inexistent, les campanes es poden ubicar damunt del nàrtex."

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Iconòstasi.

2.8

CONCLUSIONS

2. STARE A LUCRURILOR

2.8 CONCLUZII

În aquest capítol s-a încercat explicarea unei realități puțin cunoscute de către occidentals, aceea a cultului creștin ortodox în România, în cadrul mai concret al regiunii Țării Românești.

O primă concluzie care se desprinde din datele adunate este că ideea foarte răspândită a unei României concepute ca o unitate culturală și etnică nu este decât o deformare a realității. Trebuie să ne întoarcem mult în urmă spre populația dinaintea și din timpul perioadei de romanizare, pentru a contempla acest teritoriu ca o țară cu o relativă omogenitate.

De fapt, se poate spune că moștenirea romană este ceea ce identifică și dă coeziune României actuale: un teritoriu care reprezintă o insulă de cultură latină în mijlocul lumii slave. România modernă, cu o configurație aproximativ egală cu cea actuala, nu se constituie până în 1918 și până la sfârșitul Celui de al doilea Război Mondial, a suferit diverse și profunde oscilații în limitele sale teritoriale.

Într-un amplasament geografic complicat, România a avut o istorie convulsionată de agresiuni și ocupații diverse. Chiar dacă la început a rămas sub dominația romană și mai târziu a fost legată politic de Imperiul Bizantin, a rămas întotdeauna situată în limitele acelor imperii; o situație care se repetă mai târziu cu ocupația

En aquest capítol s'ha tractat de fer una aproximació a una realitat poc coneguda per als occidentals, la del culte cristià ortodox a Romania, i emmarcar-la més concretament dins de la regió de Valàquia.

Una primera conclusió que es desprèn de les dades recollides és que la idea força estesa d'una Romania concebuda com a una unitat cultural i ètnica no és sinó una distorsió de la realitat. Cal remuntar-se als pobles primitius i als períodes de romanització, per contemplar aquest territori com un país amb característiques relativament homogènies.

De fet, es pot dir que l'herència romana és allò que millor identifica i cohesionava l'actual Romania: un territori que representa una illa de cultura llatina enmig del món eslau. Amb tot, la Romania moderna, amb una configuració aproximadament igual a l'actual, no es constitueix fins al 1918 i encara, fins al final de la Segona Guerra Mundial, va haver de patir diverses i profundes oscil·lacions en els seus límits territorials.

En un emplaçament geogràfic complicat, Romania ha tingut una història convulsa d'agressions i ocupacions diverses. Si primer va quedar sota la dominació romana i més tard es va vincular políticament a l'Imperi de Bizanci, sempre va quedar situada als límits d'aquells imperis; una situació que es repeteix més tard amb l'ocupació otomana. Aquest fet de quedar sempre en una ubicació relativament remota, respecte dels centres del poder, li va permetre mantenir una certa autonomia i preservar uns trets propis, particularment a Valàquia, que pot considerar-se una mica com el bressol de la nació.

Normalment però, on s'acaba un imperi en comença un altre. De manera que, si Romania quedava als límits dels Imperis -Bizantí, primer, i Otomà, després-, la seva situació l'ha exposat històricament a rebre agressions dels diferents pobles i imperis veïns. I és en aquest escenari que la regió de Valàquia sembla clarament la més compromesa, al llarg de la història, en la formació d'un esperit nacional propi i en la defensa d'unes tradicions i una cultura autòctones; un compromís parcialment compartit amb Moldàvia, però bé que amb uns plantejaments culturals lleugerament diferents i sense una vinculació política anterior a la segona meitat del S XIX. No és el cas, en canvi de Transsilvània, històricament autònoma o vinculada a l'Imperi Austro-Hon-

garès a partir del s. XIX, no només pel que fa a política, sinó també quant a cultura i organització social.

La història de Valàquia és, doncs, una història de resistència enfront d'un entorn de pobles i cultures que l'han intentat dominar; un propòsit al qual el valacs han oposat sempre la força d'una consciència nacional molt definida, que té com a punt de partida la seva adscripció a Roma. Una adscripció que s'ha vinculat de manera indissoluble al cristianisme, el qual, després del cisma, adoptarà en el país la forma ortodoxa. L'ortodòxia, doncs, ha estat part indissociable del sentiment nacional valac i ho continua sent.

Al llarg de la història, l'Església apareix sempre compromesa en aquesta actitud d'afirmació nacional i de defensa davant d'imposicions foranes. Per tant, es tracta d'una institució històricament forta en el país i alhora popular. Una popularitat que tal vegada s'incrementa durant l'etapa comunista, quan les intencions del règim, en el sentit d'esborrar la base tradicional de la societat romanesa, de la qual l'Església era part essencial, provoquen un fort rebuig i porten novament a identificar l'Església amb el poble resistent.

La caiguda del règim comunista fa encara més forta i popular l'Església Ortodoxa Romanesa, la qual, davant del buit d'estructures de la societat civil, apareix com l'única institució organitzada i amb capacitat per actuar. Això, juntament amb tota la trajectòria d'identificació amb el sentiment nacional, fa que l'Església Ortodoxa Romanesa estigui en un cicle expansiu que resulta avui insòlit en l'òrbita cristiana; fet que situa aquesta tesi en unes coordenades més actuals del que inicialment caldria esperar pel caràcter històric de les anàlisis que planteja.

La identificació de l'Església amb la conformació del perfil nacional romanès es tradueix també en l'arquitectura dels seus temples. De la mateixa manera que Romania s'ha reivindicat sempre com a romana, l'arquitectura i les arts es reconeixen descendents de Bizanci. Però la reivindicació de les arrels bizantines no és obstacle per a una evolució autòctona dels tipus. Aquesta evolució té un punt àlgid al segle XVI i XVII, amb la conformació de l'anomenat estil antic de Valàquia, el qual és tingut, avui encara, com el que millor s'identifica amb els sentiments nacional i religiós propis del país; uns sentiments que es vinculen a una certa ruralitat i a un tradicionalisme molt arrelat.

Pel que fa a la religió, destaca la voluntat de proximitat i d'imbricació amb la comunitat de creients. En aquest sentit, i en relació amb la proximitat, no sembla menor el fet que els sacerdots, els responsables de les parròquies,

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

otomană. Acest fapt de a rămâne întotdeauna într-o poziție relativ îndepărtată față de centrele de putere, i-a permis să mențină o anumită autonomie și să păstreze anumite caracteristici proprii, poate mai clar conturate în Țara Românească.

De obicei, unde se termină un imperiu, începe altul. În acest mod, rămânând la limitele Imperiilor Bizantin, mai întâi și Otoman după aceea, România a fost expusă de-a lungul istoriei agresiunilor diferitelor popoare și imperii vecine. Și în acest scenariu, regiunea Țării Românești pare a fi compromisă, de-a lungul istoriei, în formarea unui spirit național propriu și în apărarea unor tradiții și a unei culturi autohtone; un angajament asumat împreună cu Moldova, deși cu o abordare culturală ușor diferită și fără o legătură politică înainte de a doua jumătate a secolului XIX. Nu este însă cazul Transilvaniei, legată din punct de vedere istoric de Imperiul Austro-ungar, nu numai în ceea ce privește politica, ci și în ceea ce privește cultura și organizarea socială.

Istoria țărilor române este, deci, o istorie de rezistență în fața unui cadru de popoare și culturi care încearcă să o domine; fapt căruia românii au răspuns întotdeauna cu o conștiință națională foarte definită, care are ca punct de plecare aderarea ei la Roma. O aderare care a fost legată în mod indisolubil de creștinism, care, după Marea Schismă, adoptă forma ortodoxă. Ortodoxia a fost deci, parte indisolubilă

2. STARE A LUCRURILOR

de sentimentul național românesc și continuă să fie.

De-a lungul istoriei, Biserica apare întotdeauna angajată în această atitudine de afirmare națională și de apărare în fața străinilor. Este vorba de o instituție puternică de-a lungul istoriei și în același timp populară. O popularitate care a sporit în timpul etapei comuniste, când intențiile regimului de a șterge baza tradițională a societății românești, din care făcea parte și Biserica, au provocat un refuz puternic și au condus la identificarea Bisericii cu rezistența populară.

Căderea regimului comunist a întărit imaginea și popularitatea Bisericii Ortodoxe Române, care, în fața golului prezent în structurile societății civile, apare ca o instituție organizată și cu capacitate de acțiune. Alături de toată traiectoria de identificare cu sentimentul național, face ca Biserica Ortodoxă Română să fie într-un ciclu expansiv care astăzi pare insolit în orbita creștină; acest fapt situează această lucrare pe coordonate mai actuale decât cele care ar fi de așteptat datorită caracterului istoric al analizelor aduse în discuție.

Această identificare a Bisericii cu conformarea profilului național românesc se traduce și în arhitectura templelor sale. În același mod în care România s-a revendicat întotdeauna drept de origine romana, arhitectura și artele se recunosc ca descendente din Bizanț. Dar revendicarea rădăcinilor bizantine nu este un obstacol

no estiguin sotmesos a l'exigència de celibat i apareguin, per tant, plenament integrats a la societat. D'acord amb aquest esperit, les esglésies són petites i pròximes, cosa que reforça el sentiment comunitari. D'altra banda, en la seva construcció s'eviten les mostres d'ostentació, les quals són culturalment rebutjades. Tot plegat dibuixa un caràcter prou definit de l'ortodòxia romanesa, si més no a la regió de Valàquia, que sembla contradictori amb els actuals plantejaments de la Metropolia, pel que fa a projectes expansius per la via de grans temples.

L'estudi realitzat en aquest capítol configura una imatge del culte ortodox romanès en la línia d'una religió, potser massiva en el nombre de feligresos, però en cap cas en la manifestació del seus actes. La seva litúrgia s'orienta molt més cap al recolliment i les petites comunitats que no pas cap als grans moviments de masses, i no sembla fàcil traspasar a una escala gran el tipus arquitectònic que s'esbossa en el document de l'Institut Nacional del Patrimoni.

pentru evoluția autohtonă a tipurilor. Această evoluție are un punct de vârf în secolele XVI și XVII, cu constituirea stilului numit vechi al Țării Românești, considerat drept cel care se identifică cel mai bine cu sentimentul național și religios propriu, sentiment legat de asemenea de o anumită ruralitate și un tradiționalism foarte înrădăcinat.

În ceea ce privește religia, se observă dorința de a se apropia și amesteca a Bisericii în comunitatea de credincioși. În acest sens, nu pare a fi minor faptul că preoții, responsabilii parohiilor, nu sunt obligați să păstreze celibatul, integrându-se astfel pe deplin în societate. De acord cu acest spirit, bisericile sunt mici și de proximitate, ajută la constituirea sentimentului de comunitate. Pe de altă

parte, în construcția lor se evită ostentația, care este respinsă din punct de vedere cultural. Acest tablou schițează un caracter definitoriu al bisericii ortodoxe române, cel puțin în regiunea Țării Românești, care pare contradictoriu cu abordarea actuală a problematicii de către Patriarhia română, în ceea ce privește proiectele de mare anvergură.

Studiul realizat în acest capitol configurează o imagine a cultului ortodox românesc de masă, ca și număr de credincioși, dar nu în manifestarea actelor sale. Liturghia se orientează mai mult spre reculegere și mici comunități decât spre mari mișcări de masă, și nu pare ușoară trecerea la o scară mare a tipologiei arhitectonice care se schițează în documentul Institutului național de Patrimoni.

3

LA GÈNESI DEL MODELS ROMANESOS GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

“ Si l’estructura, la forma, els materials i la imatge espacial constitueixen una unitat orgànica capaç d’expressar les funcions i adaptar-se al medi, tant el natural com el creat per l’home, aleshores la imatge espacial és la transmissora del caràcter general de concordança i d’unitat entre forma, estructura i funció.

La imatge espacial pot transmetre sobredimensió, equilibri, subdimensió, estabilitat, dinamisme, etc., sota diferents relacions: la funció respecte de les formes i dimensions, la forma respecte de les estructures, l’estètica respecte de la construcció, el tot respecte de les parts i el medi, etc.

Aquestes imatges espacials, en el fons, estan constituïdes de manera històrica i territorial, en funció de les societats, dels materials i dels mitjans constructius, i en la seva essència constitueixen “l’estil”.

Adrian Gheorghiu i Virgil Dragomir

Dr. arquitecte i Dr. enginyer romanesos

Probleme de reprezentare a structurilor constructive
Bucarest: Editura Tehnica, 1968
p. 14 - *Geometrie, statică și imagine spațială*

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

Xemeneia de la cuina del monestir d'Hurezi. Fotografia: LGM

3.1

ENFOC DESCRIPTIU

És conegut que els models actuals de les esglésies ortodoxes romaneses provenen dels antics models bizantins, hereus directes de les concepcions constructives i espacials que, durant segles, es van formar i depurar en els territoris que va ocupar l'Imperi de Bizanci al llarg de la seva existència.¹

Però quins són aquests models bizantins, tan clars i definits com per tenir una transcendència arquitectònica tan important al llarg dels segles?

En aquest capítol es descriu, d'una manera històrica, la formació dels primers temples cristians i s'analitza quins elements han pogut incidir directament en l'actual configuració de les esglésies valaques.

Amb aquest objectiu s'han estudiat diferents documents i publicacions de referència. Pel que fa a l'arquitectura paleocristiana i bizantina, s'han tingut en compte treballs realitzats per grups d'universitats europees, sobretot britàniques², que fan recerca en "estudis bizantins". Sobre els estils romanesos, que pertanyen ja a èpoques post bizantines, s'ha adoptat, com a principal obra de referència, la que va publicar, entre els anys 1927 i 1936,³ la Comissió de Monuments Històrics de Romania, encapçalada pel seu director, l'arquitecte Nicolae Ghika Budesti.

Ghika Budesti i el seu equip van efectuar una sèrie de llargs viatges per visitar cadascuna de les esglésies i monestirs. Els van estudiar i representar, amb precisió i gust, amb l'objectiu de generar un primer registre i una classificació, ordenada per èpoques i estils, del patrimoni de temples de culte ortodox a Valàquia. El treball va descartar els exemples no rellevants i va elevar a la categoria de monuments històrics aquells que identificaven millor els estils de cada època, des dels inicis del s. XIV fins al final del seu període d'or, al s. XIX.

1 L'Imperi Bizantí o Imperi Roma d'Orient es determina entre els anys 395 i 1453.

2 A destacar organitzacions i centres com poden ser:

- Late antique & byzantine studies at Oxford. [<http://byzstud.history.ox.ac.uk/>] i [<https://oxfordbyzantinesociety.wordpress.com/>].

- Research centre for late antique and byzantine studies. University of Reading. [<http://www.reading.ac.uk/byzantinestudies/index.htm>].

- Society for the promotion of byzantine studies. [<http://www.byzantium.ac.uk/home.html>]. [Consultes: 15 octubre 2015].

3 La tetralogia denominada "*Evolució Arquitectònica a Muntènia i Oltènia*" és una obra publicada com a Butlletí de la Comissió de Monuments Històrics, entitat que pertanyia al Ministeri d'Instrucció Pública i de Cultes l'any 1936.

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

3.1

FOCALIZARĂ

Este cunoscut faptul ca modelele actuale ale bisericilor ortodoxe românești provin din modele antice bizantine, moștenind direct concepțiile constructive și spațiale care, timp de secole, s-au format și perfecționat în teritoriile pe care le-a ocupat Imperiul Bizantin de-a lungul existenței sale.¹

Dar care sunt aceste modele bizantine, atât de clare și definite ca pentru a avea o transcendță arhitectonică atât de importantă de-a lungul secolelor?

În acest capitol se descriu, din punct de vedere istoric, formarea primelor temple creștine și se analizează care elemente au putut influența direct în actuala configurare a bisericilor din Țara Românească.

În acest scop s-au studiat diferite documente și publicații de referință. În ceea ce privește arhitectura paleocreștină și bizantină, s-a ținut cont de lucrările realizate de grupuri de universități europene,

1 Imperiul Bizantin sau Imperiul Roman de Răsărit (între 395 și 1453).

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

mai ales britanice ², care face cercetare în „studii bizantine”. Despre stilurile românești, care aparțin deja epocilor post-bizantine, s-a adoptat ca principală operă de referință, cea publicată între anii 1933 și 1936, ³ Comisia Monumentelor Istorice din România, în frunte cu directorul său, arhitectul Nicolae Ghika Budești.

Ghika Budești și echipa sa au efectuat o serie de lungi călătorii pentru a vizita fiecare din bisericile și mănăstirile alese. Ei au studiat și reprezentat, cu precizie și gust, cu scopul de a genera un prim registru și o clasificare, ordonată pe epoci și stiluri, al patrimoniului de lăcașuri de cult ortodox din Țara Românească. Lucrarea a descartat exemplele ne relevante și va eleva la categoria de monumente istorice acele biserici care identificau mai bine stilurile fiecărei epoci, de la începuturile s. XIV până la

Aquesta obra ha estat punt de partida obligada per a la majoria dels escassos estudis duts a terme amb posterioritat. Però lògicament, considerant la voluntat del règim de fer desaparèixer el sentiment i la cultura religioses, aquesta mena d'estudis o publicacions van ser pràcticament inexistentes durant el període comunista. La recerca en aquest camp, doncs, va quedar pràcticament estancada, i encara avui l'obra de Budești i el seu equip no ha estat ni revisada ni reeditada, tot i el seu caràcter fonamental per a tot aquell que s'interessi pel patrimoni cultural romanès.

Seguint l'estela del grup de Budești, a l'apartat que aquesta tesi dedica a l'evolució dels models a Valàquia s'optarà per seguir la seva mateixa estructura de grups, per bé que, més endavant, a l'hora d'extreure conclusions, la tesi proposarà pautes de classificació diferents.

A banda de l'obra esmentada, s'han consultat altres llibres i publicacions que versen majoritàriament sobre la història de l'arquitectura tradicional romanesa i sobre els seus estils més representatius. De manera general, la bibliografia a què s'ha tingut accés s'estén en descripcions, anàlisis i documentació escrites, però els seus continguts gràfics són més aviat escassos. Són nombrosos també els llibres i les pàgines web que parlen de les esglésies romaneses. En solen fer descripcions tant des del vessant històric com des de l'estètic, però cap d'aquestes publicacions entra en valoracions des de l'òptica de l'anàlisi arquitectònica. .

² Amintim aici organizații și centre cum ar fi:

- Late antique & byzantine studies at Oxford. [<http://byzstud.history.ox.ac.uk/>] și [<https://oxfordbyzantinesociety.wordpress.com/>].

- Research centre for late antique and byzantine studies. University of Reading. [<http://www.reading.ac.uk/byzantine-studies/index.htm>].

- Society for the promotion of byzantine studies. [<http://www.byzantium.ac.uk/home.html>].

³ Tetralogia denumită “Evoluția Arhitecturii în Muntenia și în Oltenia” în publicația din *Buletinul Comisiunea Monumentelor Istorice*, care aparținea de Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor în 1936.

3.2

ARQUITECTURA PALEOCRISTIANA

Els inicis del cristianisme són universalment coneguts. L'organització d'una nova religió i les seves necessitats van topar frontalment amb els sistemes polític i religiós de l'antiga Roma Imperial. De manera que el creixement del cristianisme es produí de manera discreta: a l'ombra. Però, gràcies a l'acció de sant Pau, durant els 100 primers anys el nou credo es va anar expandint per pobles i ciutats de manera contínua, per bé que sense una organització establerta.

Els primers creients eren majoritàriament de classes baixes i mitjanes. Per practicar la seva fe, solien reunir-se, de manera assembleària, en qualsevol espai. El nucli de la cerimònia acostumava a ser la celebració d'un àpat comunitari. De manera que les reunions solien celebrar-se als menjadors de les cases particulars o en la que en cada situació fos la cambra més gran i amb prou condicions per acollir la celebració litúrgica. En qualsevol cas, el culte tenia lloc en espais que no havien estat concebuts amb aquest objectiu. No existia, doncs, en aquella etapa inicial, una arquitectura pròpia del cristianisme.

Les congregacions es van anar fent cada cop més nombroses i, amb aquest creixement, va començar a ser necessari disposar, entre altres coses, d'espais adients per administrar el primer sacrament cristià: el del baptisme⁴. Cal tenir en compte que, en el ritual cristià, el bateig és requisit indispensable per accedir als espais d'oració. De manera que tot aquell que aspiri a ingressar a la comunitat ha de ser abans purificat per mitjà del baptisme. Per tant, més enllà d'una sala més o menys gran per acollir l'assemblea, calia disposar també d'una cambra prèvia on fos fàcil fer-hi arribar aigua en abundància.

D'altra banda, les comunitats van anar incorporant noves activitats organitzades, com la del culte a les ànimes, la caritat o l'atenció als cementiris; activitats que paulatinament anaven reclamant l'establiment d'una certa estructura jeràrquica, una estructura que, alhora que donava gruix organitzatiu a la comunitat de creients, la feia més visible i per tant també més incòmoda, en termes polítics.

4 En la religió ortodoxa, el sacrament del baptisme en continua considerant com el més important.

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

sfârșitul perioadei sale de aur, în s. XIX.

Această lucrare a fost punctul de plecare obligatoriu pentru majoritatea puținelor studii realizate ulterior. Dar logic vorbind, considerând voința regimului de a face să dispară sentimentul și cultura religioase, acest fel de studii sau publicații au fost practic inexistente pe timpul perioadei comuniste. Cercetarea în acest câmp, deci, a rămas practic neschimbată, și până astăzi opera lui Ghika-Budești și a echipei sale nu a fost nici revizuită nici reeditată, în ciuda caracterului său fundamental pentru orice persoană care se interesează de patrimoniul cultural românesc.

Pe urmele echipei lui Ghika-Budești, în capitolul dedicat evoluției modelelor în Țara Românească s-a optat pentru a urma aceeași structură a grupurilor de biserici, chiar dacă mai departe, în capitolul dedicat concluziilor, teza propune criterii de clasificare diferite.

În afară de opera citată mai sus, s-au consultat alte cărți și publicații care tratează în marea lor majoritate istoria arhitecturii tradiționale românești și stilurile sale cele mai reprezentative. În mod general, bibliografia la care a fost posibil accesul se prezintă sub formă de descrieri, analize și documentații scrise, dar conținuturile grafice sunt mai degrabă rare. Sunt de asemenea numeroase cărțile și paginile web care vorbesc despre bisericile românești. De obicei sunt

SEGLE III

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

descrieri din punt de vedre historic sau estetic, dar nici una din aeste publicaii intră în evaluări din punt de vedre al opticii i analizei arhitecturale.

S'estima que fou durant el s. III dC quan es va veure clarament la necessitat de disposar de construccions adients per acollir les diferents manifestacions de la fe, tant les pròpies de la pràctica litúrgica com les del culte als morts. En una primera fase, es va començar per reformar aquelles primeres dependències domèstiques que s'usaven per al culte, amb l'objectiu d'adaptar-les a les noves necessitats. En aquest procés de transformació de l'espai domèstic a un espai sagrat (ja amb càrrega simbòlica), es pot dir que els models de referència van ser els propis de l'arquitectura hel·lenísticoromana (basíliques, cases nobles, altars...), per bé que amb moltes variants constructives, en funció de la seva ubicació concreta. Les diferents cambres i patis esdevingueren llavors àmbits ordenats per a una successió correcta de la litúrgia: des del baptisteri fins als espais per a la confirmació o l'assemblea ordinària, passant per cambres per a vestidors, catequesi o menjador.

Els primers temples cristians, ja expressament erigits per a la funció litúrgica, provenen d'aquest procés evolutiu. En conseqüència, es basen en conceptes d'arquitectura domèstica i en models tipològics heretats dels períodes precedents. Paral·lelament, la veneració dels màrtirs i de les seves relíquies, i el desenvolupament d'una simbologia específicament cristiana començaren a introduir elements gràfics que il·lustraven o ornamentaven els espais de culte. D'altra banda, el progressiu procés de jerarquització va portar a l'aparició de la figura del clergue i, amb ella, la necessitat que aquest i la seva família residissin permanentment en l'entorn del temple i en tinguessin cura; un requeriment que és l'origen de les primeres *domus ecclesiae*.⁵

Aquestes domus o cases de la comunitat cristiana eren cedides per particulars o expressament adquirides amb aquest objectiu, i encara que presentaven infinites variants regionals mantenien, a grans trets, una distribució homogènia formada per la clàssica estructura de pati central i estances disposades al seu entorn. Es creu que aquest patró d'edifici va ser vigent des del s. III fins al s. IV.

Per altra banda, la comunió amb els difunts plantejava el requeriment de disposar de construccions i espais de caràcter funerari. La seva concepció havia de respondre a les demandes del ritual: un sepulcre per a l'enterrament i un espai per a l'acompanyament o veneració del difunt. La fe cristiana implicava que l'enterrament s'efectués en emplaçaments no pagans i descartava el

⁵ *Domus ecclesiae* té una relació directa amb la *casa parohiala* que avui en dia es disposa prop de les esglésies per a acomodament de la família del sacerdot.

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

recurs de les fosses comunes dels romans. Amb tot, la necessitat d'una certa economia de costos forçava a trobar algun sistema d'utilització col·lectiva. Tot plegat va portar a la construcció de cementiris comunitaris, bé a cel obert o bé de tipus soterrat (catacumbes). En un principi, les catacumbes eren galeries subterrànies preexistents, que ja havien estat utilitzades per jueus i pagans com a espais de culte i congregació. Inicialment, els cristians aprofitaren antigues construccions, galeries o dipòsits soterrats, per adequar-les a la funció funerària. Més tard, sobretot a les ciutats amb un valor del sòl més elevat, excavaren noves galeries i estructures en forma de corredors, de petita dimensió però de gran extensió, expressament pensats per albergar nínxols i celebrar funerals.

Els murs dels corredors d'aquests cementiris, en forma de catacumbes, albergaven nínxols disposats de manera successiva i en diferents nivells. Per aprofitar millor l'espai, els cossos es col·locaven horitzontalment, en disposició paral·lela al mur. Tot plegat configurava autèntiques estructures soterrades de laberíntics corredors estrets.

Catacumba de Sant Calixte, Roma. By Dnalor 01 (Own work) [CC BY-SA 3.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>)], via Wikimedia Commons. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3ARom%2C_Calixtus-Katakomben%2C_Krypta_der_P%C3%A4pste.jpg>

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

A les galeries més àmplies s'hi podia celebrar el culte, però no era la seva finalitat principal. Cal pensar que els diferents nuclis de catacumbes feien necessària una construcció excavada que en cada galeria garantís l'estabilitat del sostre. Requerien doncs de molt d'esforç i d'una certa capacitat, pel que fa a tècnica constructiva. Una tècnica que es basava en l'ús intensiu de la volta de canó.⁶ Alguns estudis parlen també de catacumbes ubicades en antigues galeries corresponents a excavacions fetes per extreure una pedra anomenada putzolana⁷; de la mateixa manera que uns altres⁸ s'hi refereixen sempre com a excavacions expressament realitzades per realitzar la funció de cementiri.⁹

A més de les catacumbes, existiren també, i de manera preferent, els cementiris exteriors. En aquests casos es feia necessària la construcció d'una sala per al banquet funerari. Consistia en un àmbit tancat, per bé que no forçosament cobert. La necessitat de definir un espai, un lloc concret i determinat per al banquet o missa de difunts, va marcar els límits de les primeres capelles funeràries. Els cementiris cristians incorporaven encara altres tipus de construccions de caire més singular, com ara tombes o mausoleus, en particular quan acollien els cossos dels màrtirs que eren objecte de veneració especial. Són els anomenats *martyria*.¹⁰

Els *martyria*, habituals als s. III i s. IV, eren doncs petites capelles-sepulcre erigides en honor dels màrtirs. Amb el temps, aquestes construccions van anar guanyant dimensió i enriquint les seves formes. Incorporaren decoració, columnes, absis, voltes, galeries i, de vegades, complexitats espacials en forma de sales i avant-sales. Es tracta, en definitiva, de mausoleus tancats que eren erigits amb estils cada cop més monumentals. La seva evolució va culminar en la definició de petits temples caracteritzats per la seva planta en forma de creu amb tres lòbuls als extrems. Aquelles construccions passarien a anomenar-se *Cellae Trichorae*, una configuració que utilitzaria posteriorment l'estil bizantí en exemples de major dimensió.

6 Possiblement, les voltes de canó de les catacumbes siguin un dels primers referents simbòlics adoptats per al cobriment de les esglésies cristianes.

7 Roca d'origen volcànic utilitzada a Roma per obtenir ciment.

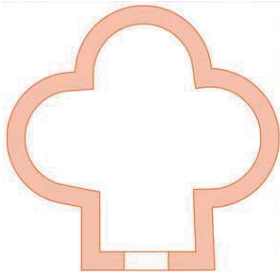
8 El pare jesuïta Marchi i l'arqueòleg Juan Bautista Rossi.

9 La catacumba més coneguda avui en dia és la de Sant Calixte de Roma, capella dels Papes (ca. 250).

10 Prové del mot *Martyrium*, , com a sofriment o mort d'aquells que han defensat una doctrina religiosa fins a les darreres conseqüències.

Les formes monumentals es van anar introduint a la construcció funerària abans que en altres edificis del culte cristià. L'arquitectura funerària pagana, no religiosa, no era rica en simbologia ni utilitzava les formes de l'arquitectura clàssica romana. Aquest fet va permetre l'adopció de les formes clàssiques en l'arquitectura funerària cristiana; una adopció estilística que a més resultava avalada per la voluntat de diferenciar-se dels costums pagans.

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

Exemple de *Cellae Trichorae* a Budapest. By B. S. O'Fren (Indafotó) [CC BY-SA 2.5 hu (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5/hu/deed.en>)], via Wikimedia Commons. <[https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3ACella_trichora_\(382._sz%C3%A1m%C3%BA_m%C5%B1eml%C3%A9k\)_3.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3ACella_trichora_(382._sz%C3%A1m%C3%BA_m%C5%B1eml%C3%A9k)_3.jpg)>

En conclusió, fins a aquest punt de la història, s. III, l'arquitectura cristiana s'havia manifestat amb discreció i poca visibilitat. S'havia desenvolupat aprofitant o adaptant construccions existents, quan no galeries subterrànies, tractant de protegir-se de les diferents persecucions. Finalment, però, l'emperador romà Constatí I el Gran va reorganitzar el cristianisme i en va permetre el culte amb plena llibertat. La seva conversió a la nova fe no només va consentir la llibertat de culte, sinó que va afavorir decididament la seva expansió. Des d'aquell moment, l'Església cristiana esdevingué el poder religiós dominant dins l'Imperi Romà ¹¹ (Edicte de Milà, 313).

SEGLE IV

El vincle Imperi-Església va comportar una organització jeràrquica, territorial i administrativa completament nova. A tots nivells, l'Església assumí i exercí diferents graus de poder. Durant el mandat de Constatí es van establir noves divisions territorials, amb les primeres parròquies als pobles i bisbats a les ciutats. L'autoritat eclesiàstica va recaure en la nova capital de l'Imperi, Bizanci, rebatejada com a Constantinoble l'any 330.

El poder gairebé il·limitat que Constatí va atorgar a l'Església va incidir indubtablement en tots els aspectes de la creença i de la litúrgia associada. La nova Església va haver d'acollir milions de nous seguitors, fidels als seus principis,

¹¹ Edicte de Milà de l'any 313, pel qual s'establí la llibertat religiosa a l'Imperi Romà.

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

potser no tant per convicció com per adaptació a les noves circumstàncies polítiques. Les necessitats funcionals van anar creixent en paral·lel amb el poder econòmic. Tot plegat es manifestà en la construcció de nous espais per oficiar misses i altres rituals litúrgics. S'inicia així el període conegut com d'Arquitectura Paleocristiana ¹², en què, a través de noves construccions, es pretén donar cabuda a l'allau de nous feligresos.

A principis del s. IV, s'institueix per a tot l'Imperi el ritus de la missa i s'estableix una separació clara entre fidels i clergues, la qual situa bisbes i sacerdots en una posició preeminent. Els ritus esdevenen més establerts i més solemnes. La figura de Crist ja no és presentada com el Déu dels humils, sinó com l'Emperador del Cel. Augmenta el caràcter representatiu de les misses i el seu ritual de sacra solemnitat.

El santuari (conegut com a altar) es defineix com el lloc des d'on es fan les prèdiques, i el seu accés queda reservat al clergue, en una zona separada i diferent de la d'ubicació dels fidels. ¹³ L'arquitectura eclesiàstica comença a diferenciar-se de les construccions ordinàries i la dignitat imperial li atorgà la categoria més alta dels edificis públics. Cada cop més, els grups de cristians reclamaven noves construccions destinades a les seves assemblees, declinant el recurs a les antigues i modestes *domus* per reemplaçar-les per edificis de caràcter públic, de major categoria i dimensió.

Per cobrir aquestes demandes, s'adoptà la basílica ¹⁴ com a tipus arquitectònic més adequat. El seu caràcter d'edifici sumptuós i públic, que combinava les referències religioses amb les de l'arquitectura oficial, la feien idònia per al fins perseguits. Ja en èpoques pretèrites, la basílica atenia múltiples funcions de la vida civil: des de mercat, o lloc per negociar, fins a espai per a l'administració de justícia.

Essencialment, la basílica romana era un edifici compost per una gran nau rectangular o per tres o més naus (sempre en nombre imparell) longitudinals i cobertes. En el cas de més d'una nau, la del mig era més ampla i alta que les laterals. Aquesta diferència d'alçades permetia obrir entrades de llum i ventilació lateral per la part superior de la nau central. Les naus quedaven separades per columnes o per pilars i la coberta era de fusta. A un extrem de

12 Acotada entre el s. IV i el s. VI.

13 Característica que es manté avui en dia en els temples ortodoxos.

14 Deriva del greg *basiliké* o casa reial.

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

Basílica *Sant Apollinare in Classe* (550). By Superchilum (Own work) [CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)], via Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3AInterno_Sant'Apollinare_in_Classe_05.JPG

la nau central, es disposava un absis o exedra ¹⁵ on s'ubicava la presidència, i a l'extrem oposat, se situava l'accés, que es realitzava per mitja d'un pòrtic o porxo.

La tipologia arquitectònica basílica és doncs l'adoptada per a la construcció dels nous temples. D'acord amb el nou esperit constantinià del cristianisme, la basílica cristiana havia d'ocupar la cota més alta de monumentalitat i de dignitat, pel que fa a exigències constructives. També havia d'adaptar-se, lògicament, als requeriments litúrgics, als mitjans econòmics i al rang dels fidels. Aspecte aquest últim que comportava lògiques diferències entre les basíliques de les ciutats importants de l'Imperi i les dels pobles més allunyats.¹⁶

Al principi, com a recinte per oficiar la litúrgia, van ser condicionades basíliques preexistents. Més endavant ja se'n començaren a construir de nova planta, específicament destinades al culte. Es configura així el primer estil religiós posterior al moment de la cristianització de l'Imperi. Amb el temps, la basílica pròpiament cristiana va anar definint les seves formes i proporcions. La seva proliferació va consolidar un model seriat, compost per 3 o 5 naus separades per pilars que suportaven encavallades o arcs de mig punt. Les naus acabaven en un absis, generalment semicircular, on se situava l'altar, que es

¹⁵ Construcció que a mode d'amfiteatre de planta circular conté diverses alçades de bancs en forma de graderia, necessari per a les reunions de tipus assembleari.

¹⁶ Característica que es manté avui en dia als temples ortodoxos a Romania, amb clares diferències entre el model urbà i el rural.

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

reservava al clergue.¹⁷ La taula consagrada, que en un principi era de fusta, va passar a ser de pedra, i així es va revestir de més solidesa i honorabilitat. D'aquesta manera, l'altar captava tot el protagonisme de l'ofici de les misses, un protagonisme que quedava reforçat per la seva situació, entre l'absis i el límit del presbiteri.

En altura, l'espai de les naus solia quedar limitat per uns cels rasos que ocultaven l'estructura de fusta que suportava la coberta; de manera que, des de l'interior, la geometria de la coberta només s'apreciava en el quart d'esfera amb què es cobria l'absis. La nau central quedava coberta amb dos vessants inclinats cap a les naus laterals. Les finestres que la il·luminaven eren sovint tancades per plaques de marbre perforat, o per peces d'alabastre que deixaven passar la llum i l'aire, alhora que protegien de la pluja.

SEGLE V

A partir del s. V, les basíliques es van orientar. La planta es disposava de manera que l'extrem de la nau corresponent a l'altar donés a orient. D'aquesta manera, el sacerdot oficiava mirant cap a orient, i donava definitivament l'esquena als fidels.¹⁸ L'ornamentació interior va començar a agafar entitat amb el costum de revestir alguns dels paraments, particularment els de l'absis, per mitjà de pintures o mosaics. En contrast amb unes façanes exteriors senzilles, l'espai interior combinava la llum i els materials preciosos de manera esplendorosa. L'objectiu de tal riquesa de colors i de materials era centrar l'atenció dels fidels en l'interior i conduir-los, per mitjà d'un *crescendo*, fins al santuari, entès com a l'objectiu sagrat de la seva peregrinació.

Més enllà dels grans centres de l'Imperi, les congregacions cristianes van haver d'idear solucions diferents. La necessitat d'espais litúrgics, tant per celebrar els enterraments en forma de banquetes funeraris com els cultes commemoratius, també va comportar la construcció de basíliques. Eren basíliques de proporcions més modestes, amb gran varietat d'esquemes de planta, que no s'ajustaven a cap norma. N'hi havia de tipus molt diversos: amb una o més naus, amb o sense deambulatori, aïllades o adossades, amb atri o sense atri...; tot plegat, un ventall ampli de disposicions i proporcions arquitectòniques. Fou, però, en el decurs d'aquest s. V quan, per regular aquesta dis-

17 Les exedres, de planta semicircular, són els inicis dels altars, amb la mateixa geometria en planta per delimitar millor el caràcter de reunió. Avui en dia es manté l'estructura, per exemple en els hemicles dels parlaments.

18 Una entre altres interpretacions sobre l'orientació de l'altar a llevant.

persió tipològica, es desenvolupà i fixà l'anomenada "basílica paleocristiana normal".

D'entre el conjunt de basíliques d'aquesta època, cal distingir el cas excepcional de la que es va erigir a Roma en memòria de l'apòstol Sant Pere. Bo i seguint la coneguda estructura de la planta basilical, aquesta església duplicava les dimensions de qualsevol altra, ja que havia estat concebuda amb una doble funció: acollir els milers de pelegrins que hi acudien per venerar l'apòstol (nau central), i servir de cementiri cobert i de sala funerària (naus laterals) per als molts fidels que desitjaven ser enterrats prop del primer cap de l'Església.

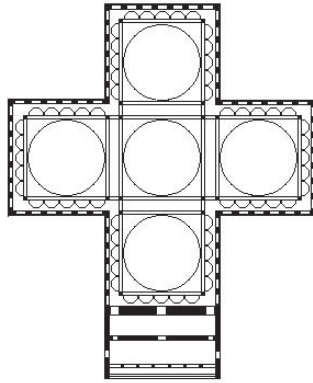
A banda del cas de Roma, convertida en centre de peregrinació i devoció a Sant Pere, s'erigí una altra catedral singular, a Constantinoble, per albergar la devoció a Sant Marc. Es tracta de la primera catedral de Santa Sofia, de la qual no en queden gaires referències. Segons la descripció d'Eusebio de Cesàrea¹⁹, sembla que es tractava d'una església de grans dimensions, ubicada al centre d'una esplanada i amb planta en forma de creu. Tenia un cimbori central i estava ricament decorada, fet que fa pensar que el seu destí inicial era servir de gran mausoleu de l'Emperador Constantí. En tot cas, uns anys després de la seva construcció, les veritables relíquies de l'apòstol van ser dutes a Santa Sofia, alhora que les de Constatí eren traslladades a un mausoleu independent.

A diferència del que es feia a Roma, on els sepulcres dels sants es col·locaven en una apèndix de les naus de la basílica, a Constantinoble la zona del *martyria* passà a ser el cor mateix de l'edifici. I d'aquest cor partien quatre naus, disposades com els quatre braços d'una creu. Aquesta innovadora estructura de la planta (de creu grega) va ser llavors adoptada per una multitud d'edificis cristians posteriors²⁰; edificis que, per tant, copiaven un model que ja no era el basilical; un model que encara havia de resultar reforçat amb un segon gran exemple: el del Apostoleion, o Església dels sants Apòstols de Constantinoble.

19 Conegut com el pare de la història de l'església, per la seva obra, que descriu els inicis de la història del cristianisme.

20 Entres ells, el romanesos erigits a mestres d'obres provinents de l'escola de Constantinoble.

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

Planta aproximada de l'església dels Sants Apòstols (ca. 339). By Agur (Own work) [GFDL (<http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html>) or CC BY-SA 4.0-3.0-2.5-2.0-1.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0-3.0-2.5-2.0-1.0>)], via Wikimedia Commons.

<<https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3AApostoleion.jpg>>

Aquesta tipologia va esdevenir comú a Jerusalem i als *martyria* de Palestina. En canvi, a Roma el papat i clergue romans no van desenvolupar nous tipus de *martyria* i es van concentrar en una tipologia d'església per donar servei a les necessitats normals de les congregacions.

El 395, amb la mort de l'emperador Teodosi, l'Imperi Romà quedà definitivament dividit en dos, els imperis d'orient i occident, amb un repartiment de funcions entre les dues capitals: Constantinoble i Roma, respectivament. La part occidental de l'Imperi va ser devastada durant el segle següent, en un procés que va concloure amb la caiguda de Roma, l'any 476. Com a conseqüència de les successives invasions en tots els fronts, l'Imperi Occidental va perdre importància política ràpidament. Per contra, llevat de la pèrdua dels territoris de més a l'oest, la part oriental va mantenir-se relativament forta; amb una unió interna, una bona administració i la sòlida protecció dels seus exercits. D'aquesta manera es constituí el que avui coneixem com a Imperi Romà d'Orient o Imperi Bizantí ²¹, segons la denominació que s'establí al s. XVI.

L'Església d'occident va assumir el seu paper d'autoritat espiritual i administrativa però, a causa del debilitament del poder imperial, va haver d'augmentar el poder religiós per conservar la influència a Occident, saltant les fronteres polítiques creades per imposició de la força.

²¹ L'expressió «Imperi Bizantí» prové de Bizanci, l'antic nom de Constantinoble, i és una creació de l'historiador alemany Hieronymus Wolf, el qual, el 1557, un segle després de la caiguda de Constantinoble, el va utilitzar a la seva obra *Corpus Historiae Byzantinae*. Amb aquesta denominació va designar l'imperi existent durant aquest període de la història en contraposició a les cultures grega i romana de l'antiguitat clàssica. El terme no es va començar a consolidar fins al segle XVII, quan va ser popularitzat per autors francesos, com Montesquieu..

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

Per contra, a Orient, encara que les tensions religioses van anar en augment, Imperi i Església continuaren de la mà.²² D'aquesta relació, l'Imperi en sortia reforçat ja que, fos quina fos la facció que estigués al poder, necessitava de la protecció de l'Església i, d'altra banda, un emperador podia ser instituït com a cap de l'Església, com va succeir amb Justinià (527-565).

A l'Imperi Bizantí, els nous corrents en l'erecció de temples van deixar en desús les plantes basilicals i els *martyria*, i van donar pas a la formulació de normes i regles més precises a l'hora de plantejar els diferents edificis que havien d'acollir les diverses funcions religioses. Les tres províncies de l'Imperi d'Orient van proposar estils arquitectònics diferents, amb tipologies de planta diverses, que divergien també quant als criteris de composició i decoració. Els arquitectes es van concentrar a atendre les necessitats funcionals de la nova i poderosa Església, deixant de banda el model dels temples grandiosos de Constantinoble o de Roma.

Aparegué així el concepte de les esglésies parroquials, fonamental per a una ràpida multiplicació pel territori i per atendre les necessitats quotidianes del culte a la major part de centres urbans i pobles petits²³. Es va escollir un tipus regular de basílica, compost per uns elements bàsics fonamentals, com eren: la nau central, l'absis i dues naus laterals. Sobre aquest patró de base, els diferents usos locals afegiren elements complementaris, com ara: atris, o patis davanters; nàrtexs o pòrtics davant de l'entrada; esonàrtex o vestíbuls interiors a l'inici de la nau; criptes o cambres subterrànies situades sota o davant de l'absis; transepte o nau transversal; i altres sales contigües per a funcions auxiliars.²⁴ La norma d'orientar el temple es va generalitzar d'acord amb un eix d'oest a est, l'anomenat eix litúrgic, amb façana d'accés a l'oest i absis situat a l'extrem est.

La difusió d'aquests models arribà a totes les províncies i, encara que formalment compartien els elements bàsics, a cada indret s'adaptaven o modificaven aspectes secundaris que permetien respectar la personalitat del lloc.

22 Aquesta situació és molt propera a la de Valàquia i Moldàvia en l'edat mitjana, on església i poder legislatiu eren pràcticament inseparables. El més sorprenent és que després de la caiguda del regim comunista, encara que la Romania moderna es forma com un estat laic, l'herència i el continuisme han propiciat més d'un dubte en la separació església-estat.

23 Aquest fenomen és perfectament transmissible al cas romanès. Les esglésies petites són més rendibles perquè cal invertir-hi menys recursos en comparació amb les grans catedrals. Un model petit doncs es pot reproduir a gran velocitat per tot un territori, cosa que dona una imatge de poder de conquesta.

24 Les precursoras de la proscomídia i la diaconia.

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

SEGLE VI

Durant l'època de Justinià, l'Imperi Bizantí va arribar a la seva màxima esplendor, i l'arquitectura fou un dels mitjans a través dels quals fou mostrada aquesta puixança. Es tornà als edificis de grans dimensions i a plantejar esglésies amb estructures alternatives a les habituals naus longitudinals: esglésies de planta central, amb voltes de maó i culminades per una cúpula central. Es recuperava doncs la idea d'enfocar tota la litúrgia cap un punt central; una idea reforçada, d'altra banda, pels profunds canvis introduïts en la celebració de les misses. Des del punt de vista funcional, el centre es convertia en el lloc preeminent per a la ubicació del clergue, amb el consegüent desplaçament dels creients a les naus laterals. Aquesta norma es va establir al llarg de l'Imperi bizantí, fos quina fos la mida del temple, la qual cosa reflecteix la manera com es desenvolupa el culte, encara avui, a les esglésies gregues.

Justinià va aixecar de les cendres l'antiga església de Santa Sofia i construí un nou temple de dimensions grandioses i un luxe desconegut fins aleshores (537). Aquest temple fou encarregat a dos arquitectes de renom: Antemi de Tralles i Isidor de Milet, autèntics experts en geometria i estereotomia de la pedra, amb un sòlid domini dels coneixements teòrics propis de l'enginyeria i la construcció. Aquests arquitectes realitzaren una obra mestra, un temple fora del comú. Fou una construcció que representà una exhibició de capacitat tecnològica per a l'època, que unia estructura, funció, simbologia i disseny. L'edifici combinava materials nobles i audàcia constructiva. Se'l va dotar

Cúpula i petxines de Santa Sofia (537), a Constantinoble (actual Istanbul). Photo: Myrabella / Wikimedia Commons, via Wikimedia Commons. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3ACupola_Hagia_Sophia.jpg>

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

Església de Sant Sergi i Sant Bacus (536). By user:Bollweevil (Self-photographed) [CC BY-SA 3.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0>)], via Wikimedia Commons.

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3ASergius_and_Bacchus_Church_February_2011.JPG>

d'una riquesa decorativa i d'un tractament de la llum que li atorgaren unes condicions estètiques mai vistes fins aleshores.

Un altre exemple de dimensió semblant, a la mateixa Constantinoble, va ser l'església de Sant Sergi i Sant Bacus, de composició arquitectònica comparable a la de Santa Sofia, però sense la seva elegància. I també l'església de Santa Irene, en aquest cas amb planta no central.²⁵

Lluny d'aquests exemples monumentals, l'arquitectura més comuna de les esglésies de l'època justiniana es basava en tipus més senzills i elementals, per bé que incorporant la planta de creu grega, donant resposta així al concepte d'una litúrgia enfocada cap a un punt central. Es fugia de les formes complexes i de les cúpules nervades i s'adoptaven les voltes sobre petxines, seguint models utilitzats en construccions funeràries de les costes del Mar Egeu. També les construccions civils, com les termes i les cisternes²⁶, van recórrer a l'ús de voltes senzilles, ja fossin construïdes amb pedres massisses o amb capes de maó com a Santa Sofia.

Gairebé sempre, els quatre braços de la creu es cobrien amb voltes de canó construïdes amb maó. El creuer quedava delimitat per quatre arcs, de les

²⁵ L'església de Sant Sergi i Sant Bacus, així com Santa Sofia, són avui mesquites que es poden visitar a Istanbul. L'església de Santa Irene és manté com a església ortodoxa.

²⁶ Les voltes esfèriques existien des de l'època romana (vegi's la qualitat extrema del panteó de Roma), però diversos autors identifiquen les voltes de les termes com aquells exemples domèstics, de llum reduïda, més fàcilment reproduïbles sense una gran tecnologia aplicada.

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

cantonades dels quals partien petxines esfèriques que resolien la transició entre la planta quadrada del creuer i el cercle de base de la cúpula, normalment en forma de semiesfera. Aquest esquema és repetí per tot l'Imperi, ja fos a l'entorn de Constantinoble o en zones remotes del territori imperial, coma ara Síria o Palestina.

Amb el pas del temps, la planta en forma de creu, com a símbol de Crist, acabà esdevenint norma de compliment obligat. L'estructura estava formada per cinc naus, una de central i quatre que sorgien del creuer en direcció normal a la primera. La nau central es cobria amb una cúpula, presa com a símbol de puresa i equilibri, i associada a un imaginari eix vertical de vincle del cel amb la terra. Les naus laterals es cobrien amb voltes de canó, ja que, en ser formes d'eix horitzontal, de menor categoria, no podien competir en importància amb l'eix vertical central. .

SEGLES VII-VIII

Després de Justinià (565), l'Imperi Bizantí entrà en un procés de desmembrament. Per Terra Santa, Síria, Mesopotàmia i el nord d'Àfrica, li arribaren invasions musulmanes. A la zona dels Balcans, s'hi anaren assentant pobles eslaus, alhora que els búlgars s'establien a la zona sud del riu Danubi. L'Imperi va quedar reduït a: la regió de Constantinoble i el mar Egeu; Àsia menor (Anatòlia); el sud dels Balcans; Grècia i la ciutat de Roma. La regió d'Armènia es va convertir en una barrera contra les invasions islàmiques i el riu Danubi va perdurar com a límit superior de l'Imperi Bizantí, un límit que mai va traspasar.²⁷ Així i tot, l'arquitectura religiosa prosseguí el seu camí, per bé que fins a aquest punt és impossible formular una estructura evolutiva dels temples religiosos, encara que sigui entre zones de influència.²⁸

Després de Justinià, es va anar consolidant el model d'església amb planta en forma de creu i cúpula sobre el creuer. Era un model que reunia alhora el simbolisme cristià de la creu i una bona estabilitat constructiva, i que es va estendre per moltes regions de l'Imperi. El model situava, en el braç oriental, una nau més llarga que incloïa un tram cobert amb volta de canó i acollia el presbiteri, que quedava entre la nau central i l'altar. Aquest tram disposava també de càmeres laterals internament connectades, que es tancaven amb

27 Que el Danubi fos límit superior indica, al s. VII, que les terres romaneses estaven aleshores al marge de la civilització bizantina.

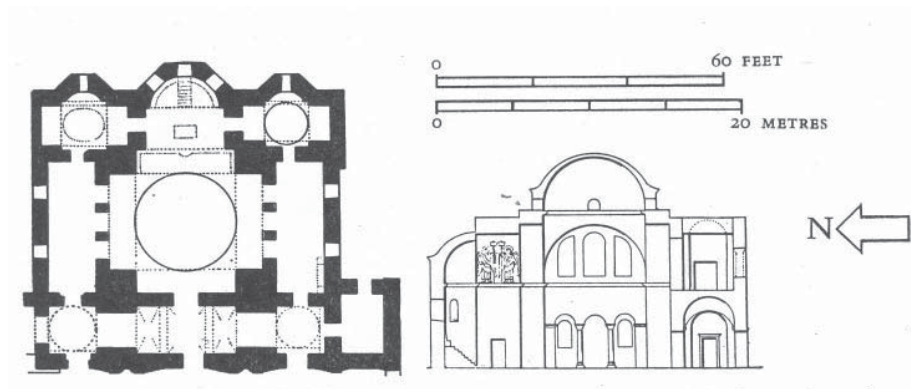
28 Richard Krautheimer en el llibre *Arquitectura Paleocristiana y bizantina*.

absidioles i semicúpules, i que passaven a tenir una funció litúrgica.²⁹ Les naus dels braços nord i sud estaven cobertes per voltes de canó i podien incloure tribunes. Per últim, la nau del braç occidental albergava el nàrtex i també contenia una tribuna.

Les funcions de les sales laterals de l'altar van anar canviant segons l'època, però es va generalitzar que la sala al sud del presbiteri fos el lloc on es guardaven els evangelis, anomenat diaconicon, mentre que la sala ubicada al cantó del nord es destinava a conservar i preparar les espècies que es durien a l'altar major. Aquesta configuració va sofrir alteracions, al llarg dels segles, en funció dels ritus i de la ubicació del temple.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

Planta i secció de l'església Koimesis de Nicea. Exemple d'església que s'adaptava als requisits pràctics consolidats de simbolisme i litúrgia i també als constructius. <<http://www.zeitenblicke.de/2010/3/Zuchold/Abbildung-33/fullscreen>> [Consulta: 15 octubre 2015].

L'anomenat primer Imperi Búlgar es va expandir per la zona balcànica des del s. VII fins al s. XI. El domini dels eslaus es va traduir en intents d'eliminar els vestigis de la cultura bizantina, predominant fins llavors a la zona sud del Danubi. Malgrat tot, les traces de la cultura bizantina van romandre, i el cert és que les construccions que van dur a terme els Tsars búlgars també eren d'arrels bizantines, encara que no es podien definir com a tals.

A les zones búlgara i eslava occidental, els models que continuaren al llarg dels segles posteriors van ser, amb algunes modificacions, exemples bé de planta en creu grega o bé de planta basilical. Els historiadors coincideixen en la dificultat de poder establir models concrets que s'identifiquin amb aquestes regions i èpoques. Bàsicament, això es deu als ràpids i continus canvis en la definició de les fronteres territorials i a la provisionalitat dels regnes i imperis que anaven sorgint.

29 Les proscomídia i diaconia actuals.

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

La zona d'Armènia i Geòrgia, a l'altra riba del mar Negre, va ésser territori fronterer de l'Imperi, però sempre mantingué importants lligams amb Constantinoble. La cristiandat dels seus territoris va permetre la construcció de centenars de petites esglésies durant els segles en què no van estar ocupats per l'Imperi Otomà. Els models utilitzats partien de la planta basilical o de la planta de creu grega, però no es consideraven influïts pels models paleocristians, ja que els territoris es trobaven molt allunyats dels nuclis decisoris i, per tant, passaren a desenvolupar models propis.

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

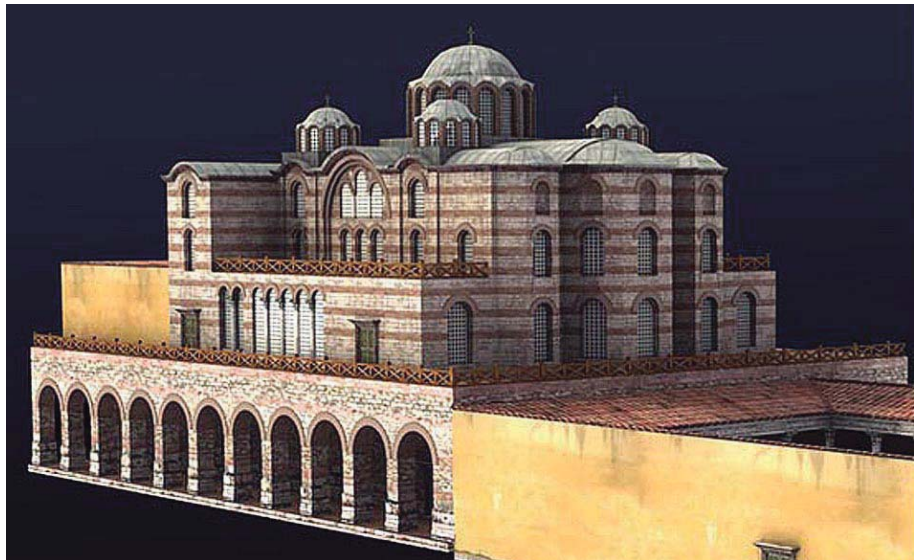
Després de diferents controvèrsies dogmàtiques, que havien provocat fortes tensions entre diferents sectors de l'Església, i del cisma de l'església cristiana del 1054, Constantinoble va esdevenir l'indiscutible centre d'espiritualitat d'Orient. Aquest lideratge va permetre un ressorgiment cultural a l'Imperi, convertint la capital en el bressol de la ciència, del pensament i de l'art de l'època; un art que avui denominem, precisament, bizantí. L'Imperi permetia també la coexistència d'altres cultures dins dels seus territoris, en un encreuament entre l'occidental, la islàmica i l'eslava. L'estabilitat i la unió interna van sorgir després d'un període de pactes i relacions comercials però, sobretot, d'influències cristianes amb els territoris veïns. A finals del segle IX es varen cristianitzar els territoris serbis, búlgars, moravians i txecs pertanyents a l'Imperi.

La influència de l'Imperi era present en aquestes regions més perifèriques, sobre la base d'una relació de submissió consentida. Constantinoble hi exercia el seu poder, però deixava que desenvolupessin les seves llengua i cultura pròpies a canvi d'acatar la suprema autoritat eclesiàstica de Bizanci.

Dins del camp arquitectònic, el ressorgiment cultural va encetar un procés de renaixement bizantí, caracteritzat per la còpia i la readaptació dels antics models post justinians. Un dels models més interessants es va repetir sobretot a la zona dels Balcans. Partint de l'antiga planta en creu grega, es va formalitzar un tipus nou: el de la creu grega atrofiada. En aquest tipus, els braços nord i sud de la planta eren més curts del normal, mentre que els est i oest quedaven dividits en dues parts. La part més propera al creuer era de planta rectangular i es cobria amb volta de canó, mentre que la part de l'extrem del braç adoptava una planta en forma de semicercle i quedava coberta amb una volta de quart d'esfera. D'aquesta manera, la planta en forma de creu quedava amb els braços desiguals i arrodonits en les seves extremitats, d'aquí la denominació de creu atrofiada.

També és en aquesta època quan s'introdueix la manera de resoldre la transició entre la planta quadrada i la cúpula esfèrica per mitjà d'un octògon intermedi. Per sobre de la planta quadrada que defineixen els arcs torals, unes petxines o trompes permeten truncar aquest quadrat i així fer el pas de la secció quadrada a l'octogonal; una secció molt més propera a la circular, des d'on ja pot arrencar una cúpula. També s'aprofitava aquesta solució per cobrir no només l'espai central sinó la part intermèdia dels braços est i oest, en substitució de la volta de canó. En aquests casos, la cúpula semiesfèrica, amb

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNÈȘTI

Reconstrucció virtual de l'església de Nea, a Constantinoble (881). Copyright byzantium1200.com, used with permission. Mail to LGM 31-07-2015.
<<http://www.byzantium1200.com/nea-eccl.html>>

la transició octogonal, quedava a un nivell superior respecte de les voltes de quart d'esfera amb què es cobrien els extrems.³⁰

Així i tot, durant el període mig de l'Imperi Bizantí, la planta més representativa va ser la de creu grega inscrita. Els seus orígens són incerts, per bé que semblen situar-se als voltants del s. VIII. La concreció de la primera església o la primera regió que l'introdueix segueix sent motiu d'especulació entre els historiadors. Un dels primers exemples, avalat per molts d'aquests historiadors, és el de l'església de Nea, a Constantinoble. Així i tot, no queda clar si va ser fruit d'un model ja experimentat a províncies i posteriorment importat a la capital, o si, per contra, el procés va ser justament l'invers i és el model de Nea el que després va ser portat a les províncies.

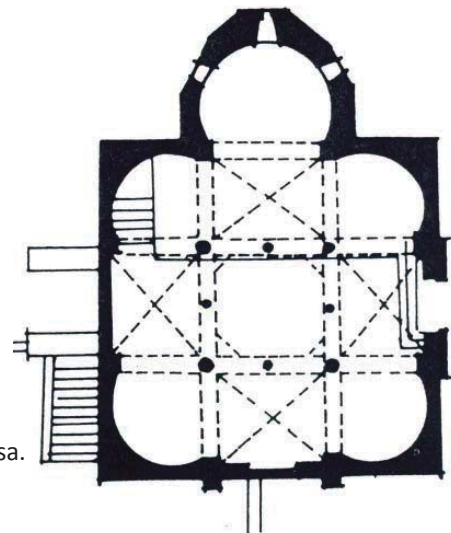
³⁰ Es diu que la solució de les trompes en els laterals dels octògons, per fer les transicions, va ser un mètode emprat principalment a Armènia. Hi ha historiadors que diuen que prové dels països islàmics, en canvi l'historiador Richard Krautheimer descriu que el seu ús sobre les plantes octogonals té arrels purament bizantines.

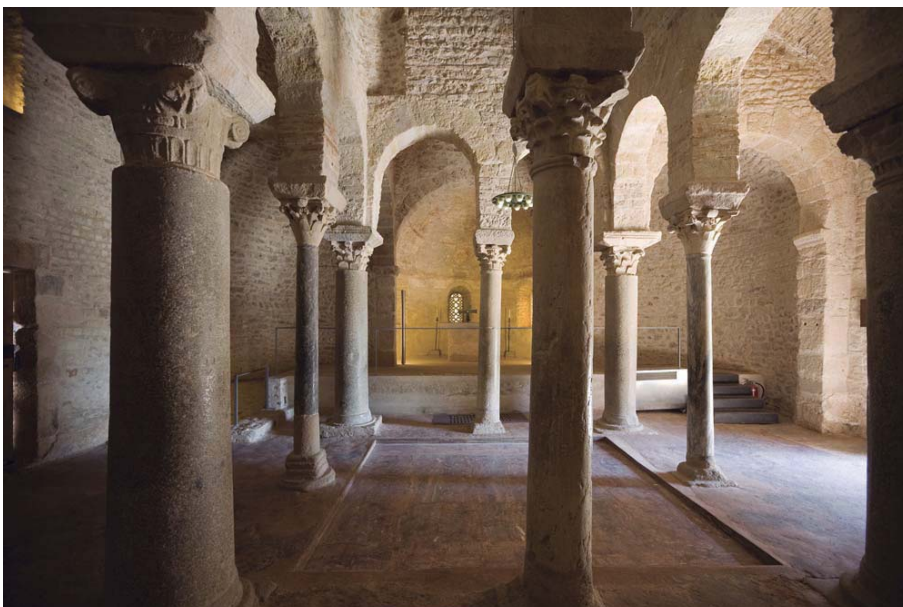
Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

Església de *Hosios Loukás* a l'actual Grècia (963). Inclosa a la llista de patrimoni mundial de la Unesco. By user: BishkekRocks (Self-photographed) [CC BY-SA 3.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0>)], via Wikimedia Commons. <<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:HosiosLukas.jpg>>

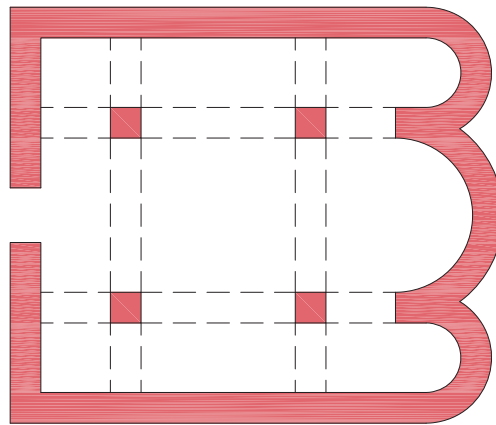
Planta de l'església de Sant Miquel a Terrassa.

Interior de l'església de Sant Miquel a Terrassa. Fotografia: wikimedia.

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

Se'n diu creu grega "inscrita" pel fet que els braços s'estenen, des d'un quadrat central, fins que inter-sequen amb un altre quadrat concèntric, definit pel tancament. La configuració s'inicia amb les 5 naus conegudes, central i quatre braços, però s'afegeixen 4 naus més corresponents a les cantonades entre els dos quadrats, quedant-ne 9 de fixades.

Esquema de planta de creu grega inscrita.

La nau del mig es cobreix a més altura que la resta, cosa que dóna més esveltesa al conjunt. Una de les grans novetats respecte d'exemples anteriors va ser la col·locació de 4 grans pilars, a les cantonades del quadrat del mig, amb la missió de sostenir la nau central i el pes de la cúpula. Aquests pilars provoquen la divisió de la zona de l'altar en tres parts, fet que va ser aprofitat per ubicar en els extrems, d'una manera natural i sense afegits, la proscomídia i la diaconia. L'altar així tripartit queda igualment tancat per tres absis; el central és el més gran, d'acord amb la longitud de l'aresta del quadrat, mentre que les absidioles laterals s'ajusten a l'ample de les naus laterals.

Amb aquesta estructura espacial, el clergue continuava ocupant la part central de l'església, encara que l'altar fos lateral, i la resta del temple restava amb més espai de circulació per als creients. Les naus laterals i les de les cantonades no seguien una única solució per al seu cobriment. Combinaven voltes de canó i cúpules, que quedaven suportades entre pilars i el mur estructural del quadrat perimetral.

Els interiors de les esglésies es van enriquir incloent relleus decoratius i pintures d'escenes religioses. S'hi representaven figures i rostres simbòlics que fossin de fàcil lectura i comprensió per als fidels i que tinguessin prou capacitat per atraure'n l'atenció, dins o fora dels estrictes actes de culte. Però els espais

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

grandiosos, creats per impressionar i seduir els presents, eren costosos de construir; un cost que s'incrementava encara més si després calia pintar-ne les grans superfícies interiors. Aquesta va ser doncs una de les raons per fer un canvi cap a models més petits, construccions d'entre 200 i 400 m² en planta, que permetessin una fàcil multiplicació i una millor expansió pel territori. S'aconseguia així un major abaratiment de la construcció, més rapidesa d'execució i, en operar sobre unes dimensions més reduïdes, més facilitats a l'hora de pintar els interiors, bo i mantenint un alt nivell de riquesa i qualitat de les imatges. Es pot dir doncs que, pel que fa a la pintura interior, les esglésies petites permeteren canviar quantitat per qualitat.

Constructivament, es continuaren utilitzant les combinacions de maó i pedra en faixes horitzontals superposades. Aquestes faixes feien la funció de cercles perimètrics que donaven estabilitat i trava en cada segment horitzontal, amb independència del material utilitzat. La tècnica de la fàbrica de maó era obligada també a l'hora de resoldre arcs, voltes i cúpules, en detriment de l'ús de carreus de pedra, més escassos i difícils de treballar.

Es pot dir que, fins a la meitat del període de l'Imperi Bizantí, la seva arquitectura religiosa s'havia concretat en dos tipus de plantes. En una primera etapa, s'imposà la planta de tipus basilical, hereva del temples precedents, però posteriorment aquest tipus basilical va ser desplaçat per la planta de creu grega, que és la que pròpiament defineix l'estil bizantí, i que més tard evolucionarà cap el model de creu grega inscrita. L'arquitectura bizantina estàndard havia consolidat un model amb un seguit de característiques concretes, però el procés de multiplicació massiva i la progressiva introducció de regionalismes van anar alterant diversos d'aquells trets de l'estàndard de partida.

Els models regionals posteriors al període intermedi de l'Imperi es van estendre fins al s. XIII. Poden agrupar-se en dos grans blocs: l'occidental, format per Macedònia, Sèrbia i Salònica, i l'oriental, constituït per Bulgària, Constantinoble, Armènia i Geòrgia. A les àrees del primer bloc, la majoria de les esglésies es basaren en plantes de creu grega; mentre que, a les del segon, predominà la planta en forma de creu grega inscrita.

Aquests models regionals van tenir cadascun el seu propi desenvolupament en base a paràmetres propis, els quals rebien influències d'altres cultures i estils, a mesura que s'anaven estenent pels territoris que l'Imperi Bizantí anava perdent. Durant els dos segles posteriors, del s. XIII al XV, s'inicia el final de l'arquitectura bizantina, amb una pèrdua de protagonisme davant d'altres corrents europeus i la dissolució dels seus models originaris en altres tipolo-

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

gies mixtes. El temps de l'Imperi Bizantí es dóna per acabat el 1453, amb la caiguda de Constantinoble en mans de l'Imperi Otomà.

Entre les diferents variants regionals de l'estàndard bizantí, la de la zona de Constantinoble va ser la que va tenir una influència més gran en la formació posterior dels models romanesos. En un ordre lleugerament inferior, la segona influència en nivell d'importància provingué dels models serbis de la Vall del Morava i dels seus mestres d'obres, els quals foren directament cridats a Valàquia per construir nous temples. Els corrents d'inspiració vingueren doncs d'una escola de cada bloc, occidental i oriental, les quals esdevingueren matrius de les futures escoles romaneses que acabarien desenvolupant els seus propis estils, ja totalment diferenciats dels originals bizantins.³¹

31 Richard Krautheimer va ser historiador d'art i arquitectura bizantina i autor del llibre *Arquitectura paleocristiana y bizantina*. Hi descriu l'escola de la Vall del Morava (al nord de Sèrbia) com a singular, de caràcter molt local, però que en canvi va tenir influència sobre Valàquia, segons relata en el següent paràgraf:

"... la seva planta i decoració va tenir ressò, sembla ser, únicament a Romania on, cap a finals del s. XIV, l'església de Cozia presenta un tipus purament moravià: planta trevolada, arquivoltes cegues i ratllat blanc i vermell.... Al nostre parer, el territori de Romania, entre 1350 i 1450, es va mantenir al marge del món bizantí. De fet, l'arquitectura bizantina va haver de competir encara aleshores, segons sembla, amb la gòtica."

3.3

ELS ORÍGENS DELS MODELS A VALÀQUIA. SEGLE XIV

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

El principat de Valàquia es va formar cap al 1310, sota el regnat del voivoda Basarab I, que aconseguí una unificació de territoris després d'innombrables invasions i derrotes. Valàquia es va convertir així en un territori independent i autònom, que la història revelaria com a estable i durador a pesar dels continus conflictes amb els regnes i imperis veïns. Els seus territoris limitaven, al nord, amb la serralada dels Carpats i la regió de Moldàvia; a l'est, amb el delta del Danubi i el mar Negre; al sud, amb el curs del Danubi (frontera amb l'Imperi Otomà a partir de 1415), i a l'oest, amb l'encreuament entre el Danubi i els Carpats, zona fronterera amb la regió de Transsilvània.

La seva primera capital, fins al 1418, va ser Curtea d'Arges. Després ho va passar a ser Targoviste, fins al 1658 i, finalment, Bucarest, fins al 1859, data de la seva unió amb Moldàvia. Ja juntes, Valàquia i Moldàvia lluitaren per independitzar-se de l'Imperi Otomà, cosa que aconseguiren el 1878. Des d'aleshores, els territoris units de Moldàvia i Valàquia passaren a formar el regne de Romania, el qual, en acabar la Primera Guerra Mundial, va annexionar Transsilvània, Bucovina i Bessaràbia, cosa que va donar lloc a la Romania actual.

Des del s. XIV fins al XVI, diferents corrents d'art procedents de regions culturalment més avançades es van manifestar a Valàquia a través d'una sèrie de monuments de remarcable interès. No van ser gaires i la gran majoria van desaparèixer o no conserven el seu estat original. El primer corrent provingué de l'escola bizantina de Constantinoble, la qual va mantenir el seu prestigi fins a la meitat del s. XVII, per acabar desapareixent després. Les esglésies que s'agrupaven en aquest corrent (anomenat **grup 1**)³² responien a models copiats, o directament importats des dels seus llocs d'origen. A Valàquia, l'empremta de l'escola de Constantinoble es va cenyir només als estils caracteritzats per la planta en forma de creu grega inscrita. Aquests exemples tenien com a màxim representant l'església Domneasca de Curtea d'Arges³³ (1380). Com aquesta, se n'hi podien inscriure altres de similars, també del s. XIV, però com era habitual a l'època, aquests models no es van generar de forma autàrquica, sinó que responien a transformacions graduals dels patrons introduïts per mestres d'obres estrangers.

32 Pel que fa al s. XIV, Ghika Budesti enumera tres grans grups arquitectònics. Encara que tots 3 tenen influències bizantines de procedència diversa, presenten ja marcades diferències locals, per bé que dos són de reconegudes escoles.

33 *Domneasca* prové de *domnitor*, títol feudal que rebien els caps d'estat i el rei; per tant, *domneasca* es podria denominar també reial.

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNÈȘTI

Vista sud-oest de l'església Domneasca de Curtea d'Arges. Fotografia: LGM

El segon corrent d'influència provenia de l'escola de Sèrbia, reflectit en uns models importats directament de la Vall del Morava³⁴. Aquest corrent (anomenat **grup 2**) s'identificava per ser un estil més atrevit i singular que perdurà més en el temps, tant en la forma de la planta com en la decoració exterior. A Sèrbia existien esglésies gairebé idèntiques a la gran del monestir de Cozia (1393), amb planta de creu grega trevolada. Per això aquest temple és tingut com la primera església representativa d'aquest grup 2, encara que no sigui pròpiament romanesa. Posteriorment, les seves descendents van perdre ràpidament el seu caràcter estranger i adoptaren trets més propis d'un estil romanès.

34 El riu Gran Morava dóna nom a la vall situada en territori serbi, de religió ortodoxa, que va ser un corrent de coneixement per les terres de Valàquia, amb la qual compartia la frontera nord-oest. No s'ha de confondre amb la regió de Moràvia, que pertany a la república txeca.

Vista sud-oest de l'església del monestir de Cozia. Fotografia: LGM

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

Encara que no es reconeixen influències d'altres escoles o corrents, van existir models no inclosos en els dos grups anteriors. El **grup 3** aplega un conjunt d'esglésies de tipus arcaic, de petites dimensions i molt simples, que més aviat semblen capelles. Els orígens d'aquest grup no queden prou definits. En molts casos, és possible que la seva formalització no respongui a la influència de cap escola, sinó simplement a un coneixement autòcton amb remotes arrels en algun model estranger, potser balcànic, però sense una adscripció clara. No tenen una estructura gaire definida i, d'una manera aproximada, es pot dir que es tracta de simples sales de planta rectangular, sense absis laterals ni petites absidioles, i amb cobertes tradicionals pròpies de la regió de Valàquia. L'exemple més representatiu és l'església de Cotmeana, a Arges (1389), que inicialment no va tenir rèpliques, però que, en concretar-se l'estil nou, donaria lloc a un model força representatiu: el de la tipologia *mononavata*.³⁵

Vista sud-est de l'església del monestir de Cotmeana. Fotografia: LGM

35 *Mononavata* vol dir una sola nau, un sol cos. S'anomenen d'aquesta manera les esglésies amb un sol volum prismàtic, sense absis laterals.

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

D'aquests tres grups, originaris dels s. XIV, es construïren diferents exemples, una petita part dels quals ha arribat fins avui. La gran majoria contenen parts reconstruïdes, sense prou garanties de fidelitat a l'original. Molts exemples dels grups 1 i 2 responien a rèpliques idèntiques d'edificis situats a centenars de quilòmetres. Encara que de gran qualitat arquitectònica, no eren exemples autènticament romanesos quant a estil i execució.

Posteriorment, durant el s. XV, encara que es van seguir construint esglésies, són edificis que no han perdurat. I el cert és que no hi ha gaires referències o indicacions sobre l'arquitectura d'aquest segle ³⁶; un segle que es pot considerar de letargia en l'evolució cap a la definició d'uns models pròpiament romanesos. Es pot dir, doncs, que el segle XV determina una clara frontera entre el període corresponent als models introduïts a Valàquia com a rèpliques d'exemples estrangers, i l'etapa posterior, determinada per l'aparició dels primers models ja pròpiament romanesos.

³⁶ *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia, vol. 2.* Ghika-Budești, Nicolae., pag. 9

3.4

L' ANTIC ESTIL DE VALÀQUIA. SEGLES XVI i XVII

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

S'anomena estil antic de Valàquia (o romanès) el del primer període de construcció de temples de culte en què aquests van començar a agafar un caràcter propi i autòcton, a diferència dels models executats amb anterioritat. Tot i mostrar evidents influències d'estils estrangers, es tracta de construccions que ja no es poden considerar rèpliques de monuments existents a Armènia, Sèrbia o Grècia. La prova és que, en aquestes regions forànies, no existien esglésies amb trets i característiques semblants a les de Valàquia.

Amb tota probabilitat els respectius arquitectes o mestres d'obres eren armenis, serbis o grecs, i varen rebre els encàrrecs dels Voivodes per projectar monuments que combinessin els seus coneixements amb la cultura arquitectònica local. En aquest sentit, els mestres d'obra s'inspiraren en exemples descrits als grups 1, 2, i 3, reflectint el seu saber en uns edificis nous que presentaven variacions de tipus més aviat estètic i decoratiu. En aquests casos, l'encàrrec al mestre d'obres contenia una voluntat implícita d'afirmació nacional i impel·lia, per tant, a la generació d'una escola autòctona.

La característica més important de l'estil antic era precisament la d'intentar diferenciar-se del seu estil antecessor, el bizantí. La planta es preservava com a continuació de la tradició, però va ser la volumetria general la que va passar a reflectir modificacions importants. Era l'època on un conjunt d'elements amb gran carrega simbòlica (cimbori, llanternons i porxos) van començar a introduir-se per definir el nou perfil exterior dels temples. Els temples de l'època mostraven diverses combinacions, com ara: presència o no de cimbori, alternança d'un o de múltiples llanternons, introducció dels primers campanars integrats als edificis, etc. Les naus es continuaren cobrint amb arcs torals i cúpules, però els nàrtex passaren a adoptar proporcions variades, pel que fa a la planta, i també a integrar cúpules o llanternons a la seva coberta. La introducció dels porxos era encara incipient. En molts casos, es tractava d'una construcció auxiliar afegida. No va ser fins segles després que el porxo passà a ser un element identificador d'aquests temples.

Del **grup 1**, (planta en creu grega inscrita) ressalta l'exemple de la reial església de Targoviste (1585). A diferència de l'exemple de Curtea d'Arges (1351), aquesta presentava un nàrtex més desenvolupat i una major complexitat geomètrica interior, amb la posterior addició d'un porxo i uns llanternons.

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

L'església de la Cort Vella de Bucarest (1554) representa un dels exemples de l'evolució del **grup 2**. És molt semblant a l'església del monestir de Cozia, però amb elements decoratius pròpiament romanesos i no serbis. Del **grup 3**, en canvi, no es pot dir que hi haguessin exemples de rellevància en aquest segle, atès que l'església de Bistrita (1507), encara que d'una sola nau, es pot citar com un exemple aïllat que no té continuïtat.

En paral·lel amb els exemples continuïstes anteriors, clars descendents dels grups 1, 2 i 3, s'aixecaren altres esglésies d'aparença més petita, modesta i rústica. En aquestes, encara que es mantenien els principis generals bizantins, pel que fa a la planta, no es podien precisar clares influències estrangeres. Es componien d'una nau, separada del nàrtex per un mur, amb o sense absis laterals o cimbori, i un porxo obert amb pilars. Els seus materials eren rústics i sense treballar, com la pedra sense esculpir i el maó. En la construcció d'aquestes petites esglésies ja no van intervenir mestres d'obres estrangers, ni tampoc mà d'obra vinguda de fora. Aquests mestres, iniciadors dels models rurals, van donar sentit a la hipòtesi del desenvolupament d'una escola local que començava a definir un caràcter específicament romanès. Aquests exemples van tenir una gran influència en la consolidació del nou estil, amb el qual es recuperarien les arrels simples i rurals per establir nous models de multiplicació arreu del territori.³⁷

L'origen territorial dels mestres d'obra estrangers va generar però, la implantació de nous exemples que ni provenien dels tres grups iniciats al s. XIV, ni estaven vinculats als anteriors tipus rurals. Eren models que posseïen noves característiques formals i d'acabats, perfectament reconeixadors en temples estrangers anteriors al valacs, però que van resultar exemples esporàdics que pràcticament no tingueren continuïtat. Així i tot, la seva presència va deixar empremta, pel seu simbolisme i originalitat, en la història de l'arquitectura romanesa.

Bàsicament els seus orígens tingueren influències de 3 regions diferents. Una primera regió va ser la del Mont Athos³⁸, que va influir en la construcció de l'església del llac Snagov, a 30 quilòmetres al nord de Bucarest. Encara que no va tenir pràcticament seguidors, va ser classificat amb el **grup 4** per la Comis-

37 En aquests exemples de petita entitat, la Comissió de Monuments Històrics classificà com a grup 7 els que derivaven del grup 3 (planta rectangular), i com a grup 8 els que derivaven del grup 2 inicial (planta en creu grega trevolada).

38 El Mont Athos és un estat monàstic autònom localitzat en una península al nord-est de Grècia. Fundat el 963, en un dels bressols d'espiritualitat ortodoxa més importants, conté més d'una vintena de monestirs ortodoxos de diferents països i és símbol de la unitat d'aquesta comunitat.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

Vista de l'església del monestir d'Snagov. Fotografia: <<http://fototecaortodoxiei.ro/6-809-manastirea-snagov/album>>

sió de Monuments Històrics.

Un altre model provenia de la regió bizantina d'Armènia, que presentava una singularitat distintiva en la construcció des seus temples: l'ús de la pedra. L'abundància de pedra en aquell territori i la poca capacitat tecnològica per produir maons van generar una escola especialitzada en estereotomia de la pedra. Alguns dels seus mestres d'obres van ser cridats per aixecar pràcticament l'única església amb façanes de pedra a terres valaques: la del monestir de Dealu, a Targoviste. Aquest exemple s'identifica amb el **grup 5**, un estil amb un seguiment gairebé nul en etapes posteriors, ja que, a la Valàquia del s. XVI, va ser el maó i no la pedra, el material que s'acabà imposant.

Vista sud-oest de l'església del monestir de Dealu. Fotografia: LGM

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

Per a un tercer model diferent, es varen cridar mestres d'obra d'Armènia i de Sèrbia per construir una església original, influïda per estils i decoracions armenis, georgians i àrabs. Es tracta de l'església episcopal de Curtea d'Arges, caracteritzada per les façanes de pedra, però també per una decoració exuberant i un gust per expressar certa opulència desmesurada. Es va classificar amb el **grup 6**, que du associat el nom d'una llegenda, la del "mestre Manole"³⁹. Es tracta d'una tipologia que tampoc va tenir continuïtat més enllà del s. XVI, ja que la tendència posterior va ser de construir esglésies petites, amb materials simples i rústics, sense iterar, doncs, un model que cal considerar poc viable. Només durant la segona meitat del s. XVI, quan la pedra esculpida va entrar a formar part de l'arquitectura de manera puntual, s'aixecaren altres esglésies també de mides grans, per bé que cap va arribar a l'extrem d'opulència i pompositat del monestir de Curtea d'Arges.

Vista sud-oest de l'església del monestir de Curtea d'Arges.
Fotografia: LGM

³⁹ Ghika Budești identifica sorprenentment aquest grup amb una llegenda, amb la intenció de relatar la seva singularitat; però també subtilment per menysprear un estil sumptuós que no s'adiu amb el recolliment tradicional de l'ortodòxia.

3.5

L'ESTIL DE TRANSICIÓ CAP AL NOU ESTIL DE VALÀQUIA. SEGLE XVII.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

A finals del s. XVI ja no es perceben influències estrangeres en els nous temples. Els models d'inspiració per a les noves construccions els donaven esglésies que, amb caràcter monumental, s'havien construït anteriorment dins de Valàquia mateix. Les esglésies del s. XVII es diferencien de les precedents pel seu caràcter unitari. Enfront de la diversitat tipològica anterior, a partir d'aquell moment les noves esglésies passaren a ser pràcticament totes del mateix tipus.

S'inicia així una època, que s'associa al regnat de Matei Basarab ⁴⁰, que va marcar un estil local ben delimitat, anomenat de "transició" cap al nou estil. La característica més remarcable és que, entre les noves esglésies, hi ha múltiples semblances, alhora que les diferències es redueixen a qüestions d'ordre secundari. I també és en aquesta època que es normalitzen les proporcions dels temples, d'acord amb el criteri d'uns mestres d'obres que, havent assimilat la tècnica bizantina, la van adaptar al seu entorn local. La veritable essència formal dels temples romanesos se centra en aquest estil ⁴¹. En ell, els models estan desproveïts d'influències anteriors, però encara són aliens als corrents artístics posteriors que caracteritzaran el nou estil.

Amb tot, a la meitat del s. XVII també sorgiren nous tipus d'església que plantejaven importants canvis formals, però van quedar en meres anècdotes que no van tenir continuïtat. Són casos, però, que palesen l'existència d'un cert esperit de constant innovació i experimentació; una mena d'avantguarda que experimenta en la creació de nous models a Valàquia, encara que no vagin més enllà de l'assaig aïllat. Un d'aquest nous tipus va ser l'església de Filipești de Padure (Prahova), que integrava el campanar en una torre aixecada damunt de l'esonàrtex o porxo. Val a dir que posteriorment aquest campanar va ser enderrocat i reconstruït diverses vegades, i no hi ha garantia que, en aquest procés se seguís la forma original. Una altre cas atípic va ser el de l'església Stelea, a Targoviste. De tipus moldau, és l'única de la regió de Valàquia que va resoldre la coberta de la nau amb la volta anomenada moldoveneasca, típica de la regió de Moldàvia. Reforça el seu caràcter atípic el fet de disposar de contraforts exteriors a la manera gòtica.

40 Voivoda de Valàquia entre 1632 i 1654.

41 Ionescu, Grigore. *Istoria arhitecturii în România*, vol. I. Bucarest: 1963.

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

Vista sud de l'església Stelea de Targoviste. Fotografia: LGM

Deixant de banda aquestes singularitats, l'estil de transició es basava fonamentalment en els exemples bizantins del **grup 2**, bo i incorporant les modificacions evolutives del s. XVI i les específicament pròpies de l'estil. Els punts de contacte entre els seus trets i els de les construccions del grup 2, amb més de dos segles de diferència, eren cada cop més febles i es limitaven bàsicament a la forma de la planta. Les principals característiques de l'estil de transició eren:

Planta:

Gairebé totes tenien la planta de forma trevolada, i abandonaven així els models de creu grega inscrita. La planta trevolada era una adaptació de la forma de creu grega en què l'absis de l'altar i els absis laterals dibuixaven tres semicercles, amb centres dins de la zona de la nau. Aquests semicercles, disposats amb la convexitat cap a l'exterior, quedaven orientats vers les direccions est, nord i sud, i gairebé sempre tenien radis idèntics o molt semblants. La planta resultant s'anomena trevolada perquè recorda la figura d'un trèvol de tres fulles. En la majoria d'exemples, els semicercles arrenquen dels pilars que formen els arcs torals de la nau central. Però, en altres, els arcs i els pilars s'allargassen i donen lloc a voltes de canó que fan una transició entre el quadrat central i els absis.

Nau:

Habitualment, llevat de molt rares excepcions, estava coberta per un cimbori que incorporava el pantocràtor. El sistema estructural per cobrir el centre de la nau el formaven quatre arcs de mig punt, anomenats arcs torals, que descansaven sobre pilars adossats als laterals de la nau. Aquests quatre arcs

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

suportaven el cimbori, en forma de tambor de secció horitzontal circular o octogonal. La transició entre els arcs i la base del cimbori es resolia amb petxines esfèriques, o amb trompes còniques en el cas de cimbori de secció poligonal. El cimbori es cobria amb una cúpula semiesfèrica, alhora que els absis de planta semicircular ho feien amb voltes de quart d'esfera.

Altar:

La seva secció horitzontal era semicircular i ocasionalment poligonal. No solia disposar de proscómida ni de diaconia, ateses les reduïdes dimensions i el poc espai residual que deixaven les plantes trevolades. Excepcionalment, en exemples més tardans, l'espai es completava amb dues absidioles, com a les esglésies bizantines de planta de creu grega inscrita. Pel que fa al paviment, solia elevar-se uns centímetres en relació al de la resta del temple, remarcant així el seu caràcter d'espai reservat al clergue.

Nàrtex:

La separació entre el nàrtex i la nau és realitzava amb un mur que va passar de tenir una obertura centrada a tenir-ne tres, disposades de manera simètrica. Aquest mur tenia una funció estructural i permetia separar millor les funcions assignades a cada nau. En els inicis, les dimensions del nàrtex eren força reduïdes i estava desproveït de llanternons. L'evolució del tipus va anar fent augmentar les dimensions d'aquest espai, alhora que es generalitzava el criteri de dotar-lo d'un o dos llanternons.

Porxo:

En aquesta època es va iniciar l'hàbit de dotar de porxos els nous temples, fet que promouria una imatge que ràpidament es va associar als estils romanesos. La seva popularització provenia de l'arquitectura vernacular, dels porxos que tradicionalment tenien les cases rurals. L'adaptació d'aquest element a l'arquitectura dels temples va esdevenir un dels aspectes més rellevants de l'època de transició; fins al punt que es va passar a dotar de porxo una bon nombre d'esglésies preexistents que no en disposaven. El porxo era obert i anava envoltat per un banc d'obra que sostenia un nombre parell de columnes. Les dues centrals deixaven obert el pas per a l'accés, el qual de vegades es produïa també pels costats. Superiorment, les columnes quedaven enllaçades per arcs de mig punt que suportaven l'estructura de coberta.

Façanes exteriors:

El material utilitzat era bàsicament el maó, que es combinava amb maçoneria de pedra. Seguint els principis bizantins, el mur es construïa amb faixes horitzontals de dues o tres filades de fàbrica de maó, amb aparell simple,

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

que s'alternaven amb una faixa intermèdia de maçoneria de pedra. Amb els maons, es formaven arcs, impostes, ràfecs i frisos, seguint les tècniques bizantines. Quan el maó havia de ser arrebossat exteriorment, s'utilitzava el de tipus tradicional, mentre que quan havia de quedar vist es feia servir un maó de "cara vista", de major qualitat i fabricat amb diferents formes i colors. Els maons petits tenien entre 4 i 5 cm de gruix, 12-14 cm d'ample i de 25 a 34 cm de llarg. El tipus gran era de 8 cm de gruix per 20-50 cm de llarg, però s'utilitzava en molt pocs casos.

Els maons tradicionals (els d'acabat menys cuidat) eren col·locats a sardinell i arrebossats amb morter, creant faixes que s'interrompien amb la interposició d'alguns maons de cara vista col·locats verticalment. A les bandes en què el material de construcció era pedra irregular, les filades verticals de maó les travaven i n'impedièen el moviment fins que l'aglomerant s'havia endurit. Així doncs, el maó feia funcions d'encofrat de la pedra. Pel que fa a l'ús de carreus de pedra tallada, en aquestes esglésies era gairebé nul. Només era usada per fer brancals i llindes de portes i finestres. En aquests casos, solia anar treballada amb relleus i gravats.

Els primers exemples de sòcol són d'aquesta època, habitualment compost amb maó, formant jocs geomètrics. També es consolida en aquest període el criteri de dividir la façana horitzontalment per mitjà d'una imposta; un element, aquest, que es formava bàsicament amb diverses filades de maons que podien ser: arrodonits, col·locats a sardinell o disposats en forma de ziga-zaga o "dent de serra".

Coberta:

En les esglésies d'aquesta època de transició és molt difícil establir un tipus específic de coberta. La tipologia habitual recorria a cobertes senzilles, amb vessants plans a quatre aigües. Són molt poques les cobertes que han resistit el pas del temps, els terratrèmols o els incendis. I així i tot hi ha poques garanties que les que semblen haver perdurat siguin autèntiques. En tot cas, es tractava de cobertes amb una estructura de bigues de fusta i corretges que suportava unes teules que podien ser ceràmiques o de plom.

Cimbori:

Com en el cas de la coberta, la gran majoria de cimboris de les esglésies de l'època no han arribat íntegres als nostres dies. Són molt pocs els casos originals conservats, per bé que n'hi ha alguns, com ara l'església d'Stanesti o la Bolnita de Cozia⁴². En tot cas, el cert és que, amb una mostra tan reduïda, no es poden precisar amb exactitud, ni les proporcions ni les siluetes dels

⁴² La Bolnita de Cozia és un dels exemples més extrems d'esveltesa entre el radi i l'alçada del cimbori, estudiada en el capítol 4.

cimboris d'aquest període.

Interior:

Les pintures de les parts interiors de les esglésies d'aquesta època van ser les primeres realitzades per artistes romanesos. Sense el refinament dels pintors bizantins, aquestes són d'un estil més simple i rústic. Palesen, encara millor que l'arquitectura, que les esglésies d'aquest temps s'erigiren sense cap influència exterior. La decoració no estava definida d'una manera genèrica, sinó que era particular de cada monument, fet que ve a demostrar que encara no existia una escola de pintura autòctona. El cert és que, a hores d'ara, la gran majoria d'interiors han estat arrebossats diverses vegades i, per tant, s'ha perdut tota mena de referència a les pintures originals. Un fet que incrementa doncs el valor, si més no històric, dels pocs exemples que s'han mantingut fins als nostres dies.

Obertures:

Els forats de pas i els de les finestres es consolidaren amb forma d'arc, excepte a les entrades als temples que, en dur porta batent, es resolgueren amb llinda horitzontal. Les obertures eren molt petites i estretes. Això, a banda de facilitar la construcció i la resistència estructural, provocava l'enfosquiment de l'interior. Aquesta mena d'obertures solia barrar-se amb reixes de ferro per la part exterior.

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

Vista sud de l'església Bolnita de Cozia. Fotografia: LGM

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

3.6

L'ESTIL NOU DE VALÀQUIA. SEGLES XVII i XVIII

Lentament, des de l'època del voivoda Matei Basarab fins a la de Serban Cantacuzino ⁴³, es va anar fent una readaptació de l'estil de transició cap a un nou estil, tot cercant una tipologia nova que, malgrat tot, respectés plenament la tradició dels segles anteriors. Això s'esdevenia a Valàquia però no a Moldàvia, on els estils estrangers van influir de manera decisiva en l'originalitat de l'arquitectura moldava, duent-la, segons Ghika Budesti, cap a la decadència ⁴⁴.

L'anomenat estil nou començà a finals de s. XVII, arribà a la seva esplendor durant el s. XVIII i es va extingir a inicis del s. XIX, sota la influència de corrents estilístics estrangers. A Valàquia, cap a finals del s. XVII es va iniciar un renaixement de l'art monumental, que era purament nacional, sense cap influència externa. Aquest renaixement es va produir directament sota els regnats dels voivodes Cantacuzino i de Constantin Brancoveanu ⁴⁵, veritables artífexs de la consolidació dels models que definirien el nou estil. Un estil que es caracteritzava per utilitzar els models de l'època de transició, però incorporant-hi motius decoratius sorgits del renaixement, sobretot de l'estil *brancovenesc*. En aquests models es plasmaven les influències del renaixement italià, que van ajudar a incorporar les arts plàstiques i decoratives als tipus arquitectònics de to monumental. La introducció de tècniques pròpies del renaixement es va produir a través de dues vies: en primer lloc, per mitjà de la influència de mestres italians arribats a terres romaneses, com fóra el cas de Giorgio Pesena Levin, que influí particularment en l'estil *brancovenesc*, i, en segon lloc, com a conseqüència d'un incipient comerç d'objectes i materials que, provinents d'Itàlia i d'occident, foren introduïts i reinterpretats.

En general, en aquesta època es mantingué la tradició de fer esglésies de planta trevolada, consolidant-se així com la planta que millor acabaria definint els models romanesos. Pel que fa a la volumetria, a mesura que avançava el segle se succeïen diferents combinacions dels elements de coberta tradicionals. Cada cop s'inclouien més llanternons, cosa que demostrava més audàcia en cada pas. Amb tot, el model que més es va expandir era el que, sobre

43 Voivoda de Valàquia entre 1678 i 1688.

44 *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia, vol. 3.* Ghika-Budesti, N., pag. 11.

45 Voivoda de Valàquia, entre 1688 i 1714. Reconegut, entre molts altres mèrits, com un dels més grans impulsors de la construcció d'esglésies i sobretot per donar el nom a l'*stil brancovenesc*. Aquest estil reunia les arts arquitectònica, plàstiques i decoratives utilitzades durant el seu regnat, tant en els edificis públics com en els privats. S'identifica com el primer art nacional romanès

una planta trevolada, muntava un sol cimbori, com és el cas dels monestirs de Govora, Surpatele o Saracinesti. També de planta trevolada, el segon model més estès va ser el que, a més del cimbori, incorporava un llanternó sobre el nàrtex. Es tracta d'un model que es reservava per a esglésies de major importància, com ara els monestirs d'Hurezi o Aninoasa.

Vista nord-oest de l'església del monestir d'Hurezi, màxim exponent de l'estil *brancovenesc*. Fotografia: LGM

També es van erigir alguns temples amb planta en forma de creu grega inscrita, hereus dels antics models de Constantinoble (grup 1), als quals ara s'afegia un porxo, sense alterar però, les estructures del model de partida. Aquest intent però, no van anar més enllà de casos aïllats sense continuïtat futura.

Així i tot, la tipologia *mononavata* o de planta rectangular (grups 3 i 7) sí que va anar evolucionant, per bé que d'una manera aïllada i "silenciosa". Es va recuperar amb exemples cada cop més grans i importants, sota una activitat constructiva considerable. Mantenint la seva simplicitat i amb aspecte cada cop més sobri, aquesta tipologia va incorporar els elements característics de les plantes trevolades, com el porxo i els llanternons. Les seves arrels, vinculades a una arquitectura de caire rural, la van mantenir al marge de les influències decoratives de l'època, que quedaren reservades per a les esglésies importants. Es mantingueren els arrebossats amb morter de calç a les façanes, cosa que les dotava d'una aparença més modesta, i el tipus acabà consolidant-se com el segon gènere de referència dels models romanescos.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

Constantin Brancoveanu va ser, juntament amb la seva esposa, un gran mecenes de les arts i arquitectura religiosa, consolidant un estil que combinava harmoniosament l'arquitectura, la pintura, l'escultura tradicional nativa, l'art neo-bizantí i les idees innovadores del renaixement italià.

Altrament, amb la seva canonització, és un símbol de fe cristiana i de resistència vers la ocupació otomana.

També és considerat un màrtir perquè va ser cruelment decapitat a Istanbul l'any 1714 juntament amb els seus 4 fills i el seu conseller de confiança, Ianache Vacarescu, per no voler fer-se musulmà i abandonar la fe cristiana.

3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

Vista sud-oest de l'església de Maldarești, exemple del tipus de planta rectangular.
Fotografia: LGM

Amb el nou estil, la qualitat de les construccions va millorar, com ho va fer també l'execució dels oficis, amb treballs més acurats. En general, els elements de cimboris, llanternons, finestres, etc... van anar agafant proporcions més esveltes, així com els pilars, de diferents tipus de secció. Tots els elements incorporaren nous ornaments i detalls, sense deixar de banda l'obra de fàbrica de maó, com a element de base, i els arrebossats de morter. Les tecnologies constructives recolliren un ampli ventall de tendències i formes d'execució, com a conseqüència de la diversitat que aportaven els mestres d'obres provinents de les diferents petites escoles autòctones que s'havien establert durant el s. XVII ⁴⁶.

Les principals característiques de l'estil nou, que el diferencien de l'estil de transició, són:

Exteriors:

Les esglésies van ser cada vegada més voluminoses i de més alçària, amb unes proporcions que esdevingueren més esveltes; en especial als cimboris, amb relacions més compromeses entre la secció dels brancals i l'altura. En tots dos estils, es va consolidar la inclusió del porxo, que passa a esdevenir un element constant, present a tots els temples, siguin grans o petits, importants o modestos. Esdevé habitual, també, que els cimboris tinguin un cos de base, generalment un prisma de secció quadrada, que és el que interseca amb els plans de la coberta.

⁴⁶ *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia, vol. 3.* Ghika-Budești, Nicolae., pag. 13. "No tenim encara avui en dia la possibilitat de precisar aquestes qüestions (en referència a les diferents escoles) per poder iniciar una recerca exhaustiva per a cada monument i després fer-ne un estudi comparatiu."

Voltes:

Es va generalitzar l'ús de voltes per cobrir nàrtexs i porxos. Els intradossos de voltes i arcs es mantingueren esfèrics i cilíndrics, amb petxines com a formes intermèdies de transició. Els absis de l'altar i dels laterals es continuaren resolent amb semicilindres per la part interior, mentre que, de cara a l'exterior mostraven diferents seccions poligonals, cosa que donava lloc a superfícies prismàtiques. Aparegueren alguns casos especials que utilitzaven un cimbori suspès o en voladís, com els casos d'Arnota o Doamnei, a Bucarest. Aquestes solucions es reconeixen perquè permeten que la nau sigui sensiblement més gran que el diàmetre del cimbori. Requereixen però, disposar d'uns tirants horitzontals de fusta, a la base del cimbori, com a elements de tracció i trava.

Interiors:

Els murs interiors passaren a ser definitivament pintats amb tècniques "al fresc". Exteriorment no hi va haver pràcticament exemples d'aplicació d'aquesta tècnica a causa del clima de Valàquia, que no en propiciava el manteniment. L'obra de fàbrica continuà sent el principal sistema constructiu, encara que l'ús d'obra vista es va deixar de banda, assumint que els arrebossats de morter ocultarien els defectes. Aquesta deixadesa constructiva va provocar en molts casos que monuments del s. XVIII tinguessin pitjor estat de conservació que altres edificis del s. XVI, època en què es tenia més cura, tant en la qualitat del maó com en l'execució de la fàbrica. Els pilars, que ja eren habituals als porxos, van passar a ser-ho també en la separació entre nàrtex i nau, substituint la solució antiga del mur amb 3 obertures per una successió d'arcades suportades per pilars. Aquests passaren a tenir secció circular i no poligonal com en casos anteriors, emprant únicament carreus de pedra per formar la base, el fust i el capitell.

Decoració:

La decoració va augmentar en tots els aspectes, amb les influències de l'estil *brancovenesc*,⁴⁷ que es definiria com el corrent artístic més característic de la cultura romanesa. Aquest estil, més escultòric i ric en matisos i detalls, es va aplicar a les esglésies importants. En canvi, a les rurals es va mantenir l'austeritat decorativa amb formes més pures i sòbries. El morter de calç va passar a cobrir totes les parts exteriors de façana, incloent relleus i sanefes. Es va consolidar la imposta, que partia els plans de façana, per bé que en aquell moment era realitzada amb estucs i arrebossats. Van quedar definiti-

47 Ionescu, Grigore. *Istoria arhitecturii în România*, vol. II. Bucarest: 1965.

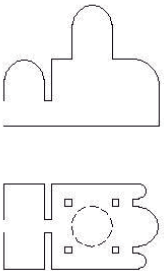
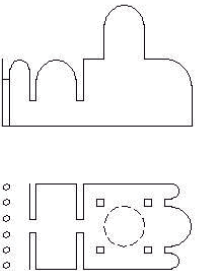
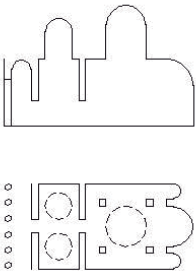
3. GENEZA MODELELOR ROMÂNEȘTI

vament en desús la fabrica d'obra vista i les solucions de ràfecs i sòcols amb maó vist. Els relleus de façana passaren a ser més detallats i variats, i es mantien les arquivoltes i les arcades cegues.

A finals del s. XVIII, dins del període de més fervor constructiu, les mateixes formes es van repetir arreu. A ciutats i pobles es van formar veritables escoles populars d'arts i oficis, amb representació de tots: paletes, escultors, picapedrers, pintors, fusters, artistes... A principis del s. XIX les influències dels corrents artístics estrangers van arrelar al país i van anar guanyant importància i arribaren poc a poc a desplaçar els elements nacionals que s'havien creat i mantingut durant segles. Segons diferents autors, aquesta va se la fi del període del nou estil, que preservava unes característiques singulars per als temples ortodoxos de Valàquia.

Aquesta tendència possiblement anava en paral·lel amb la lenta però imparabla modernització de la societat, de les tècniques constructives, de les comunicacions i, sobretot, de la professió del mestre d'obres. La petjada tan profunda d'uns estils que van marcar una època ha provocat que, des de sempre, la seva arquitectura s'associï a l'esperit nacional romanès; una idea que encara persisteix als nostres dies.⁴⁸

48 Parafraçant l'arquitecte Dorel Cordos, autor de nombrosos temples de culte en els darrers 30 anys, una església ortodoxa romanesa ha d'acomplir tres condicions fonamentals: incloure les parts simbòliques, preservar el caràcter sagrat de l'espai i representar la identitat nacional romanesa.

<p>GRUP 1 Estil influent: Bizantí de Constantinoble Característiques: Planta de creu grega inscrita sense absis laterals. Esglésies</p>	<p>s. XIV - Primers models</p> 	<p>s. XVI - Estil Antic</p> 	<p>s. XVII - Estil de transició</p>
	<p>Domneasca de Curtea de Arges</p>	<p>Antiga metropolia de Targoviste Domneasca de Targoviste</p>	<p>Sf. Dumitru - Craiova</p>

3.7

LES TIPOLOGIES

En els següents esquemes es presenta una classificació que té en compte la descendència dels 3 grups inicials que varen tenir certa continuïtat durant els segles que van de l'antic al nou estil, descartant-ne altres perquè es consideren aïllats i poc influents. S'associen a un llistat de les esglésies més rellevants i representatives de cada època, subdividides pel tipus de planta (grup) i per la disposició de cimbori i llanternons (subgrup). Aquesta classificació es basa en el quadre sinòptic que va realitzar la Comissió de Monuments Històrics de Romania,

GRUP 1 - Planta de creu grega inscrita.

GRUPS 2.1 - 2.2 - 2.3 - 2.4 - Planta trevolada.

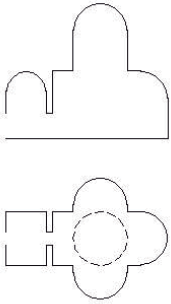
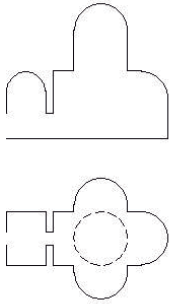
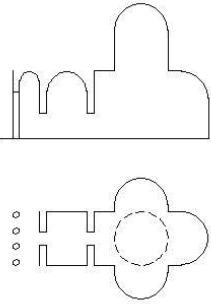
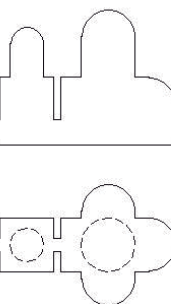
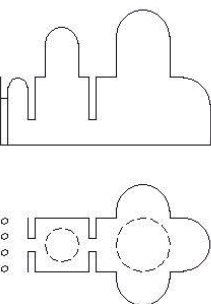
GRUPS 3.1 - 3.2 - Planta rectangular.

En negreta aquelles que s'han visitat i analitzat en profunditat per treure'n un patró genèric.

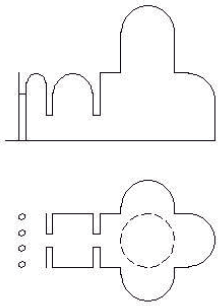
3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

s. XVII i XVIII - Nou estil

Any	Fundador	Característiques	Subgrup G. Bud.
1352	Nicolae Alexandru	Estil pur bizantí	1
1537	Radu Paisie		cap
1585	Petru Cercel	Antiga església reial	cap
1650	Matei Basarab	Reconstruïda.	15

<p>GRUP 2.1</p> <p>Estil influent: Serbi de la Vall del Morava</p> <p>Característiques: Planta trevolada amb absis laterals.</p> <p>Esglésies</p>	<p>s. XIV - Primers models</p> 	<p>s. XVI - Estil Antic</p> 	<p>s. XVII - Estil de transició</p>
<p>AMB UN SOL CIMBORI</p>	<p>Monestir de Cozia Bradetu</p>	<p>Lapusnia Paraclis Monestir de Bistrita Ostrov (Valcea) Stanesti (Valcea) Monestir Valea (Muscel) Bolnita Monestir de Cozia Curtea Veche de Bucarest Olteni (Valcea) Caluiu (Romanati) Marcuta (Ilfov) Monst. Mihai Voda de Bucarest</p>	<p>Balteni (Ilfov) Monestir d'Arnota (Valcea) Monestir Plataresti (Ilfov) Monestir Plumbuita (Ilfov) Ciutura (Dolj) Sf. Arhangheli de Targoviste</p>
<p>GRUP 2.2</p> <p>Estil influent: Serbi de la Vall del Morava</p> <p>Característiques: Planta trevolada amb absis laterals.</p> <p>Esglésies</p>	<p>s. XIV - Primers models</p> 	<p>s. XVI - Estil Antic</p>	<p>s. XVII - Estil de transició</p>
<p>AMB CIMBORI I LLANTERNÓ</p>	<p>Monestir de Tismana</p>		<p>Monestir Drint'un Lemn (Valcea) Flamanda (Arges)</p>

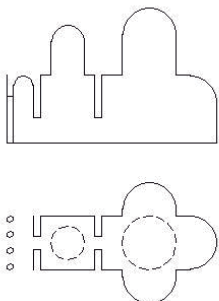
s. XVII i XVIII - Nou estil

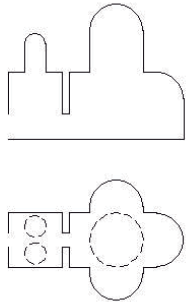
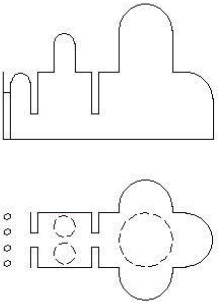
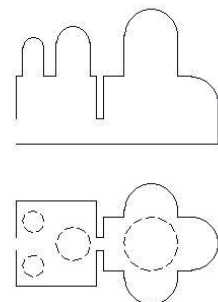
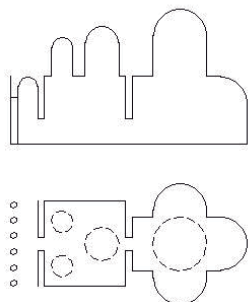
3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

	Any	Fundador	Característiques	Subgrup G. Bud.
	1391	Mircea el Vell	Mestres d'obra serbis	2
	1400			8
	1501	Radu el Gran		
	1517			
	1520	Neagoe Basarab		
	1531			9
	1532	Radu Paisie		
	1543	Radu Paisie	Proporcions esveltes	9
	1554		Dins casc antic	9
	1562			9
	1588			10
	1592			10
	1594	Mihai Viteazul		10
	1626	Hrizea Vornicul		16
	1633	Matei Basarab	Sepulcre Matei Basarab	16
	1645	Matei Basarab		16
	1647	Matei Basarab	Cimbori reconstruït	16
	1658	Constantin Basarab		16
	1683			16
Monestir Surpatele	1706	Doamna Marica lui Constantin Brancoveanu		23
Monestir Govora	1711	Constantin Brancoveanu		23
Sf. Apostoli de Bucarest	1715			23
Stavropoleos de Bucarest	1724			23

s. XVII i XVIII - Nou estil

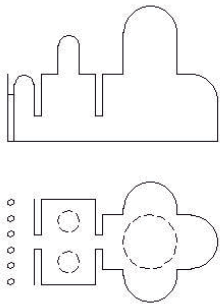

	Any	Fundador	Característiques	Subgrup G. Bud.
	1378			
	1635	Matei Basarab	2a construcció	17
	1659		Desapareguda	17
Sf. Gheorghe Nou de Bucarest	1707	Constantin Brancoveanu		24
Monestir d'Hurezi	1715	Constantin Brancoveanu	Llistat Unesco	24
Monestir Antim a Bucarest	1715	Metropolità Antim Ivireanu		24

<p>GRUP 2.3</p> <p>Estil influent: Serbi de la Vall del Morava</p> <p>Característiques: Planta trevolada amb absis laterals.</p>	<p>s. XIV - Primers models</p>	<p>s. XVI - Estil Antic</p> 	<p>s. XVII - Estil de transició</p>
<p><u>Esglésies</u></p> <p>AMB CIMBORI I DOS LLANTERNONS</p>		<p>Monestir de Dealu a Targoviste Bucovat (Dolj) Tutana (Arges)</p>	<p>Monestir de Caldarusani (Ilfov) Monestir de Brebu (Prahova) Monestir Gura Motrului (Mehedint)</p>
<p>GRUP 2.4</p> <p>Estil influent: Serbi de la Vall del Morava</p> <p>Característiques: Planta trevolada amb absis laterals.</p>	<p>s. XIV - Primers models</p>	<p>s. XVI - Estil Antic</p> 	<p>s. XVII - Estil de transició</p>
<p><u>Esglésies</u></p> <p>AMB CIMBORI I TRES LLANTERNONS</p>		<p>Episcopal de Curtea de Arges Cobia (Dambovita) Paraclis Monestir Cozia</p>	<p>Radu Voda de Bucarest Calinesti (Prahova) Metropolia de Bucarest Schitul Cornet (Valcea) Monestir Brancoveni (Romanati) Monestir Cotroceni Ludesti (Dambovita) Filipesti de Padure (Prahova)</p>

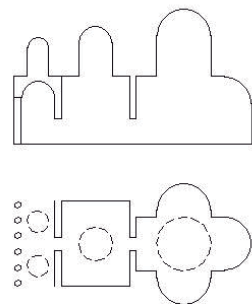
3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

s. XVII i XVIII - Nou estil

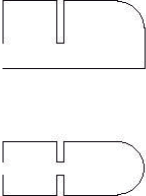
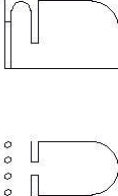
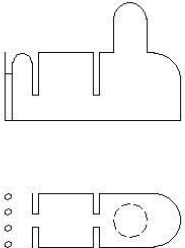
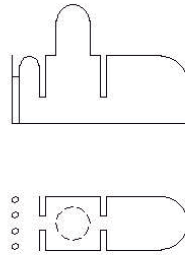
	Any	Fundador	Característiques	Subgrup G. Bud.
i) Buna vestire de Ramnicu Valcea Tots Sants de Ramnicu Valcea	1501		Façana armènia	5
	1572			11
	1589		Coberta reconstruïda	11
	1638	Matei Basarab		18
	1650	Matei Basarab	Planta igual que Dealu	18
	1653	Preda Brancoveanu		18
	1747			25
	1764	Grigorie Socoteanu	Llanternons guerxos	25

s. XVII i XVIII - Nou estil

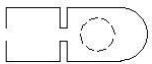
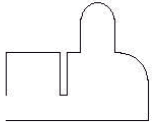
	Any	Fundador	Característiques	Subgrup G. Bud.
Monestir de Sinaia (Prahova) Coltea de Bucarest Monestir Vacaresti (Bucarest) Bradesti Batrani (Dolj) Schitul Balamuci (Ilfov) Sf. Stefan de Bucarest	1517	Neagoie Basarab	"Mestre Manole"	6
	1572			12
	1594			12
	1615	Radu Hihnea	Avui completament transformada	19
	1615			20
	1655	Constantin Voda Carnul		19
	1666	Radu Leon		20
	1676	Duca Voda		20
	1679	Serban Cantacuzino		19
	1680	Stoica Ludescu		20
	1688	Toma Cantacuzino	Amb campanar al porxo	20
	1702		La 1a construcció	27
	1702		(cimbori i llanternes refetes)	27
	1722		Desaparegut 1986	26
	1751			27
	1752			27
	1768		Cimbori original	27

**3. GENEZA MODELELOR
ROMÂNEȘTI**

<p>GRUP 3.1 Estil influent: Autòcton Característiques: Mononavata. Planta rectangular sense absis laterals.</p>	<p>s. XIV - Primers models</p> 	<p>s. XVI - Estil Antic</p> 	<p>s. XVII - Estil de transició</p>
<p>Esglésies AMB O SENSE CIMBORI</p>	<p>Monestir de Cotmeana (Arges)</p>	<p>Paraclis monestir Bistrita (Valc.) Ocnele Mari</p>	<p>Sacuieni (Dambovita) Sf. Nicolae de Targoviste Paraclis Monestir d'Hurezi Bolnita Monestir d'Hurezi</p>
<p>GRUP 3.2 Estil influent: Autòcton Característiques: Mononavata. Planta rectangular sense absis laterals.</p>	<p>s. XIV - Primers models</p>	<p>s. XVI - Estil Antic</p>	<p>s. XVII - Estil de transició</p>
<p>Esglésies AMB CIMBORI I LLANTERNÓ</p>			<p>Gherghita (Prahova) Monestir Strehaia (Mehedinti) Golesti (Dambovita) Sfintii Imparati de Targoviste Vladesti (Muscel) Coeni-Mironesti (Ilfov) Monestir d'Aninoasa Doamnei de Bucarest</p>

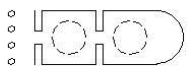
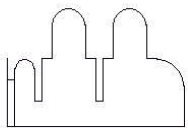
3. LA GÈNESI DELS MODELS ROMANESOS

s. XVII i XVIII - Nou estil

	Any	Fundador	Característiques	Subgrup G. Bud.
Sf. Nicolae de Olanesti (Valcea) Paraclis Metropolia Bucarest Paraclis Episcopia Ramnicu Val. Calinesti (Valcea)	1385	Mircea el Vell	No va tenir influències posteriors.	3
	1507			7
	1529			13
	1606	Radu Serban		13
	1640		En origen sense cimbori ni llanterna	13
	1692	Constantin Brancoveanu		21
	1697	Constantin Brancoveanu		21
	1718	Jupan Draghiciu		21
	1730	Nicolae Mavrocordat		21
	1751	Episcop Grigorie		21
	1798			21

s. XVII i XVIII - Nou estil

	Any	Fundador	Característiques	Subgrup G. Bud.
Sf. Ingeri de Curtea de Arges Maldaresti (Valcea) Sf. Voievozi din Olanesti (Valcea) Sf. N. Coasta de Pausesti-Maglasi (Valcea)	1641	Matei Basarab		14
	1645	Matei Basarab		14
	1646	Vistier Stroe Leurdeanu		14
	1650	Matei Basarab		14
	1657			14
	1668	Ilinca Cantacuzino		14
	1677	Tudoran Vladescu		22
	1683	Serban Cantacuzino	Anuncia la nova disposició del s. XVIII	14
	1717			22
	1791	Gheorghe Maldarascu		22
	1820	Alexandru Sutu		22
	1829	Familia Ceaus		22

4

ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

“ La basílica cristiana, i més tard la catedral, recuperen i fan perdurar tots aquests simbolismes. Per una banda, l'església és concebuda com a imitació del Jerusalem celeste, això ja succeeix d'ençà de l'antiguitat cristiana; per una altra banda, reproduueix el Paradís o el món celestial.

Però l'estructura cosmològica de l'edifici sagrat persisteix encara en la consciència de la cristiandat; la qual es mostra evident, per exemple, a l'església bizantina. Les quatre parts de l'interior d'una església simbolitzen les quatre direccions cardinals. L'interior de l'església és l'univers. L'altar, orientat a llevant, és el paradís...

... Com a imatge del Cosmos, l'església bizantina representa i santifica, al mateix temps, el Món.”

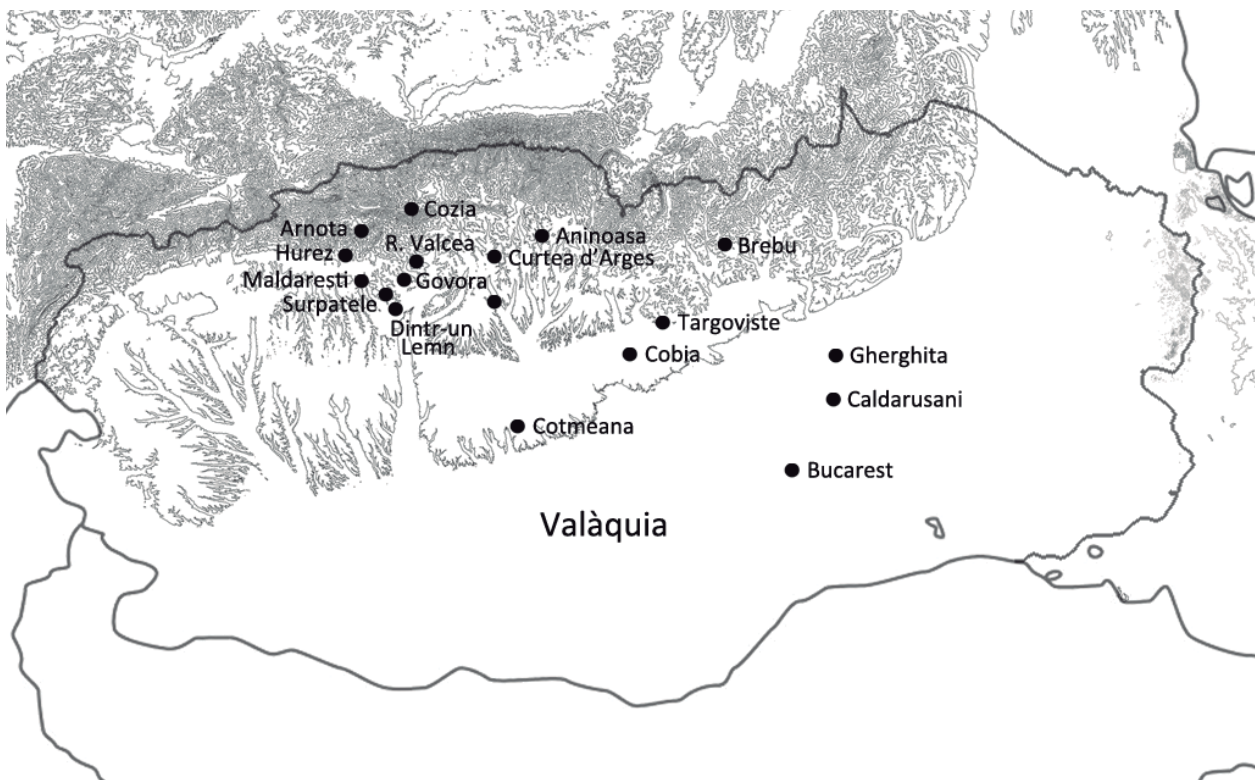
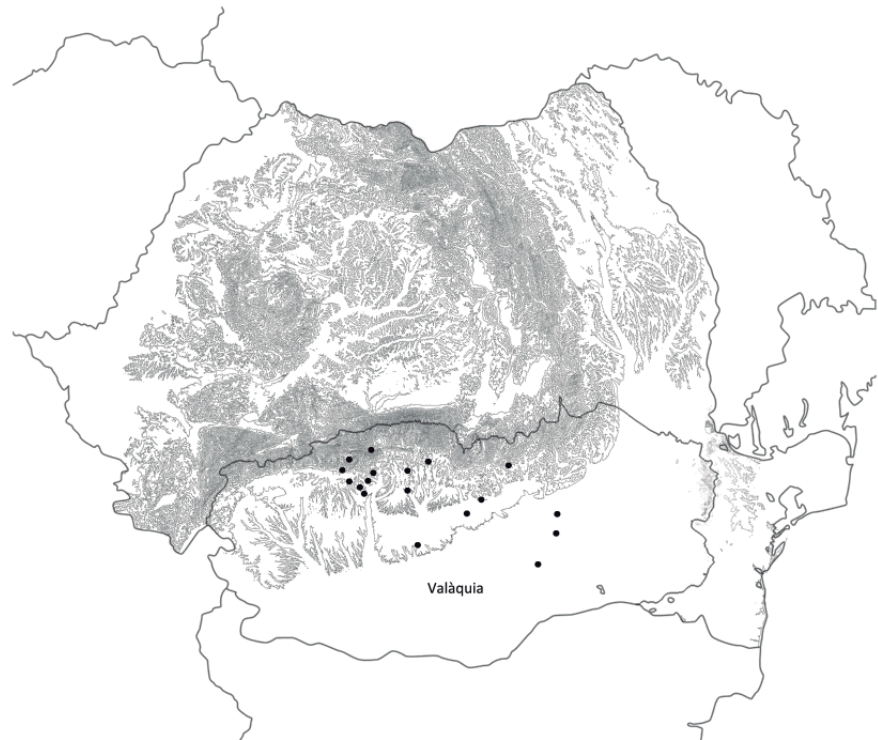
Mircea Eliade

Filòsof i historiador de les religions.

Sacral și Profanul. Bucarest: Editura Humanitas, 1991.
ISBN 973-28-0272-3. p. 59.

(Traduit del francès: Eliade, Mircea. *Le Sacré et le Profane.* Paris: Gallimard, 1965)

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Mapes de localització d'esglésies i monestirs dels casos d'estudi.

4.1

DESCRIPCIÓ DE L'ANÀLISI

Un cop descrits els orígens i el desenvolupament històric dels models romanesos, aquest capítol se centra a analitzar, de manera individualitzada, algunes de les esglésies més rellevants de cada època. L'estudi va comportar un període de treball de camp per visitar-les, a fi i a efecte d'obtenir dades fiables, fer-ne la representació, comparar-les i extreure les corresponents conclusions.

Durant un període de tres mesos d'estada de recerca a l'escola d'arquitectura "Ion Mincu", es van visitar un total de 37 esglésies. La gran majoria pertanyen a monestirs de les províncies de Valcea, Arges, Dambovita i Prahova, i a la ciutat de Bucarest. Són les àrees on es troben les capitals històriques de Valàquia, i en elles es concentra la major part de les esglésies que històricament han estat adoptades com a models de referència en la construcció de nous temples.

La documentació gràfica de partida venia formada per algunes làmines amb plànols d'aixecament de les esglésies i per diverses imatges provinents del fons fotogràfic de la biblioteca de l'escola d'arquitectura "Ion Mincu" ¹. Aquesta documentació es complementava amb un conjunt de dades extretes de la bibliografia consultada, particularment de la ja esmentada tetralogia publicada per la Comissió Nacional de Monuments. Amb tota aquesta informació inicial, es va fer una primera selecció de 49 casos que es van considerar especialment interessants. Posteriorment, a mesura que l'estudi avançava i s'assolia un millor coneixement del tema, la selecció va quedar reduïda a 37, després de avaluar com a menor la transcendència històrica dels 12 restants.

Amb la pertinent autorització del Patriarcat de Romania, dels abats o abadeses dels monestirs i dels sacerdots titulars de les parròquies, es va poder accedir a les esglésies escollides. Allà on fou possible, de fet a la majoria de casos, es va procedir a una presa de dades suficient per realitzar un posterior aixecament mètric, tant de l'interior com de l'exterior dels temples. Atesos els objectius de la tesi, que no requerien un grau de precisió excessivament elevat, l'operació es va fer amb un instrumental relativament elemental: paper, llapis i cinta mètrica, complementats amb un distanciòmetre làser apte

1 <<http://relevee.uauim.ro/>> i <<http://tzigara-samurcas.uauim.ro/>>

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

4.1

DESCRIEREA ANALIZEI

Odată descrise originile și dezvoltarea istorică a modelelor românești, acest capitol se concentrează pe analiza, individualizată, a câtorva biserici mai relevante din fiecare epocă. Studiul a inclus o perioadă de lucru pe teren pentru vizitarea lor, cu scopul de a obține date fiabile, de a le reprezenta, de a le compara și extrage concluziile corespunzătoare.

În timpul celor 3 luni de ședere pentru cercetare la Școala de Arhitectura Ion Mincu, s-au vizitat în total 37 de biserici. Marea majoritate aparțin mănăstirilor din județele Vâlcea, Argeș, Dâmbovița și Prahova, și orașului București. Sunt ariile unde se găsesc capitalele istorice din Țara Românească, și în ele se concentrează majoritatea bisericilor care au fost adoptate ca modele de referință în construcția noilor lăcașuri.

Documentația grafică de plecare era formată din planșele cu planurile releveelor bisericilor și diferite imagini care provin din fondul fotografic al bibliotecii școlii de arhitectură Ion Mincu. Această documentație se completează cu un ansamblu de date extrase din bibliografia consultată, în particular din trilogia publicată de Comisia Națională a Monumentelor. Cu toată această informație inițială, s-a făcut o primă selecție de 49 de cazuri care au fost considerate în mod special interesante. Posterior, pe măsură ce a avansat studiul

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

și s-a ajuns la o cunoaștere mai bună a temei, selecția s-a redus la 37, după ce s-au evaluat drept mai puțin relevante din punct de vedere istoric cele 12 care au fost eliminate.

Cu pertinenta autorizație a Patriarhiei Române, a stareților și maicilor starețe ai mănăstirilor, s-au putut vizita bisericile alese. Acolo unde a fost posibil, de fapt, în majoritatea cazurilor, s-a realizat colectarea datelor suficiente pentru realizarea unui releveu metric posterior, atât la interior cât și la exteriorul bisericilor. Având în vedere obiectivele lucrării, care nu aveau nevoie de un grad de precizie excesiv, măsurătorile s-au făcut cu material relativ elementar: hârtie, creion și metru, completate de un aparat de măsurat prin laser, capabil să măsoare distanțe mari și unghiuri, de până la 200 m și cu o marjă de eroare de +1mm. În ceea ce privește înălțimile, s-au dedus trigonometric plecând de la distanța și unghiul vertical de la un punct fix, în timp ce unghiurile în plan s-au obținut prin triangularea vectorilor și a muchiilor verticale. Pe lângă releveu, s-au realizat reportaje fotografice, interioare și exterioare, pentru fiecare biserică. Fotografiiile s-au efectuat cu intenția de a monta imagini panoramice, în particular din interior și, în acest scop, s-au captat succesiuni de imagini, din fiecare punct de vedere, cu rotații progresive de 30° în orientarea aparatului de fotografiat.

Un prim rezultat de câmp a fost actualizarea informației

per mesurar distànçies llargues i angles, amb un abast de 200 m i un marge d'error de ± 1 mm. Pel que fa a les altures, es van deduir trigonòmicament a partir de la distànçia i l'angle vertical des d'un punt fix, alhora que els angles en planta s'obtenien per triangulació de vèrtexs i d'arestes verticals. A banda de l'aixecament, es dugueren a terme reportatges fotogràfics, interiors i exteriors, de cada temple. Les preses fotogràfiques s'efectuaren amb la intenció de muntar imatges panoràmiques, particularment dels interiors i, amb aquest propòsit, es captaren successions d'imatges, des de cada punt de vista, amb progressives rotacions de 30° en l'orientació de la càmera.

Un primer resultat del treball de camp va ser l'actualització de la informació gràfica de què es partia. Cal tenir en compte que venia composta per dibuixos i fotografies d'una antiguitat que, pel cap baix, excedia els 75 anys. Per tant, no es estrany que es constatessin diverses diferències entre la realitat i la documentació fotogràfica consultada. A banda d'aquestes diferències provocades pel pas del temps, les dades preses *in situ* van permetre detectar també diverses manques de concordança entre la geometria construïda i la que mostraven les projeccions dels plànols preexistents. Adicionalment, les visites als diferents monestirs van permetre gaudir de l'hospitalitat de les respectives comunitats monacals que, alhora, esdevingueren font de noves dades que acabarien tenint un pes significatiu per a l'estudi.

Acabada la fase de treball de camp, la informació obtinguda va ser sintetitzada a través de dos processos que es complementen. En primer lloc, la generació d'un model 3D de cada església, condensant en un "recipient" únic tota la informació geomètrica de l'edifici. Cada un d'aquests models té una capacitat de poder-ne extreure tota mena de vistes -ja siguin projeccions dièdriques convencionals, dibuixos anatòmics, navegació 3D o altres formats com realitats augmentada o virtual- que els converteixen en eina fonamental per a les anàlisis i reflexions que planteja la tesi. En segon lloc, amb les fotografies obtingudes es va procedir al muntatge de vistes panoràmiques, corresponents a transposició al pla de perspectives de pantalla cilíndrica i obtingudes per fusió de successions d'imatges preses amb el mateix punt de vista. El resultat són imatges fotogràfiques de gran amplitud de camp visual que permeten expressar, en una sola imatge, la complexitat de relacions tridimensionals que caracteritza l'interior dels temples visitats. Veure en relació a aquest tema l'Annex II de la present tesi.

Tal com s'ha indicat, en la presa de dades mètriques no es van utilitzar mitjans de gran precisió, com podrien ser els escàners làser, sinó els instruments que es va considerar més adequats i proporcionats als objectius de la tesi.

Tractant-se d'edificis que poden arribar a tenir 700 anys d'antiguitat, erigits amb mitjans tècnics que no permetien un control precís de la seva geometria, és obvi que la seva realitat físicament construïda presenta grans irregularitats: els paraments dels murs no són plans, els escaires no fan 90°, els absis no són exactament cilíndrics, ni els arcs de mig punt ni les voltes da canó tenen radi constant, com tampoc el tenen les voltes de quart d'esfera ni les cúpules dels cimboris. Però totes aquestes imperfeccions són intrascendents per a les intencions d'una tesi que s'interessa pel concepte arquitectònic, per la manera com es defineixen els espais, les relacions entre ells i les raons que motiven aquesta configuració arquitectònica. Des d'aquest punt de vista, el que importa és la voluntat dels constructors de fer un absis cilíndric, un mur pla, un arc circular, un tall escairat a 90°, etcètera. La major o menor perícia que poguessin tenir per aconseguir-ho és del tot irrellevant. En conseqüència, els models 3D que s'han generat no pretenen ser precises reproduccions a escala de la realitat construïda, sinó modelitzacions ideals del concepte arquitectònic de cada una de les esglésies analitzades. Són models que passen per alt les deficiències constructives i, per tant, regularitzen la geometria tot buscant allò que es volia edificar i no tant el que realment es va construir. Aquests models ideals, geomètricament regularitzats, responen a una lògica constructiva i faciliten fer-ne estudis comparats o exercicis de parametrització, útils tots ells per a les intencions de la tesi.

Un cop finalitzat l'estudi dels casos corresponents a les 37 esglésies visitades, s'ha decidit descartar-ne 11 que, per diverses raons, s'ha considerat que no eren exemples concloents ni interessants per al desenvolupament de la tesi. En aquest sentit, la visita *in situ* ha estat determinant per detectar mancances històriques i arquitectòniques que han modificat el criteri inicial. De manera que el llistat final ha quedat reduït a 26 exemples que pertanyen a èpoques, tipologies i grandàries molt diferents i que ofereixen un ampli ventall representatiu del patró.

De cada una de les 26 esglésies triades s'ha realitzat un fitxa explicativa que, des d'un punt de vista arquitectònic i constructiu, en descriu els trets més singulars i els relaciona amb l'època històrica en què va ser construïda. Les fitxes incorporen també les fotografies panoràmiques especialment elaborades per a aquesta tesi, les quals permeten obtenir visions explicatives dels espais interiors. En la majoria dels casos la fitxa es complementa amb dibuixos extrets a partir del model 3D de l'edifici. Tot i la intenció inicial, no ha estat possible aconseguir una descripció homogènia de cada cas a la fitxa corresponent. Ho han impedit les restriccions d'accés o de presa de dades amb què s'ha topat en algunes de les visites. En aquest sentit: no es va poder accedir a l'interior

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

gràfice de plecure. Trebuie luat în considerare faptul ca această documentație era compusă din desene și fotografii de o vechime de mai mult de 75 ani. Prin urmare, nu este de mirare faptul că s-au constatat diferite diferențe între realitate și documentația fotografică ce a fost consultată. În afară de aceste diferențe provocate de pasul timpului, datele luate *in situ* au permis să se detecteze de asemenea mai multe lipse de concordanță între geometria construită și aceea pe care o arătau proiecțiile planurilor preexistente. Adițional, vizitele la diferitele mănăstiri au permis să se beneficieze de ospitalitatea respectivelor comunități monahale care, totodată, au furnizat alte noi date care au fost semnificative pentru studiu.

Terminată faza de lucru pe teren, informația obținută a fost sintetizată prin intermediul a două procese complementare. În primul rând, generarea unui model 3D al fiecărei biserici, condensând într-un recipient unic toată informația geometrică a edificiului. Fiecare din aceste modele are o capacitate de a putea extrage toate vederile - fie proiecții diedrice convenționale, desene anatomice, navigație 3D sau alte formate cum ar fi realitatea augmentată sau virtuală / care le convertesc în instrument fundamental pentru analiza și reflexia puse în lumină de această lucrare. În al doilea rând, cu fotografiile obținute s-a procedat la montarea vederilor panoramice, corespunzătoare planului de perspectivă pe plan cilindric

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

și obținute prin fuzionarea imaginilor succesive luate din același punct de vedere. Rezultatul sunt imagini fotografice de mare amplitudine a câmpului vizual care permit exprimarea, într-un singur cadru, a complexității de relații tridimensionale ce caracterizează interiorul lăcașurilor vizitate.

Așa cum s-a indicat, în colectarea datelor metrice nu s-au utilizat mijloace de mare precizie, cum ar putea fi scanerele laser, ci instrumente care s-au considerat mai adecvate și în concordanță cu obiectivele tezei. Fiind vorba de edificii care pot avea până la 700 de ani de vechime, ridicate cu mijloace tehnice care nu permiteau un control precis al geometriei lor, este evident că realitatea lor fizică construită prezintă mari iregularități: paramentele nu sunt plane, unghiurile nu sunt de 90°, absidele nu sunt exact cilindrice, nici arcele în plin cintru nici bolțile în leagăn nu au raze constante, cum nu au nici bolțile sferice nici cupolele turlor. Dar toate aceste imperfecțiuni sunt irelevante pentru intențiile unei teze al cărei obiectiv este conceptul arhitectonic, modul în care se definesc spațiile, relațiile între ele și motivele care duc la această configurație arhitectonică. Din acest punct de vedere, ceea ce interesează este dorința constructorului de a face o absidă cilindrică, un zid plan, un arc în plin cintru, o tăietură la 90°, etcetera. Mai marea sau mai mica precizie cu care aceste geometrii au fost obținute sunt complet irelevante.

de les esglésies de Cotmeana (fitxa B03) i Gherghita (fitxa B12); no es va permetre prendre dades mètriques ni fotografies professionals a les esglésies: Antiga Cort (fitxa B07), Monestir Mihai Voda (fitxa B08), Monestir Plumbuita (fitxa B14) i Metropolia (fitxa B18), totes elles de Bucarest i, per últim, no es va autoritzar la presa de dades mètriques al monestir de Curtea d'Arges (fitxa B05), per bé que sí que s'hi va permetre la realització de fotografies en condicions professionals.

En total s'han elaborat 17 models 3D, 16 d'aquests models corresponen a esglésies de les quals s'han pogut obtenir dades mètriques *in situ*, mentre que, en el cas de Gherghita (fitxa B12), el model s'ha generat a partir de les dades publicades per la Comissió Nacional de Monuments. Els casos del monestir de Curtea d'Arges (fitxa B05) i Stelea de Targoviste (fitxa B19) no es van modelar, per bé que sí que se n'han pogut dibuixar plantes i alçats.

Per a l'estudi final del capítol 6, s'han tingut en compte únicament 18 esglésies de les 26 triades, i s'han descartat les que no es van poder mesurar *in situ*, les que actualment no disposen de cimbori, o les que presenten grans alteracions formals respecte la construcció inicial.

LLISTAT D'ESGLÉSIES VISITADES I DESCARTADES (11)

Església del monestir de Sinaia

Capella (*paraclis*) de la Episcopia de Ramnicu Valcea

Bolnita del monestir d'Hurezi

Capella (*paraclis*) del monestir d'Hurezi

Església dels Sants Àngels de Curtea d'Arges

Església de Sant Jordi de Pitesti

Església de Sant Nicolau Coasta de Pausesti Maglasi

Església del monestir Antim de Bucarest

Església del monestir Radu Voda de Bucarest

Església de Sant Nicolau de Baile Olanesti

Església de Filipesti de Padure

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

LLISTAT D'ESGLÉSIES VISITADES AMB FITXA (26)	Recull de dades interiors (19)	Recull de dades exteriors (22)	Realització del model 3D (17)	Incorporació en l'estudi comparatiu del capítol 6 (18)
ÈPOCA 1. ESSLÉSIES DEL S. XIV: INFLUÈNCIES ESTRANGERES				
B01. Església Domneasca de Curtea d'Arges (1352)	si	si	si	si
B02. Església del monestir de Cozia (1391)	si	si	si	si
B03. Església del monestir de Cotmeana (1389)	pub.	si		no *
ÈPOCA 2. ESSLÉSIES DEL S. XVI: ANTIC ESTIL ROMANÈS				
B04. Església del monestir Dealu (1501)	si	si	si	si
B05. Església del monestir de Curtea d'Arges (1517)	pub.	si	p. 2D	si
B06. <i>Bolnita</i> del monestir de Cozia (1542)	si	si	si	si
B07. Església de la Cort Vella de Bucarest (1554)	pub.	pub.		
B08. Església del monestir Mihai Voda de Bucarest (1594)	pub.	pub.		
B09. Església del monestir de Tutana (1589)	si	si	si	si
B10. Església del monestir de Cobia (1572)	si	si		no *
B11. Església Domneasca de Targoviste (1585)	si	si	si	si
ÈPOCA 3. ESSLÉSIES DEL SEGLE XVII: ESTIL DE TRANSICIÓ				
B12. Església de Gherghita (1641)	pub.	si	si	no *
B13. Església del monestir Arnota (1634)	si	si	si	si
B14. Església del monestir Plumbuita (1647)	pub.	pub.		
B15. Església del monestir Dintr-un Lemn (1640)	si	si	si	si
B16. Església del monestir Brebu (1650)	si	si	si	si
B17. Església del monestir Caldarusani (1638)	si	si	si	si
B18. La Metropolia de Bucarest (1658)	pub.	pub.		
B19. Església del monestir Stelea (1645)	si	si	p. 2D	si
B20. Església Olari de Curtea d'Arges (1687)	si	si		no *
B21. Església del monestir Govora (1645)	si	si	si	si
ÈPOCA 4. ESSLÉSIES DE FINALS DE S. XVII I DEL S. XVIII: NOU ESTIL ROMANÈS				
B22. Església del monestir d'Aninoasa (1677)	si	si	si	si
B23. Església del monestir d'Hurezi (1693)	si	si	si	si
B24. Església de Maldaresti (1790)	si	si	si	si
B25. Església Tots Sants de Ramnicu Valcea (1764)	si	si	si	si
B26. Església del monestir Surpatele (1706)	si	si	si	si

pub. - dades mètriques obtingudes de publicacions o bases de dades.

p. 2D - només dibuixats els plànols 2D per no tractar-se de models de continuïtat.

no * - no incorporades per no disposar de cimbori o per presentar grans alteracions formals.

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

În consecință, modelele 3D care s-au generat nu se vor preciza reprezentări la scara realității construite, ci modele idealizate ale conceptului arhitectural al fiecărei biserici analizate. Sunt modele care trec peste deficiențele constructive și prin urmare regularizează geometria căutând ceea ce se vroia edifica și nu atât ceea ce s-a construit realmente. Aceste modele ideale, geometric regularizate, răspund unei logici constructive și ușurează studiile comparative sau exercițiile de parametrizare, toate utile pentru intențiile tezei.

Odată finalizat studiul cazurilor corespondente celor 37 de biserici vizitate, s-a hotărât eliminarea a 11 biserici care, din diferite motive, s-au considerat drept exemple neconcludente sau insuficient de interesante pentru dezvoltarea tezei. În acest sens, vizita *in situ* a fost determinantă pentru a detecta lipse istorice și arhitecturale care au modificat criteriul inițial. În acest fel, lista finală a fost redusă la 26 de exemple care aparțin unor epoci, tipologii și mărimi foarte diferite și care oferă un amplu evantai reprezentativ al tiparului.

Pentru fiecare din cele 26 de biserici alese s-a realizat o fișă explicativă care, din punct de vedere arhitectonic și constructiv, descrie trăsăturile cele mai singulare și le relaționează cu epoca istorică în care a fost construită. Fișele încorporează de asemenea fotografiile panoramice special elaborate pentru această teză,

care permit obținerea unor vederi explicative a spațiilor interioare. În majoritatea cazurilor, fișa se completează cu desene extrase din modelul 3D al clădirii. În ciuda intențiilor inițiale, nu a fost posibilă obținerea unei descrieri omogene a fiecărui caz în fișa corespunzătoare. Au împiedicat-o restricțiile de acces sau de colectare a datelor întâlnite pe parcursul anumitor vizite. În acest sens: nu s-a putut accede în interiorul bisericilor Cotmeana (fișa B03) și Gherghița (fișa B12); nu s-au putut lua date metrice nici fotografiile profesionale la bisericile: Curtea Veche (fișa B07), Mănăstirea Mihai Vodă (fișa B08), Mănăstirea Plumbuita (fișa B14) și Patriarhia (fișa B18), toate din București, și nu s-a permis măsurarea mănăstirii Curtea de Argeș (fișa B05), unde s-au realizat în schimb fotografiile în condiții profesionale.

În total s-au elaborat 17 modele 3D, 16 din aceste modele corespund bisericilor care au putut fi măsurate *in situ*, în timp ce, în cazul Gherghiței (fișa B12), modelul s-a generat luând ca bază datele publicate de Comisia Națională a Monumentelor. Cazurile Cobiei (fișa B 10) și Stelei din Târgoviște (fișa 19) nu au fost modelate, deși s-au putut desena planuri și fațade.

Pentru studiul final din capitolul 6, s-au ținut cont numai 18 biserici din cele 26 studiate, și nu au fost reținute cele care nu s-au putut măsura *in situ* și care în actualitate nu mai au tură.

B01

ESGLÉSIA DOMNEASCA (REIAL ESGLÉSIA) DE CURTEA D'ARGES

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista sud-oest de l'església Domneasca de Curtea d'Arges. Fotografia: LGM

Construïda entre 1310 i 1352, durant el regnat del príncep Basarab I, la reial església de Curtea d'Arges és l'església més antiga que es conserva en el país. En el moment de la seva construcció, i fins a la meitat del s. XV, la ciutat de Curtea d'Arges va ser la capital del principat de Valàquia. L'església forma part d'un conjunt arquitectònic monumental que inclou el palau reial (residència del príncep governant), la torre de defensa i la muralla. A principis del s. XVI (1512-1521), Neagoe Basarab hi va afegir una altra residència al costat nord. Per la seva banda, el palau del s. XIV i el del s. XVI són exemples d'arquitectura civil tradicional romanesa.

L'església és d'estil clàssic bizantí, amb planta de tipus central, amb creu grega inscrita, sense absis laterals i amb un cimbori sobre la nau. Va ser construïda per mestres d'obra, vinguts de Constantinoble, que van saber adaptar la tipologia canònica a les condicions locals i als materials disponibles. Com a tipologia de l'espai, aquesta construcció és fidel al seu arquetip i no aporta cap de les innovacions o adaptacions que caracteritzen l'estil antic.

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Com a les esglésies de Constantinoble, el sistema estructural per cobrir el centre de la nau ve format per un cimbori, amb cúpula, sostingut per quatre arcs de mig punt que descansen sobre pilars exempts que queden al mig de la nau. El nàrtex, estret, és cobert amb volta de canó i una cúpula a la part central.

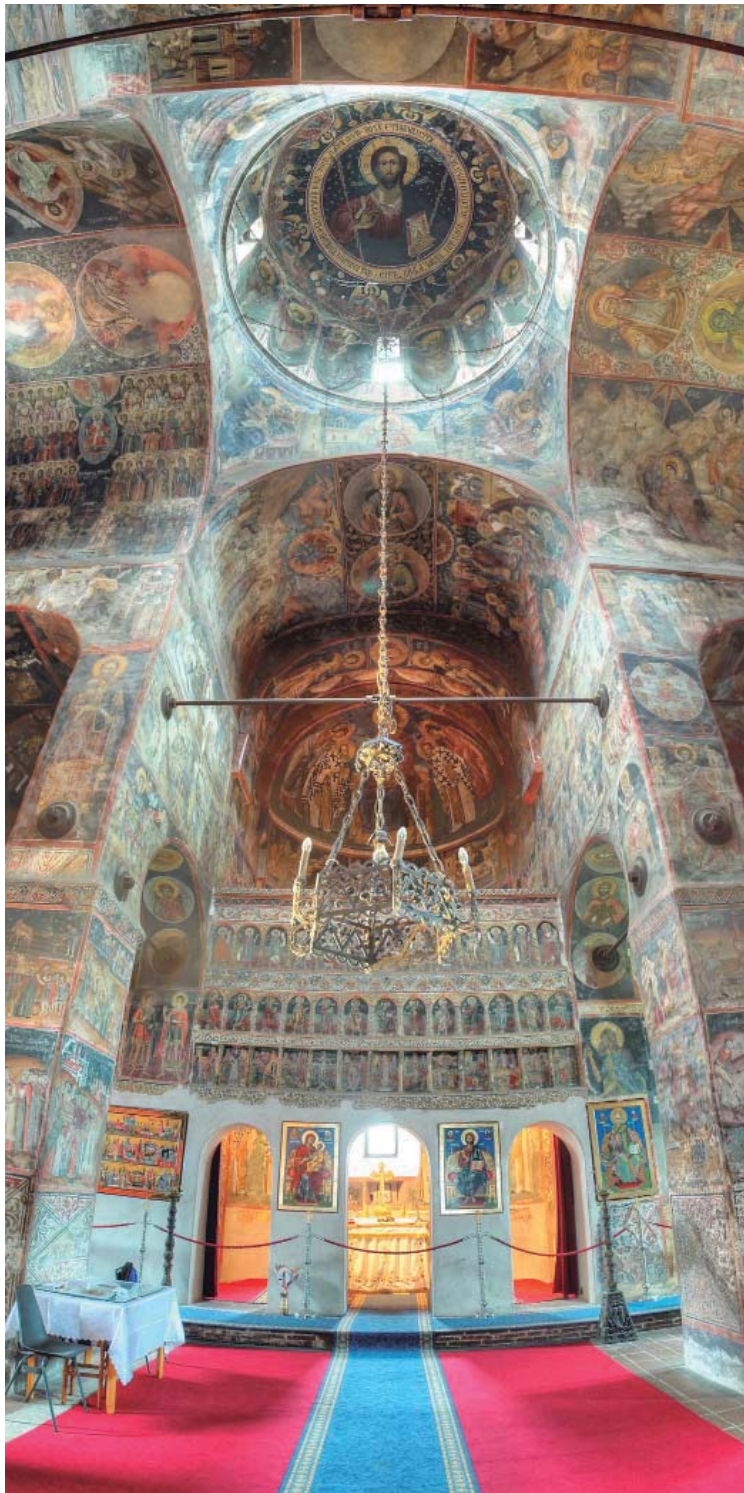
Curiosament, la posició dels contraforts laterals no coincideix amb el límit entre nau i nàrtex ni amb l'eix dels pilars interiors. De fet, sorprèn la presència d'aquests contraforts perquè no són elements propis de l'arquitectura bizantina, la qual acostuma a resoldre la transmissió horitzontal de càrregues introduint pilars a l'interior de la nau i no contraforts a l'exterior. En aquest cas, com passarà dos segles més tard a la reial església de Bucarest, aquests contraforts no semblen tenir cap rol estructural.

L'iconòstasi, separació entre nau i absis de l'altar, és d'obra i té tres obertures iguals. El cimbori, cobert amb la cúpula del Pantocràtor, i la semicúpula de l'altar són representacions fidels a l'arquetip bizantí.

Vista frontal de la façana sud. Fotografia: LGM

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Panoràmica de la nau, des del presbiteri fins al cimbori. Fotografia: LGM

L'exterior és de maó vist, amb juntes amples, per bé que, com a decoració, a cada tres filades se n'intercala una de pedra sense desbastar. També són de maó els diferents arcs, motlures i cornises. La volumetria és fidel al model bizantí: dues absidioles laterals, a banda i banda de l'altar, coronades a la mateixa altura que el nàrtex; dos volums més alts, al tram central de la nau, formant una planta en creu; i un cimbori sobre el creuer. La decoració, amb arcs i motlures, es concentra a les parts altes, particularment en el cimbori.

L'església Domneasca és avui en dia un dels dos punts de referència turística de la ciutat de Curtea d'Arges, juntament amb el Monestir.

4. ANÀLISI DE CASOS

Vista panoràmica del naos, amb vista cap al sud.
Fotografia: LGM

Vista panoràmica de l'altar. Fotografia: LGM

Pel que fa a l'interior, la totalitat dels paraments està decorada amb pintures al fresc que es van acabar uns 25 anys més tard, ja durant el regnat de Vlaicu Voda (1364-1377). Hi destaca el retrat del príncep Basarab I, que apareix, com a fundador, a sobre de l'entrada de la nau. L'escena mostra el príncep i la seva esposa presentant a Jesucrist la maqueta de l'església. Curiosament, aquesta inclou dues torres sobre el naos que finalment no es van arribar a construir.

Tant per la seva qualitat arquitectònica com per la pintura interior d'estil bizantí, la reial església de Curtea d'Arges representa un testimoni únic de la cultura i la societat de Valàquia al s. XIV.

Imatge del príncep fundador, Basarab I, i la seva esposa, amb la maqueta de l'església. Fotografia: Portal d'internet www.crestinortodox.ro

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista sud-est, amb l'absis a la dreta. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

L'edifici es conserva sense transformacions importants en la seva configuració inicial, però la resta del conjunt arquitectònic que l'envoltava va desaparèixer segles més tard. Els materials antics de la coberta han estat substituïts per uns de nous, però sense alterar la forma original.

Cal dir, per acabar, que, com mostren algunes fotografies antigues, al s. XIX s'hi van afegir dues torres petites de fusta amb coberta de planxa metàl·lica (1827) i un porxo (1875), cosa que va desvirtuar la volumetria original. Això no obstant, aquests afegits van ser eliminats l'any 1992, quan es va realitzar la restauració integral de l'edifici.

Detalls d'ornamentació en façanes i ràfecs. Fotografia: LGM

Fotografia de l'església amb els afegits del s. XIX: el porxo i els dos llanternons sobre el nàrtex.

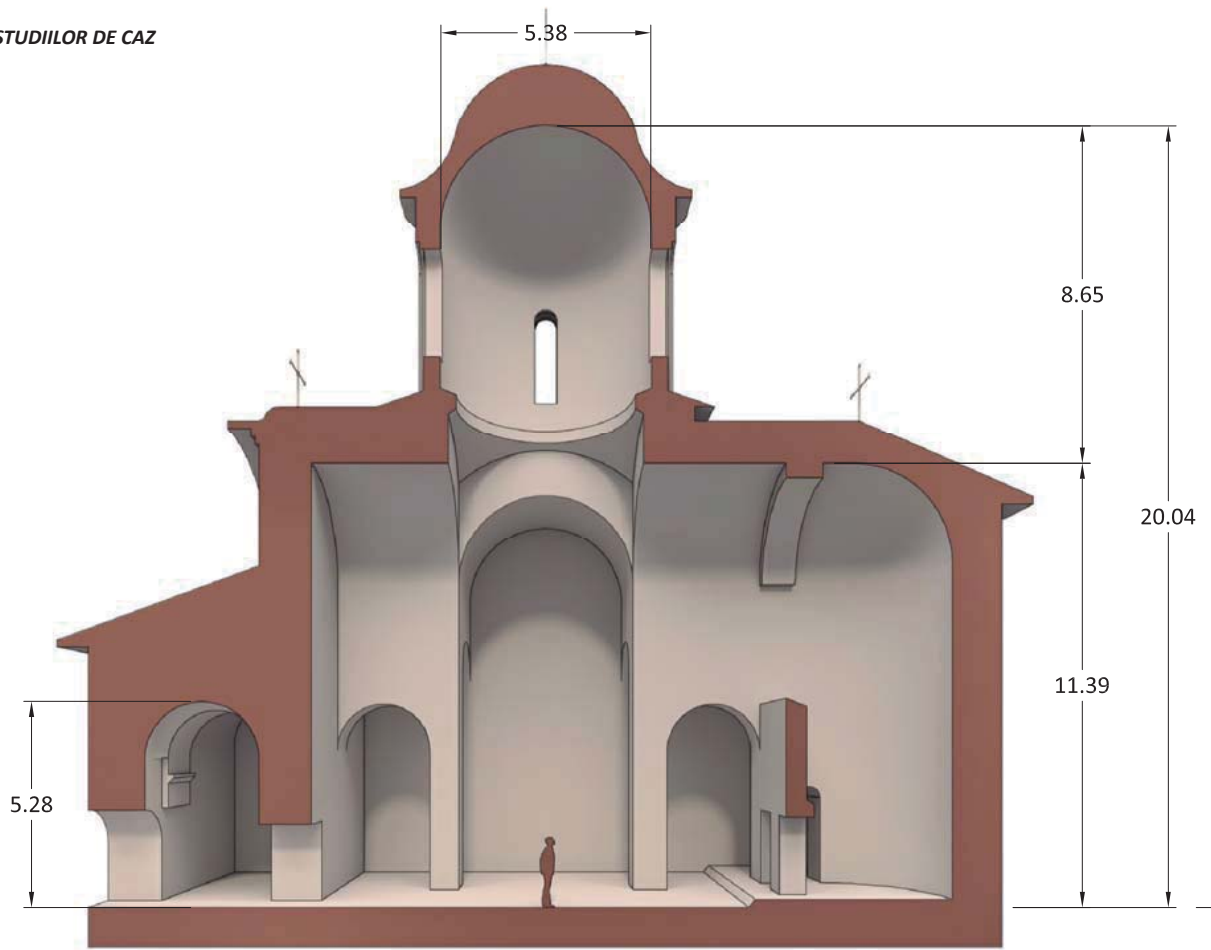
4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

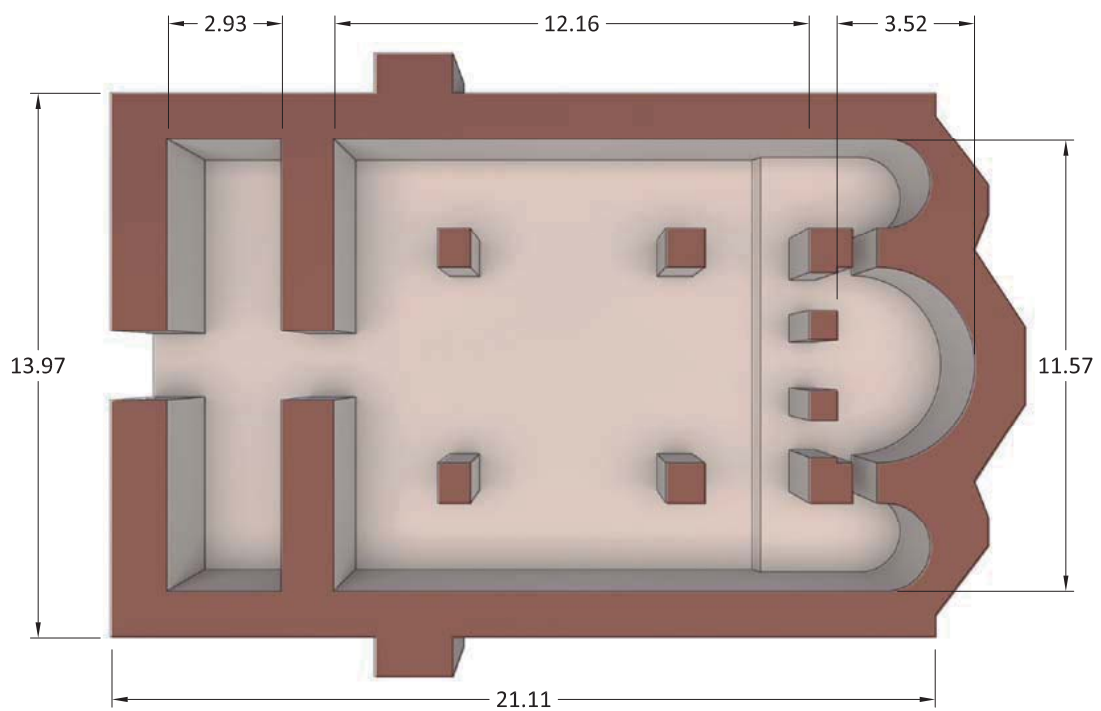
Panoràmica de la nau, amb visual cap a nord-oest. Fotografia: LGM

ESGLÉSIA DOMNEASCA DE CURTEA D'ARGES

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

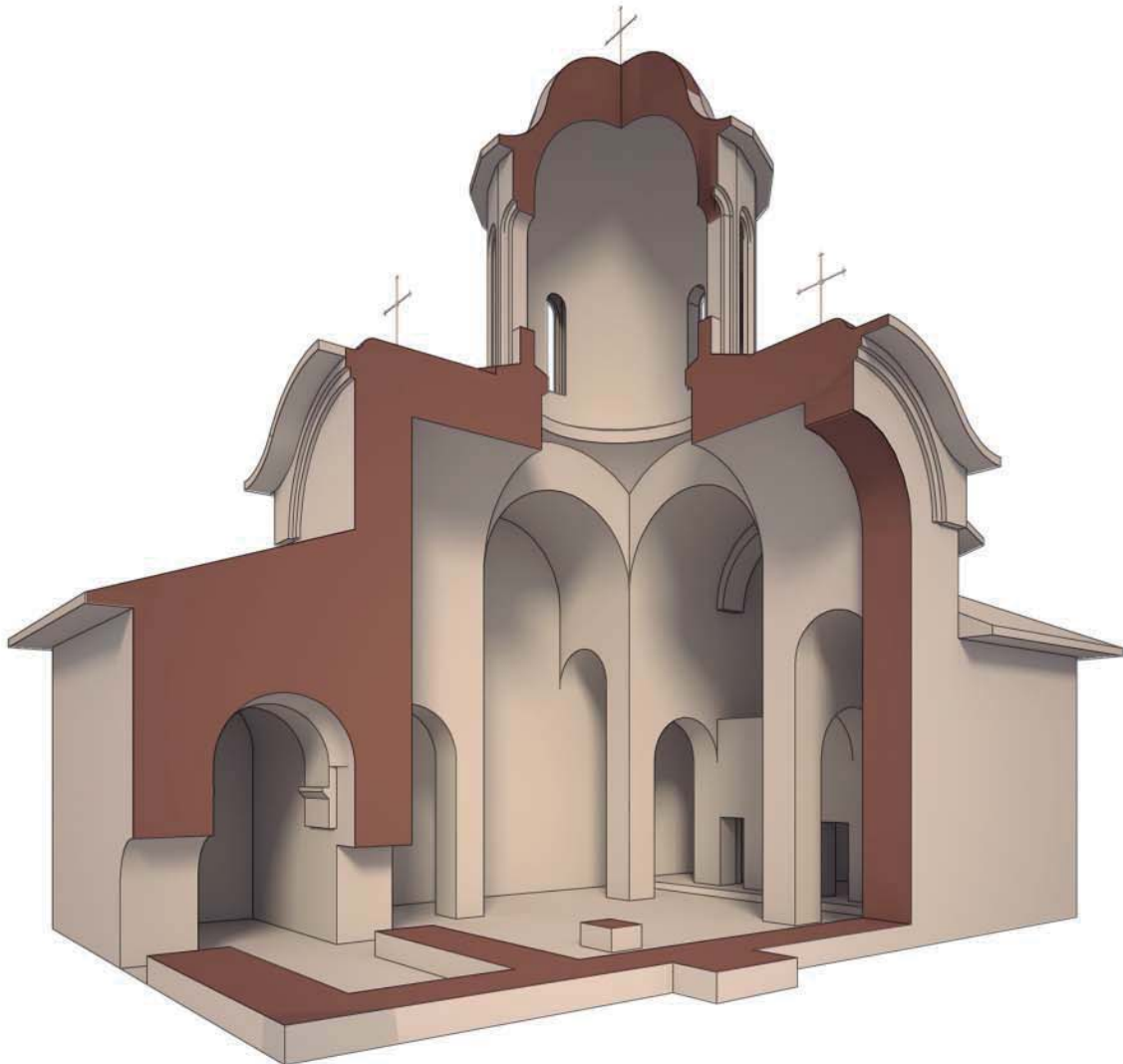

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

ESGLÉSIA DOMNEASCA DE CURTEA D'ARGES

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

B02

ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE COZIA

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista sud-est de l'església del monestir de Cozia. Fotografia: LGM

L'església del monestir de Cozia va ser construïda entre 1387 i 1391, durant el regnat del príncep Mircea el Vell. El monestir se situa a la vall del riu Olt, a uns 35 Km de la ciutat de Curtea d'Arges, just a la ribera del riu i a tocar dels vessants muntanyosos que li propicien unes defenses naturals.

En el moment de la seva construcció, la influència bizantina no era tan forta ni tan directa com al principi del s. XIV. L'Imperi Bizantí estava perdent força, amenaçat per les invasions otomanes. El regne de Sèrbia es configurava com a principal centre cultural de la zona nord-balcànica en aquest període.

De manera que l'església del monestir de Cozia va ser construïda per mestres d'obra arribats de Sèrbia, amb picapedrers probablement armenis, però també arribats a través de Sèrbia. El seu estil, amb planta trevolada (és a dir amb absis laterals) i un cimbori sobre la nau, és conegut com "l'estil de la Vall del Morava". És un estil de transició entre l'arquetip bizantí i el futur estil autòcton.

L'estructura per cobrir el centre de la nau segueix sent la formada per un cimbori amb cúpula, sostingut per quatre arcs de mig punt que descansen sobre pilars. Però en aquest cas, a diferència de l'anterior, els pilars no són exempts, sinó que queden adossats als laterals de la nau. El nàrtex, de planta quadrada i cobert per una volta de canó, queda separat de la nau per un mur d'1,3 m de gruix. Es tracta d'un ampli espai de dimensions comparables a les de la nau. Té la mateixa amplada que aquesta i una longitud igual a la distància que va des de l'entrada de la nau fins a l'iconòstasi.

Vista sud-oest, amb el porxo afegit al s. XVIII. Fotografia: LGM

4. ANÀLISI DE CASOS

Panoràmica del porxo, construït al s. XVIII.
Fotografia: LGM

Detall frontal de l'absis lateral sud. Fotografia: LGM

Inicialment no tenia porxo. S'hi va afegir tres segles més tard, l'any 1707, com a element característic del que ja era en aquell moment l'estil consolidat de les esglésies autòctones. El parament exterior és una successió de faixes horitzontals, que alternen tres filades de maó per una de pedra. En aquest cas, les filades de pedra són fetes amb carreus ben tallats de dimensions considerables. Igualment, els arcs i les motllures dels ràfecs es resolen amb combinacions de maó i pedra.

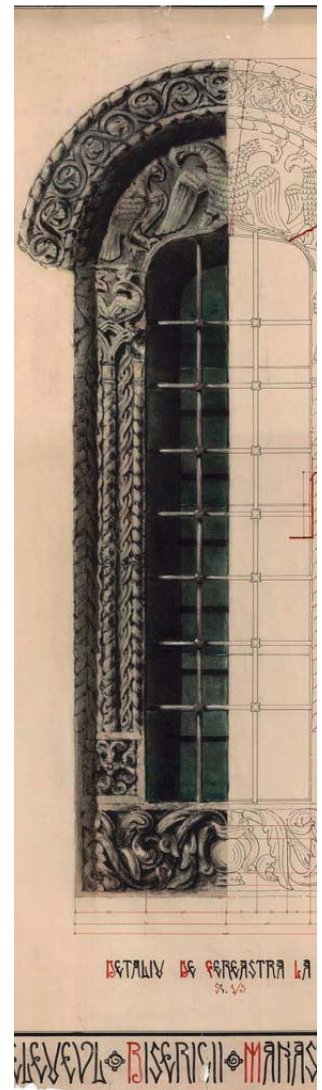
Comparada amb l'església Domneasca de Curtea d'Arges, construïda mig segle abans, la de Cozia és una construcció més sofisticada, no tan rústica, tant pel que fa a l'execució com als materials. La decoració de la façana inclou ja elements de pedra, particularment a finestres i rosasses, i presenta trets comuns amb la decoració exterior de les esglésies de Ravanita i Kruševac, de la vall del riu Morava a Sèrbia, feta amb motius geomètrics i zoomorfs (dracs i ocells).

Panoràmica de la nau, des del presbiteri fins al cimbori. Fotografia: LGM

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

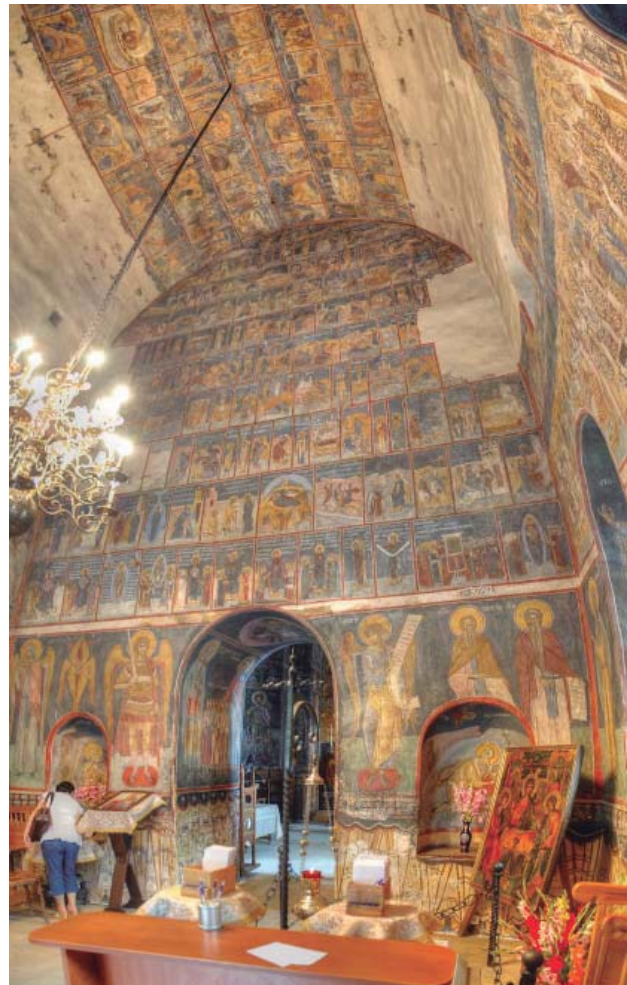

Detall del marc de pedra amb motius geomètrics i zoomorfs. Font: Arxiu biblioteka escola d'arquitectura "Ion Mincu"

4. ANÀLISI DE CASOS

Panoràmica de l'altar. Fotografia: LGM

Panoràmica del nàrtex, cobert amb volta de canó. Fotografia: LGM

El monestir de Cozia és avui en dia un important reclam turístic de la Vall del riu Valcea, coneguda també per les seves aigües termals.

A la part oest dels dominis del monestir, creuant la carretera, es localitza l'església Bolnita, exemple d'estudi B06.

De la pintura original dels paraments interiors, realitzada al 1390-1391, actualment només se'n conserven uns fragments en el nàrtex. La pintura que actualment es pot veure a la nau data de l'any 1707, quan es va restaurar l'església i s'hi va afegir el porxo d'estil "Brancoveanu".

Les construccions que van inspirar l'església del monestir de Cozia són de major escala i de volumetria més complexa, però l'estructura bàsica de l'espai és fàcil de reconèixer en els casos de la capella reial Lazarica de Kruševac (1375-1378) i del monestir de Ravanica (1375-1377). Es tracta d'edificis molt propers en l'espai geogràfic i en el temps, construïts només una dècada abans.

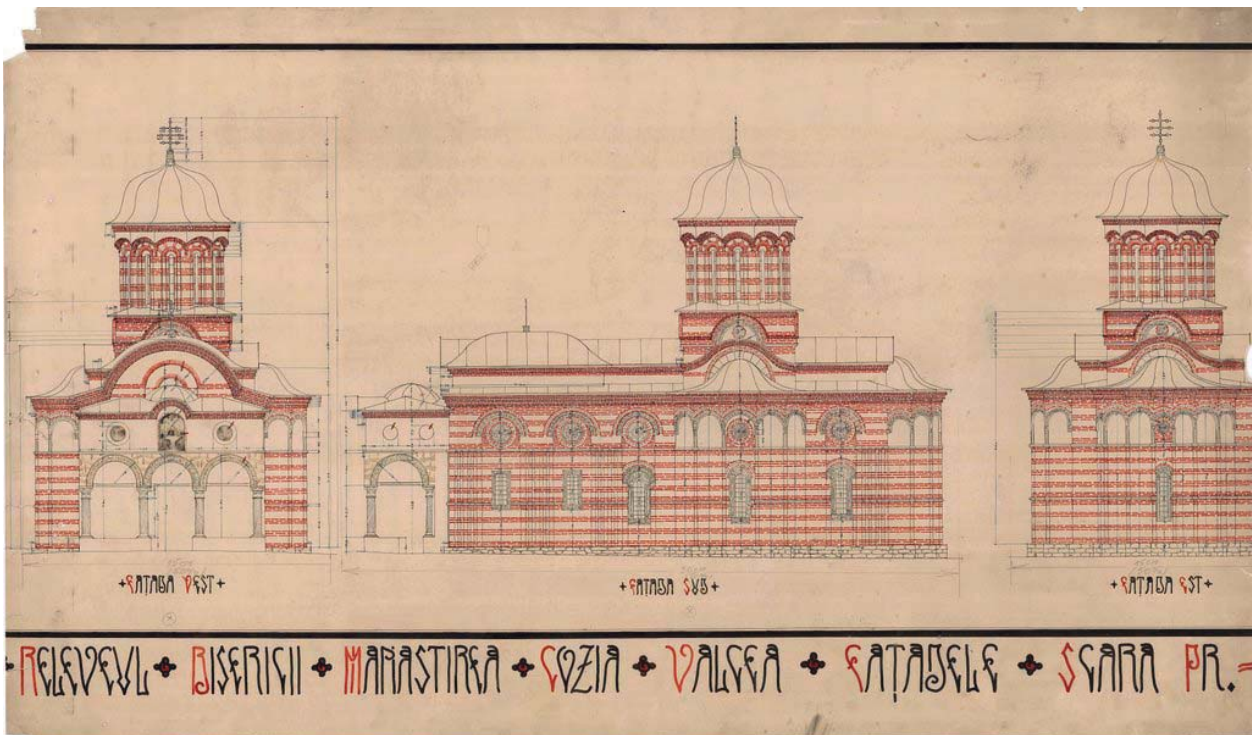
4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Capella reial Lazarica, a Kruševac, Sèrbia. Fotografia:

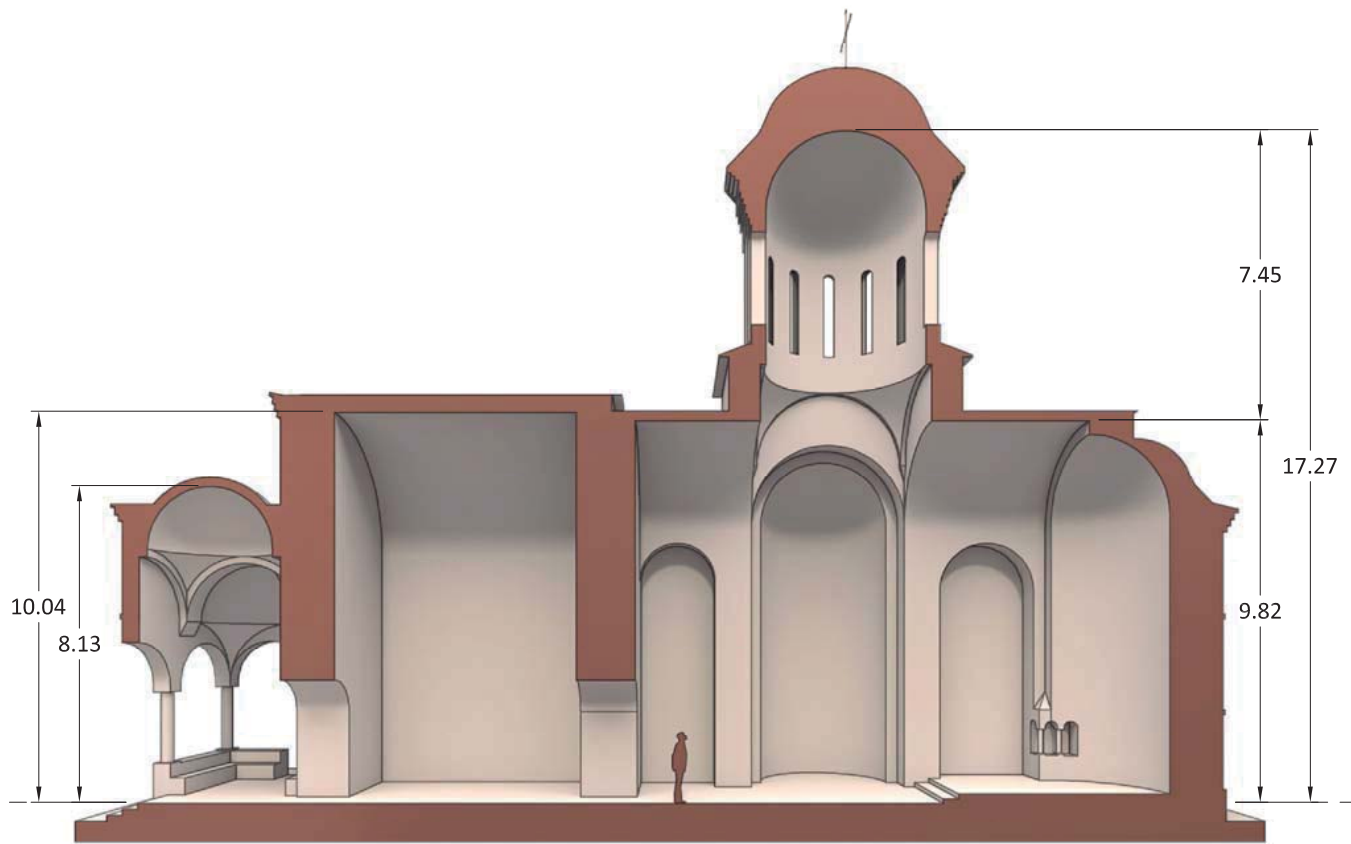

Monestir de Ravanica, Sèrbia. Fotografia:

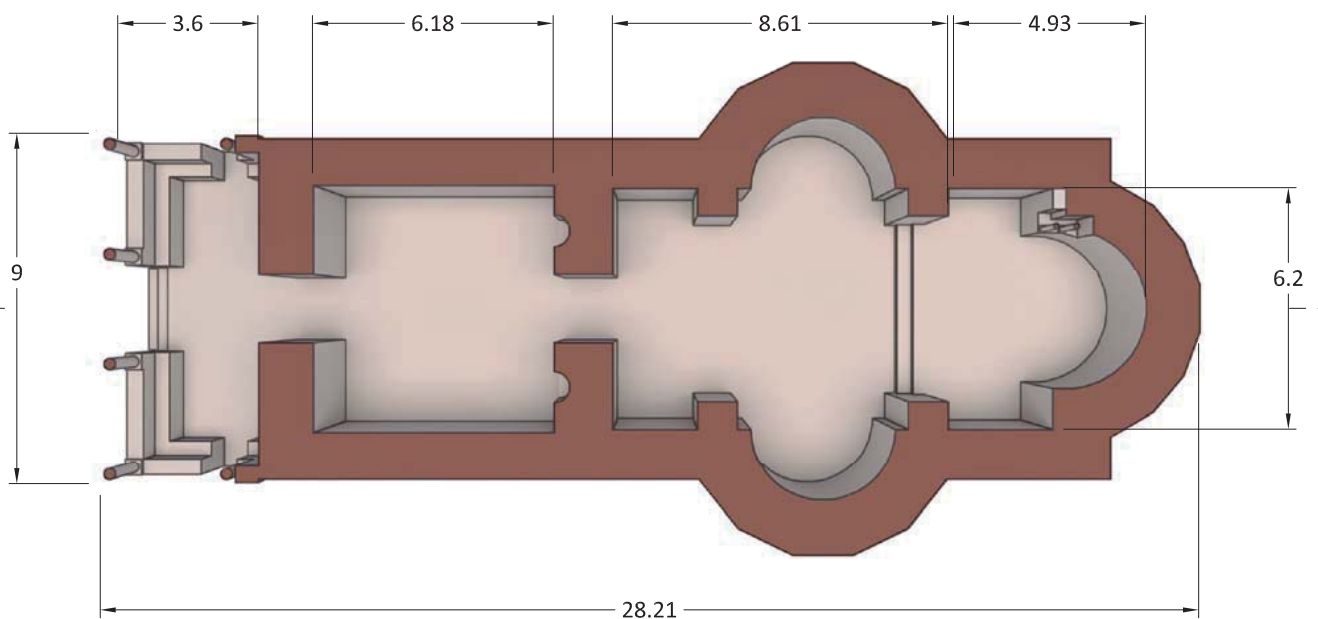

Aixecament de les façanes de l'església de Cozia. Font: Arxiu biblioteca escola d'arquitectura "Ion Mincu"

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

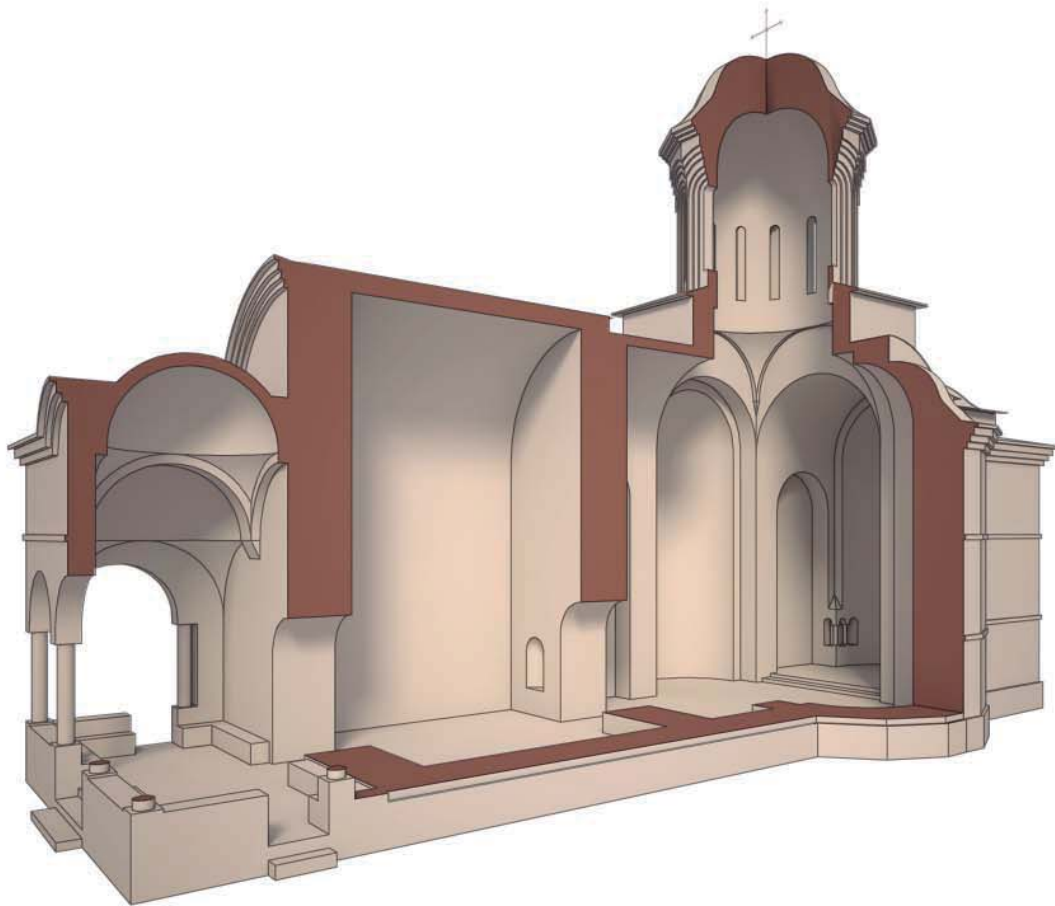

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE COZIA

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista sud-est, amb l'absis i el petit absis lateral sud. Fotografia: LGM

L'església del monestir de Cotmeana va ser construïda entre 1387 i 1389, durant el regnat del príncep Mircea el Vell, pràcticament al mateix temps que l'església de Cozia. Però les diferències en l'estructura de l'espai i en la decoració exterior determinen la seva inclusió en un grup diferent, denominat "estil arcaic" o conegut també com a "estil balcànic".

El monestir de Cotmeana, el més antic de Valàquia, data de 1292 i se situa en una zona de turons boscosos, 20 Km al sud de la ciutat de Curtea d'Arges i a uns 45 del monestir de Cozia. Té també la singularitat de conservar la campana més antiga de Valàquia, datada el 1385. Actualment al recinte del monestir hi ha dues esglésies, separades una desena de metres. La que aquí s'estudia és de finals del s. XIV i, amb el temps, va quedar petita per oficiar-hi les misses. Per aquest motiu, a finals del s. XX se'n va construir una altra de més gran, que no presenta el menor interès, des del punt de vista d'aquest treball.

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista nord-est, amb l'absis i l'absis lateral nord. Fotografia: LGM

En comparació amb els dos primers casos d'estudi (Reial Església de Curtea d'Arges i Església de Cozia), la construcció de Cotmeana presenta una estructura de l'espai més senzilla, sense cimbori, amb una nau coberta per una volta de canó i dos petits absis laterals d'influència sèrbia. Es tracta d'una forma híbrida, de transició, que no va influir en l'arquitectura d'èpoques posteriors, però que fins a cert punt es pot considerar iniciadora de l'estil de planta rectangular, tot i incorporar uns absis minúsculs.

L'exterior de la nau és d'obra vista, amb juntes amples, i la decoració geomètricament senzilla, amb arcades d'inspiració bizantina-balcànica, amb incrustacions de ceràmica esmaltada. El 1711, durant el regnat de Constantin Brancoveanu, l'església va ser restaurada canviant-ne els marcs de pedra de les finestres i afegint, al lateral del nàrtex (a la façana nord), un petit porxo i una escala que dóna accés al campanar. Aquest volum afegit al s. XVIII (nàrtex i porxo) està acabat amb arrebossat de morter i pintat de blanc.

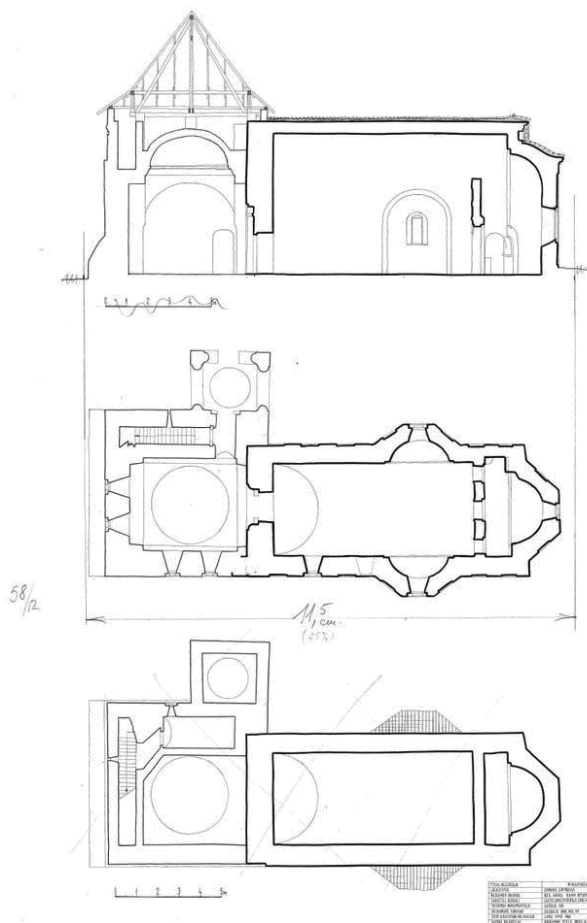
Vista frontal de la façana sud, amb la nau original d'obra vista, i el nàrtex reformat al s. XVIII a la part esquerra. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista frontal de l'absis lateral nord, amb el marc de pedra treballada i els discs de ceràmica esmaltada sota els ràfecs. Fotografia: LGM

És probable que, en el seu estat original, l'església tingués un porxo amb arcades, però el porxo actual va ser afegit quasi quatre segles més tard, l'any 1777. És d'estil "Brancoveanu" i mostra la mateixa senzillesa geomètrica que la resta de l'edifici. La pintura original dels paraments interiors fou realitzada a finals del s. XIV però, amb la restauració de finals del s. XVIII, va ser coberta per noves capes que no tenen cap valor artístic remarcable.

Secció longitudinal, planta inferior (nau) i planta superior (campanar). Imatge: Arxiu biblioteca escola d'arquitectura "Ion Mincu"

Vista de la nau amb l'iconòstasi al fons. Fotografia: Portal d'internet www.crestinortodox.ro

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista de l'accés per la façana nord, dispostat al lateral del nàrtex. Fotografia: LGM

L'estil arquitectònic de les esglésies de Valàquia es caracteritza per la petita dimensió. Conseqüentment, l'adaptació dels models bizantins i serbis a les condicions locals suposa gairebé sempre una important reducció en l'escala de la construcció. Això fa que, en alguns casos, com aquest de Cotmeana, la reducció comporti també una simplificació formal i constructiva. Els s. XVIII-XIX, sota la influència d'un estil arquitectònic local ja més desenvolupat i de l'estil de les esglésies de Moldàvia, es va intentar "corregir" aquesta simplicitat de la geometria i l'absència de cimbori, afegint un campanar de fusta sobre el nàrtex i modificant el pendent de la coberta original. Posteriorment, amb la restauració de l'any 1959, l'església retornà a la seva volumetria original.

Fotografia anterior a la rehabilitació de l'any 1959, amb el campanar de fusta sobre el nàrtex i la coberta amb pendent accentuat. Fotografia: Arxiu biblioteca escola d'arquitectura "Ion Mincu"

L'església del monestir de Cotmeana es troba habitualment tancada al visitants. Les misses diàries es realitzen en una altra església construïda al s. XX, deixant la monumental per celebracions puntuals del calendari ortodox.

Durant la visita realitzada no es va poder accedir al seu interior, de manera que la informació gràfica que es disposa és d'arxiu, insuficient per elaborar el seu model tridimensional.

B04 ESGLÉSIA DEL MONESTIR DEALU

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista sud-oest de l'església del monestir Dealu. Fotografia: LGM

El monestir de Dealu es troba en el cim d'un turó ("dealu" en romanès significa "el turó"), a prop de la ciutat de Targoviste. Va ser fundat a principis del s. XV, probablement en el mateix període en què la ciutat esdevenia la capital de Valàquia. L'església del monestir va ser construïda entre 1499 i 1501, durant el regnat del príncep Radu el Gran.

Com en el cas ja estudiat de l'església de Cozia, construïda 110 anys abans, el seu traçat respon al model d'influències sèrbies de la vall del Morava, és a dir: planta trevolada i cimbori sobre la nau, sostingut per quatre arcs torals amb pilars adossats als murs laterals. Però els materials i la composició de la

façana són molt diferents. En aquest cas, els murs són de pedra tallada, amb ornaments d'inspiració armènia i/o georgiana. Aquestes noves influències s'incorporen a l'estil nord-balcànic, i donen lloc a la tipologia coneguda com a "estil de Radu el Gran" o "façana armènia".

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

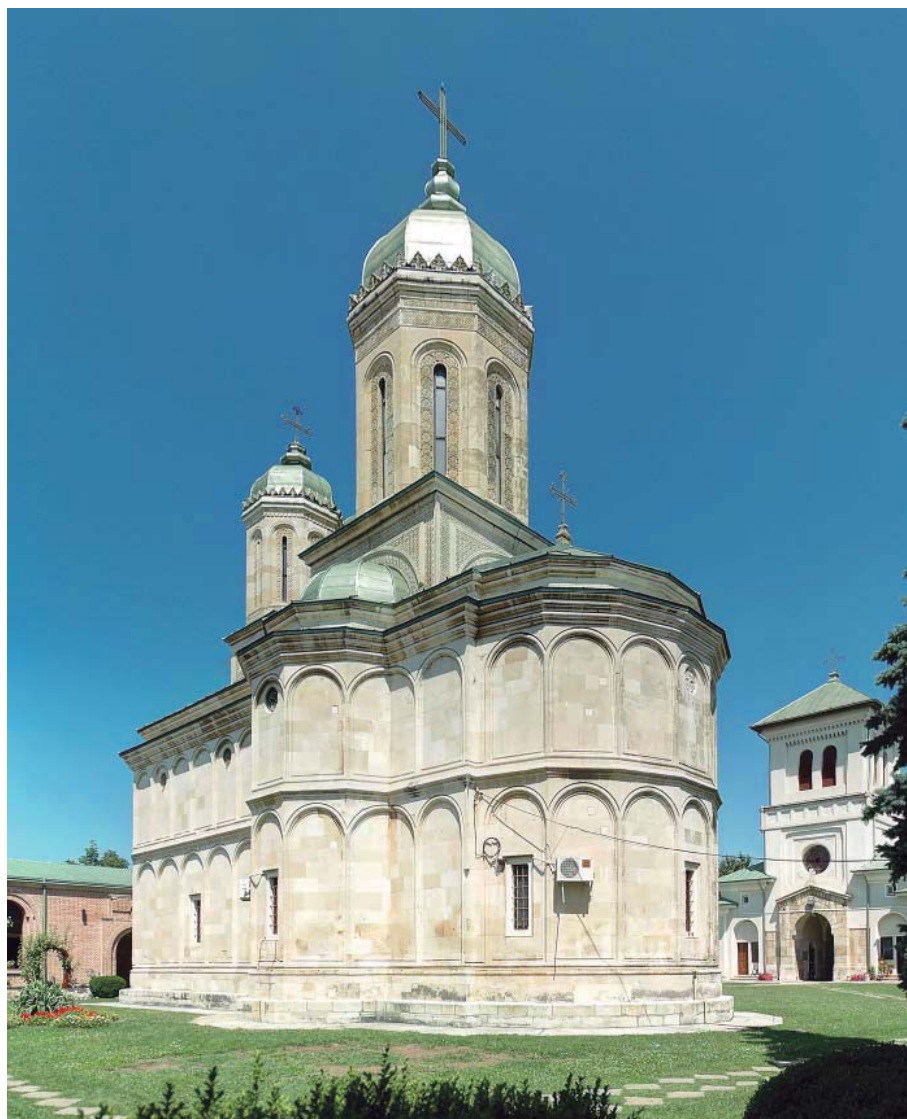
4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Un altre tret distintiu d'aquesta tipologia són els dos llanternons que coronen el nàrtex, emfatitzant-ne la importància com a necròpolis. En aquest cas, estan situats molt a prop del cimbori principal, de manera que les siluetes se superposen i els tres accents verticals es llegeixen com un sol conjunt volumètric. Posteriorment, l'evolució d'aquesta tipologia farà que els llanternons sobre el nàrtex es desplacin cap a la façana principal i, amb aquest canvi, adquireixin més presència visual des de la zona d'entrada.

Vista frontal de la façana sud, amb la imposta, que divideix la façana en dos ordres, i la successió constant de les arcades cegues. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista sud-est, amb l'absis en primer pla i, al fons, la torre-campanar d'accés al monestir. Fotografia: LGM

Fotografia aèria del conjunt del monestir. Fotografia: Portal Crestinortodox.ro.

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista inferior dels llanternons del nàrtex. Fotografia: LGM

Volta de canó, arc i llanternons del nàrtex. La pintura interior és contemporània (1985), d'inspiració bizantina. Fotografia: LGM

L'església de Dealu té 24 m de llarg, 8 m d'ample i 24 m d'alçada; unes proporcions que resulten esveltes per a les esglésies de Valàquia, i en canvi són més comunes a les de Moldàvia.

La innovació tipològica que representen els dos llanternons provoca que el nàrtex quedi desdoblant en dos espais separats per una arcada. Un altre detall a remarcar és el del frontó de la façana principal, que combina l'arc de mig punt bizantí amb la forma triangular resultant dels dos vessants de la coberta.

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Panoràmica de la nau, des del presbiteri fins al cimbori. Destaca l'iconòstasi, en forma poligonal. Fotografia: LGM

L'exterior és de pedra tallada i està decorat amb un doble ordre horitzontal d'arcades cegues, amb una imposta contínua (briu en romanès) de separació que dona la volta a tot l'edifici. Encara que senzilla, la decoració segueix una perfecta modulació geomètrica. Les influències armènies i georgianes són visibles tant pel material utilitzat com per la decoració dels cimboris i de la façana principal. Pel que fa a la pintura dels paraments interiors, l'original, realitzada al 1515, no s'ha conservat. Les pintures actuals daten de 1985 i van ser restaurades el 2008.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

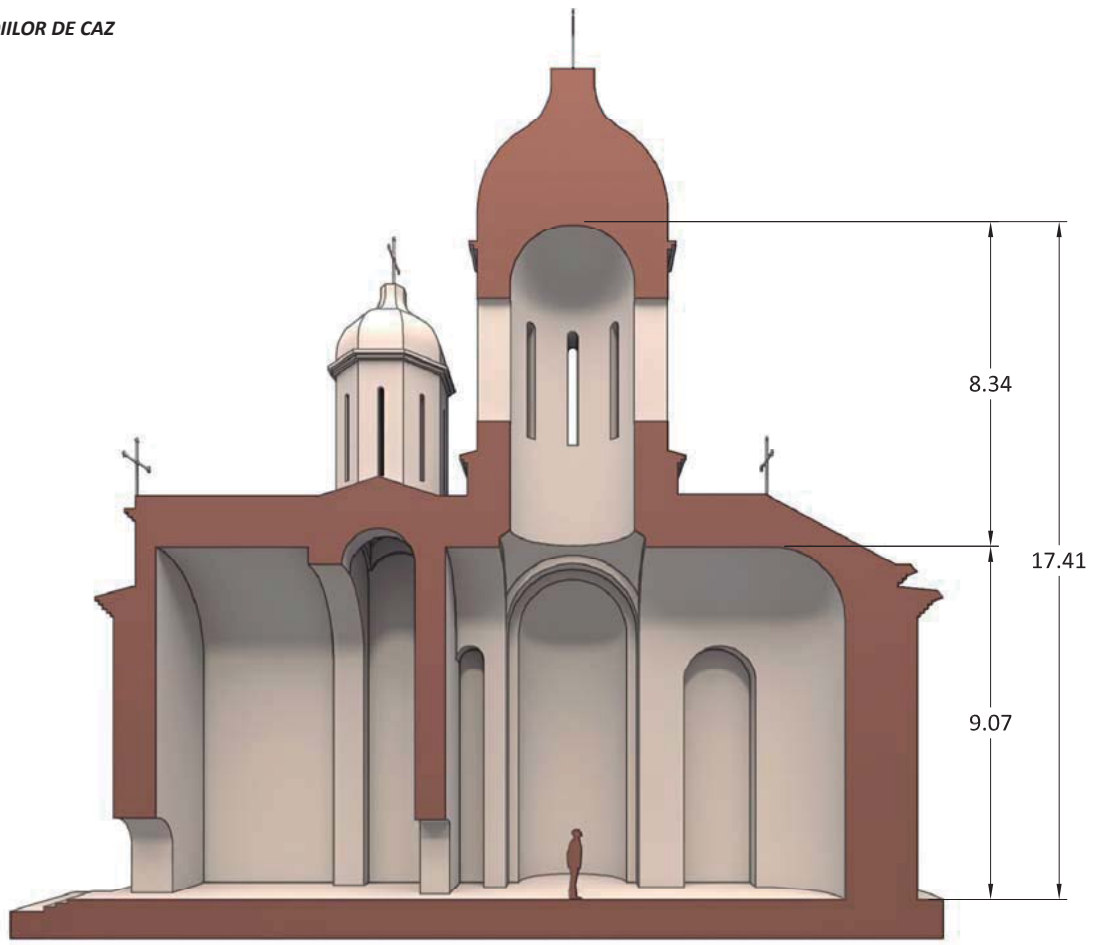
4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

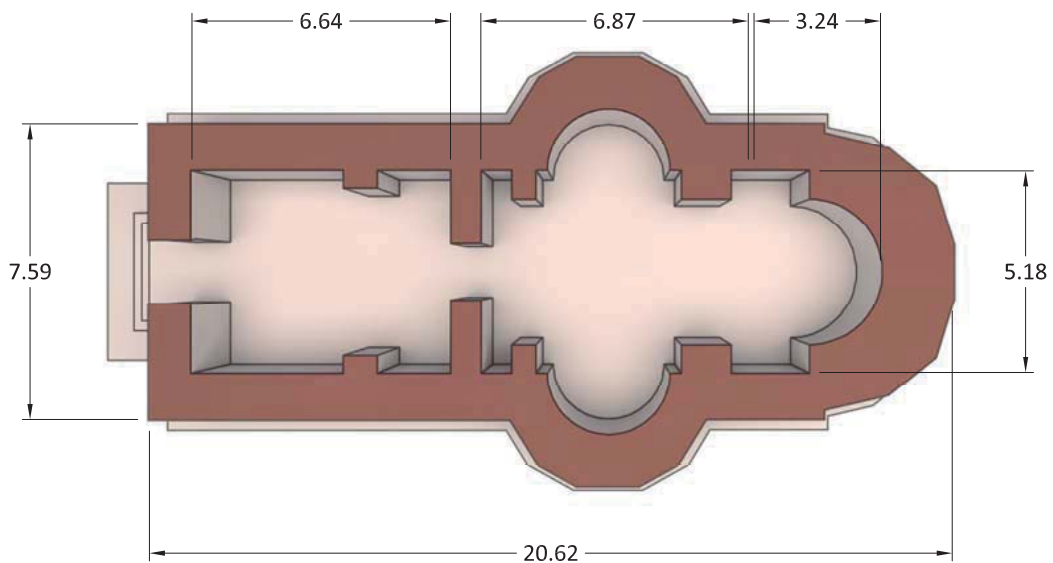
Panoràmica de l'altar. Fotografia: LGM

ESGLÉSIA DEL MONESTIR DEALU

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

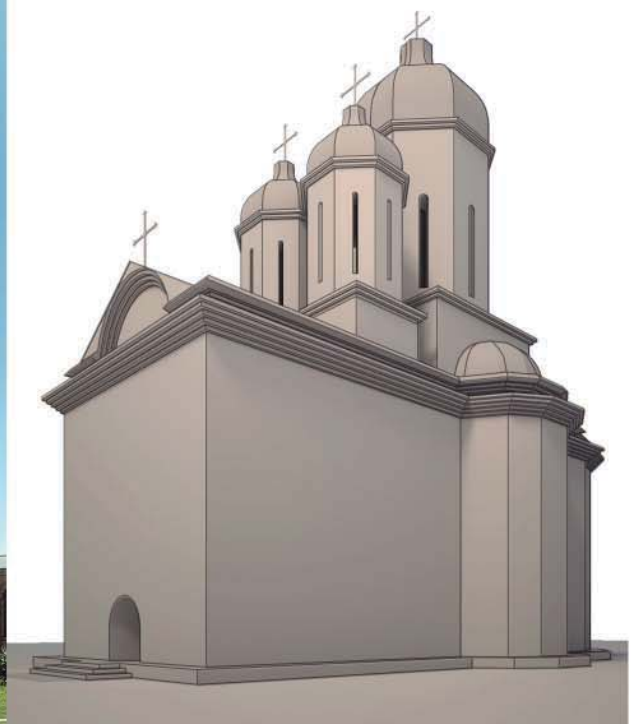
ESGLÉSIA DEL MONESTIR DEALU

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

B05

ESGLÉSIA EPISCOPAL – MONESTIR DE CURTEA D'ARGES

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista sud-oest de l'església del monestir de Curtea d'Arges. Fotografia: LGM

L'església episcopal (seu, catedral del bisbat de Curtea d'Arges, fins l'any 1748) fou construïda a principis del s. XVI (1512-1517), durant el regnat de Neagoe Basarab, sobre l'emplaçament de l'antiga seu, que datava de 1359. Arquitectònicament, representa la millor creació de l'estil bizantí dels s. XIV-XVI, que és la tipologia anterior a la síntesi local de l'antic estil.

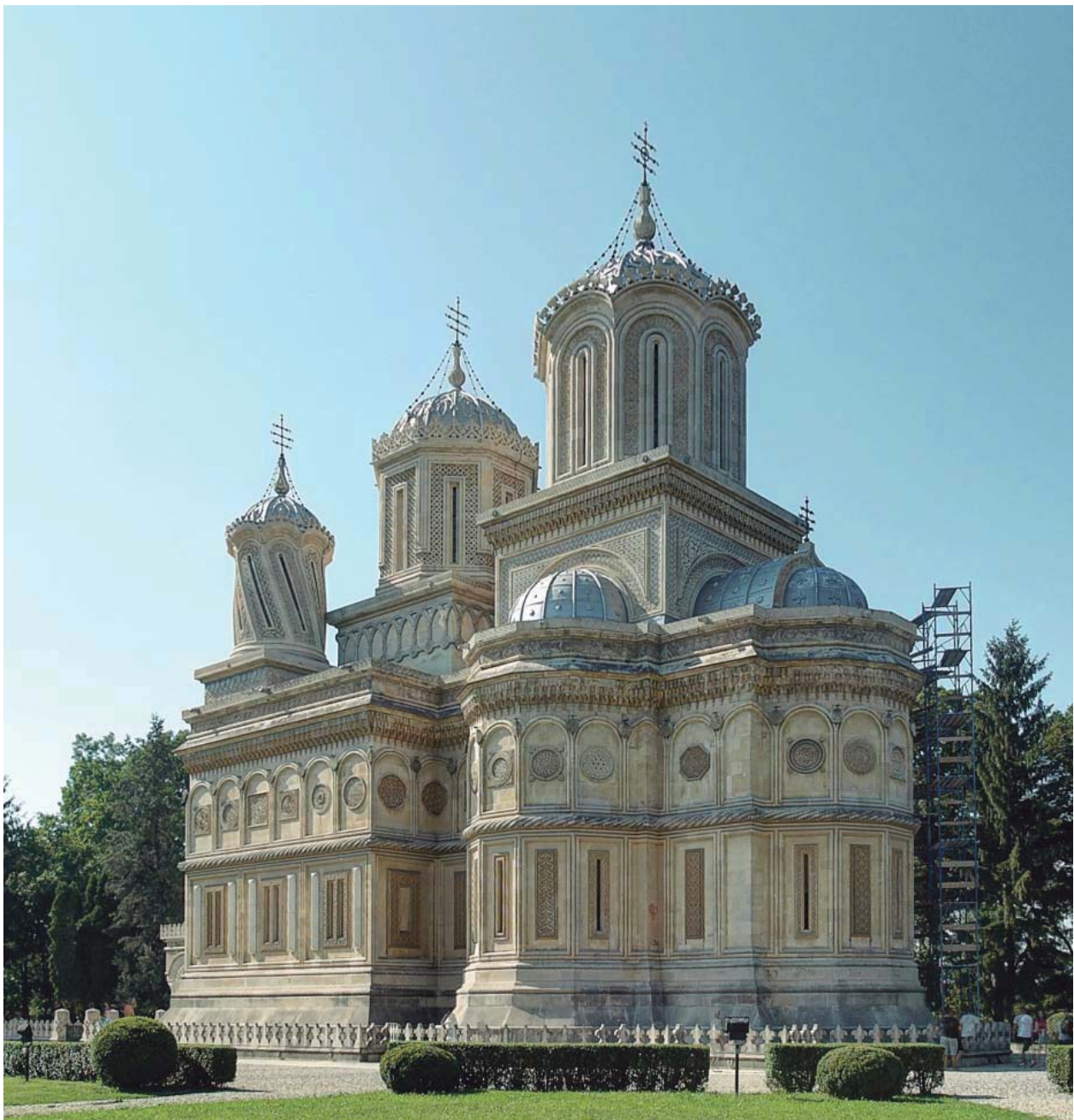
Es tracta d'una construcció amb nau de forma trevolada, coronada amb cimbori, i amb un nàrtex molt ample, de superfície superior a la nau; un nàrtex coronat per tres llanternons: un de gran al centre, sostingut per dotze columnes que formen un quadrat al mig de l'espai, i dos de més petits, situats

simètricament, un a cada banda de la façana d'accés. Aquesta complexitat de volums s'acompanya d'una decoració exterior sofisticada, feta amb pedra tallada i esculpida, que s'inspira en les arquitectures armènia i àrab. En el context de la Valàquia de l'època, les seves dimensions es poden qualificar de grans: 18 m de longitud, 10 m d'amplada i 25 m d'altura.

Vinguts probablement d'Armènia i Sèrbia, els mestres d'obra que la construïren van fer una adaptació de la tipologia canònica bizantina a les condicions locals i a les necessitats funcionals dels seus espais. Així, l'aparent desproporció en l'amplada del nàrtex se justifica per la necessitat que aquest fes també funcions de necròpolis.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista sud-est de l'església del monestir de Curtea d'Arges. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAS

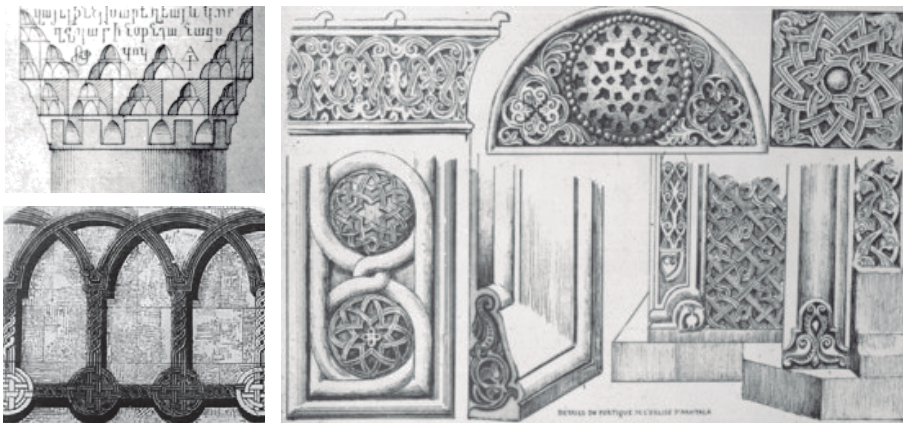

Secció longitudinal i planta de l'església. Imatge: Arxiu biblioteca escola d'arquitectura "Ion Mincu"

Les finestres dels dos llanternons petits no són verticals, sinó que giren helicoidalment en torn de l'eix vertical del cimbori corresponent, i ho fan en sentits oposats l'un de l'altre. Això imprimeix un dinamisme particular a la composició. El moviment ascendent de les hèlixs sembla conduir l'atenció de l'espectador cap al cimbori central, alhora que li fa alçar la vista cap al cel (axis mundi).

Els tres absis estan coberts amb cúpules semiesfèriques, mentre que l'interior de la nau es cobreix amb voltes de canó i arcs de mig punt. Per bé que l'estructura dels espais i la distribució és essencialment bizantina, la decoració

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Ornament de la façana en pedra, d'influències armènies, georgianes i àrabs. Imatges: Arxiu biblioteca escola d'arquitectura "Ion Mincu"

de la façana combina influències armènies, georgianes i àrabs. Les façanes es divideixen en dos ordres, separats per una imposta esculpida en forma helicoidal: l'ordre inferior ve format per un seguit de panells rectangulars de pedra tallada i el superior, per una successió d'arcades cegues i panells, circulars o quadrats, amb motius geomètrics àrabs i georgians.

André Lecomte du Noüy, deixeble de Viollet-le-Duc, fou l'encarregat de restaurar l'església l'any 1875. Fidel als principis del seu mestre, va intentar recuperar una suposada imatge "original" de l'església. Actuant amb criteris forans, algunes de les seves intervencions resulten controvertides, com ara: diversos canvis en la volumetria i l'estructura de l'espai, la substitució de la pintura interior, i l'enderroc i reconstrucció de les parts dels murs en mal estat. A la part inferior del mosaic que hi ha sobre la porta d'entrada, la inscripció "A. LECOMTE DU NOUY ARCH." recorda aquesta intervenció de l'arquitecte francès.

4. ANÀLISI DE CAS

Vista frontal de la façana oest, coronada pels tres llanternons damunt del nàrtex, en què el central oculta la visió directa del cimbori. Fotografia: LGM

El principal material utilitzat és la pedra natural, tallada amb destresa i precisió. Atès que la pedra és un material escàs a Valàquia, gran part de la que es va fer servir va ser importada des de Grècia, segons recullen documents de l'època.

La pintura interior original, que va ser eliminada durant la restauració dels anys 1875-1886, datava de 1524 i va ser realitzada pel mestre pintor Dobromir. Així i tot, se'n conserven alguns fragments al Museu Nacional d'Art de Bucarest. La nova pintura interior, la que es pot veure avui, va ser realitzada

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Panoràmica del nàrtex, cobert pel llanternó central. Visual cap a nord-oest. F: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

La llegenda del “mestre Manole” relata que el rei Basarab I, li va encarregar al mestre d'obres Manole, la construcció de l'església més bonica del país.

Durant l'execució de l'església, tots els murs que es construïen de dia, s'enderrocaven misteriosament per la nit, i les obres no avançaven per major irritació del rei.

La llegenda diu, que una nit el mestre Manole va somiar que per evitar els enderrocs nocturns i poder continuar la feina, havia d'emparedar a l'obra la primera persona que es trobés pel matí.

Per complaure al rei, així ho va fer amb la seva esposa Ana, qui havia vingut a trenc d'alba a portar-li l'esmorzar.

Un cop acabada l'obra, perquè no es pogués construir cap altre església més maca, el rei va manar tancar a la torre de l'església tots els mestres i encarregats de l'obra.

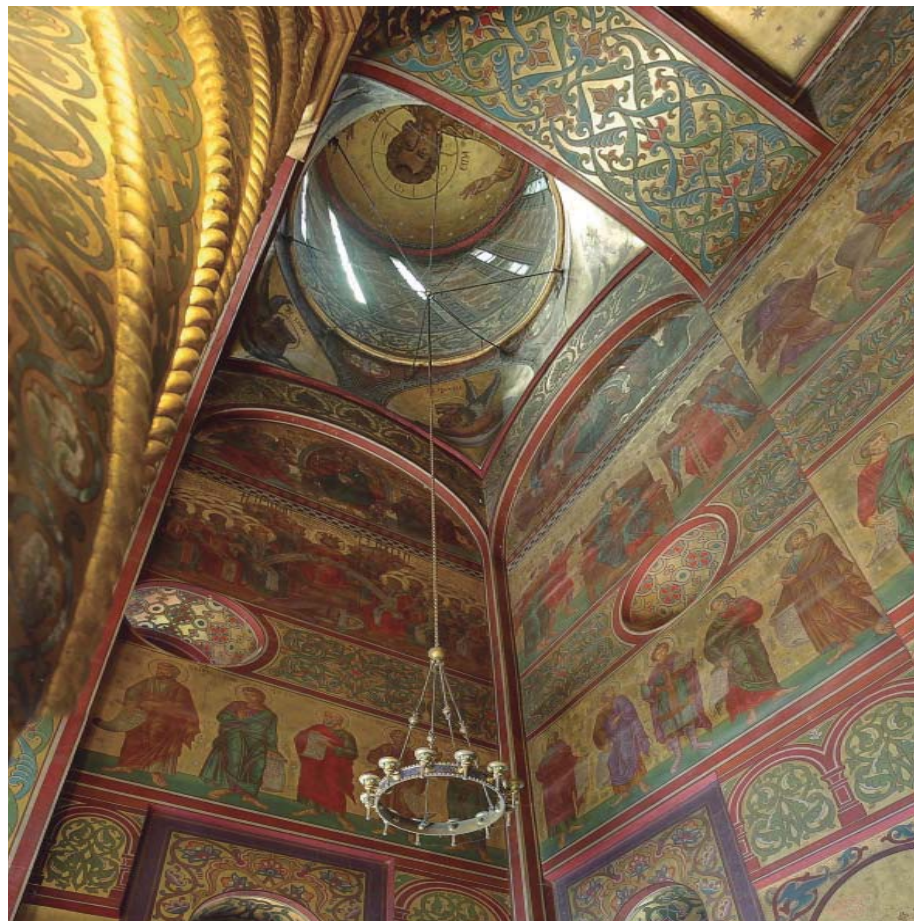
El mestre Manole, va voler escapar de la torre construint un parell d'ales que no van funcionar durant el seu únic vol.

I en el lloc on va morir, al costat de l'església, encara avui raja aigua d'una font en el seu record.

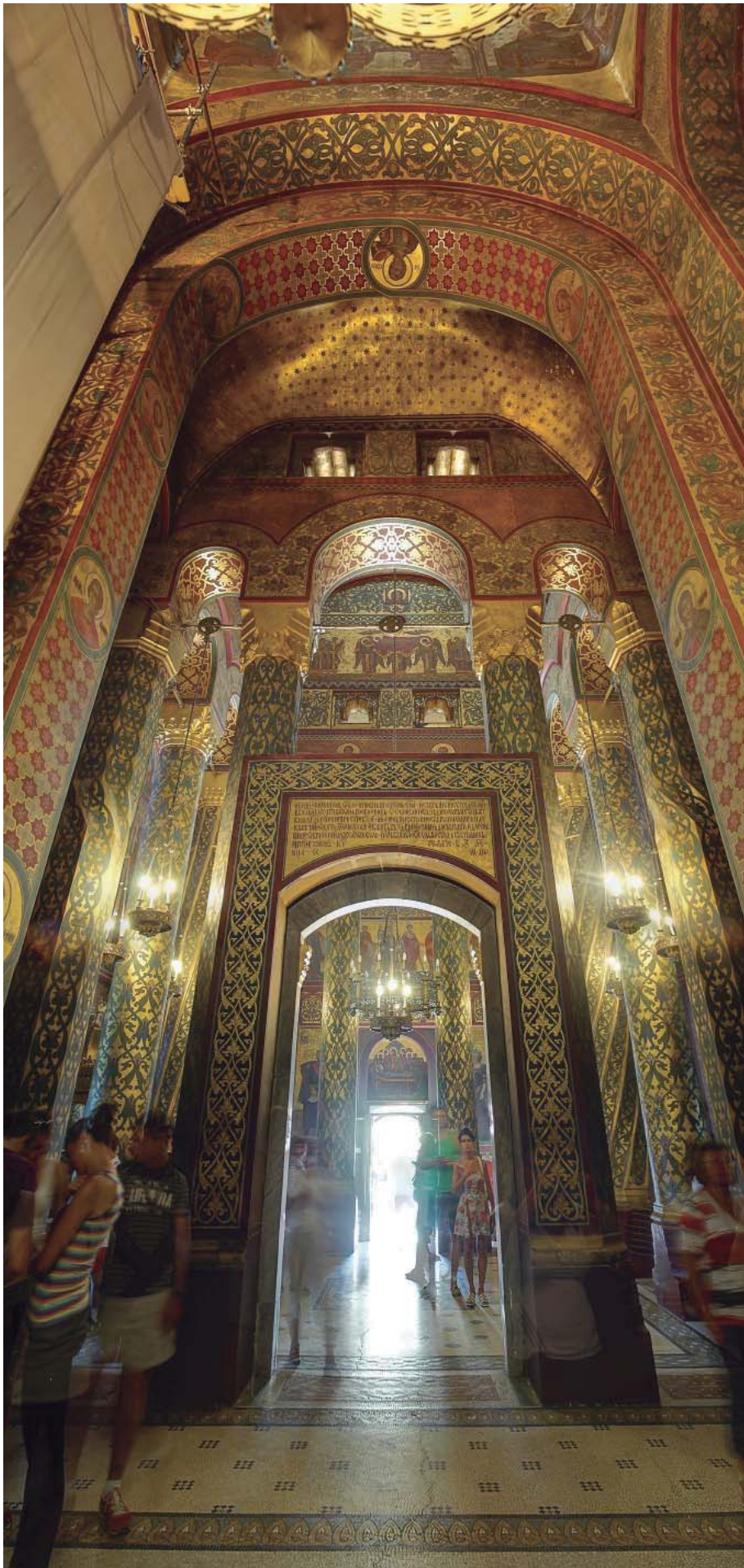
a finals del s. XIX. Mostra múltiples tics d'exotisme i brillantor, utilitzant vermells, fúcsies, daurats i turqueses, barrejats amb motius orientals.

L'església episcopal de Curtea d'Arges, malgrat el seu estil d'importació, anterior a la síntesi tipològica local, és reconeguda com al màxim exponent de l'arquitectura ortodoxa a Valàquia: “l'església més bonica” d'estil clàssic al país. Aquesta fama va acompanyada de la llegenda del “mestre Manole”, narrada a la columna lateral, sobre la seva construcció i el suposat sacrifici humà per aconseguir la bellesa artística.

El mite del mestre Manole és present en la tradició oral de tots els països balcànics, però a Romania l'església episcopal de Curtea d'Arges és l'única construcció que va lligada al mite, fet que reforça la seva singularitat. Efectivament, la complexitat tridimensional de la seva geometria representa el punt final d'una evolució estilística, ja que les construccions posteriors tendiran a simplificar la forma i l'ornamentació i a adaptar-se als materials i tècniques constructives locals.

Vista inferior del llanternó helilcoïdal nord, damunt l'entrada. Fotografia: LGM

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Panoràmica de la nau, amb visual cap al nàrtex. Fotografia: LGM

B06

BOLNITA (CAPELLA DE LA INFERMERIA) DEL MONESTIR DE COZIA

Vista de la Bolnita de Cozia en el seu entorn natural. Fotografia: LGM

Alguns monestirs acolliren funcions sanitàries, i la incorporació d'infermeries es destinava a allotjar i guarir persones malaltes.

Les "Bolnita" eren petites capelles construïdes a escassos metres de les infermeries, destinades als malalts. D'aquesta manera, els seus usuaris no es barrejaven amb la població sana i s'evitava la transmissió de malalties.

La petita església de la infermeria del monestir de Cozia va ser construïda l'any 1542, durant el regnat del príncep Petru-Voda (Radu Paisie), un segle i mig després que l'església principal. És una construcció molt petita, de 4 m d'amplada i 12 m de llargada, amb una estructura espacial inspirada en la tipologia de la Vall del Morava, i una silueta molt esvelta que recorda les esglésies de Moldàvia.

La transició entre l'arquetip bizantí i l'estil autòcton és aquí més evolucionada que no en l'església principal, sobretot en la decoració de la façana. L'estructura per cobrir el centre de la nau segueix sent un cimbori amb cúpula sobre

quatre arcs torals. Igual que a l'església principal, la base del cimbori té forma cònica, com a recurs per disminuir el diàmetre (i per tant el pes) de la torre del cimbori. El nàrtex és de planta quadrada i està cobert amb una volta de canó. La porta i les finestres no són les originals, sinó que van ser substituïdes en una època posterior.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista de la façana oest, amb l'accés descentrat. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

L'aspecte general de l'edifici s'allunya dels models serbis i s'acosta a l'arquetip de l'estil antic de Valàquia, caracteritzat per la petita dimensió, el perfil esvelt i la planta trevolada coronada pel cimbori. La Bolnita de Cozia és la primera construcció en què aquests paràmetres geomètrics i arquitectònics apareixen expressats amb claredat.

L'exterior presenta una successió de franges d'obra vista de maó i de maçoneria arrebossada, amb interposició de maons en posició vertical, i un seguit de jocs ornamentals amb maó, en forma d'arcs i motllures de ràfec. Els maons disposats en vertical componen uns rectangles que tenen una doble funció: d'una banda, ornamental i, de l'altra, constructiva per enfortir el mur.

Detalls de la ornamentació de façanes i ràfecs. Fotografies: LGM

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Detalls de les pintures de l'absis lateral sud, amb l'iconòstasi a la part esquerra de la imatge. Fotografia: LGM

Vista i detalls de les pintures del nàrtex, amb visual cap a sud. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Panoràmica de la nau, des del presbiteri fins al cimbori. Fotografia: LGM

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

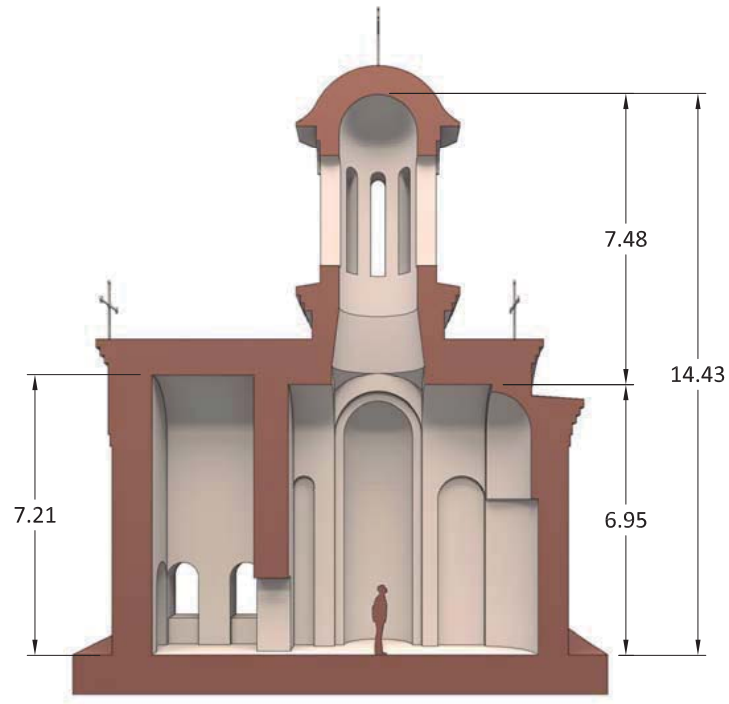
La nau i el nàrtex disposen de dues cobertes a diferents altures. La coberta inferior abasta l'àrea de la planta, i el seu ràfec ressegueix els absis i formalitza el frontó de la façana d'accés. La coberta superior és més petita, i el seu ràfec formalitza dos petits frontons semicirculars sobre els absis laterals. Els ràfecs estan formats per tres filades de maons disposades en forma de dent de serra, i coronen tant la nau com el cimbori.

La pintura dels paraments interiors és obra dels mestres pintors serbis Davis i Radoslav, i es troba en bon estat de conservació. Representa un exemple valuós de pintura eclesiàstica de s. XVI.

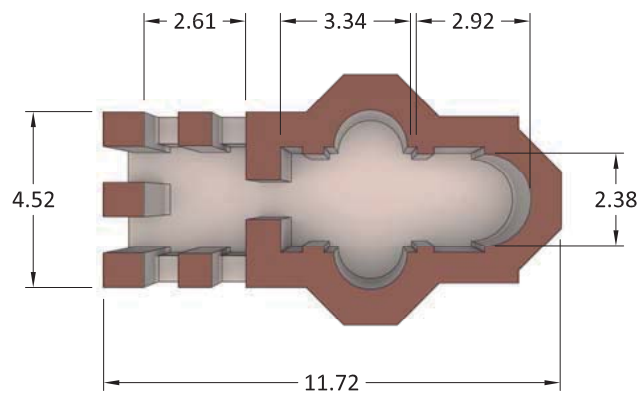

Panoràmica de l'altar, amb la santa taula i la volta de quart d'esfera superior. F: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista sud-oest de l'església de la cort vella de Bucarest. Fotografia: WIKIMEDIA_COMMONS-Biserica_Curtea_Veche.jpg

L'església de Sant Antoni (Sf. Anton), la denominen a Bucarest "de la Cort Vella" per la seva pertinença al conjunt arquitectònic de l'antiga cort principesca. És l'església més antiga de les que es conserven a la ciutat. Va ser construïda entre 1545 i 1554, durant el regnat de Mircea Ciobanul, i va ser, durant dos segles, el lloc on es coronaven els prínceps de Valàquia.

Tipològicament molt semblant a la Bolnita de Cozia, va ser construïda a la mateixa època. Es tracta ja d'una construcció gran, que duplica les dimensions del seu model a Cozia: 8 m d'amplada per 25 m de llargada. Manté l'estructura i l'esveltesa característiques de la Vall del Morava però, en aquest cas, d'una manera més equilibrada.

La decoració de la façana és característica de l'estil autòcton de l'època: franges d'obra vista de maó ceràmic, que s'alternen amb franges més amples de mur arrebossat, i maons disposats en vertical, tot component rectangles.

El ràfec està format per tres filades de maons en forma de dent de serra, a l'estil bizantí. El frontó és circular, responent així a l'expressió volumètrica de la volta de canó que cobreix el nàrtex. Però, en aquest cas, s'eleva per darrere del ràfec, a diferència dels exemples de Cozia (B02 i B06) on era el ràfec el que seguia la forma de la volta.

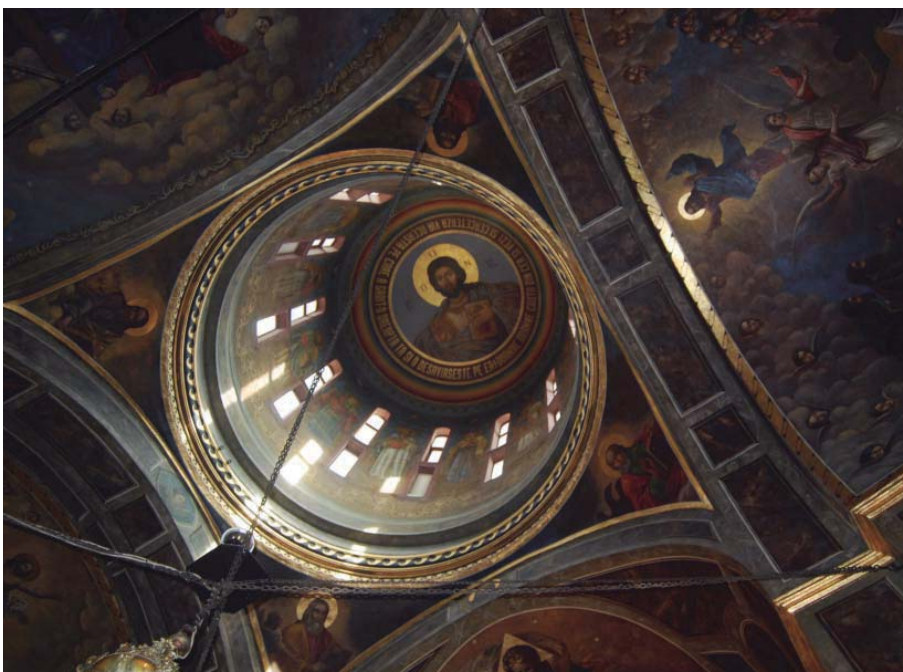
Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Detall de l'ornamentació de les arquivoltes del cimbori. Fotografia: LGM

Una vegada més, el centre de la nau es cobreix amb un cimbori amb cúpula que descansa sobre quatre arcs torals, amb pilars adossats als laterals de la nau. El nàrtex també és de planta quadrada i es troba cobert amb volta de canó.

Vista inferior del cimbori. Fotografia: Portal d'internet www.crestinortodox.ro

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

L'església de la Cort Vella va patir múltiples transformacions al llarg del temps, com a conseqüència de la seva posició al centre d'una ciutat en expansió i de la seva condició simbòlica, lligada a la agitada vida de la Cort i lluny de la pau i l'estabilitat d'un monestir. Els absis van ser reconstruïts més d'una vegada amb formes diferents, mentre que al nàrtex se li van afegir dues capelles laterals, actualment desaparegudes, que van deixar marques a les façanes corresponents. La porta actual és de principis del s. XVIII i les finestres són del s. XIX. L'edifici va resultar afectat pel gran incendi que va arrasar el centre de Bucarest l'any 1847. El cimbori va caure, però va ser reconstruït dos cops: a la meitat del s. XIX i a l'any 1914.

Vista general de l'església i el pla de Sant Antoni (pla del mercat) l'any 1856. Fotografia: Portal d'internet www.crestinortodox.ro

Vista exterior de l'església en els anys 20 del s. XX. Fotografia: Portal d'internet www.crestinortodox.ro

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista general de l'entorn urbà actual, amb el jardí i l'espai públic residual. Fotografia: Portal crestinortodox.ro

Actualment, el seu entorn urbà és una barreja de construccions antigues, amb alt valor patrimonial (monuments històrics com la cort vella o la fonda Manuc), i blocs d'habitatges dels anys 60 del s. XX, sense cap interès. L'aspecte general de l'edifici, recuperat després de la restauració de 1935, correspon a l'arquetip de l'estil antic de Valàquia, que es caracteritza per la petita dimensió, el perfil esvelt i la planta trevolada i coronada pel cimbori.

La pintura dels paraments interiors no és l'original. De fet, l'església va ser pintada tres cops: al s. XVI, a principis del s. XVIII i, per últim, durant la segona meitat del s. XIX. Aquesta última pintura és d'estil neoclàssic i és obra del pintor Constantin Lecca.

Vista frontal dels detalls de l'entrada. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista nord-oest de l'església Mihai Voda de Bucarest. Fotografia: WIKIMEDIA-COMMONS_Mihai-Vodă_din_București.jpg

El desaparegut monestir Mihai Voda, edificat a finals del s. XVI, portava el nom del seu fundador, el príncep Mihai (Miquel). Figura important de la història de Romania, l'any 1601 Mihai va aconseguir unificar per primer cop les tres províncies que formen el país: Valàquia, Moldàvia i Transsilvània.

L'església va ser construïda l'any 1594. Durant els anys següents es van edificar: el campanar, la casa de l'abat, una residència reial, el menjador, la cuina i el rebost del monestir. Mihai va donar al monestir diferents propietats rurals, segons el costum de l'època. Alhora que s'alçava el monestir, es va construir també el pont sobre el riu Dambovita; pont que connectava el centre de la ciutat amb el turó on s'emplaçava el monestir. L'imponent conjunt arquitectònic es va convertir en una referència icònica de Bucarest. Dos segles més tard, una de les primeres pintures "realistes" de la ciutat recull precisament la imatge de pont Mihai Voda, amb el monestir al fons dominant la ciutat.

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

El monestir i el pont Mihai Voda. Gravet d'aiguatinta de William Watts, de 1837, a partir d'un dibuix de Luigi Mayer, de 1793.

Fotografia durant el trasllat de l'església i el campanar (1985). Fotografia: Arxiu biblioteca escola d'arquitectura "Ion Mincu"

Cap a finals del s. XX, el monestir va ser enderrocat per edificar un nou centre cívic projectat pel règim totalitari del president Ceausescu. El turó es va aplanar i l'església i el seu campanar van ser transportats sobre rails, en un desplaçament de 289 m, fins al seu emplaçament actual, en una cota 6,2 m per sota de l'original. Tipològicament, l'església Mihai Voda pertany al mateix grup que la del monestir de Cozia, la bolnita de Cozia i la Cort Vella, totes elles amb estructura inspirada en la tipologia de la Vall del Morava.

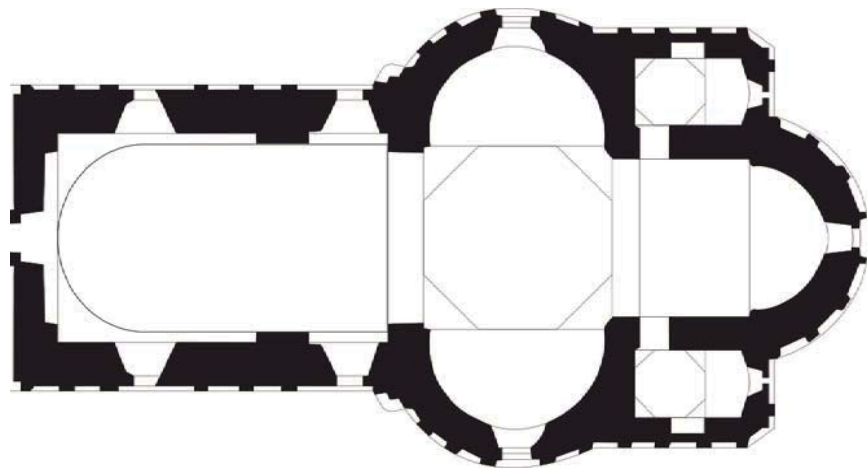
De planta trevolada, és una construcció relativament gran per a la seva tipologia: 27 m x 6 m en planta. Els dos petits absis dels laterals de l'altar tenen

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

la mateixa alçada que la nau (igual que en el cas de la reial església de Targoviste (fitxa B11). Als anys 30 del s. XX, com a part d'un procés de restauració, se li van afegir dos llanternons amb geometria i ornamentació similar a la del cimbori. D'una manera que cal qualificar d'estranya per infreqüent, aquest elements afegits s'ubiquen sobre la proscomídia i la diaconia.

Una vegada més, el centre de la nau es cobreix amb un cimbori amb cúpula, sostingut per quatre arcs de mig punt que descansen sobre pilars adossats als laterals de la nau. Ara mateix no hi ha cap separació entre la nau i el nàrtex. Però és possible que originàriament sí que hi fos, bé mitjançant un mur amb una obertura o porta, o bé per mitjà de dos pilars formant una arcada de separació. Actualment, el límit entre nau i nàrtex ve assenyalat per sengles pilars adossats als murs laterals. Pel que fa a la forma originària de cobrir el nàrtex, essent quadrat, com és, es desconeix el tipus de volta amb què podia estar resolta. Amb posterioritat, s'hi va afegir un porxo que va ser eliminat abans del trasllat dels anys 80.

Planta de l'església, amb el nàrtex quadrat a l'esquerra, separat de la nau només per la presència de dos pilars embeguts als murs laterals. Font: arxiu biblioteca escola d'arquitectura "Ion Mincu"

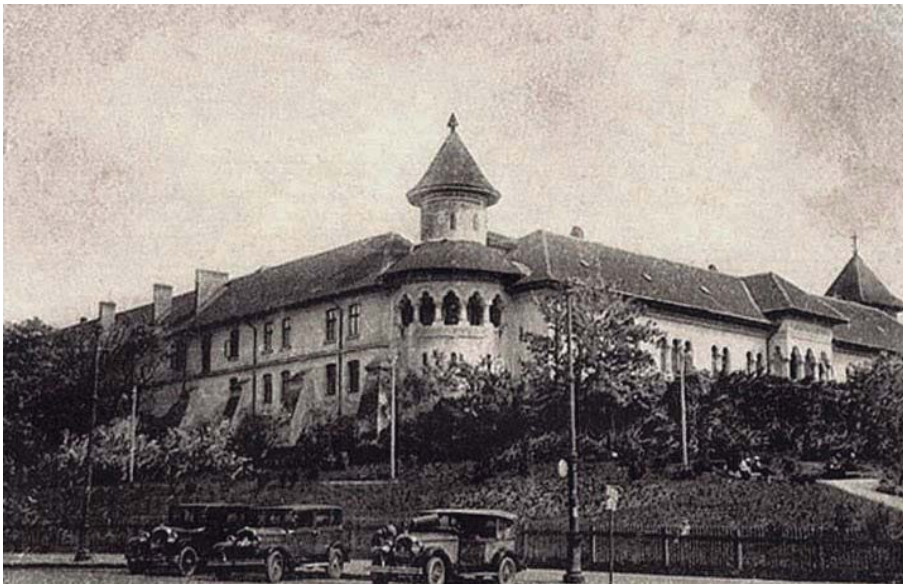

La decoració de la façana segueix el mateix estil autòcton de síntesi de la inspiració bizantina i la sèrbia de la Vall de Morava: filades de maó vist, alternades amb franges més amples de mur arrebossat, i maons disposats en vertical, formant rectangles.

En aquest cas, però, l'ornamentació és més evolucionada i complexa, ja que presenta arcades que sobresurten del pla de façana i que recorden les esglésies armènies, com la del monestir de Dealu i la catedral de Curtea d'Arges. El ràfec està format per tres filades de maons posats en forma de dent de serra, a l'estil bizantí, tot coronant la nau, el cimbori i els dos llanternons.

Al llarg del temps, l'edifici va sofrir transformacions més radicals que el de la Cort Vella. En aquest cas, però, el més destacable no són tant els canvis en l'edifici com la transformació del seu entorn urbà. Un entorn que precisament s'havia originat al voltant de l'església, començant pel monestir.

Antigament, el conjunt arquitectònic d'església i monestir marcava una de les entrades a la ciutat. Va ser-ne origen i principal referent vertical d'aquesta part. A principis del s. XX, el monestir esdevingué seu dels Arxius de l'Estat i el recinte fou adaptat al nou ús entre 1900 i 1916. A tal efecte, es va construir el Palau dels Arxius Nacionals en el vessant nord del recinte, segons el projecte dels arquitectes Petre Antonescu i Cristofi Cerchez.

Diferents fotografies del monestir Mihai Voda, als anys 30 (superior) i als anys 80 (inferior), poc abans del seu enderroc. Font: Arxiu biblioteca escola d'arquitectura "Ion Mincu"

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Tot aquest entorn va desaparèixer amb la transformació urbana dels anys 80, quan van ser enderrocades 20 esglésies i 8 més van ser traslladades a nous emplaçaments. El ja comentat desplaçament d'església i campanar es va fer sota la direcció de l'enginyer d'estructures, Eugeniu Iordachescu, que havia desenvolupat un mètode tecnològicament avançat per salvar els monuments amenaçats pels nous plans d'urbanisme.

Avui el turó i el seu teixit urbà històric han desaparegut. L'església, després del desplaçament, queda enmig d'una illa de blocs de pisos de 10 plantes, exemples de l'estil arquitectònic del denominat "realisme socialista" de Ceaucescu. El nou recinte capgira la relació de l'edifici amb el seu entorn. Si abans l'església era el centre vertebrador, nucli d'urbanització i punt de referència urbana, ara és un objecte amagat, oprimat i sense incidència en la configuració de l'entorn.

L'emplaçament inicial del monestir no es troba marcat actualment. Els continus canvis de la topografia, influïts per la construcció del Palau del Parlament, dificulten la comprensió de la seva ubicació inicial. Les seves característiques simbòliques fan del temple un clar candidat a ser objecte d'aplicació de les TIC, per a una posterior visualització de l'edifici en el seu emplaçament original, mitjançant tècniques de realitat augmentada.

El monestir Mihai Voda als anys 30 del s. XX, amb l'església al centre del claustre.
Font: Arxiu biblioteca escola d'arquitectura "Ion Mincu"

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Església i campanar en el seu nou emplaçament. Fotografies: Portal d'internet www.crestinortodox.ro

Vista sud-oest de l'església del monestir de Tutana. Fotografia: LGM

El monestir de Tutana, un dels més antics de Valàquia, va ser fundat per Vlăicu Voda, data de 1364-1377 i es troba en un poble muntanyenc proper a Curtea d'Arges. L'església es va construir a finals del s. XVI (1582-1589), durant el regnat de Mihnea-Voda. Del recinte original només es conserven l'església, la torre i una part de la muralla. Per tant, encara que se'n continua dient monestir, ja no ho és.

L'església és una construcció imponent, d'altura considerable per a la seva tipologia. Té 22,50 m de llarg, 7,60 m d'ample i, fins al ràfec de la nau, més de 10 m d'altura. La planta és de tipus trevolat, amb un nàrtex allargat i un cimbori amb cúpula, al centre de la nau, sostingut per quatre arcs de mig punt sobre pilars adossats als murs laterals. Un tret destacable són els dos llanternons que, com en el cas del monestir de Dealu, coronen el nàrtex.

Vista est de l'església en el seu entorn natural, avui en dia sense el recinte del monestir.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Va ser objecte de rehabilitació entre 1774 i 1777 i, novament, entre 1838 i 1840, després que, a causa del terratrèmol de l'any 1838, es produís la caiguda dels llanternons. Uns llanternons que ja no van ser reconstruïts amb obra de maó ceràmic sinó amb fusta que posteriorment va ser pintada. Aquestes obres s'aprofitaren també per afegir-hi un porxo. Amb posterioritat, l'edifici ha passat encara per dos nous processos de restauració i consolidació: un a finals del s. XIX, entre 1883 i 1885, i un altre entre 1987 i 1988. En aquest últim, va recuperar la forma inicial, amb: un mur de separació entre nau i nàrtex, iconòstasi d'obra i llanternons d'obra amb acabat arrebossat. També va ser en aquesta última intervenció quan es va eliminar el porxo que s'havia afegit l'any 1840 i es va consolidar la fonamentació.

Panoràmica de la nau, amb visual cap al nàrtex, on es pot apreciar el mur de separació amb 3 obertures en forma d'arc. Fotografia: LGM

4. ANÀLISI DE CASOS

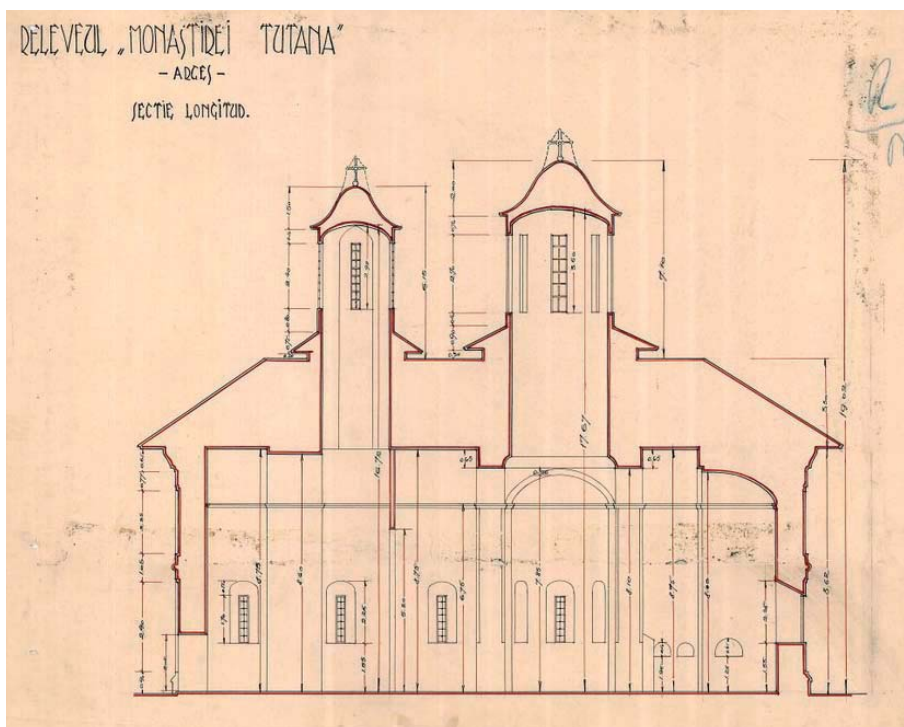
Vista de l'absis i l'absis lateral nord. Fotografia: LGM

Malgrat aquest rosari d'intervencions successives, l'edifici conserva la imatge exterior unitària característica del l'estil autòcton del segle XVI. La decoració de la façana segueix el mateix estil autòcton, síntesi de les inspiracions bizantina i sèrbia de la Vall del Morava. Els maons verticals tenen un doble paper: el simplement ornamental i el constructiu de donar més resistència al mur.

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Exemples de l'estil autòcton de Moldàvia: l'església de Voronet (s. XV) a l'esquerra, i la de Sucevita (s. XVI) a la dreta, ambdues declarades patrimoni de la humanitat per la Unesco. Font: Wikimedia commons.

Aixecament de la secció longitudinal. S'observen els cimboris rebaixats i el mur de partició interior de fusta. Font: Arxiu biblioteca escola d'arquitectura "Ion Mincu"

Una imposta de doble motllura divideix la façana en dos ordres. A la façana principal, aquesta imposta es flexiona formant un marc rectangular sobre la porta per significar l'entrada. Les finestres són estretes i molt esveltes, amb marcs de pedra senzills i sense decoració supèrflua. El ràfec està format per tres filades de maons en forma de dent de serra, a l'estil bizantí.

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

L'alçària de l'edifici i la seva proporció estirada en vertical recorden les construccions contemporànies de Moldàvia. Però aquí la geometria és més ortogonal, amb una composició de caixes rectangulars. La forma de les cobertes de cimbori i llanternons sembla totalment sobreposada en època moderna, sense guardar cap mena de relació amb les seves formes originals.

A la restauració dels anys 1987 i 1988, es va canviar per complet la fonamentació i es van rehabilitar: el mur que separa la nau del nàrtex, l'iconòstasi, diferents arcs i voltes i els tres cimboris. Finalment, el procés va acabar amb una nova pintura interior que data de la dècada 1990-2000.

Panoràmica de l'altar. Fotografia: LGM

Panoràmica del nàrtex, des de l'entrada fins als llanternons. Fotografia: LGM

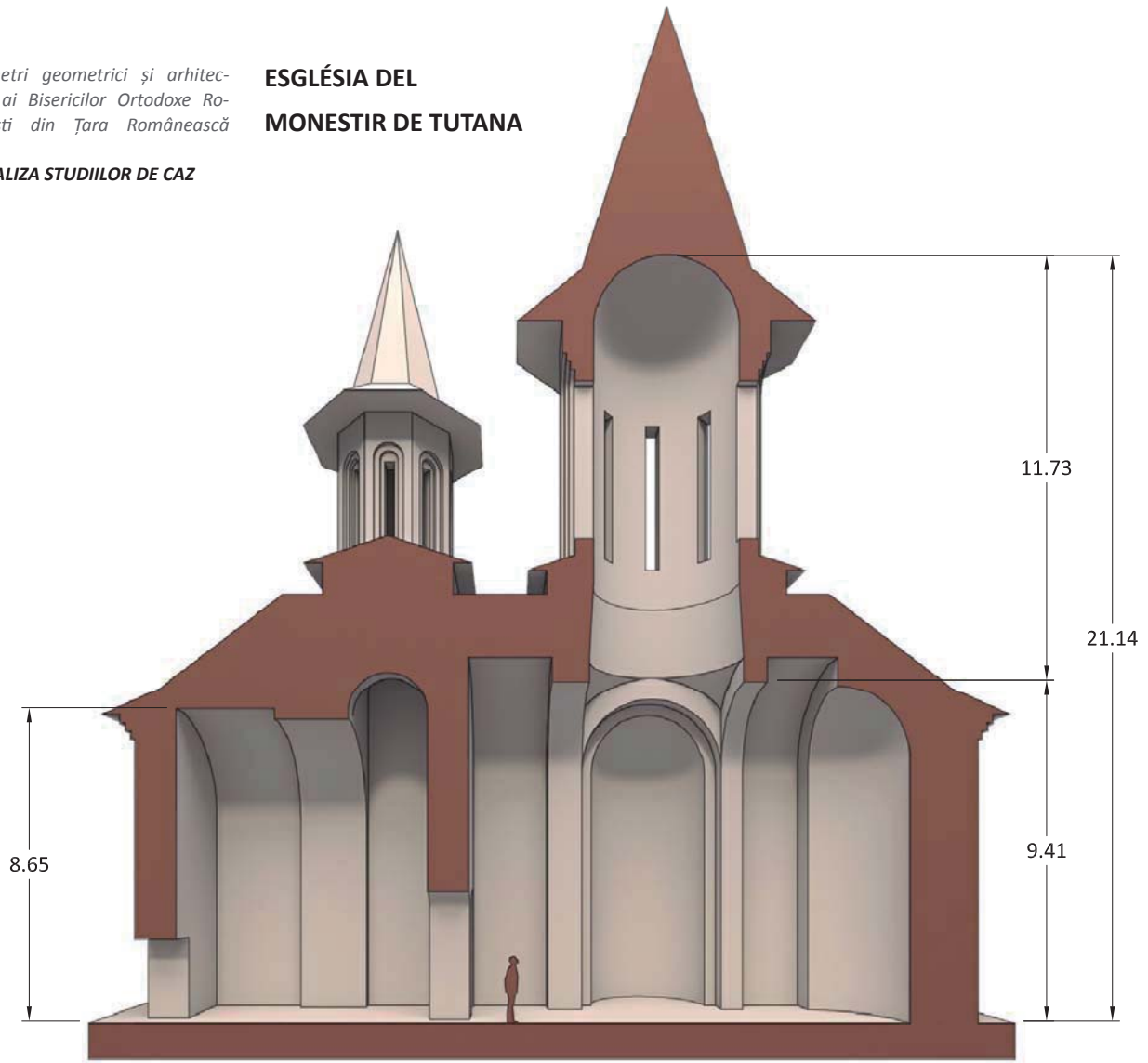
4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

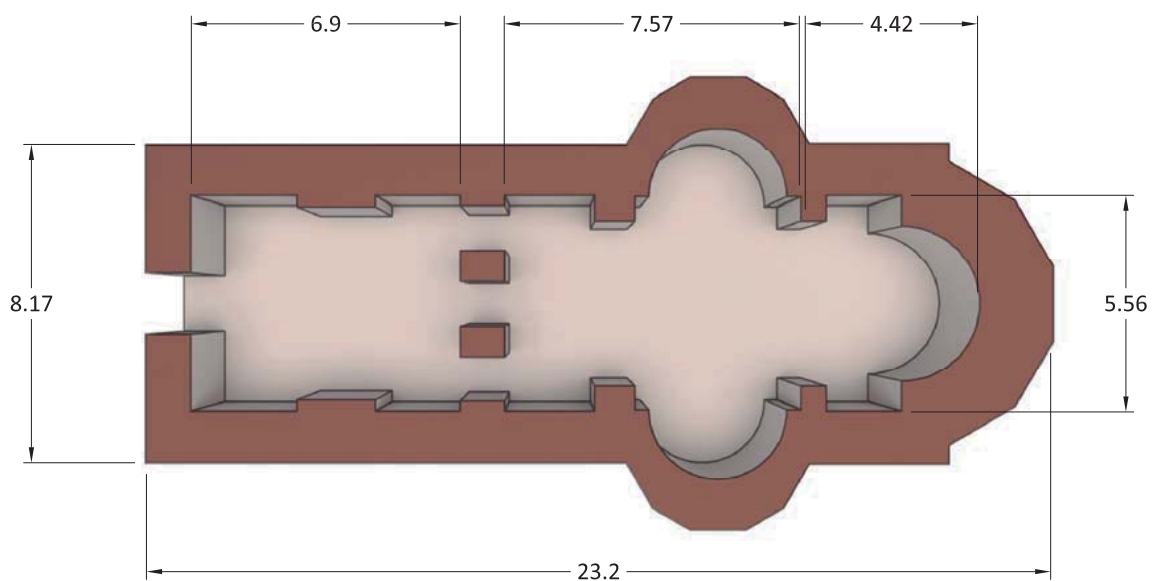
Panoràmica de la nau, des del presbiteri fins al cimbori. Fotografia: LGM

ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE TUTANA

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200

ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE TUTANA

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

B10

ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE COBIA

Vista sud-est de l'església del monestir de Cobia, amb la torre-campanar d'accés a la part esquerra de la imatge. Fotografia: LGM

L'església del monestir de Cobia va ser edificada, entre 1571 i 1572, per un noble valac: Jupan Badea Stolnicul. Està situada en un poble de la regió de Dambovită, a l'est de la vall d'Arges. El monestir va existir fins al s. XIX, quan es va produir una secularització de bens immobles (recintes i terrenys dels monestirs), i posteriorment va passar a ser una església parroquial.

Es tracta d'una construcció de planta trevolada, on destaca la singularitat del seu nàrtex. De planta quadrada de 6 x 6 m, l'espai del nàrtex alberga dos pilars aïllats que formen un quadrat més petit, com a base del llanternó central.

El traçat de la planta està inspirat en el de l'església episcopal de Curtea d'Arges, però la composició volumètrica és més simple i les dimensions són menors. Presenta la singularitat d'estar coronada amb un cimbori i tres llanternons. D'aquests, un queda al centre mentre que els altres dos, més petits, se situen simètricament damunt la façana d'accés. El llanternó del centre és sostingut per dotze columnes, formant un quadrat al mig de l'espai.

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

La decoració de la façana és singular. Les filades d'obra vista inclouen maons esmaltats de colors ocre, verd i terra. Els junts són amples i uniformes, i els maons de colors no estan disposats amb cap intenció compositiva, més allà de conferir una vibració cromàtica al parament, que va de dalt a baix sense cap imposta que el divideixi horitzontalment. Els elements de relleu vénen donats únicament per unes estretes arcades cegues que s'eleven fins a sota del ràfec. No hi ha doncs imposta que parteixi horitzontalment la composició. El resultat recorda la decoració de la façana de l'església del monestir de Cotmeana (fitxa 03).

L'any 1883, un terratrèmol trencà el cimbori que coronava la nau i provocà diverses afectacions en l'estructura. La reparació i consolidació posterior es realitzà en diferents etapes i es perllongà fins a l'any 1939. L'interior de l'església no va estar mai pintat fins a l'any 2001. El resultat és un dels pocs exemples de combinació de pintura ortodoxa contemporània amb una base arquitectònica del s. XVI.

Vista sud-oest de l'església, amb la presència de 3 llanternons i un cimbori. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista interior dels dos llanternons sobre l'accés. Cal destacar la transició atípica entre la base quadrada i el tambor, per mitjà de dobles arcs sobre menses. Fotografia: LGM

Detall de la façana on s'aprecien els maons esmaltats en tres colors i els marcs de pedra de les finestres.

Es tracta d'una pintura més lluminosa que la de segles anteriors, fet que juntament amb l'aportació de llum natural que fan els quatre llanternons, dona una lluminositat a l'espai que contrasta amb la foscor que sol ser habitual a l'interior d'aquestes esglésies.

L'església de Cobia representa doncs una excepció, dins del seu temps, i és l'única que es conserva de les que s'inspiraren en l'arquetip de l'església episcopal de Curtea d'Arges, és a dir, en l'arquetip del mestre Manole.

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Panoràmica de la nau, des del presbiteri fins al cimbori. Fotografia LGM

B11

ESGLÉSIA DOMNEASCA (REIAL ESGLÉSIA) DE TARGOVISTE

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista nord-oest de l'església Domneasca de Targoviste. Fotografia: LGM

Antiga capella del palau, l'església reial de Targoviste va ser construïda entre 1583 i 1585, durant el regnat del príncep Petru Cercel, quan Targoviste era la capital de Valàquia. Va ser pintada l'any 1702, pel mestre pintor Constantinos, durant el regnat de Constantin Brancoveanu.

La planta respon al mateix model clàssic bizantí que la reial església de Curtea d'Arges: creu grega amb pilars exempts al centre de la nau. Una tipologia que, a Valàquia, era reservada per a les esglésies reials i les seus metropolitanes, ja que representava el vincle simbòlic dels prínceps locals i dels metropolitans amb l'herència cultural i política de l'Imperi Bizantí.

És una església atípica, no només per l'estructura de l'espai, sinó també per l'acabat i la decoració de la façana. En el moment de la seva construcció, l'estil arquitectònic de les esglésies era ben diferent; es caracteritzava per: una planta trevolada de petites dimensions i uns paraments de filades d'obra

vista alternades amb franges de pedra. Una possible explicació, segons Ghi-ka Budesti ¹, podria ser la inspiració tipològica de l'antiga catedral (església metropolitana) de Targoviste, construïda entre 1518 i 1537, seguint el mateix model bizantí.

Paràmetres geomètrics i arquitec-tònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

L'església reial de Curtea d'Arges (cas d'estudi B01), l'antiga església metropolitana de Targoviste i l'església reial de Targoviste es basen en el mateix grup tipològic de planta de creu grega inscrita. Totes tres disposen de cimbori i nàrtex, per bé que a la metropolitana de Targoviste s'hi va afegir un porxo i a la reial, també de Targoviste, el porxo i dos llanternons sobre el nàrtex.

El porxo és de dimensions similars al nàrtex i està format per arcades que descansen sobre pilastres de maó, de secció octogonal, i coberta amb volta de canó. Aquesta configuració indica probablement que el porxo va ser construït al s. XVII, ja que és molt similar als porxos d'altres esglésies d'aquella època.

1 Nicolae Ghika-Budesti "Evolutia arhitecturii in Muntenia si Oltenia. Volum II: Vechiul stil romanesc din veacul al XVI-lea, de la Neagoe Basarab pana la sfarsitul veacului", Ministerul Cultelor si Artelor 1930.

Panoràmica del porxo, cobert amb volta de canó. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Com en totes les esglésies dels segles XIV-XVI, els materials de construcció són el maó ceràmic i la pedra. Però aquí, des d'un principi es van arrebossar les façanes en la seva totalitat, com es feia a la majoria de les esglésies del s. XVII. La pedra utilitzada per a marcs de portes i finestres té ornaments senzills basats en motius geomètrics lineals o de flors estilitzades. La decoració de la façana la componen dos ordres separats per una imposta. La banda inferior està formada amb panells rectangulars, mentre que la superior la dibuixa una galeria d'arcades cegues. La motllura de l'imposta gira i puja de nivell en arribar al porxo, cosa que fa pensar que el porxo es va construir al s. XVII.

Antigament, hi havia una passera que connectava l'església amb el palau, cosa que permetia que el príncep i la seva família tinguessin un accés directe a una tribuna dins de la nau. A la part superior de la façana nord, encara es pot apreciar el lloc d'aquesta connexió amb el palau ara desaparegut. D'altra banda, a la façana sud s'observen unes finestres rectangulars que òbviament corresponen a alteracions posteriors, ja que no respecten la composició i, fins i tot, tallen elements de l'ornamentació.

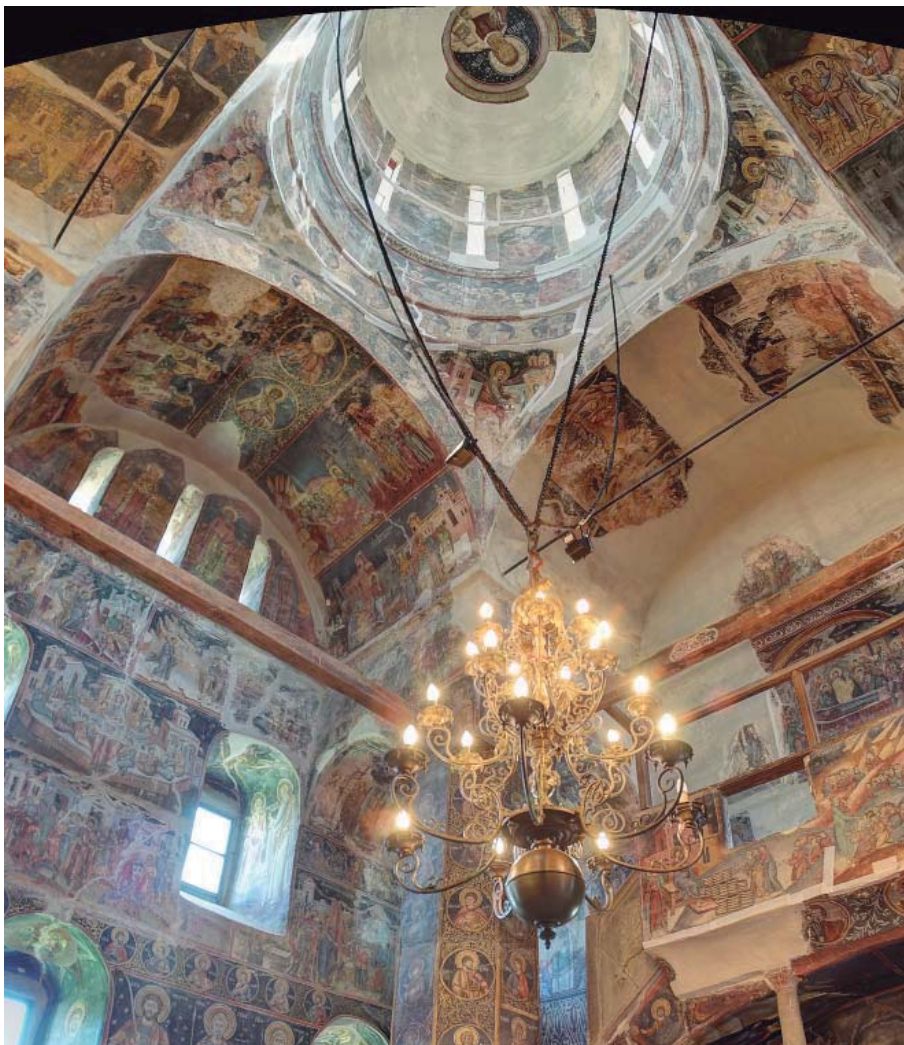
Vista frontal de la façana nord, amb l'imposta que separa els dos ordres. En l'ordre superior de la nau es troba l'obertura en forma d'arc (centrada en la fotografia) que connectava l'església amb el palau reial. Fotografia: LGM

Vista sud-est, on s'observa, en l'ordre superior, les finestres afegides posteriorment, sense correspondència amb les inferiors. Fotografia: LGM

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Panoràmica de la nau, amb visual cap a sud-oest. Es pot observar, al centre, un dels quatre pilars de secció octogonal. Fotografia: LGM

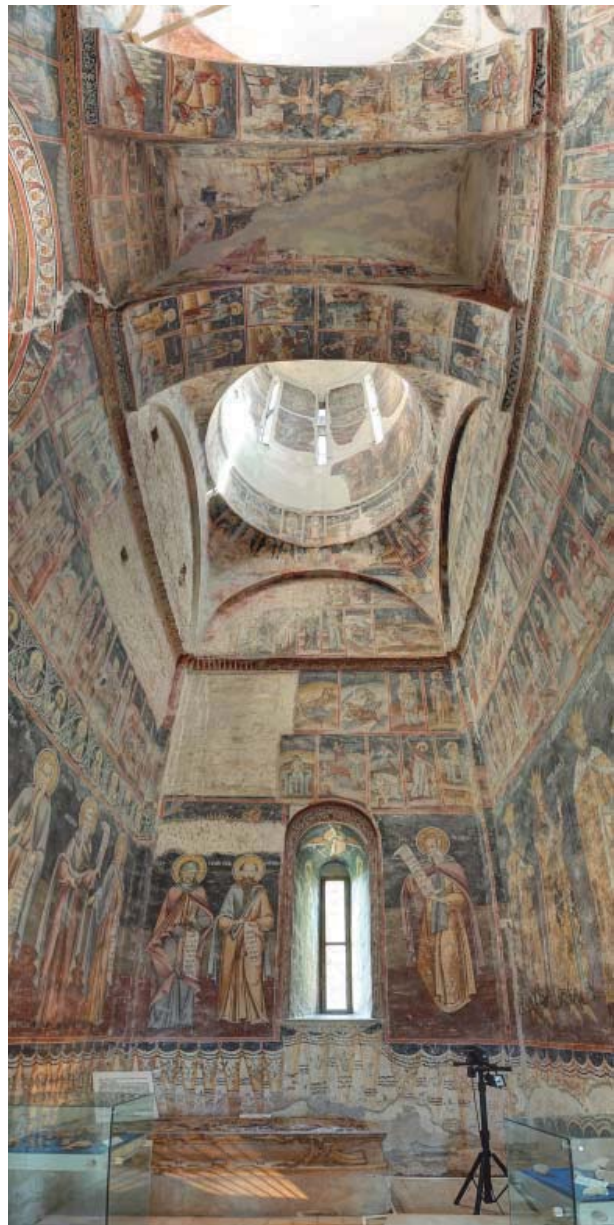
4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Les construccions que van inspirar la reial església de Targoviste, com en el cas de la de Cozia, són de major escala i de volumètria més complexa. Amb tot, l'estructura bàsica de l'espai s'hi reconeix fàcilment, en exemples com el de la capella reial Lazarica de Kruševac (1375-1378) o el del Monestir de Ravanica (1375-1377).

La pintura al fresc que decora els paraments interiors data de 1696-1698, durant el regnat de Constantin Brancoveanu. És representativa de l'estil que du el mateix nom i mostra les ja comentades influències del Renaixement italià. A la part interior del mur oest del nàrtex hi ha representats prínceps de Valàquia de diferents èpoques, protectors i mecenes de l'Església.

Pintura en el nàrtex, que representa els prínceps Constantin Brancoveanu i Petru Cercel sostenint la maqueta de l'església, amb el príncep Neagoe Basarab a l'esquerra. Fotografia: LGM

Panoràmica del nàrtex, amb visual cap a sud. Es poden observar els dos llanternons separats per dos arcs, que es troben units per una volta de canó. Fotografia: LGM

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

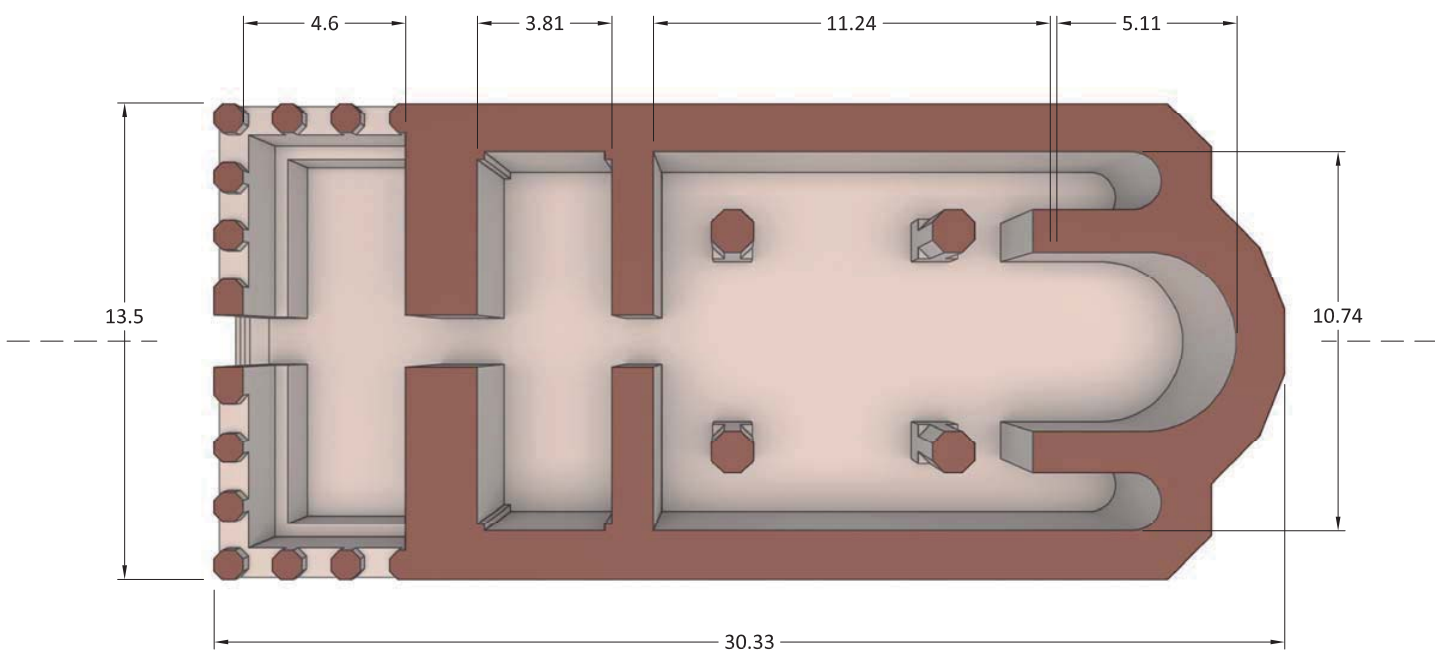

Panoràmica de la nau, amb visual cap a nord. Es poden observar els tres tirants de fusta, a la part superior dels pilars, que estableixen la base dels arcs. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

ESGLÉSIA DOMNEASCA DE TARGOVISTE

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

B12

ESGLÉSIA DE GHERGHITA

4. ANÀLISI DE CASOS

Vista sud-oest de l'església de Gherghita. Fotografia: LGM

L'església del poble de Gherghita es va construir l'any 1641, durant el regnat de Matei Basarab, i va ser reformada íntegrament l'any 1895. Es tracta d'una construcció rectangular, sense absis ni cimboris ni porxo; una tipologia simplificada, molt diferent de la planta trevolada amb cimboris que va caracteritzar el s. XVI.

Aquesta tipologia deriva del model denominat "arcaic", representat per l'església de Cotmeana (fitxa B03). A l'interior, tot i que mai va tenir cimbori, l'edifici presenta quatre pilars d'obra al centre de la nau. No hi ha, però, els corresponents arcs de mig punt adossats als murs laterals, que normalment formarien la base del cimbori.

Les seves dimensions exteriors són de 20 x 8 m, amb una nau de geometria gairebé quadrada, coberta amb una cúpula però sense cimbori. El nàrtex també és gairebé quadrat i està igualment cobert amb una cúpula. D'aquí i

del fet que es conserva una escala encastada en el gruix del mur nord del nàrtex, es desprèn que antigament disposava d'un llanternó o d'un campanar damunt seu.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

L'exterior és arrebossat i pintat, amb decoracions d'estuc formant panells rectangulars i, esporàdicament, arcades. La doble motllura de la imposta, que forma un marc rectangular sobre la porta d'accés, segueix una decoració típica del s. XVI, com són els maons en dent de serra. L'únic detall de valor històric de la decoració exterior és la inscripció que hi ha sobre la llinda de pedra que es troba damunt de l'entrada.

La coberta és senzilla, amb vessants a quatre aigües, i actualment està acabada amb planxa metàl·lica. De fet, l'únic signe extern que indica que es tracta d'una església és la creu exterior damunt del nàrtex.

Vista nord-est de l'església, amb l'absis en primer terme. Fotografia: LGM

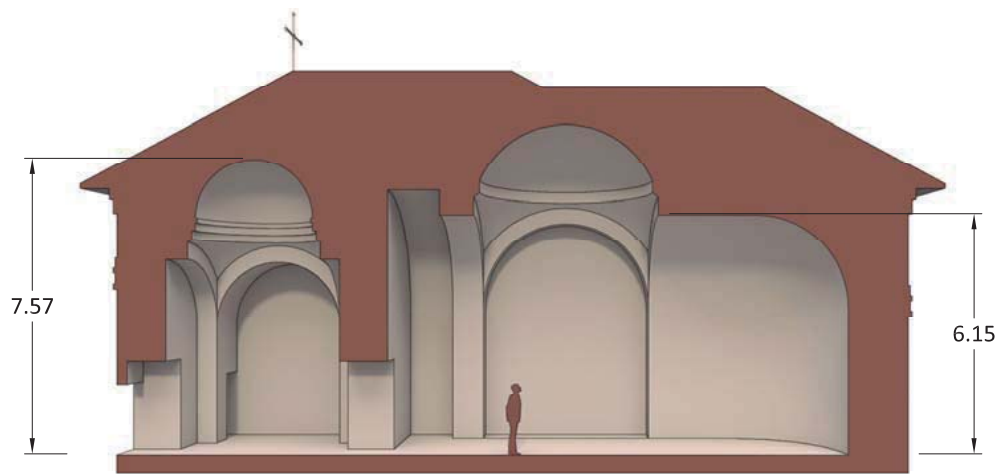
Detalls de l'ornamentació, amb marcs i motllures estucades i imposta amb maons en forma de dent de serra. Fotografia: LGM

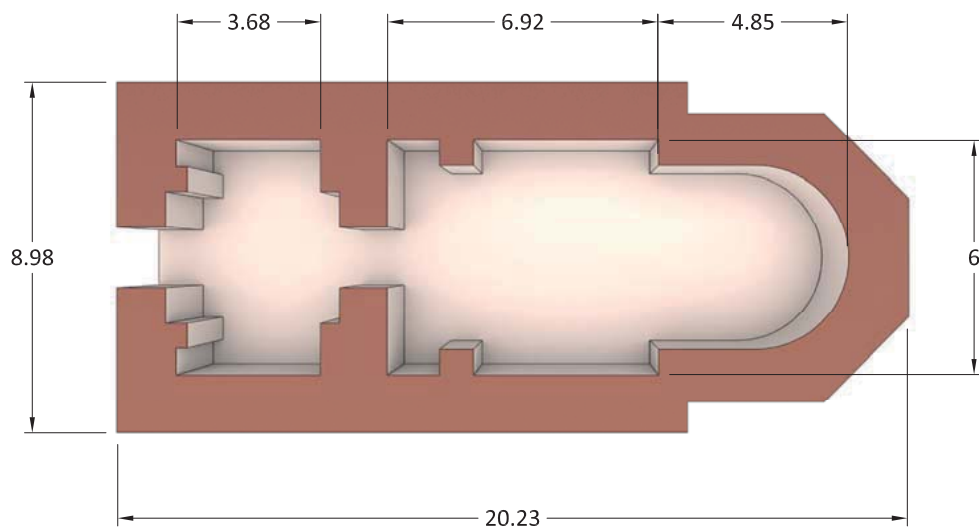
L'elaborada llinda de pedra sobre l'entrada contrasta amb la resta de les façanes. Fotografia: LGM

ESGLÉSIA DE GHERGHITA

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

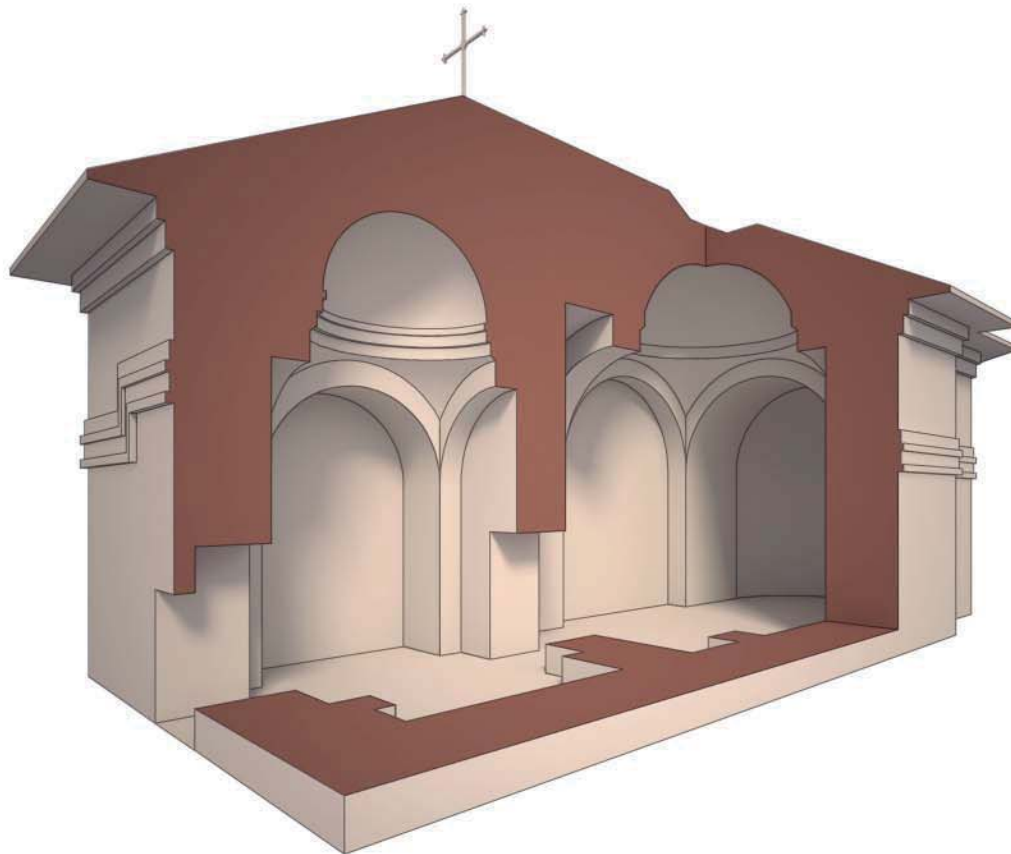

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

ESGLÉSIA DE GHERGHITA

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

B13

ESGLÉSIA DEL MONESTIR D'ARNOTA

4. ANÀLISI DE CASOS

Vista sud-oest, amb el porxo afegit amb posterioritat. Fotografia: LGM

L'església i el monestir d'Arnota es van construir a la primera meitat del s. XVII, durant el regnat de Matei Basarab, a la zona de Valcea, a l'oest de Valàquia. El monestir gaudeix d'una posició privilegiada, en el cim d'una muntanya de difícil accés que domina el paisatge de tota una gran vall. L'església va ser inaugurada l'any 1637, i és la més petita d'aquesta tipologia, dins de la seva època: 7,20 x 11,70 m (16,00 m si s'inclou el porxo).

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

La construcció és de planta trevolada i està coronada amb un cimbori esvelt de secció octogonal. Disposa d'un nàrtex rectangular i estret, cobert amb dues cúpules, situades segons un eix nord-sud i separades per un arc de mig punt disposat en un pla perpendicular a aquest. L'estructura per cobrir el centre de la nau és l'habitual: cimbori sostingut per quatre arcs de mig punt que descansen sobre pilars adossats als laterals de la nau. La separació entre el nàrtex i la nau és per mitjà d'un mur amb una accés centrat.

De secció octogonal, tant a l'exterior com a l'interior, el cimbori és poc freqüent a les esglésies de Valàquia, per bé que en són exemples notables els cimboris de la reial església de Curtea d'Arges (fitxa B01) i de l'església de Tis-

Vista del pantocràtor pintat en la cúpula del cimbori. Fotografia: LGM

Detall de l'ornamentació de l'absis. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Panoràmica del porxo d'estil neo-bizantí, afegit amb posterioritat.
Fotografia: LGM

mana. El porxo, més ample que el nàrtex, és d'una tipologia nova que es pot denominar "neobizantina", per la seva composició geomètrica; disposa d'una successió de pilars perimetrals, enllaçats per arcs de mig punt, i es cobreix amb dues voltes de canó, perpendiculars i maclades, que suporten un llanternó que és més ample i més baix que el cimbori. Una solució gens habitual en les esglésies de Valàquia, que fa pensar que, molt probablement, es tracta d'un porxo afegit.

Les clares diferències, tant de geometria com d'acabats, entre el porxo i la resta (nau i nàrtex) indiquen dues etapes de construcció. L'únic element d'unió entre una i altra etapa és un sòcol que mostra un acabat de pedra de riu i obra vista. Sobre aquestes dues fases de construcció s'han formulat dues hipòtesis: d'una banda, Ghika- Budești sosté que l'església de 1637 és, en realitat, una rehabilitació o reconstrucció d'un edifici anterior, en la qual només el porxo seria una obra nova afegida aleshores; però actualment la majoria dels historiadors es decanta per creure que el porxo no existia en els inicis i que probablement fou afegit, dècades més tard, pel príncep Preda Brancoveanu.

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista sud-est de l'església del monestir d'Arnota. Fotografia: LGM

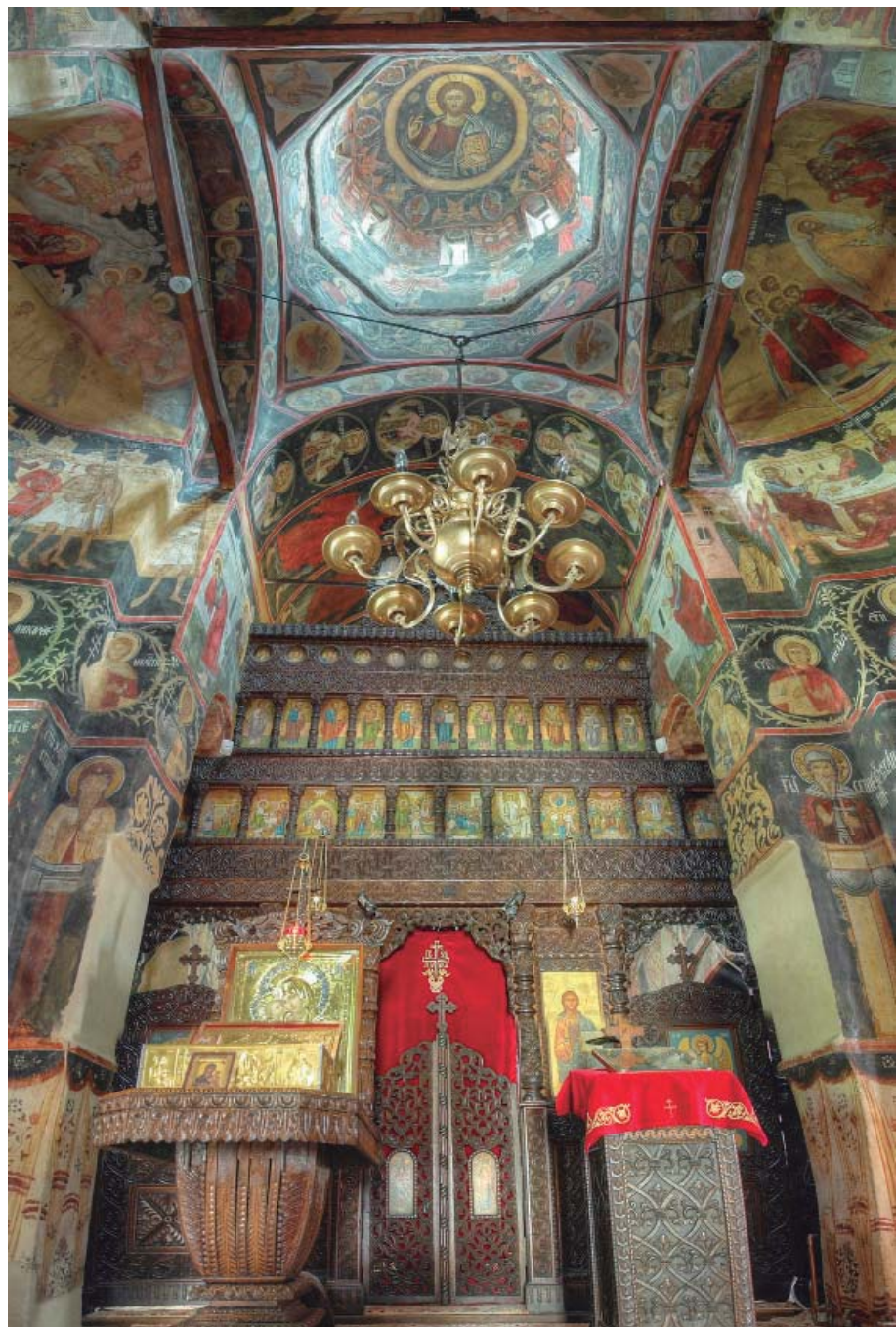

Vista interior de les cúpules sobre el nàrtex, separades per una arcada. Foto: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

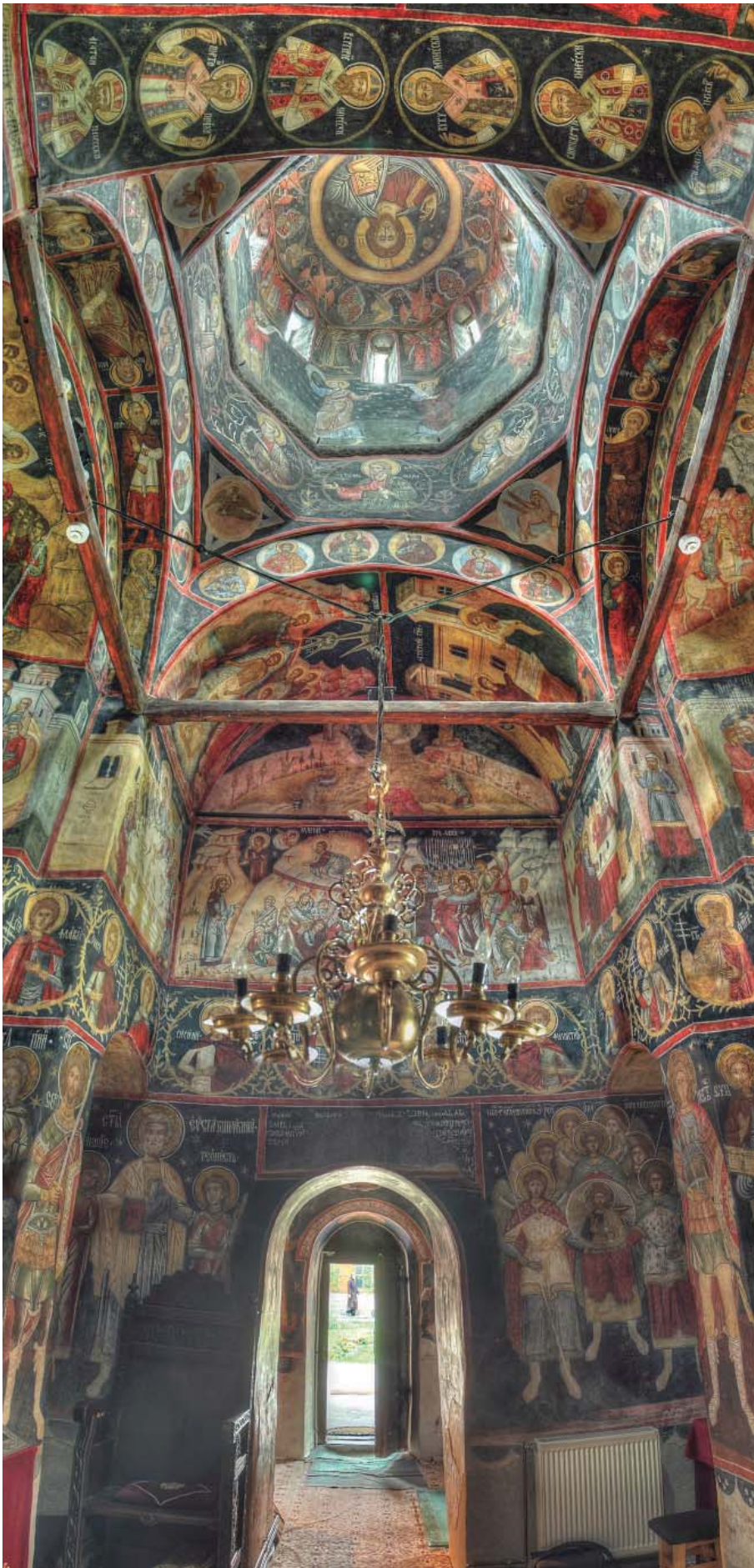
A la part superior de la façana, on es conserva parcialment la decoració exterior original, el tractament és per mitjà d'obra vista, de mida petita i juntes amples. La banda inferior i el porxo estan arrebossats i pintats. A principis del s. XX, Ghika-Budești descrivia la pintura exterior (avui visible només en el cimbori i el llanternó) com un vulgar intent de reproduir la decoració d'obra vista de les esglésies de s. XVI, amb les seves franges horitzontals i els maons verticals intercalats per formar rectangles o cassetons..

La pintura interior és original. Es va acabar durant el regnat de Matei Basarab (mitjans del s. XVII), i es conserva en la actualitat com un valuós testimoni de l'estil ortodox "clàssic" del s. XVII.

Panoràmica de la nau, des del presbiteri fins al cimbori. Fotografia LGM

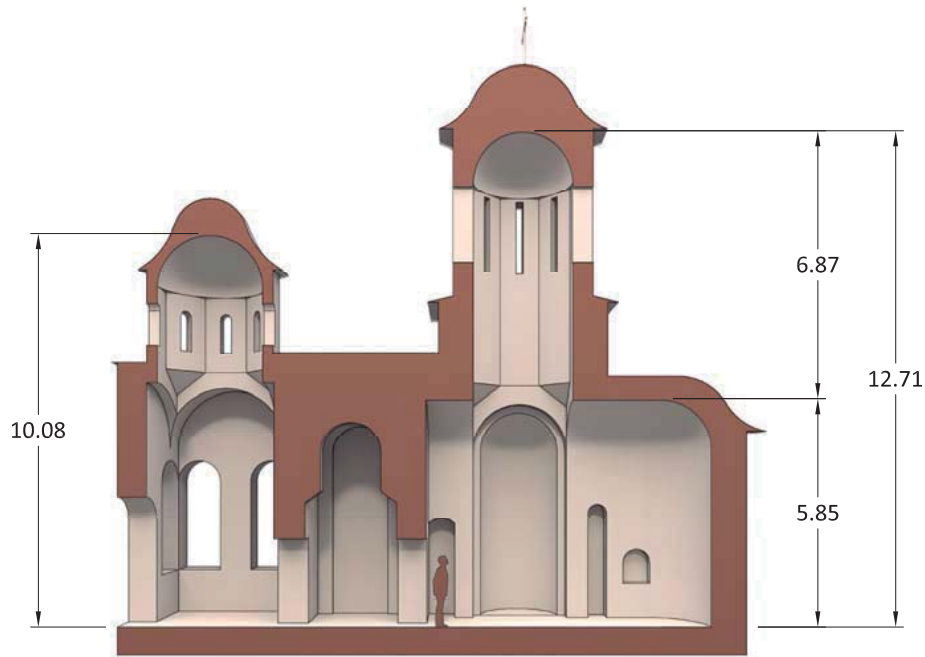
4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

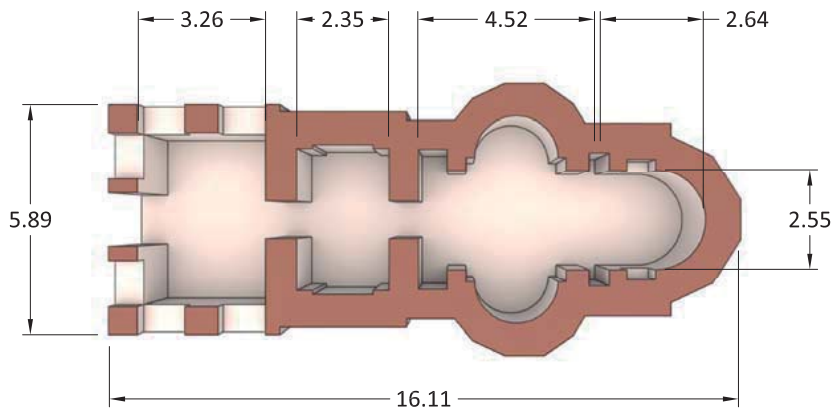
Panoràmica de la nau, amb visual cap a l'oest. En primer terme el mur separador del nàrtex, amb una sola obertura.. Fotografia: LGM

ESGLÉSIA DEL MONESTIR D'ARNOTA

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

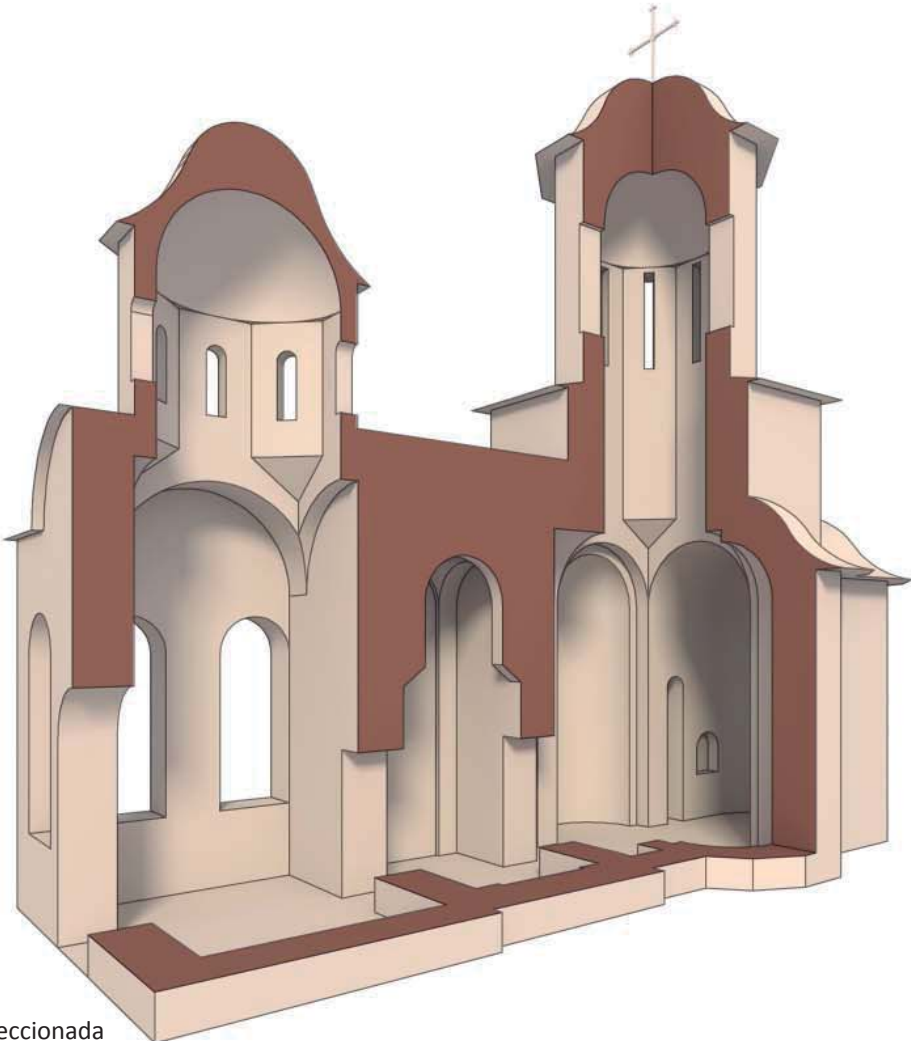

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

ESGLÉSIA DEL MONESTIR D'ARNOTA

Perspectiva seccionada

Vista sud-oest de l'església del monestir Plumbuita. Fotografia: LGM

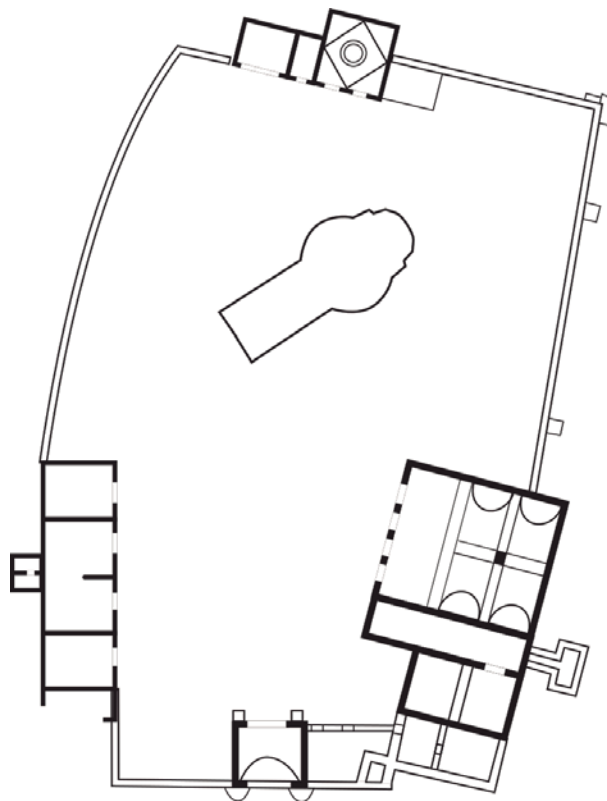
El monestir de Plumbuita se situa a la zona nord-est de la ciutat de Bucarest, en una península que forma el riu Colentina. La topografia determina una relació atípica entre l'església i el recinte, ja que l'església, orientada d'est a oest segons el cànnon, es troba girada uns 30 graus respecte del recinte, el qual s'adapta a la topografia d'un petit turó. El nom del monestir prové del vocable "Plúmbia", tot fent esment al fet que, en el passat, les cobertes eren de planxa de plom, plumb en romanès.

El monestir data de 1560, però l'església va ser construïda l'any 1647, sota el regnat del príncep Matei Basarab, i representa una interpretació de la tipologia del monestir Dealu, denominada estil de "Radu el Gran".

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista aèria de l'emplaçament, entre el parc i el llac Plumbuita, que pertany al riu Colentina. Fotografia: Portal d'internet www.crestinortodox.ro

Planta del conjunt del monestir i l'església. Font: Arxiu biblioteca escola d'arquitectura "Ion Mincu"

L'església té 20 m de longitud per 7 m d'amplada, amb planta trevolada però de forma irregular, a causa d'una execució deficient, ja que per construir la volta i el cimbori que la cobreix, es van introduir elements en voladís i transició per corregir la seva geometria. L'altar és igualment atípic, ja que es troba

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

cobert per una volta amb forma cònica. El nàrtex, més petit que la nau, és un espai a mig camí entre el porxo bizantí amb arcades i la nau tancada amb murs.

L'exterior és arrebossat i pintat, amb l'habitual composició segons dos ordres, un de superior amb arcades cegues i un altre d'inferior amb marcs rectangulars. La motllura de la imposta que els separa és de triple sanefa. Els marcs de pedra de les finestres estan inspirats en l'estil més "gòtic" de les esglésies de Moldàvia.

La història del monestir està farcida d'accidents i transformacions: la torre del campanar data de 1806 i es va construir després del terratrèmol de 1802. Durant la segona meitat del s. XIX el monestir va ser abandonat i va funcionar com a presó per un curt període de temps. D'altra banda, l'església va resul-

Vistes de l'interior del monestir (superior) i de la torre-campanar damunt l'entrada (inferior). Fotografies: Arxiu biblioteca escola d'arquitectura "Ion Mincu"

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Fotografia inferior del cimbori, amb la imatge del pantocràtor. Fotografia: LGM

tar greument danyada pel terratrèmol de l'any 1940. Finalment, el conjunt va ser restaurat l'any 1958 i tornà a funcionar com a monestir, alhora que l'església recuperava el seu estil original.

Detalls de l'ornamentació de la façana, amb simples motllures de secció cilíndrica. Fotografia: LGM

B15

ESGLÉSIA DEL MONESTIR DINTR-UN LEMN

4. ANÀLISI DE LES ESTUDIS DE CAS

Vista sud-oest de l'església del monestir Dintr-un Lemn. Fotografia: LGM

El monestir Dintr-un Lemn ¹ està situat al poble de Francesti, comarca de Valcea, en una regió boscosa a l'est de Valàquia. La seva primera església va ser una construcció de fusta de roure que es va aixecar a mitjans del s. XVI. Però l'església principal, d'obra, va ser construïda l'any 1640, durant el regnat del príncep Matei Basarab.

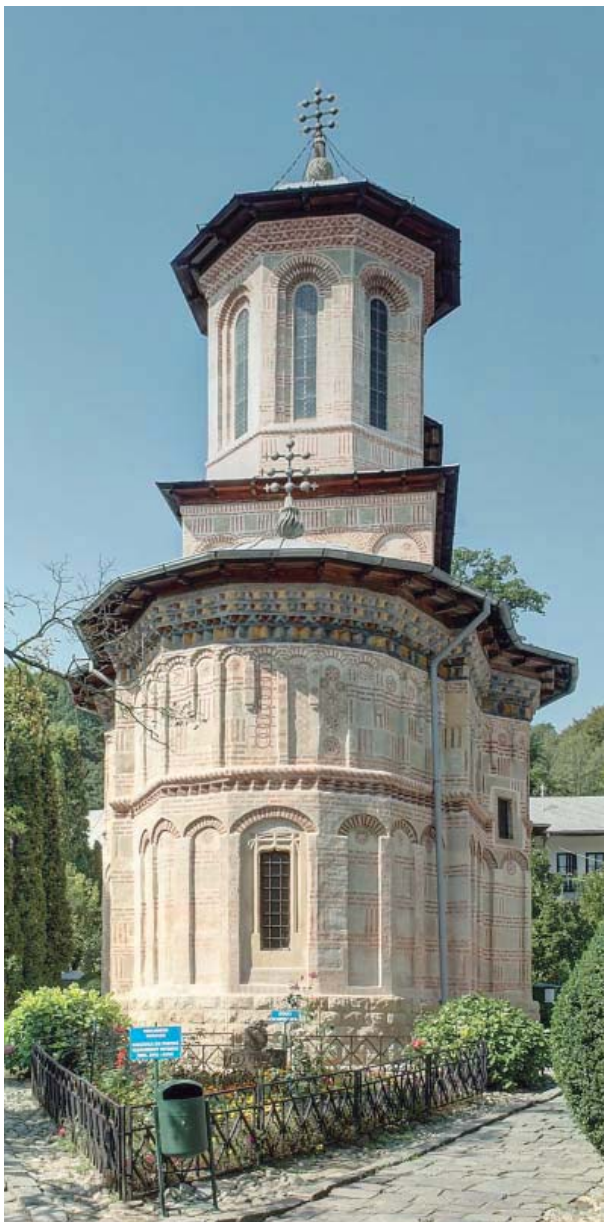
1 El nom, que significa "d'una fusta", es deu a la llegenda que acompanya la seva fundació: a mitjans del s. XIV, un pastor que vivia en aquella regió va trobar una icona de la Mare de Déu amagada dins un roure i va sentir una veu que li manava construir una església amb la fusta d'aquell arbre. Va talar el roure i amb la seva fusta va construir una petita església que va ser el nucli del monestir. La icona, pintada al s. XVI, segons un model molt més antic, probablement del s. IV, es guarda a l'església de pedra del monestir.

La planta, de forma trevolada i amb un cimbori sobre la nau, no es correspon pròpiament amb el prototip d'origen serbi, ja que la forma de la nau és irregular i els arcs adossats no es troben en les posicions habituals a l'interior. Té una longitud de 13,5 m, sense comptar el porxo, i una amplada de 8 m. El nàrtex és més petit i estret, com en els segles anteriors, i originalment estava cobert amb una cúpula sostinguda per dos arcs, seguint un sistema constructiu característic del s. XVII.

El cimbori del pantocràtor és alt i de composició arcaica. Està construït amb obra vista, amb arquivoltes a les finestres, i té una base quadrada. La decoració d'aquesta base, amb arcades superposades, és atípica. Per la seva banda, el llanternó sobre el nàrtex es pot considerar una rèplica simplificada del cimbori i té un acabat d'arrebossat.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista est, amb l'absis de l'altar en primer terme.
Fotografia: LGM

Panoràmica del nàrtex, des del mur de separació fins al llanternó. Fotografia: LGM

4. ANÀLISI DE CASOS D'ESTUDI

Vista frontal de la façana oest, amb el porxo afegit el 1715. Fotografia: LGM

Originalment l'església no tenia porxo. S'hi va afegir l'any 1715, amb una forma inspirada pel porxo de l'església Doamnei de Bucarest, amb capitells amb motius àrabs. A la mateixa intervenció es va construir el llanternó sobre el nàrtex i es van obrir finestres a les voltes de la nau, a l'alçada de la base del cimbori.

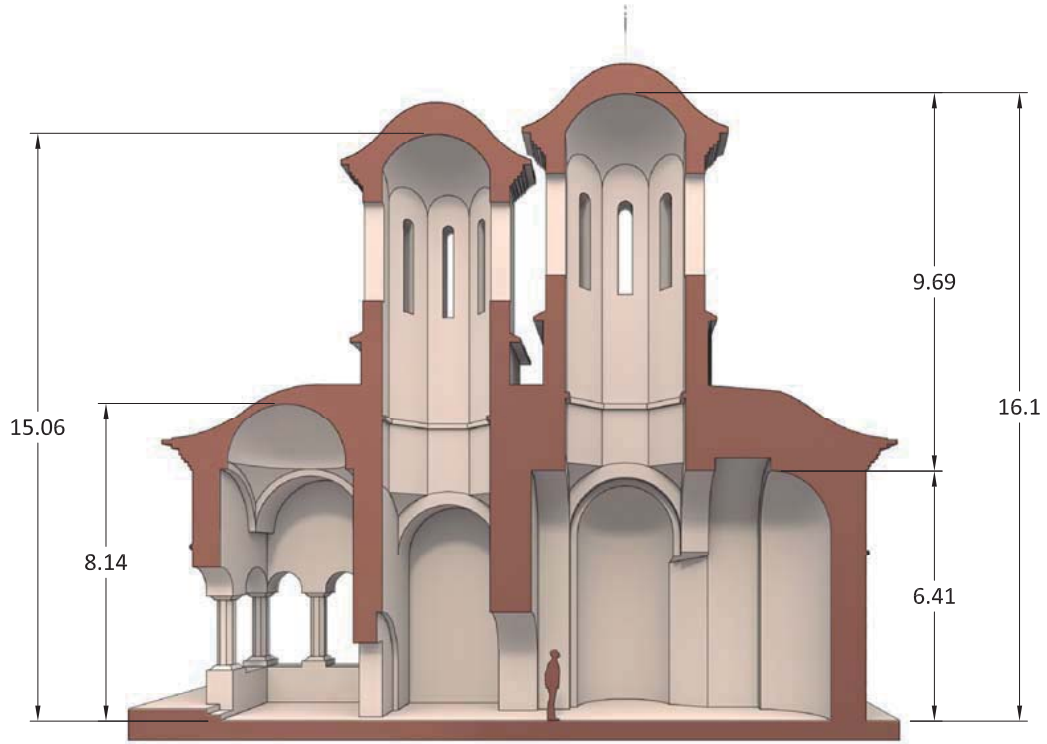
La decoració de la façana segueix la tradició d'un doble ordre amb una imposta de separació. En aquest cas, es disposen arcades cegues a dalt i a baix, però els ritmes són diferents a una banda o a l'altra de la imposta. Els ràfecs i les motlures són fets amb dent de serra. Probablement, al principi algunes parts decoratives eren d'obra vista, però posteriorment van ser arrebossades i pintades. També es pintà a les façanes una imitació de la decoració que en les esglésies del segle anterior es realitzava amb obra vista, és a dir: els maons disposats en vertical, entre filades horitzontals, formant cassetons.

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

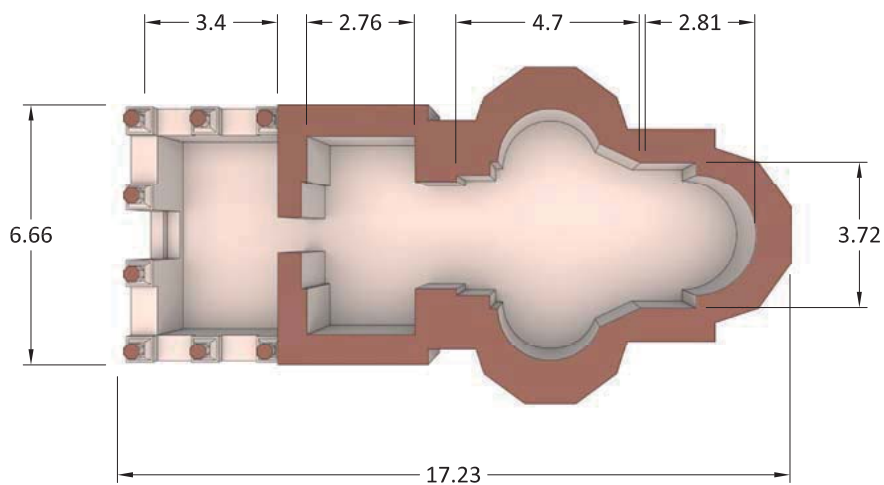

Panoràmica de la nau, des del presbiteri fins al cimbori. Fotografia LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

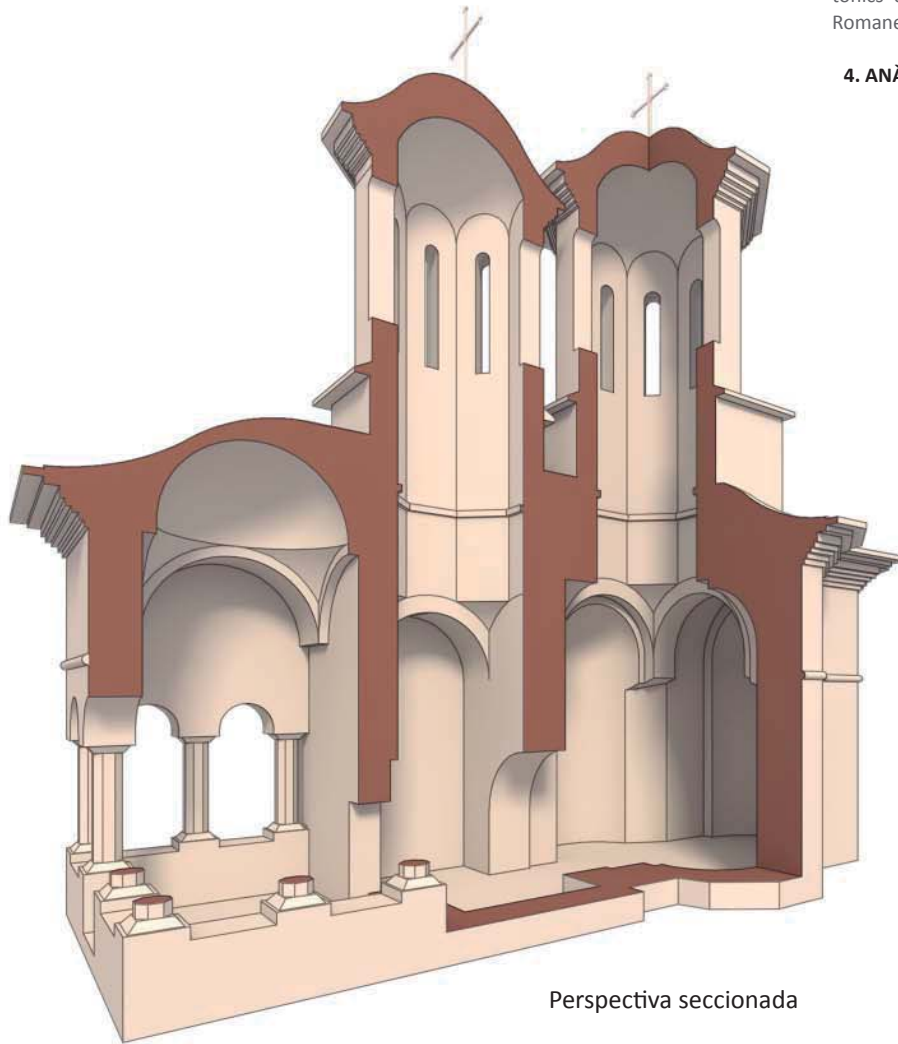

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

ESGLÉSIA DEL MONESTIR DINTR-UN LEMN

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

B16

ESGLÉSIA DEL MONESTIR BREBU

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista sud-oest de l'església del monestir Brebu. Fotografia: LGM

El monestir Brebu es troba a la regió muntanyosa de Prahova, al centre-nord de Valàquia. Actualment es conserva pràcticament en la seva forma original del s. XVI. El conjunt arquitectònic inclou: l'església, la torre-campanar (torre d'accés al recinte), la casa del príncep, les cambres dels monjos i el mur del recinte, amb uns 6 m d'altura.

L'església del monestir va ser construïda l'any 1650, com la majoria dels casos d'estudi corresponents al s. XVII, durant el regnat de Matei Basarab. És una construcció gran, sòbria i sobretot llarga: 30 m de longitud per 10 m d'amplada. Els murs exteriors arriben a tenir gruixos de 2 m. La tipologia de la nau és similar a la dels exemples anteriors d'Arnota, Plumbuita i Dintr-un Lemn, amb la planta trevolada i els quatre punts de suport per al cimbori, segons l'arquetip serbi.

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista nord-est de l'església, amb l'absis de l'altar i el lateral nord. Fotografia: LGM

El nàrtex, en canvi, és semblant al de l'església de Dealu i està dividit en dues parts: una, a tocar de la nau, coberta per dos llanternons, i l'altra, a prop de l'accés, coberta amb una volta del racó de claustre. Les dues parts del nàrtex es troben separades per una arcada suportada per pilars de secció octogonal. Aquest tipus de separació del nàrtex apareix a Valàquia només a la segona meitat del s. XVIII i té una influència clara de l'arquitectura de les esglésies de Moldàvia.

Vista inferior dels llanternons sobre el nàrtex. Fotografia: LGM

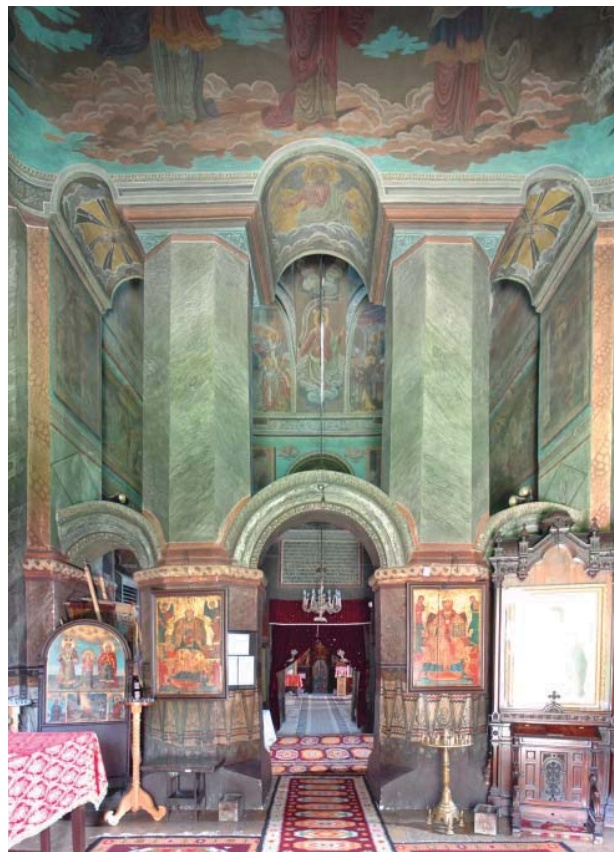
4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

forma quadrada amb dos pilars, però la restauració de 1939 el va eliminar per recuperar la volumetria original. El terratrèmol de 1802 va afectar els cimboris, que després van ser reconstruïts entre 1828 i 1836, per bé que amb fusta. No va ser fins a una restauració més recent, de 1955-1960, que se'n va aconseguir la reconstrucció amb obra, com era en origen. De tota manera, el cert és que es desconeix la forma exacta dels cimboris originals, ja que la reconstrucció del s. XX es va basar en la tipologia característica de l'època del s. XVI.

La decoració de la façana segueix la tradició dels dos ordres separats per una imposta, amb arcades cegues a la part superior i rectangles a la inferior. La imposta enquadra l'entrada formant un marc quadrat sobre la porta. L'ornamentació és escassa i l'aspecte del conjunt transmet força i resistència. Sembla més una fortificació que no una església. La decoració de l'interior és del 1843.

Vista llunyana del cimbori. Fotografia: LGM

Vista interior del nàrtex i la columnata que el separa de la nau. Fotografia: LGM

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

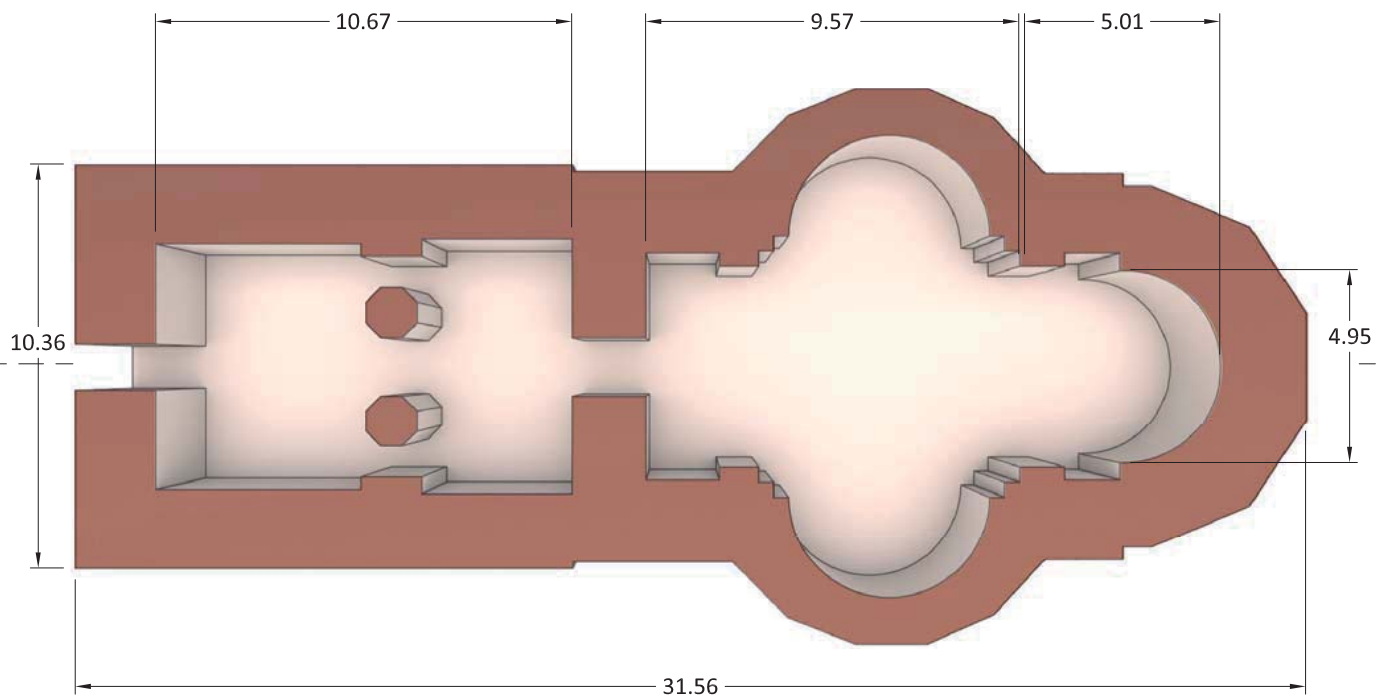
Panoràmica de la nau, des del presbiteri fins al cimbori. Fotografia LGM

ESGLÉSIA DEL MONESTIR BREBU

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

ESGLÉSIA DEL MONESTIR BREBU

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

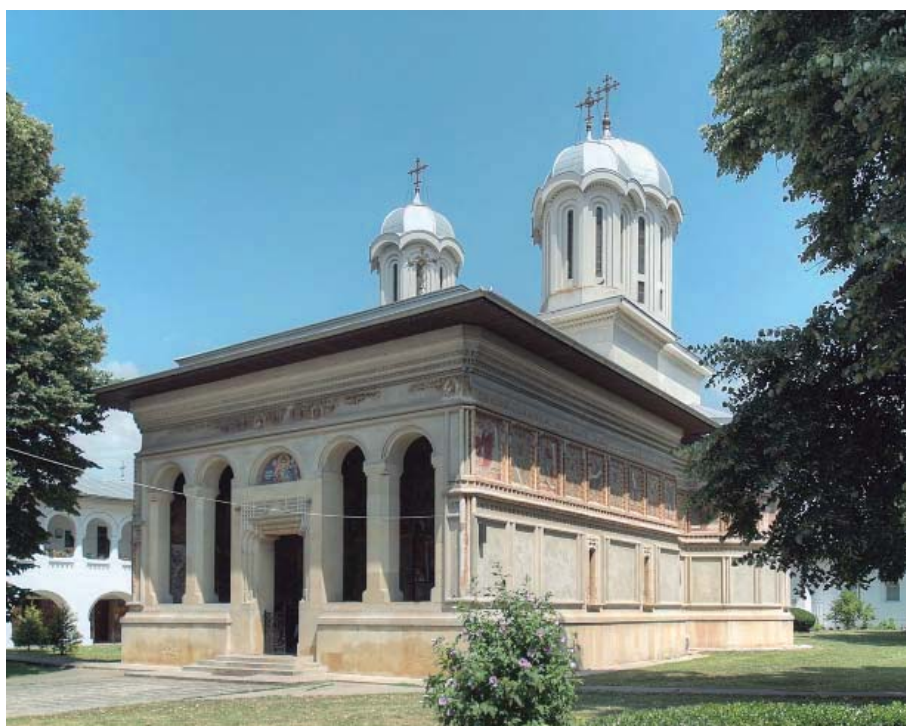

Perspectiva seccionada

B17

ESGLÉSIA DEL MONESTIR CALDARUSANI

Vista sud-oest de l'església del monestir Caldarusani. Fotografia: LGM

El monestir de Caldarusani està situat entre Bucarest i Ploiesti, a la vora del llac que té el mateix nom, en un entorn natural de grans extensions boscoses. El conjunt, fortificat, es troba envoltat d'aigua per tres costats i es conserva avui com un dels millors exemples d'arquitectura monàstica del s. XVII.

L'església del monestir va ser construïda, com la majoria dels casos estudiats corresponents al s. XVII, durant el regnat de Matei Basarab, l'any 1638. És tracta d'una construcció monumental de 34 m de longitud i 13 m d'amplada, amb murs exteriors de gairebé 2 m de gruix. La tipologia de la planta és similar a l'exemple anterior, Brebu, és a dir: planta trevolada i quatre punts de suport per al cimbori, en les claus dels arcs torals.

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista frontal de la façana sud. Fotografia: LGM

El nàrtex té una estructura d'espai singular, única entre les esglésies de Valàquia, però bastant habitual en les esglésies dels monestirs del Mont Athos. En el seu eix longitudinal, es forma una nau coberta amb volta de canó sostinguda per arcs que descansen sobre dos pilars de secció octogonal situats al centre de l'espai. En els laterals, es formen quatre quadrats en planta. Dos d'ells estan coberts amb llanternons i els altres dos amb cúpules sobre petxines.

Vista sud-est de l'absis de l'altar i l'absis lateral sud. Fotografia: LGM

4. ANÀLISI DE CASOS

La decoració de la façana segueix la tradició del doble ordre amb imposta de separació, amb arcades cegues a dalt i rectangles a baix. La motllura d'imposta s'ajusta a l'entrada formant un marc quadrat sobre la porta.

Panoràmica del nàrtex, amb visual cap a la nau. Fotografia: LGM

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

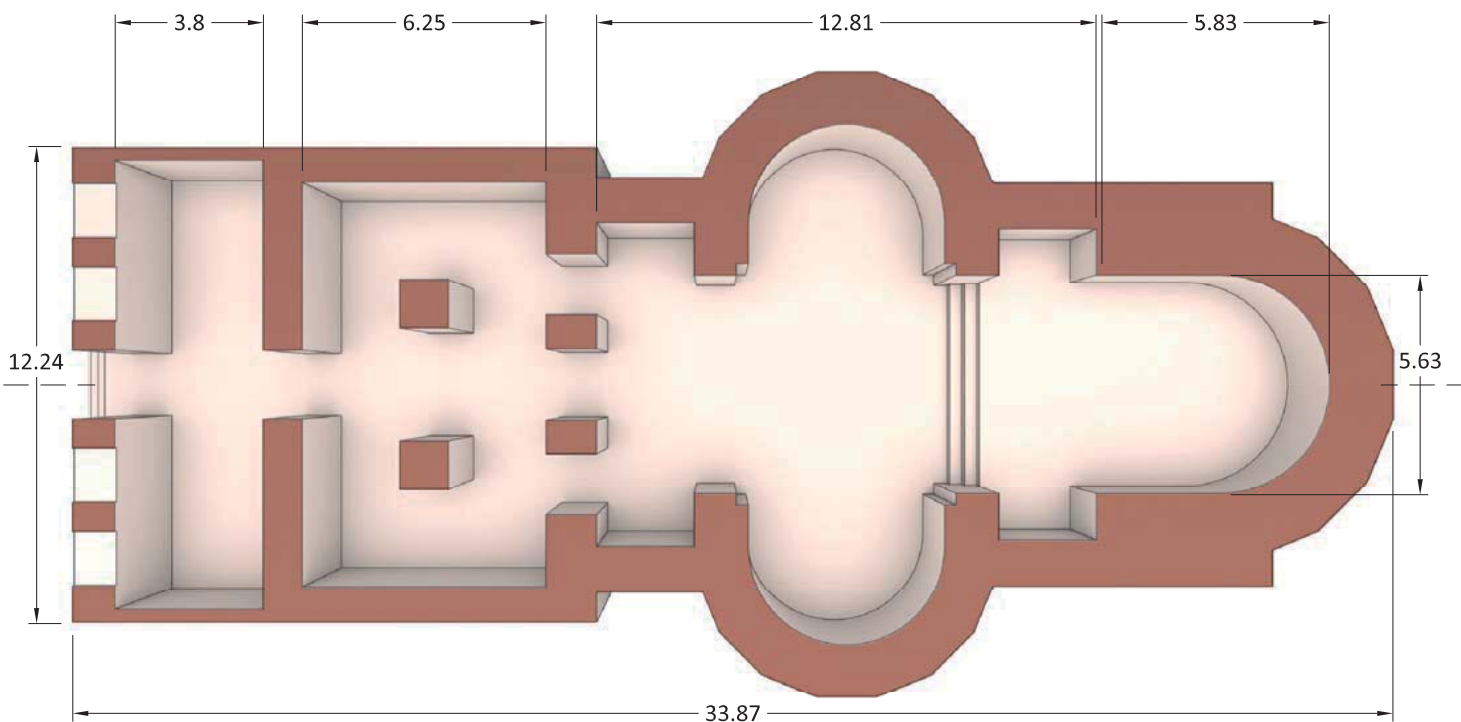
Panoràmica de la nau, des del presbiteri fins al cimbori. Fotografia LGM

ESGLÉSIA DEL MONESTIR CALDARUSANI

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

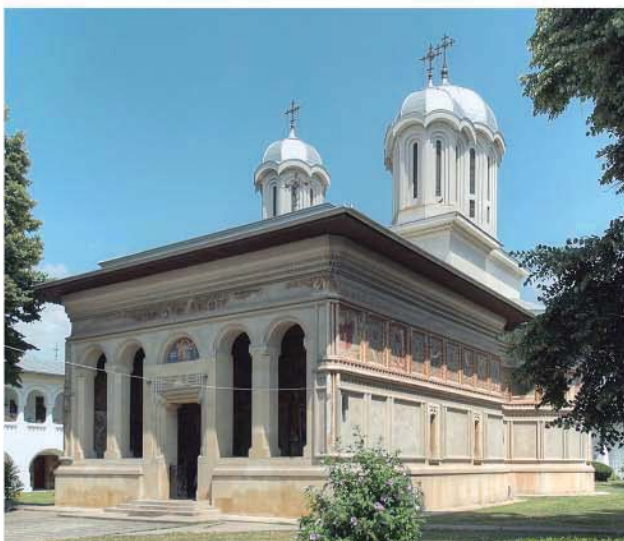
ESGLÉSIA DEL MONESTIR CALDARUSANI

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista sud-oest de l'església de la Metropolia de Bucarest.

Fotografia: https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3AFlickr_-_fusion-of-horizons_-_Catedrala_Patriarhal%C4%83.jpg - fusion-of-horizons [CC BY 2.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by/2.0>)], via Wikimedia Commons from Wikimedia Commons

L'església de la Metropolia de Bucarest, coneguda també com a Catedral Patriarcal o església del Patriarcat, és el centre simbòlic de l'espiritualitat ortodoxa romanesa, ja que, des de 1925, és la seu de l'Església Ortodoxa Romanesa, on oficia el patriarca o màxim representant de l'església.

L'església i el monestir daten de 1654-1658 i foren construïts durant el regnat de Constantin Serban Basarab. L'emplaçament és al cim d'un turó que s'alça a la vora del riu *Dâmbovița*, en una posició privilegiada que domina visualment el nucli històric de la ciutat. La relació de l'església amb el seu entorn urbà, i particularment amb el camí d'accés, és singular. El camí que puja des del centre de la ciutat cap al conjunt arriba a l'església per l'est, és a dir, per l'absis, d'acord amb l'estricta orientació del temple segons l'eix est-oest. Això fa que el visitant es vegi forçat a recórrer tota la longitud de l'edifici fins a arribar a l'accés.

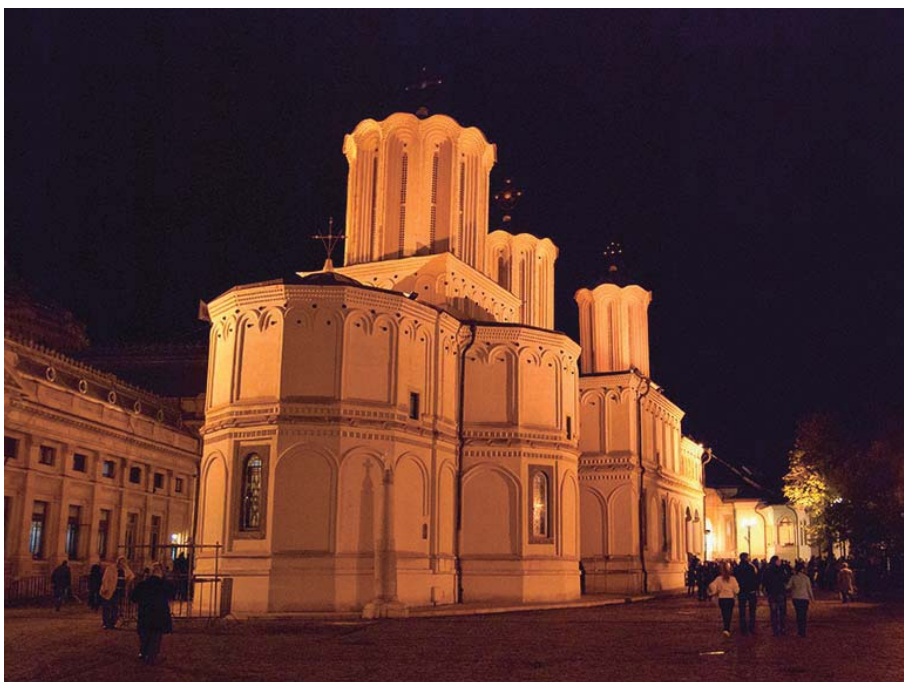
4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista aèria de l'entorn urbà. Fotografia: Arxiu biblioteca escola d'arquitectura "Ion Mincu"

El temple reproduïx, a una escala més gran, la tipologia de l'església episcopal – monestir de Curtea d'Arges (fitxa B05). En manté la planta trevolada, amb cimbori i amb un nàrtex molt ample, de superfície superior a la nau, coronat amb tres llanternons: un de gran al centre, formant un quadrat al mig de l'espai, i dos de més petits, situats simètricament sobre la façana d'accés.

Amb coherència amb la seva importància, les dimensions són grans, una longitud de 38 m per una amplada de 18 m, aproximadament el doble que el seu model de Curtea d'Arges. L'alçada no manté la proporció, i el resultat és una construcció menys esvelta que el seu model, però alhora més imponent, sobretot per l'ample de la façana.

Vista posterior de l'església, corresponent a la primera visual que es troba el visitant des del camí d'accés. Fotografia: alexandrumihaescu.wordpress.com

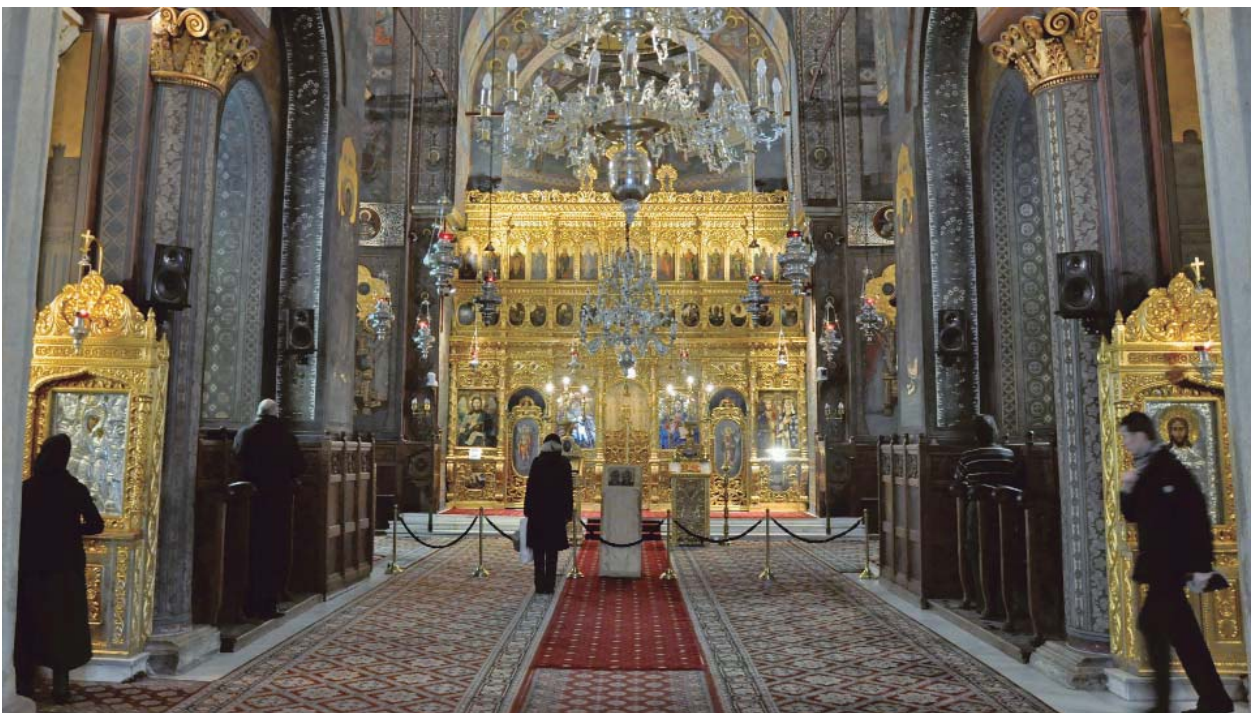
4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

En el nàrtex, les voltes i llanternons descansen sobre columnes de secció octogonal de pedra, amb capitells ornamentats com a Curtea d'Arges. L'absis de l'altar es cobreix amb una volta sostinguda per arcs i petxines, una innovació que es repeteix més tard a l'església Doamnei (1683).

El porxo, cobert per tres cúpules, visibles també des de l'exterior, és la principal diferència respecte de l'arquetip, ja que durant tot el s. XVII i fins a principis del XVIII (època de Brancoveanu), aquest espai anirà guanyant més i més importància fins a arribar a ser el principal element distintiu de l'arquitectura de la època de Brancoveanu.

Per bé que les imatges d'arxiu demostren que les façanes van ser objecte de diferents canvis en èpoques successives, actualment les façanes són arrebossades i pintades. La motllura de la imposta és de pedra i divideix les façanes en dos ordres. La construcció ha estat objecte de nombroses intervencions i rehabilitacions: 1792-1799, 1834-1839, 1850, 1886, 1932-1935 i 1960-1962. Recentment, les arcades cegues de la façana principal han estat decorades amb representacions iconogràfiques d'estil neobizantí.

Pel que fa a l'interior, inicialment va ser pintat el 1665, però es va repintar, més tard, el 1834-1839 i, finalment, la pintura actual data de 1932-1935. És obra del pintor Dimitrie Belizarie.

Vista des del nàrtex, amb visual cap a l'altar. Fotografia: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3AFlickr_-_fusion-of-horizons_-_Catedrala_Patriarhal%C4%83_\(1\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3AFlickr_-_fusion-of-horizons_-_Catedrala_Patriarhal%C4%83_(1).jpg) fusion-of-horizons [CC BY 2.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by/2.0>)], via Wikimedia Commons from Wikimedia Commons

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista frontal del porxo. Fotografia: https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3ACatedrala_Patriarhal%C4%83_2009.jpg

By Pudelek (Own work) [CC BY-SA 3.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>)], via Wikimedia Commons from Wikimedia Commons

Detall de la motllura de la imposta, amb una sanefa en dent de serra. Fotografia: LGM

Vista inferior del cimbori. Fotografia: LGM

B19

ESGLÉSIA DEL MONESTIR STELEA

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista nord-oest de l'església del monestir Stelea. Fotografia: LGM

El monestir Stelea, a la ciutat de Targoviste, data dels segles XV-XVI. Però l'església fou construïda l'any 1645 pel príncep de Moldàvia Vasile Lupu. És fruit d'un intercanvi cultural i religiós entre el dos principats, de manera que, simultàniament, Matei Basarab, príncep de Valàquia, hi corresponia bo i construïnt, al mateix any, una església a Moldàvia, concretament a Soveja.

L'església del monestir Stelea és doncs un cas d'estudi diferent de la resta. És representativa de l'arquitectura de les esglésies moldaves, ja que reproduïx la tipologia consagrada per l'església Trei Ierarhi de Iasi, la capital de Moldàvia. El seu estudi posa en evidència les diferències entre les tipologies arquitectòniques de Valàquia i de Moldàvia, com per exemple la grandària de

les seves dimensions que, en el cas de Stelea, són de 32 m de longitud per 10 m d'ample.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

L'església té planta amb forma trevolada i la nau es corona amb un cimbori suportat per quatre pilars incorporats al gruix del mur de façana; uns pilars que passen inadvertits per la part interior, però no per l'exterior, on s'expressen, de forma massiva, mitjançant quatre grans contraforts que sobresurten de la façana. Es tracta d'un sistema constructiu inspirat en l'arquitectura gòtica, pràcticament inexistent a Valàquia.

Vista est, amb l'absis en primer terme. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

La incorporació de la volta moldoveneasca per suportar el cimbori és la diferència més gran, en relació a la resta d'esglésies de Valàquia, i és el que la fa atípica. Es tracta d'un sistema de suport que s'estructura en dos nivells: l'inferior el formen els habituals quatre arcs torals de mig punt, amb quatre petxines a les cantonades per formar el cercle; llavors, en un segon nivell, es disposen, en diagonal, quatre nous arcs de mig punt que parteixen de les respectives claus dels arcs del primer nivell; finalment, quatre noves petxines en el angles d'aquest nous arcs permeten definir un nou cercle, de diàmetre considerablement menor al primer, des del qual s'eleva ja el cimbori definitiu.

El nàrtex es cobreix amb un sol llanternó, suportat també per una volta moldoveneasca, mentre que el porxo és un espai tancat, amb una sola obertura en cadascuna de les 3 façanes i amb contraforts disposats a 45 ° a les cantonades.

L'arquitectura exterior és una combinació d'elements valacs i moldaus. Amb doble ordre, motllura d'imposta de pedra, amb forma de corda retorçada, i ornaments de terracota esmaltada als cimboris. Les bases de cimbori i llanternó són també una barreja dels dos estils. En un primer nivell són de secció quadrada (segons la tradició valaca), però al damunt hi ha un segon nivell de secció poligonal estelada, que és una formalització moldava. Són de destacar la quantitat i la qualitat de la pedra, tant a l'interior com a l'exterior, i la riquesa de l'ornamentació.

Vista frontal de la façana sud de l'església. Fotografia: LGM

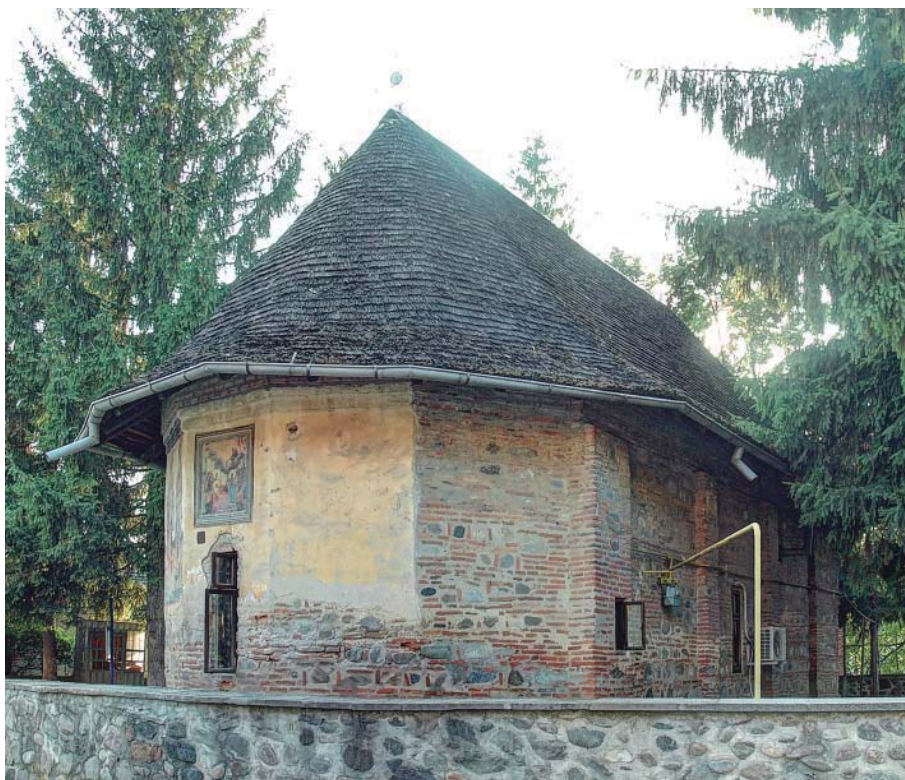

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Panoràmica de la nau, amb visual cap al nord-est. L'iconòstasi, a la part dreta, es troba en construcció, i es pot veure, excepcionalment, l'altar. A la part superior s'aprecia la volta moldoveneasca, que conté un total de 8 petxines. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista nord-est de l'església Olari. Fotografia: LGM

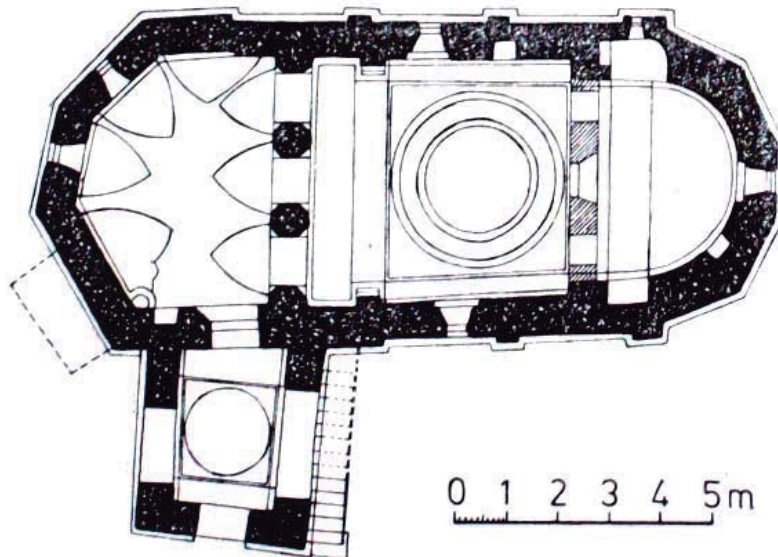
L'església Olari (dels Ollers) és una construcció petita de 15 m de longitud i 6 m d'amplada, construïda l'any 1687 en un barri de baixa densitat de Curtea d'Arges. La seva presència és insòlita, no només per l'entorn urbà més proper (cases unifamiliars de construcció recent, barrejades amb cases antigues de tipologia vernacular), sinó per la seva geometria, molt diferent de l'estil de les esglésies valaques del s. XVII.

La planta és d'aparença rectangular però molt irregular, acabada als extrems amb absis poligonals, com en el cas d'algunes esglésies de Moldàvia. L'absis de l'altar és poligonal, cap a l'exterior, i de planta circular deformada a l'interior. La nau s'eixampla cap al nàrtex, que també és de forma poligonal irregular, i l'una i l'altre estan separats per una arcada amb dues columnes de secció octogonal.

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista sud-est de l'església Olari. Fotografia: LGM

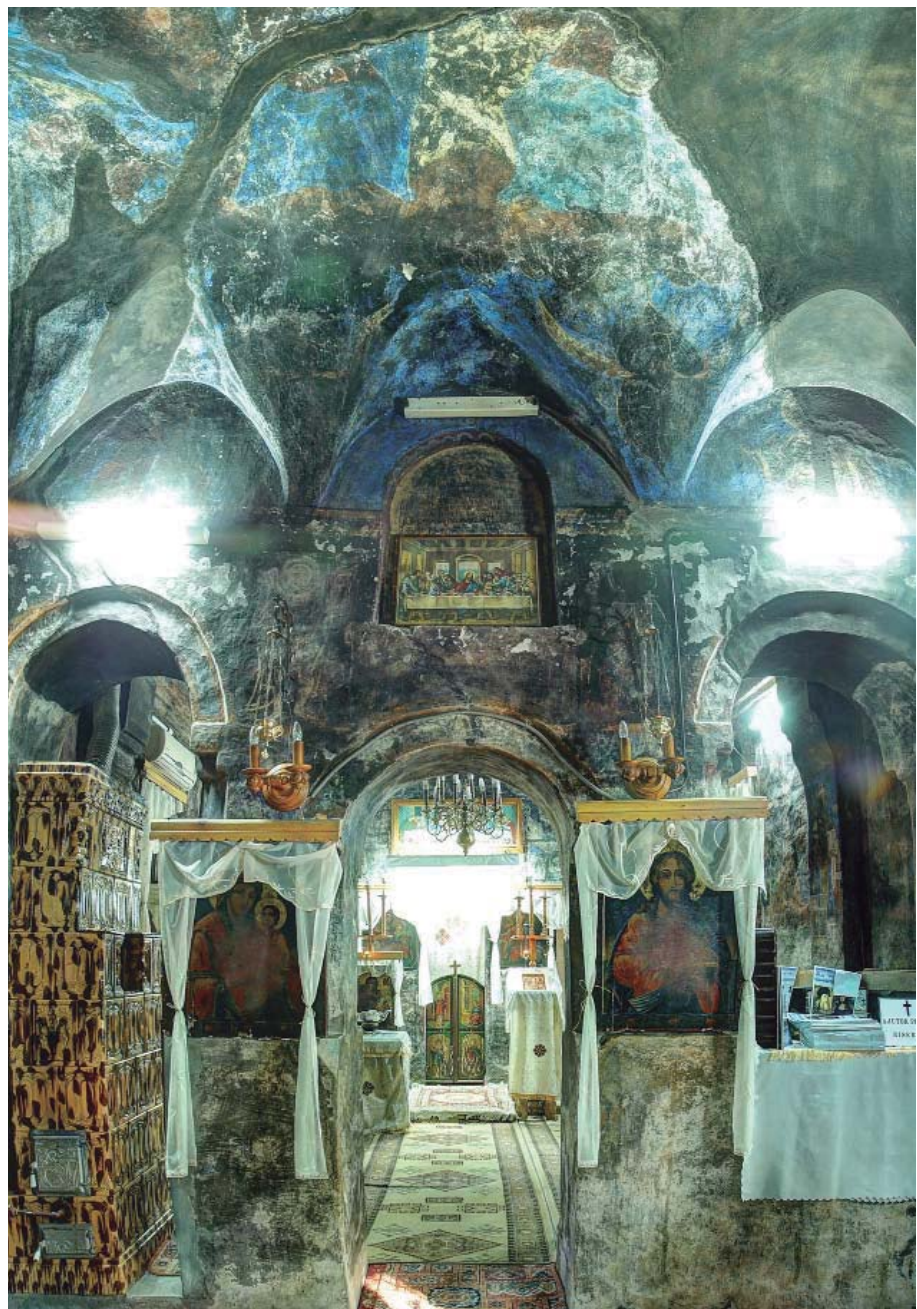
Planta de l'església. Font: Arxiu biblioteca escola d'arquitectura "Ion Mincu"

L'accés es realitza a través del campanar, situat sobre un porxo adossat a la façana sud. Aquest canvi de posició es justifica només en casos excepcionals en què hi ha impossibilitat d'accedir des de l'oest, ja sigui per limitacions de l'entorn o bé perquè es tracta d'un porxo afegit posteriorment. En el cas d'Olari, se'n desconeixen els motius, ja que el campanar sembla formar part del volum original, alhora que el nàrtex poligonal (com el de les esglésies moldaves de Balinesti o Mirauti) no sembla tenir cap obertura d'accés en l'eix longitudinal.

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Els materials de construcció que componen els murs són la pedra de riu i els maons ceràmics, amb una maçoneria rústica i arcaica similar a la de la reial església de la mateixa ciutat, edificada tres segles abans (fitxa B01).

El sostre de la nau és una cúpula i el del nàrtex una curiosa volta formada per trompes, totalment estranya i original, mai vista a Valàquia abans del s. XVII. La coberta és de fusta, amb vessants de molt pendent, a la manera típica de Moldàvia. Un altre tret d'inspiració moldava és la pintura als murs exteriors, obra d'un pintor local, que daten de 1869. Totes aquestes influències moldaves poden explicar-se per l'origen moldau de la majoria dels mestres ollers i terrissaires, arribats a Valàquia al s. XVII.

Panoràmica del nàrtex, amb les tres obertures en forma d'arc que el separen de la nau. La geometria de les voltes i òculs no es pot reconèixer. Fotografia: LGM

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Panoràmica de la nau, des del presbiteri fins a la cúpula. Aquesta església no disposa de cimbori. Fotografia LGM

B21

ESGLÉSIA DEL MONESTIR GOVORA

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

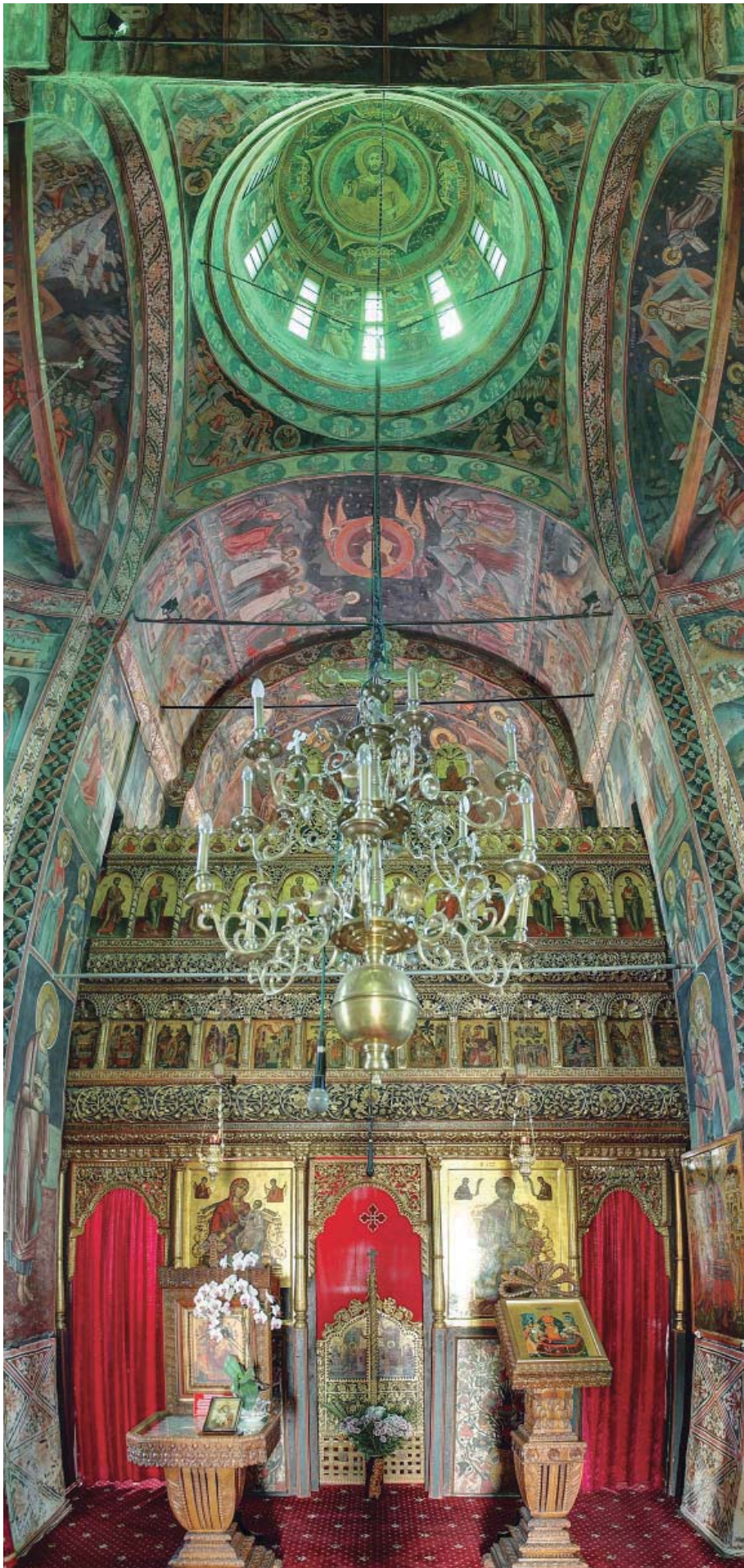

Vista sud-oest de l'església del monestir Govora. Fotografia: LGM

El monestir Govora es troba en una vall entre muntanyes a la regió de Valcea, en el poble de Mihaesti, a 18 Km de la ciutat de Ramnicu Valcea i a 6 Km del balneari de Govora. No es coneix la data concreta de fundació del monestir, però l'opinió dels experts la situa a la meitat del s. XV.

Es desconeix també la data exacta de construcció de l'església, la qual va ser rehabilitada i transformada durant el regnat de Matei Basarab, el 1640-1645, i va ser objecte d'una posterior reconstrucció a finals del segle XVII.

És una construcció monumental que, en principi, segueix l'esquema habitual: planta trevolada i nau coberta amb la típica solució de 4 arcs torals. Malgrat tot, aquest cas presenta una innovació tecnològica important: per aconseguir més amplada entre pilars en els absis, els arcs descansen sobre mènsules, la qual cosa obliga a incorporar tirants de fusta, a la base dels arcs, per tal d'alleugerir les empentes cap a les mènsules.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Panoràmica de la nau, des del presbiteri fins al cimbori. Fotografia LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Presenta un sol cimbori de grans dimensions que corona la seva silueta. El nàrtex, més petit que la nau, se'n separa per mitjà d'un sòlid mur amb una sola obertura central. El porxo, tot ell pintat per dins, és obert i es cobreix amb una volta de canó, amb cúpula central, que queda suportada per vuit columnes de pedra.

L'exterior és arrebossat i pintat de blanc, ornamentat amb la composició típica de dos ordres separats per una imposta; té ràfec de dents de serra i finestres esveltes emmarcades amb pedra. Tota la pintura interior de l'església data de 1711-1712, i va ser realitzada per pintors de l'escola de Hurezi (estil Brancoveanu).

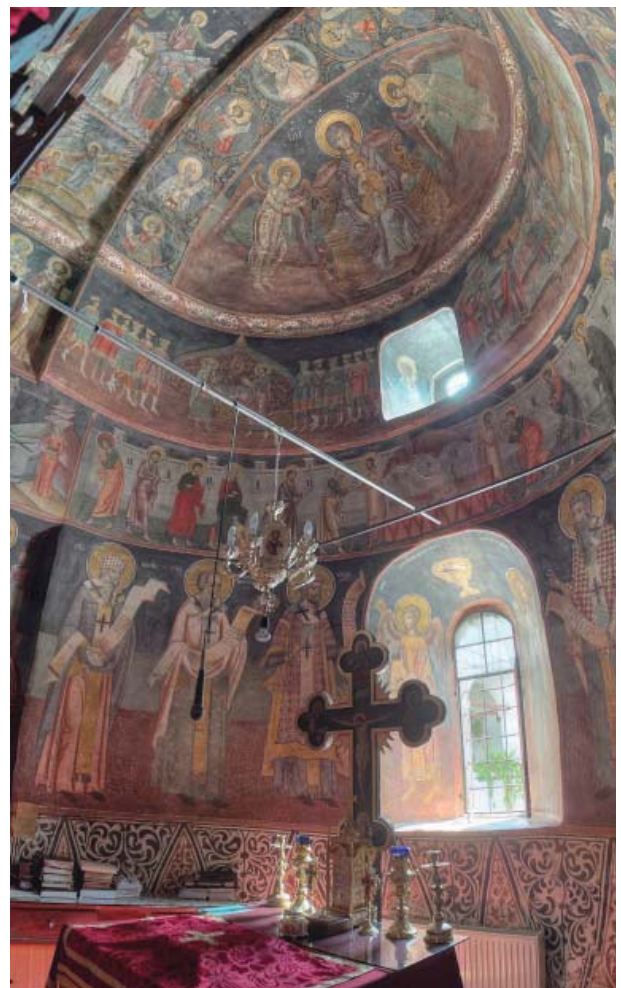

Panoràmica del porxo, cobert amb una cúpula central. Fotografia: LGM

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

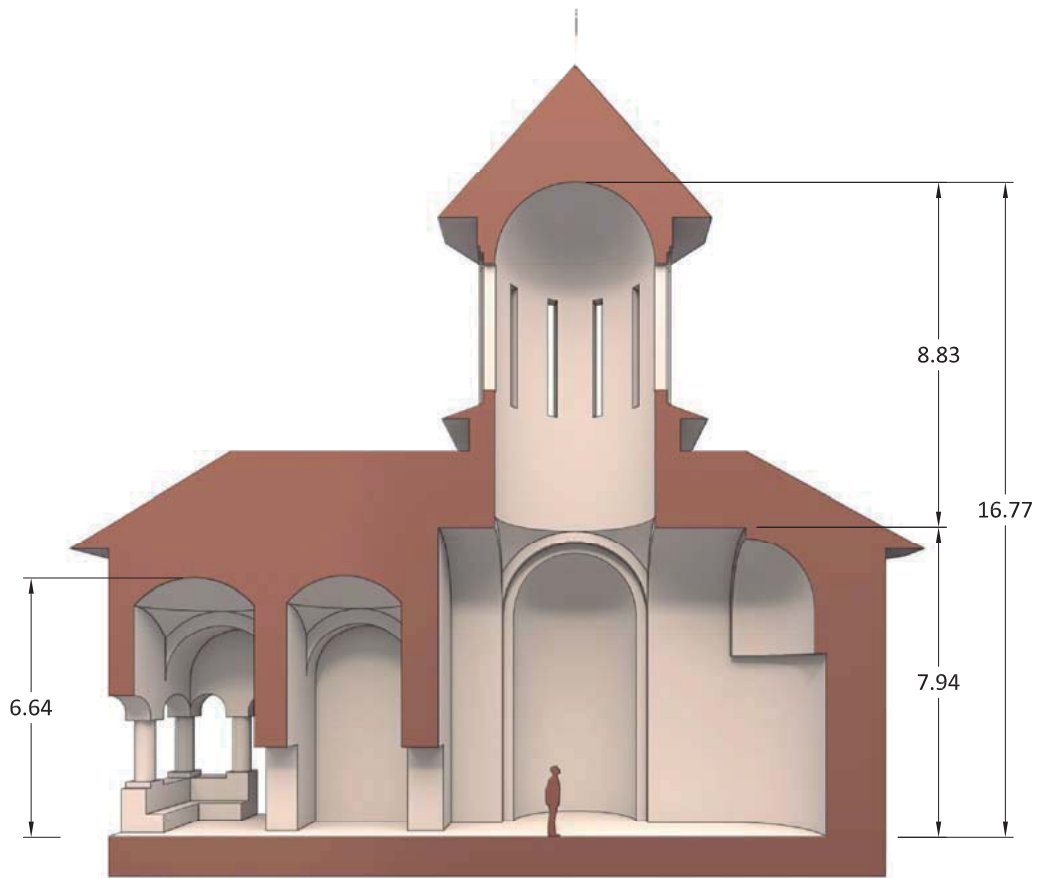

Panoràmica del nàrtex i la nau, al fons, separats per un mur amb una sola obertura en forma d'arc de tipus co-nopial. Fotografia: LGM

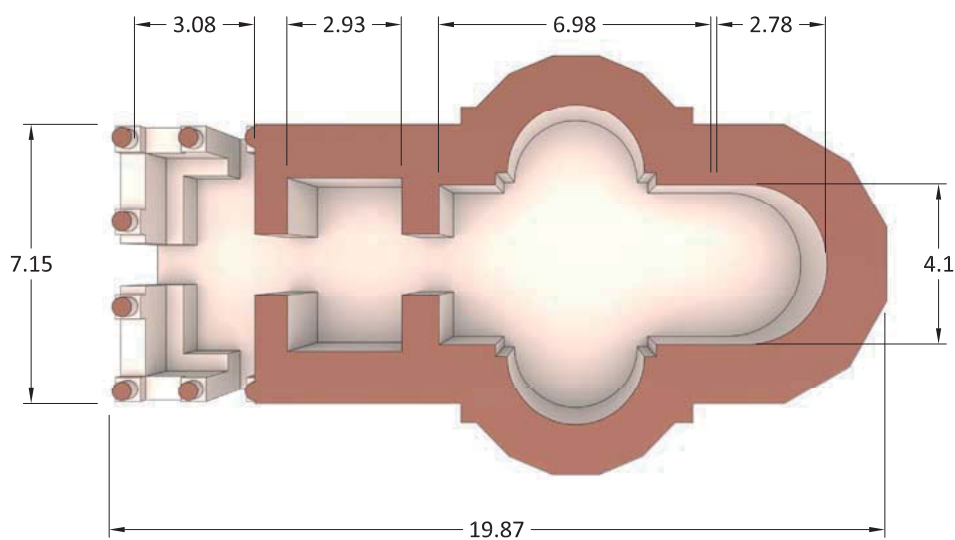

Panoràmica de l'altar. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

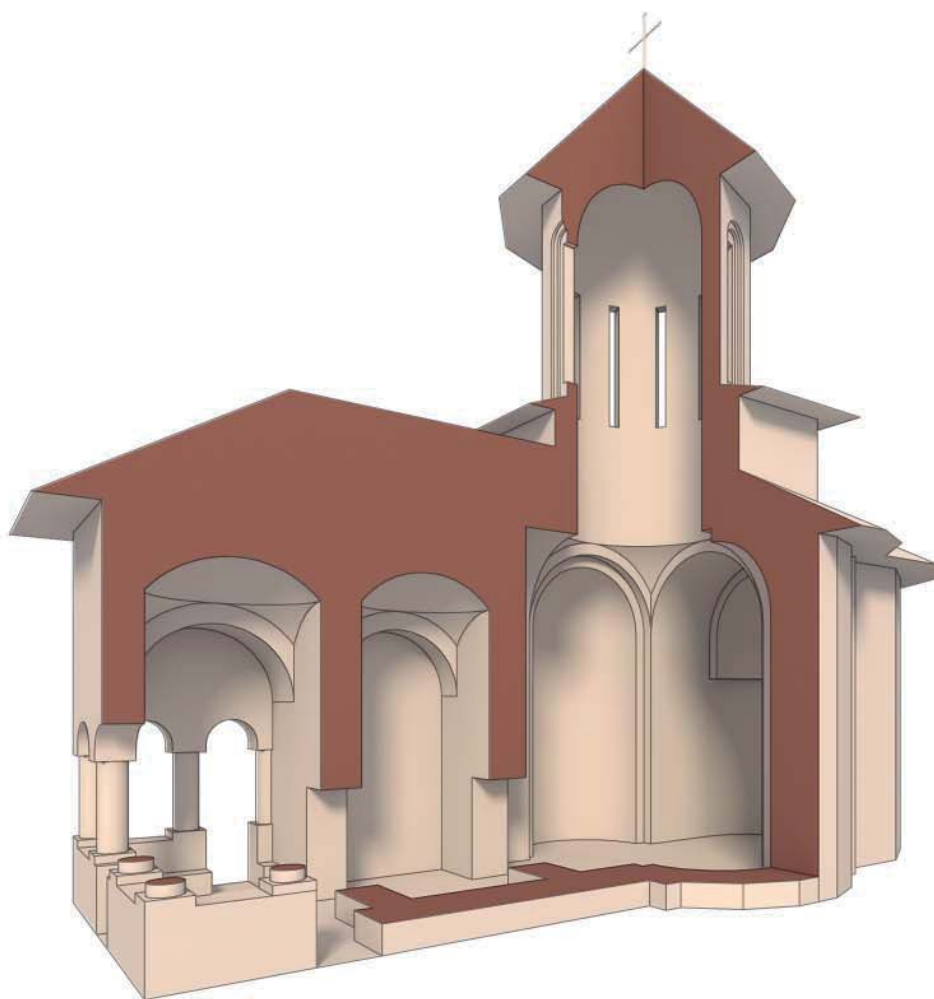

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

ESGLÉSIA DEL MONESTIR GOVORA

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista nord-oest de l'església del monestir Aninoasa. Fotografia: LGM

El monestir Aninoasa està situat al cim d'un turó de la localitat del mateix nom, 18 km al sud de la ciutat de Campulung. Data de 1677 i va ser fundat pel noble local, Tudoran Vladescu. Inicialment l'església no tenia porxo. Entre 1722 i 1730 es van afegir: el porxo de l'església, la muralla del recinte i altres edificis annexos del monestir, en l'estil característic del s. XVIII o estil nou romanès.

La tipologia de la nau és similar a la dels exemples anteriors del s. XVI, és a dir: nau trevolada, amb quatre punts de suport per al cimbori i nàrtex de planta quadrada, cobert per un llanternó i separat de la nau per un mur amb una petita obertura al mig.

La decoració de la façana segueix la tradició dels segles anteriors, amb la imposta que divideix el parament en un ordre doble, arcades cegues a la part superior i rectangles a la inferior. La motllura d'impоста assenyala l'entrada formant un marc quadrat sobre la porta, alhora que, entre el porxo i el nàrtex, la motllura d'impоста i el sòcol canvien de nivell, tot marcant les diferents etapes de construcció.

Exteriorment presenta un acabat d'arrebossat blanc amb escassa ornamentació. A l'interior destaquen les pintures de Parvu Mutu (1657-1735), cosa que representa la primera obra pictòrica, en una església, del pintor més destacat de l'estil Brancoveanu.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista sud-est de l'església, amb absència d'absis laterals. Fotografia: LGM

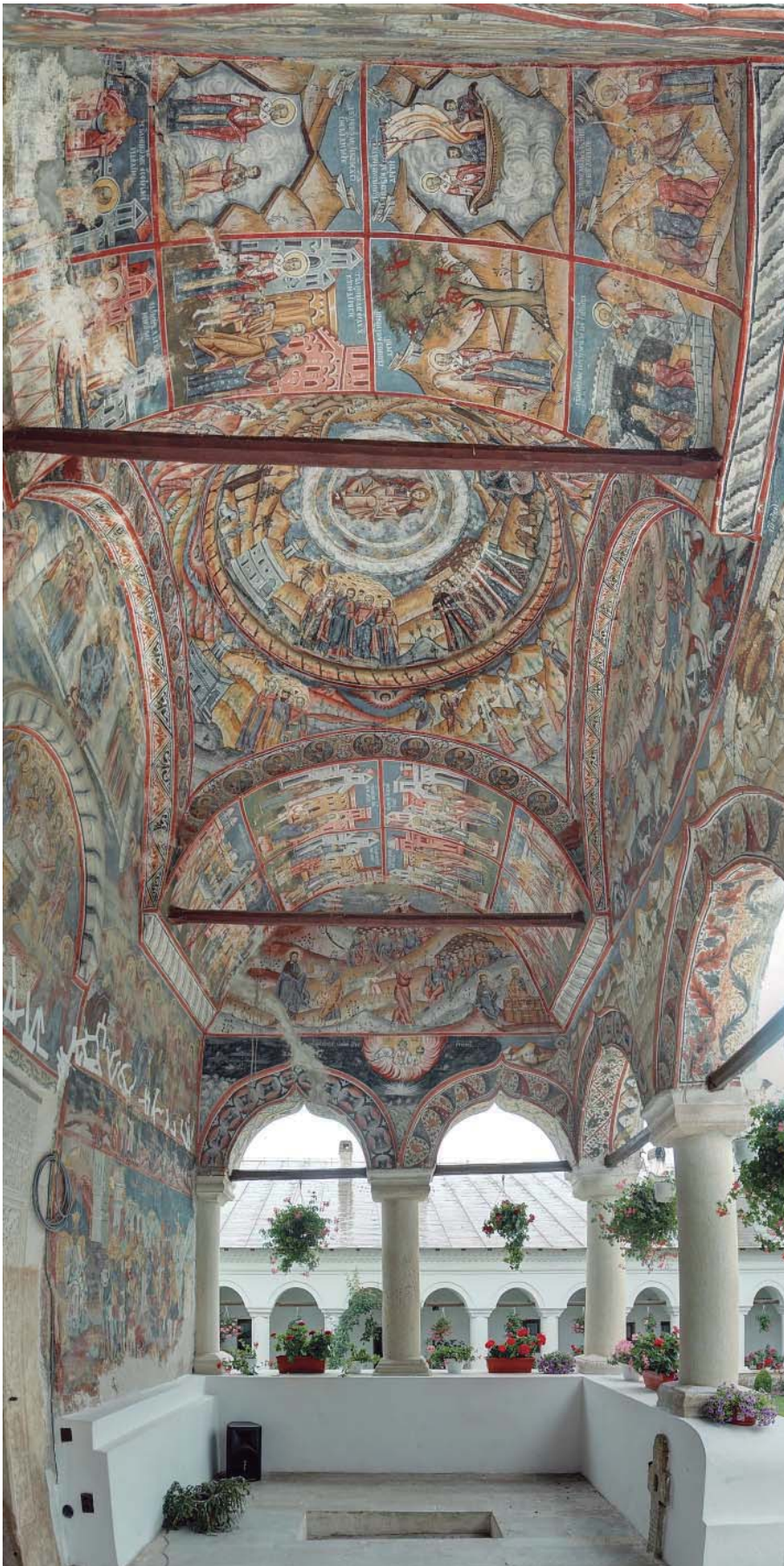
Imatge aèria del recinte del monestir i el seu entorn.

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Panoramică de la nau, des del presbiteri fins al cimbori. Fotografia LGM

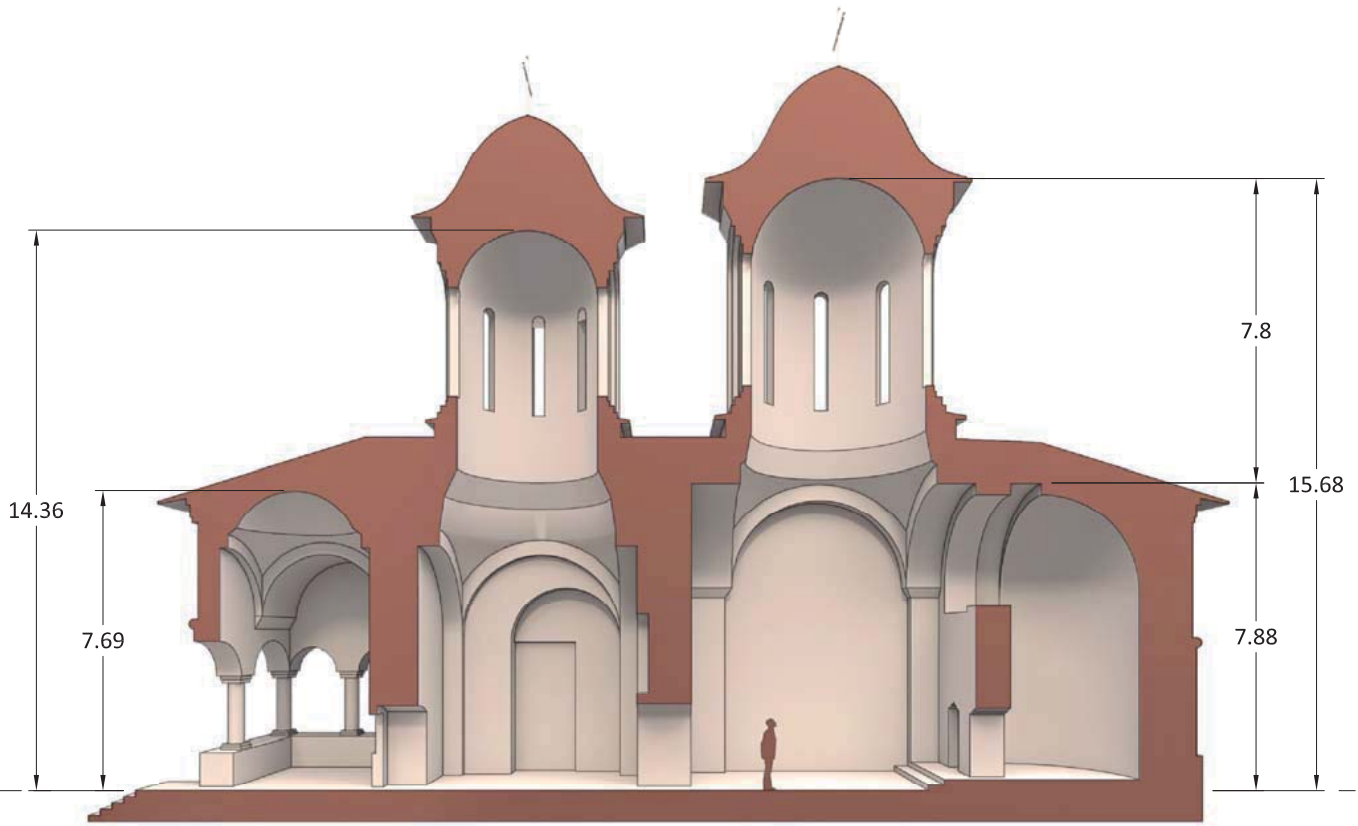
4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

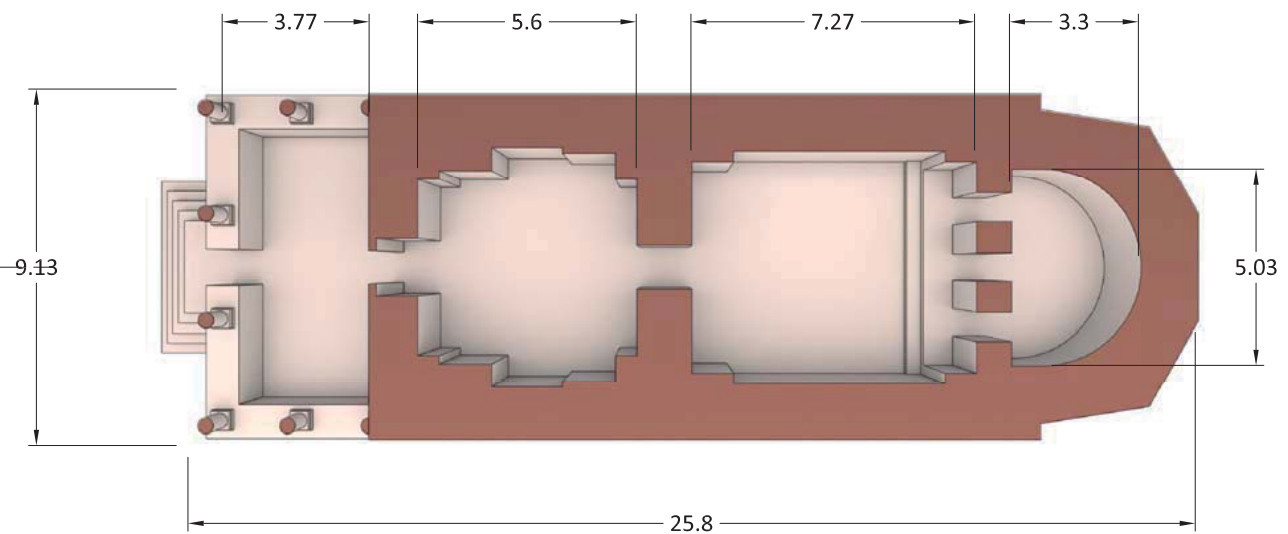
Panoràmica del porxo, cobert amb volta cilíndrica i cúpula central. Fotografia LGM

ESGLÉSIA DEL MONESTIR ANINOASA

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

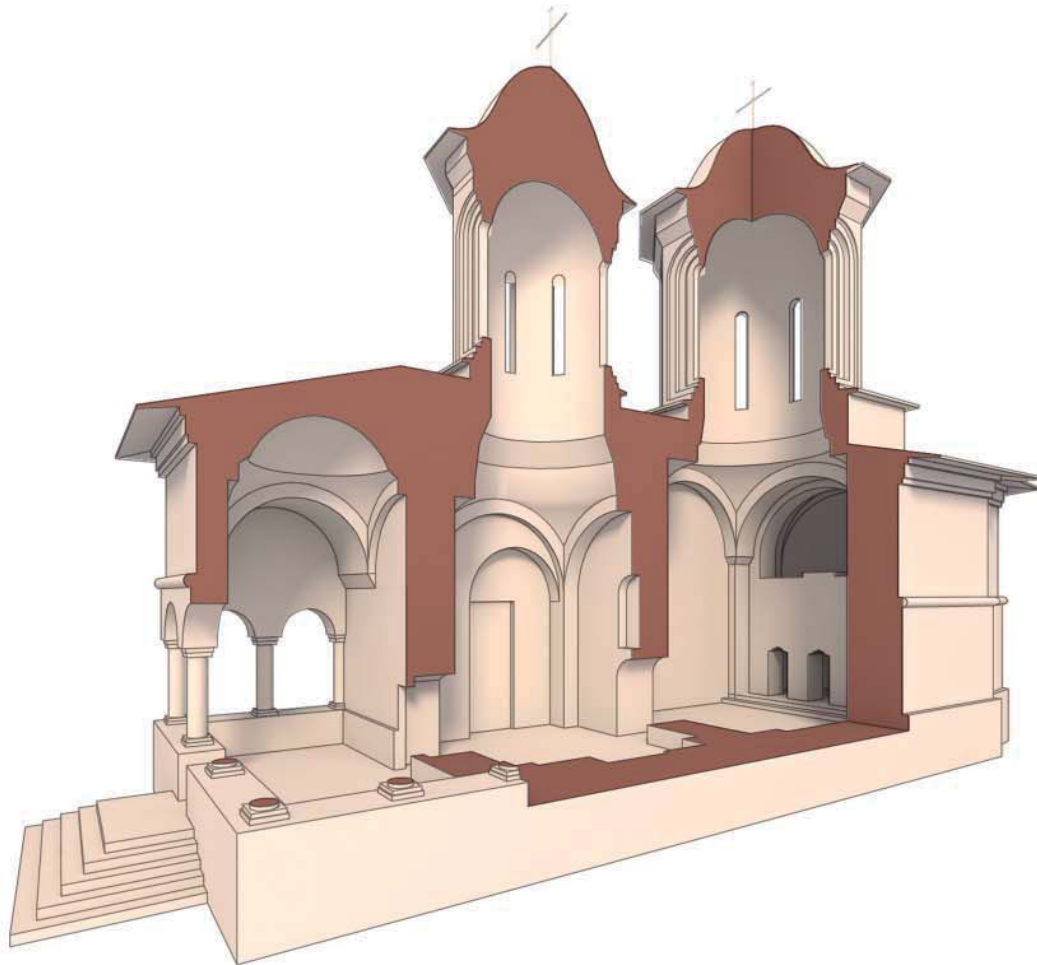

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

ESGLÉSIA DEL MONESTIR ANINOASA

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista nord-oest de l'església del monestir d'Hurezi. Fotografia: LGM

Situat a la regió de Valcea, en un entorn idíl·lic, geogràficament parlant, el monestir d'Hurezi (o Horezu) és el conjunt arquitectònic més destacat i el monestir més gran de l'època del príncep Constantin Brancoveanu (1688-1714). Representa una síntesi de l'art i l'arquitectura que avui es coneix com a estil Brancoveanu. El monestir té dos recintes concèntrics: un primer, limitat per una muralla d'obra de poca alçada, i un segon, a l'interior, tancat per una nova muralla, alta i fortificada, amb edificis adossats en tres dels seus laterals.

L'església fou construïda entre 1690 i 1693 i és de tipologia similar a l'església episcopal de Curtea d'Arges. Però a Hurezi només hi ha un cimbori i un llanternó, com a les esglésies d'Arnota (fitxa B13), Dintr-un Lemn (fitxa B15), Stelea (fitxa B19) o Aninoasa (fitxa B22). Aquesta composició, amb cimbori i

l'lanternó, era característica de Moldàvia i, a partir del s. XVII, passaria també a ser molt utilitzada a Valàquia.

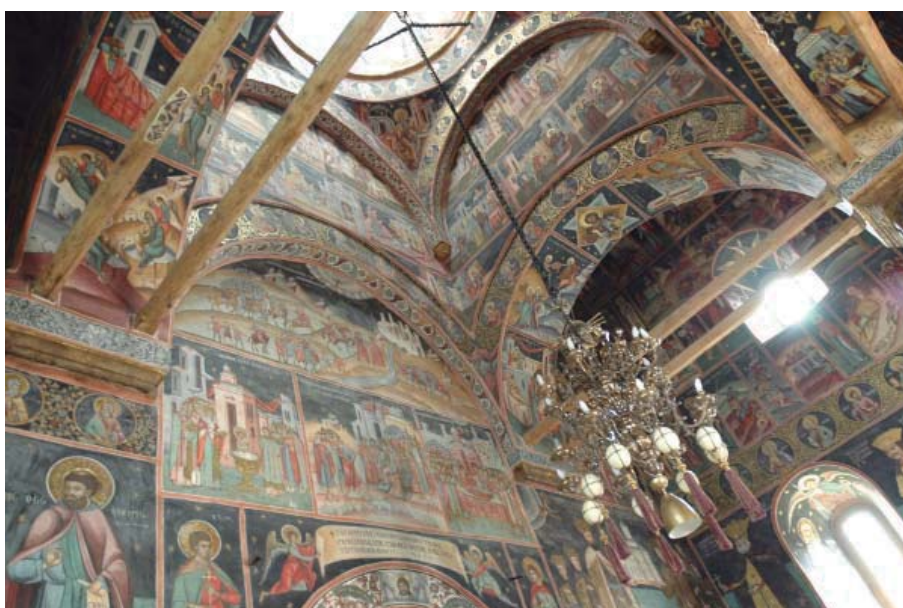
Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista frontal de la façana. Fotografia: LGM

La tipologia de la nau és doncs similar a la dels exemples anteriors del s. XVI, amb planta trevolada i quatre punts de suport per al cimbori (segons l'arquetip serbi), i nàrtex quadrat, cobert amb un llanternó i separat de la nau per un mur amb una petita obertura al mig. El porxo és obert, amb deu columnes de pedra, amb ornamentació característica del renaixement tardà, i es complementa amb un segon porxo, més petit i quadrat i possiblement d'època posterior, que s'afegeix a l'eix d'entrada.

Vista del nàrtex, amb visual cap al sud-est i la base del llanternó. Fotografia: LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

La decoració de la façana segueix la tradició dels segles anteriors, amb dos ordres separats per una motllura d'impòsta, arcades cegues amb cercles decoratius, a la banda superior, i rectangles a la inferior. El volum és arrebossat, mentre que capitells i marcs de pedra contenen ornamentació elaborada. La porta d'entrada té un marc de marbre decorat amb l'escut de Valàquia i el de la família Cantacuzino.

Es coneixen els noms dels mestres d'obra que van coordinar la construcció del monestir; són: Istrate, el fuster, Vucașin Caragea, el picapedrer, i Manea el cap dels obrers. La pintura interior es va finalitzar el 1694 i és obra d'un equip de mestres grecs i valacs: Constantin Ioan, Andrei, Stan, Neagoe i Ichim. Aquests mestres pintors van retratar, en el nàrtex, les famílies dels prínceps fundadors, Brancoveanu i Cantacuzino.

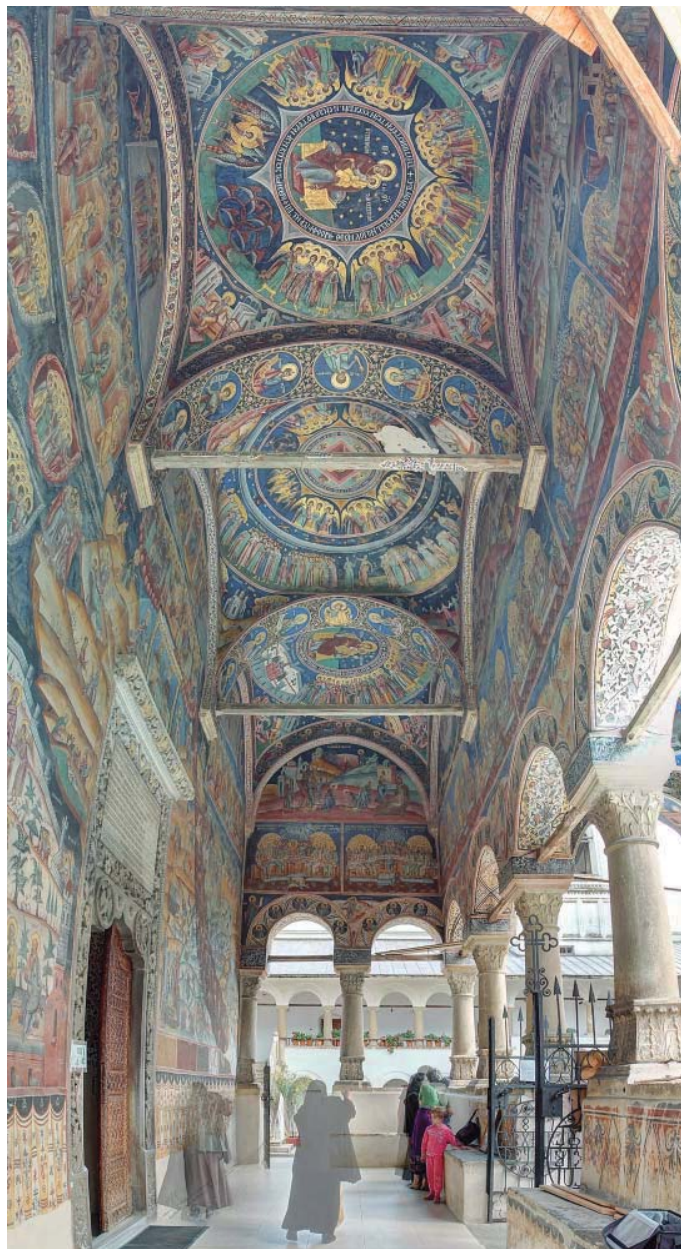
Vista sud-est de l'església. Fotografia: LGM

Vista obliqua de la nau i el cimbori. Fotografia: LGM

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

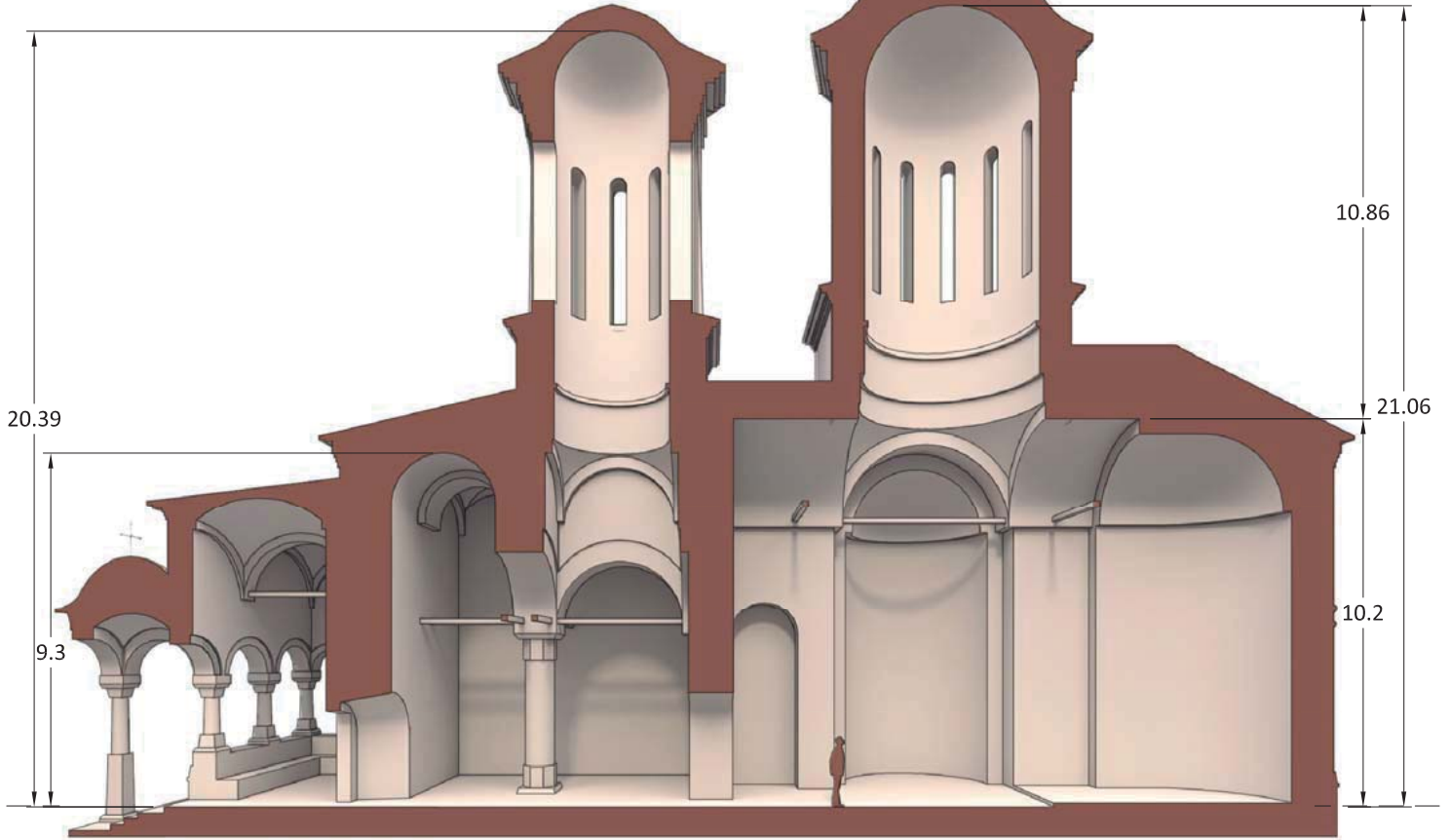
4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

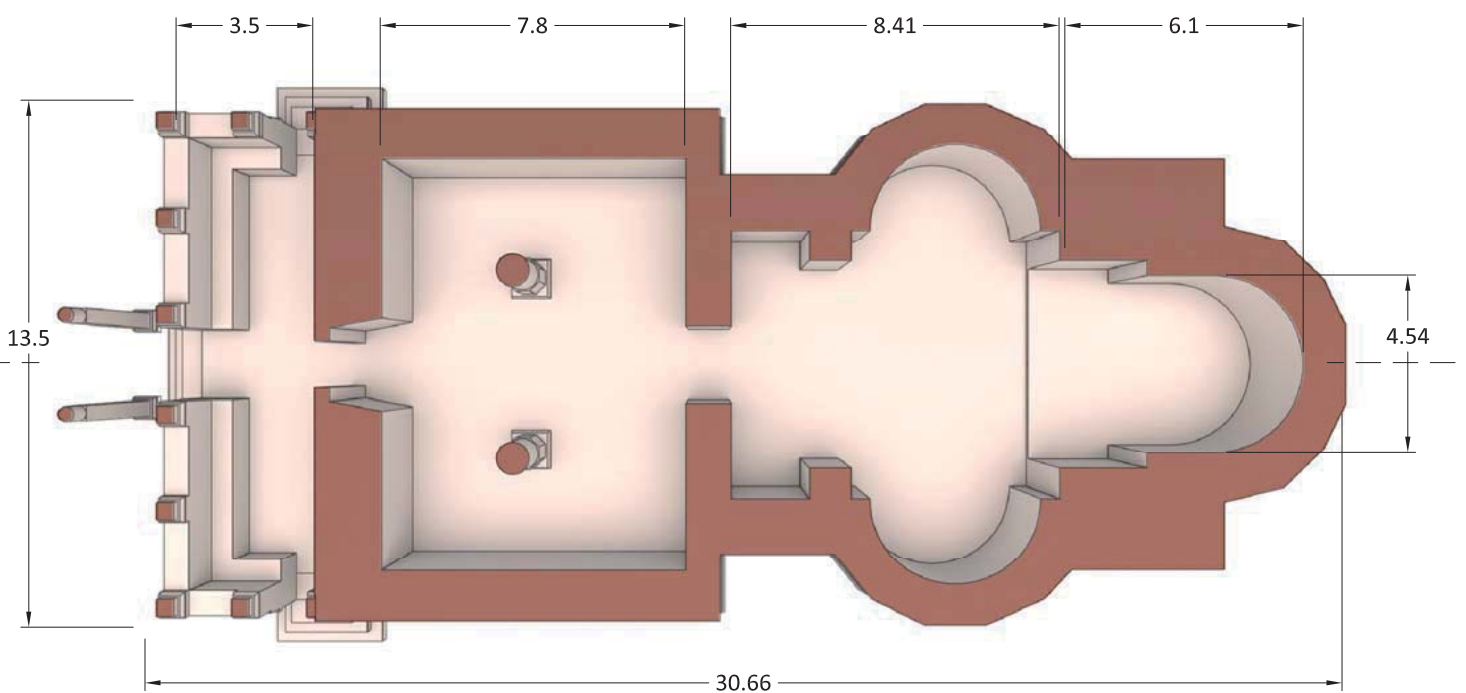
Panoràmica del porxo, cobert per una successió de cúpules. Fotografia: LGM

ESGLÉSIA DEL MONESTIR D'HUREZI

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

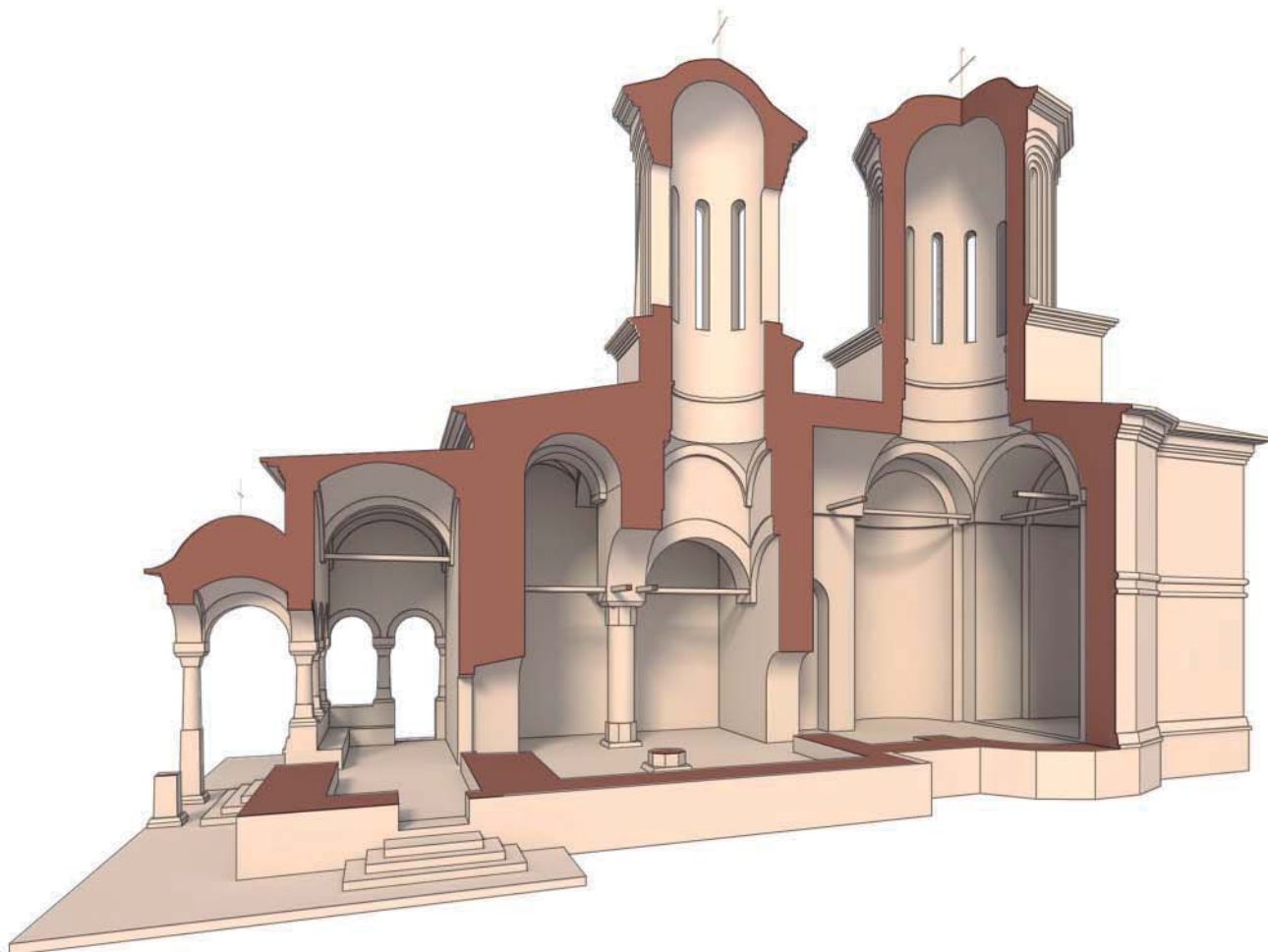

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

ESGLÉSIA DEL MONESTIR D'HUREZI

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

4. ANÀLISI DE CASOS D'ESTUDI

Vista sud-oest de l'església de Maldaresti. Fotografia: LGM

El poble de Maldaresti està situat a la comarca de Valcea, i la seva església fou construïda el 1774-1790. La van fundar els nobles locals Gheorghe Maldarescu, la seva dona Eva i el seu fill Constantin.

L'església és de planta rectangular sense absis laterals (mononavata), amb absis de forma poligonal a l'exterior i semicircular a l'interior. La nau és de forma quadrada, coronada amb un cimbori. Però en lloc dels absis laterals, per contrarestar les càrregues horitzontals, aquí s'utilitza el gruix dels murs laterals.

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

El nàrtex és de forma rectangular i més petit que la nau. Està cobert amb una volta de canó que no permet veure el llanternó des de l'interior, amb la qual cosa aquest no actua com a tal, sinó com a campanar. Les dues torres s'alcen sobre bases quadrades i tenen forma poligonal, octogonal en el cas del cimbori del Pantocràtor i hexagonal en la torre del campanar sobre el nàrtex.

El porxo, que forma part del cos de l'església des de l'origen, és més petit que el nàrtex i està format per deu columnes de pedra, amb arcs d'obra, arrebossats i pintats amb policromia. Està cobert amb una cúpula al mig i dues voltes semiesfèriques als laterals. La decoració de la façana segueix la tradició amb la imposta separant dos ordres. En aquest cas, la imposta està formada per maons de diferents colors disposats en dent de serra. Una altra particularitat d'aquest cas és que, per sota de la imposta, l'acabat és llis i pintat de blanc, mentre que la part superior està decorada amb arcades cegues, amb l'interior emplenat amb pintura iconogràfica.

Vista sud-est, on s'aprecia l'absència d'absis laterals. Fotografia: LGM

4. ANÀLISI DE CASOS D'ESTUDI

Vista frontal de la façana sud. Fotografia: LGM

Panoràmica del porxo, cobert amb arcs i cúpules. Fotografia: LGM

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

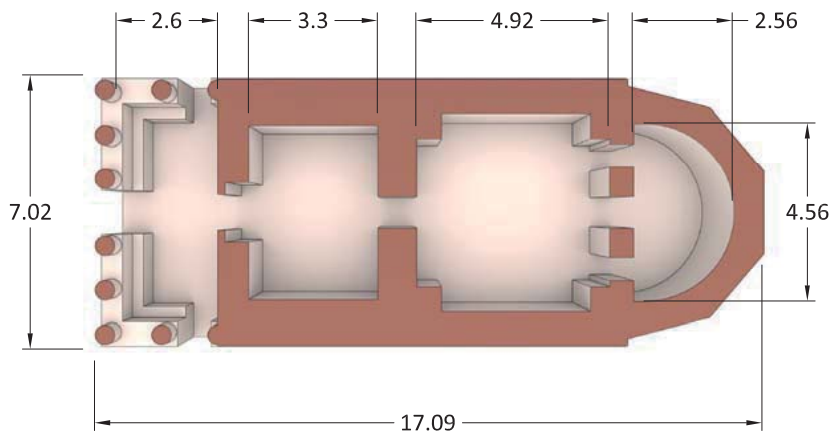
Panoràmica de la nau, amb visual cap a nord-oest. Fotografia: LGM

ESGLÉSIA DE MALDAREȘTI

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

ESGLÉSIA DE MILDARESTI

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

B25

ESGLÉSIA TOTS SANTS DE RAMNICU VALCEA

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista sud-oest de l'església de Tots Sants de Ramnicu Valcea. Fotografia: LGM

L'església Toti Sfantii ("Tots Sants") de la ciutat de Ramnicu Valcea, fou construïda el 1762-1764, per iniciativa del bisbe Grigorie Socoteanu. Es tracta d'una construcció representativa de la segona meitat del s. XVIII, que combina l'estil Brancoveanu amb influències més antigues, les de l'església episcopal de Curtea d'Arges (fitxa B05) i les del monestir Dealu (fitxa B04), d'estil antic romanès.

La geometria i l'ornamentació de l'església combinen l'estil arquitectònic de principis del s. XVI amb elements més nous, com l'arquitectura de Brancoveanu, i influències de l'arquitectura occidental. L'església és de planta trevo-

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

lada, amb cimbori i dos llanternons. La nau és estreta i allargada, amb grans absis laterals. El nàrtex és més ample, i es troba separat de la nau per una arcada amb dues columnes de pedra. Està cobert per dos llanternons i dues petites cúpules separades per arcs. Aquests llanternons són petits i esvelts i reproduïxen les finestres i l'ornamentació helicoidal de l'església episcopal de Curtea d'Arges.

Des de l'origen, el porxo forma part del cos de l'església. És més petit que el nàrtex, que està format per vuit columnes de pedra, amb arcs d'obra arrebossats i pintats amb policromia. La decoració de la façana segueix la tradició dels dos ordres, separats per una imposta que recorre sense variacions tot el perímetre.

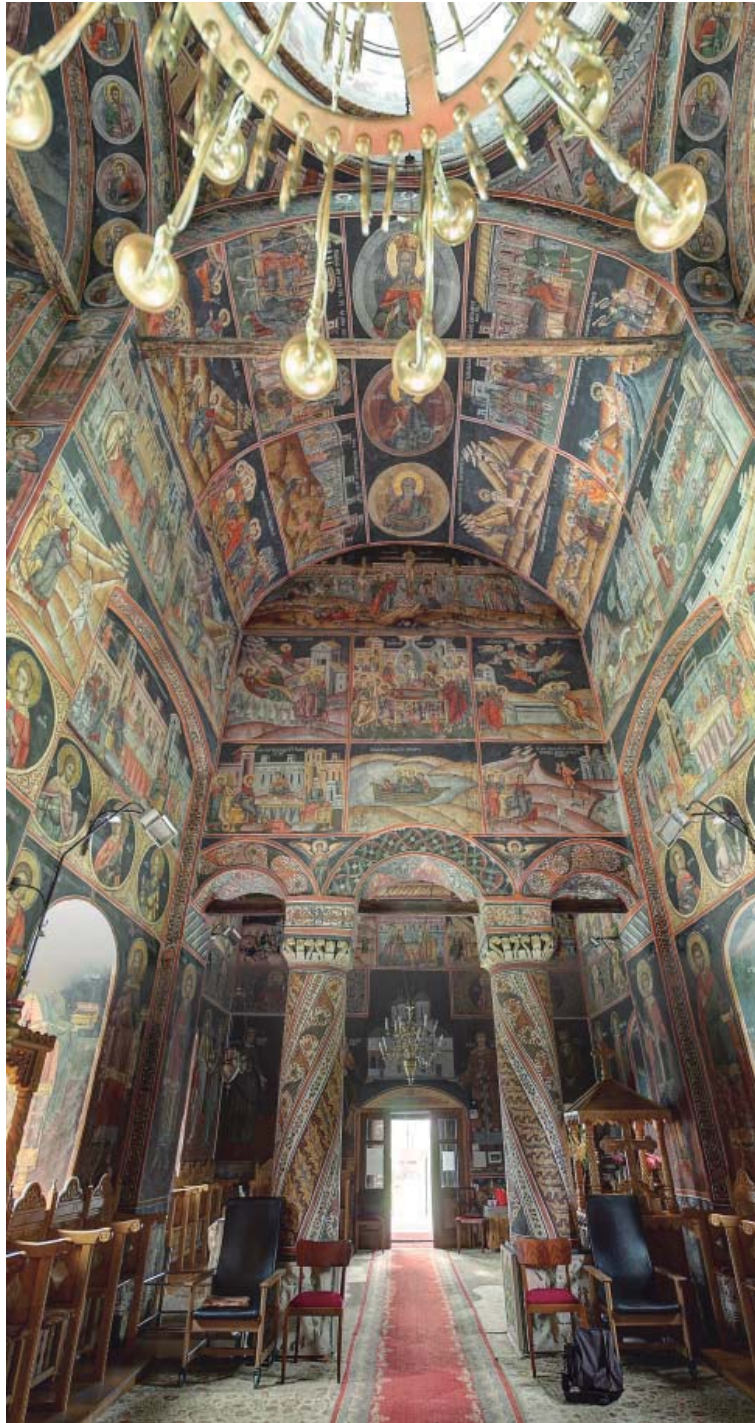

Vista frontal de la façana sud. Fotografia: LGM

La part superior està decorada amb una arcada cega, que es retroba també en les bases dels tres cimboris, mentre que la inferior es compon amb cassetons. Les façanes són blanques, amb l'excepció dels elements de pedra del porxo i de la gran pintura del medalló que decora el frontó de la façana principal, que recorda, per la seva mida i posició, les rosasses de les esglésies gòtiques.

Parametri geomètrics i arquitecturals de les Esglésies Ortodoxes Romanesques de Romania

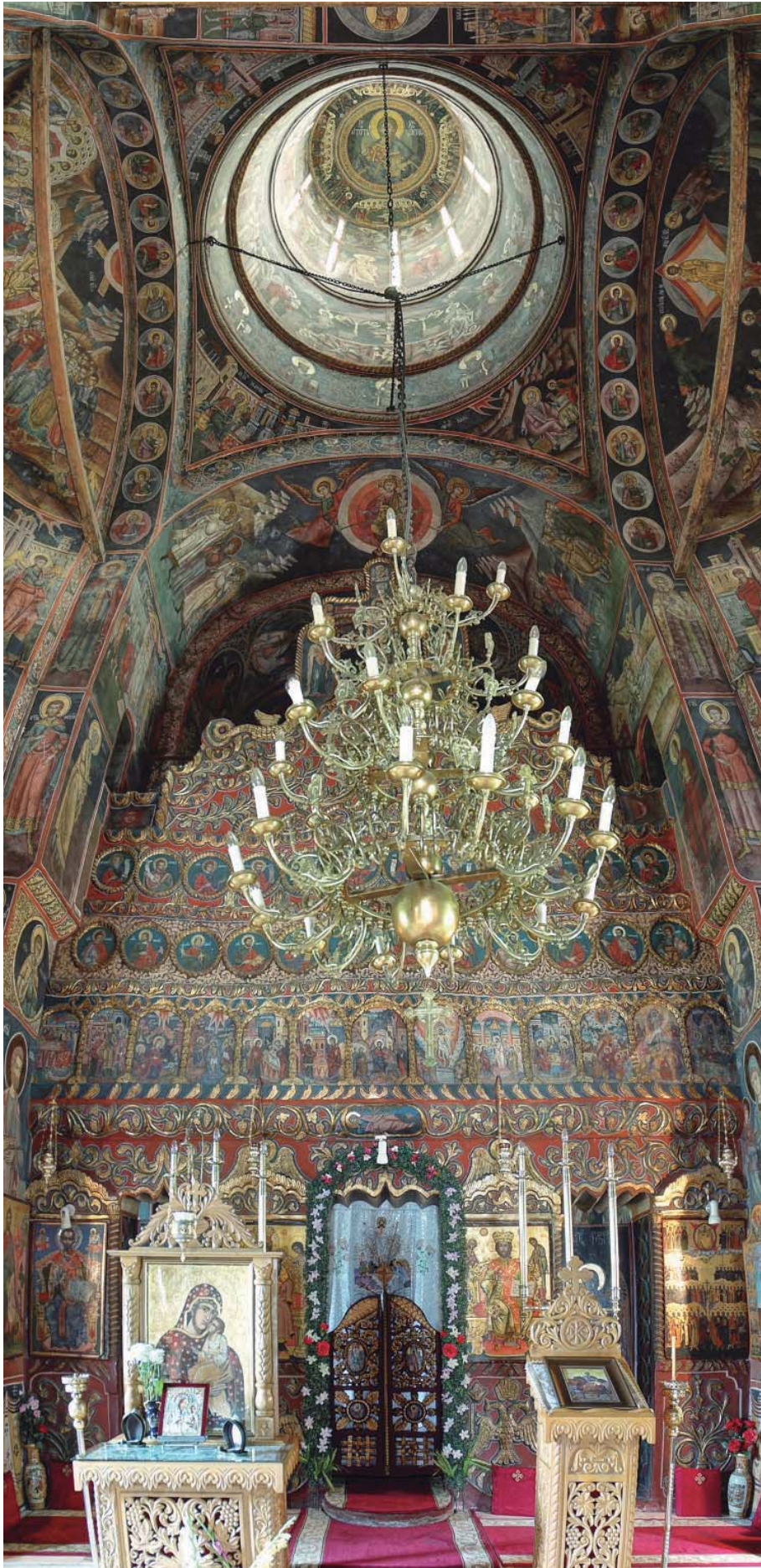
4. ANÀLISI DE CAS

Visió panoràmica de la nau, amb el nàrtex al fons, separat per 3 obertures amb arc. Fotografia: LGM

Vista inferior del llanternó sud. Fotografia LGM

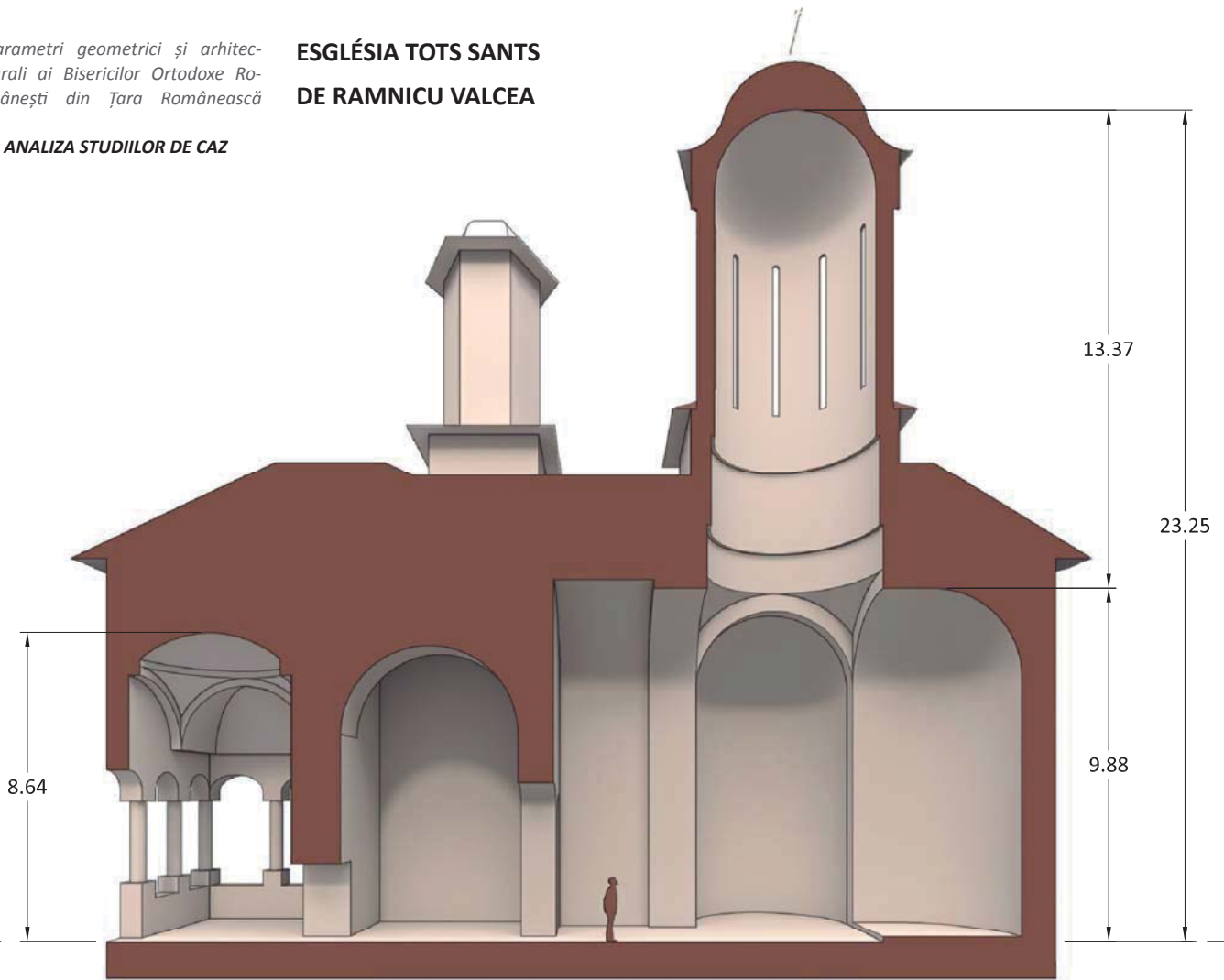
Panoràmica de la nau, des del presbiteri fins al cimbori. Fotografia LGM

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

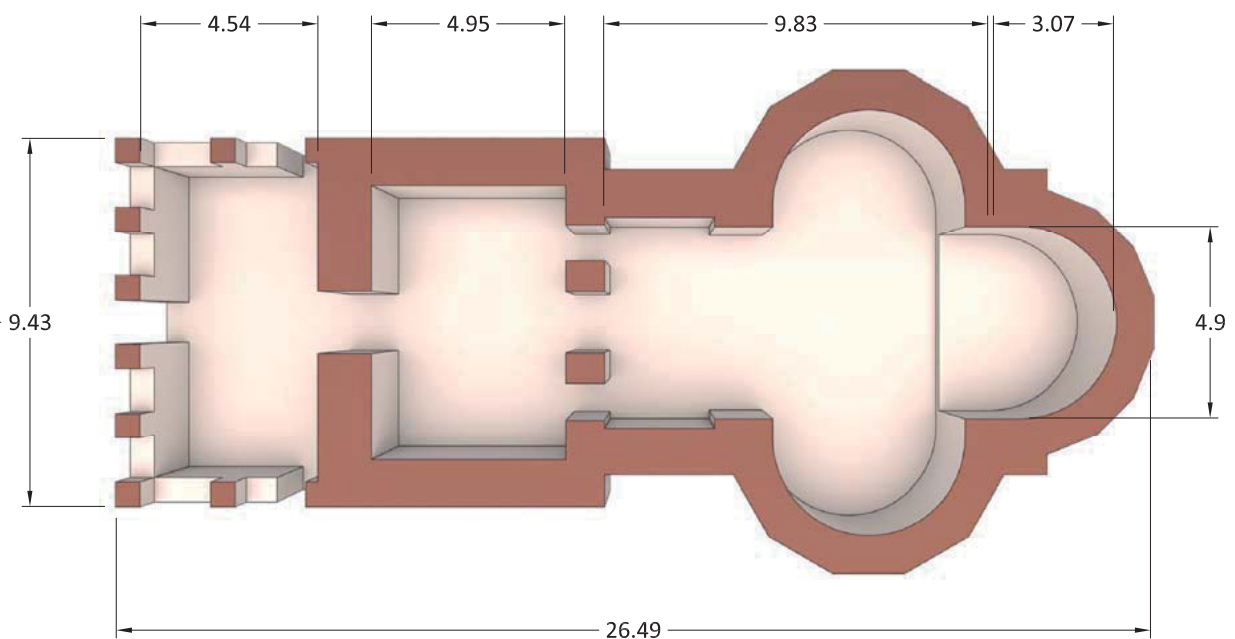
4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

ESGLÉSIA TOTS SANTS DE RAMNICU VALCEA

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

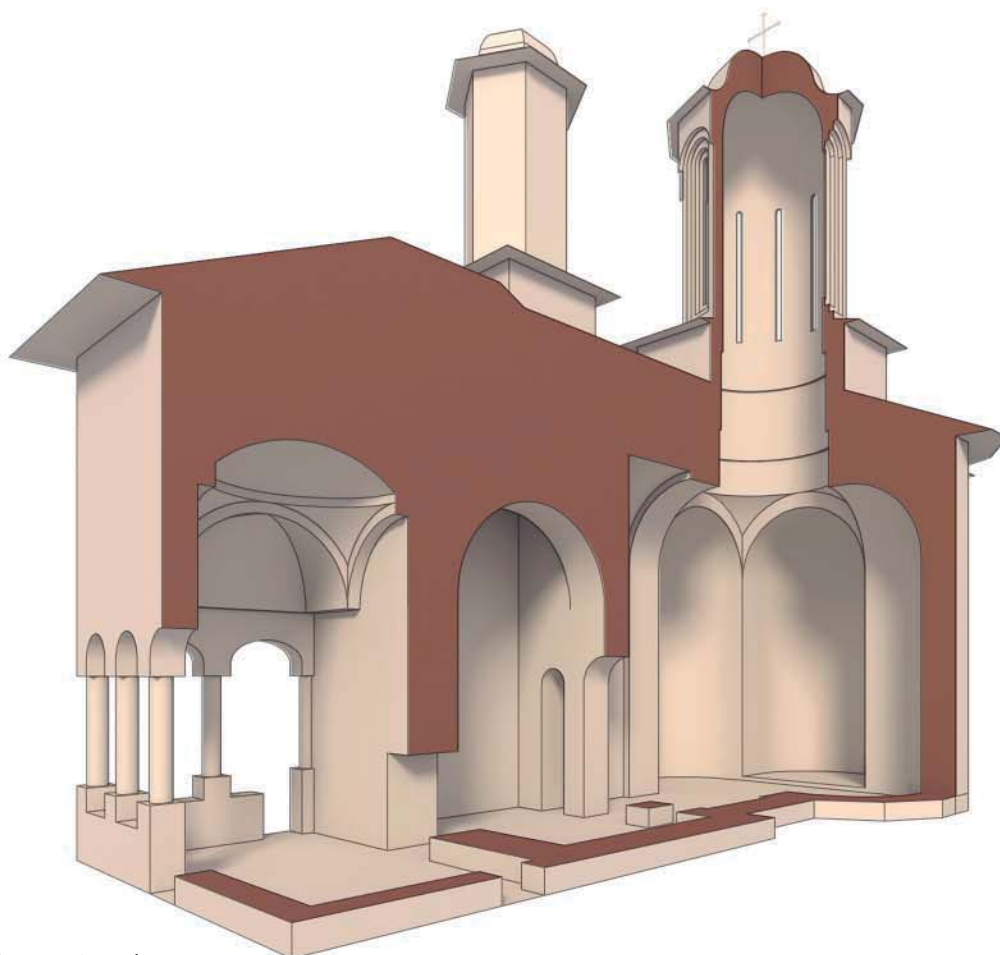

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

**ESGLÉSIA TOTS SANTS
DE RAMNICU VALCEA**

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Vista sud-oest de l'església del monestir de Surpatele. Fotografia: LGM

El monestir Surpatele està situat al poble del mateix nom, a la comarca de Valcea, a 3 Km de distància del monestir Dintr-un Lemn (fitxa B15). Va ser construït el s. XVI, però la seva església data de 1703-1706, dins del regnat de Constantin Brancoveanu.

Es tracta d'una construcció característica de l'estil Brancoveanu, dins l'estil nou romanès, amb planta en forma de trèvol i un sol cimbori de grans dimensions sobre la nau. El nàrtex és més petit que la nau i, com en els segles anteriors, està separat per un mur sòlid amb una ampla obertura al mig.

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Vista frontal de la façana nord. Fotografia: LGM

El porxo també forma part del cos de l'església des de l'origen i és de mida similar al nàrtex. Està suportat per vuit columnes de pedra, amb arcs de pedra de forma conopial, d'influència de l'estil de Brancoveanu. Per la seva riquesa ornamental. La porta de l'església i l'iconòstasi són també obres representatives de l'estil Brancoveanu.

Vista des del nàrtex cap a la nau. Fotografia LGM

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

La pintura interior data de 1706-1707 i és obra dels mestres Andrei Iosif, Hranite i Stefan. Va ser restaurada l'any 1815 per un mestre de l'escola d'Hurezi anomenat Gheorghe Gheronitie.

L'exterior és completament arrebossat blanc i la composició de la façana segueix la tradició dels dos nivells que, en aquest cas, queden separats per una triple motllura d'imposta. Aquí, però, el parament és llis. Cap mena d'ordre o de ritme addicional decora la façana. Tot l'ornament està restringit a les tres motlures d'imposta, la central de les quals pren forma de corda. Mentre les dues motlures superiors donen tota la volta, la inferior s'atura al límit del nàrtex. L'aspecte global de l'edifici és d'una geometria equilibrada i una ornamentació molt depurada i continguda.

Vista sud-est, amb l'absis en primer pla. Fotografia LGM

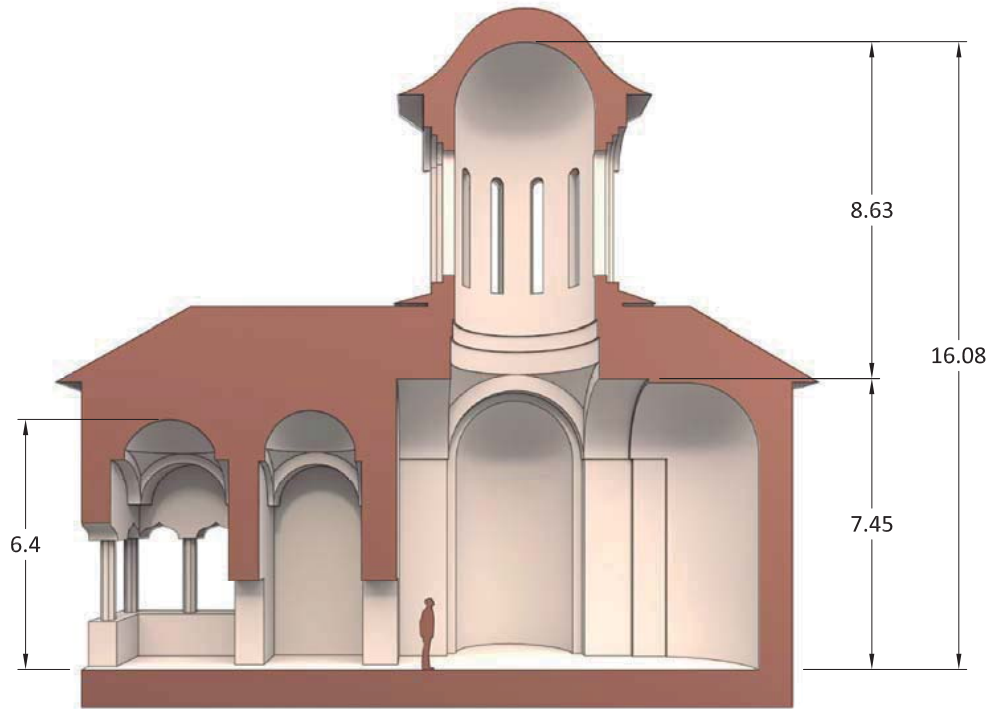
Panoràmica de la nau, amb visual cap a nord-oest. Fotografia LGM

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

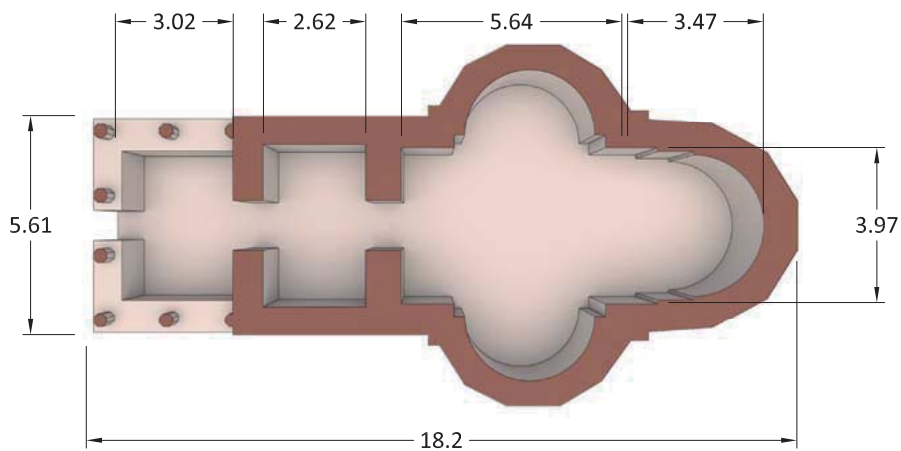
4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

ESGLÉSIA DEL MONESTIR SURPATELE

4. ANALIZA STUDIILOR DE CAZ

Secció longitudinal fugada 1:200 0 5 m

Planta fugada (secció cota +1,5 m) 1:200 0 5 m

ESGLÉSIA DEL MONESTIR SURPATELE

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

4. ANÀLISI DELS CASOS D'ESTUDI

Perspectiva seccionada

5

SIMBOLISME D'ESPAYS I FORMES *SIMBOLISM AI SPAȚII ȘI FORME*

*“ Per a l’home religiós, l’espai no és homogeni, presenta ruptures i fallides:
existeixen porcions d’espais qualitativament diferents d’altres.*

*“No t’apropis aquí!” -li diu el Senyor a Moisès-,
treu-te les sandàlies perquè el lloc on ets, davant meu, és Terra Santa!”.*

*Existeix doncs un espai sagrat, per “poderós”, significatiu,
i existeixen uns altres espais no consagrats...,
mancats d’estructura, de consistència, en una paraula: amorfs.*

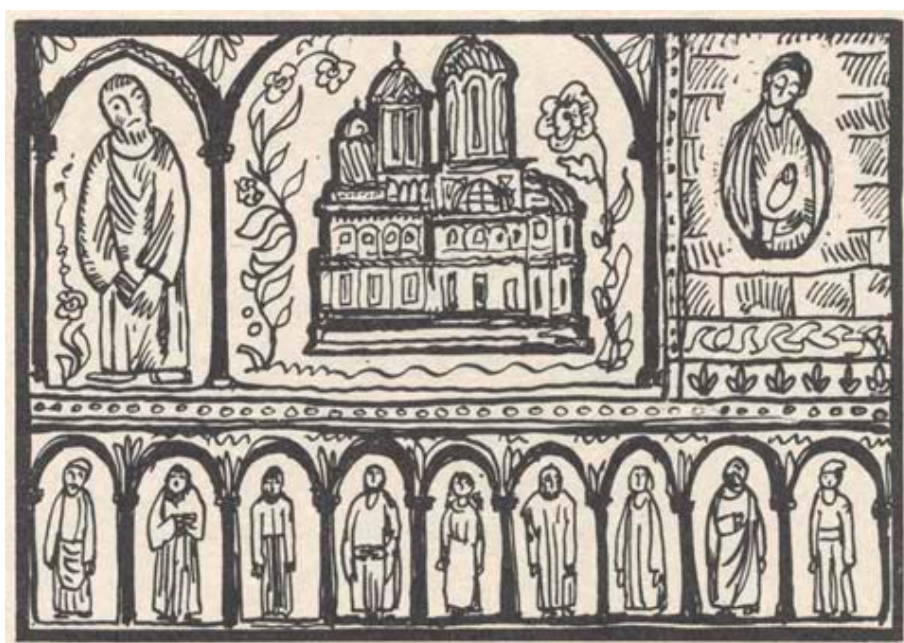
*Encara més: per a l’home religiós,
aquesta mancança d’homogeneïtat espacial es tradueix, per experiència,
en oposicions entre l’espai sagrat,
l’únic que pot ser real, aquell que existeix veritablement,
i tota la resta: una extensió informe que l’envolta”.*

Mircea Eliade

Filòsof i historiador de les religions.

Sacral și Profanul. Bucarest: Editura Humanitas, 1991. p. 21.
(Traduit del francès: Eliade, Mircea. *Le Sacré et le Profane.* Paris: Gallimard, 1965)

5. SIMBOLISME DE L'ESPACI I DE LES FORMES

La llegenda del mestre Manole. Il·lustració d'Emil Chendea.

5.1

INTRODUCCIÓ

Més enllà de les circumstàncies de cada moment històric i dels canvis introduïts per l'evolució dels estils, l'arquitectura de les esglésies estudiades és fruit també, i de manera determinant, de la conformació d'un vocabulari formal que s'origina en un seguit de convencions de caràcter simbòlic. Unes convencions que comparteixen un tronc comú amb la resta d'esglésies ortodoxes, però que a Valàquia sovint adquireixen trets específicament propis i, consegüentment, determinen un vocabulari arquitectònic característic. L'objectiu d'aquest capítol és fer una lectura, en clau de significat religiós o litúrgic i del seu consegüent tractament arquitectònic, dels diferents elements característics que es poden identificar en aquests temples de l'ortodòxia romanesa i que, d'alguna manera, en determinen les constants tipològiques.

5.2

LA PLANTA

Interpretació global

Lògicament, les esglésies responen a un concepte litúrgic i, des d'aquesta concepció, representen el símbol de la comunió entre Jesucrist i els creients. Són molts els que defensen que l'arquitectura de les esglésies ortodoxes té, ja des de la seva forma externa, una interpretació en clau simbòlica. Així, se sol dir que la planta rectangular respon a la imatge d'un vaixell¹ simbòlic amb què Jesucrist portaria els creients fins al Regne dels Cels. De la mateixa manera, i de forma encara més explícita, les plantes en creu s'interpreten com a símbol de la fe en el Crist crucificat.

En qualsevol cas, aquestes esglésies són clarament concebudes com un recorregut, un itinerari que va des de l'accés, que simbolitza el pecat, fins a l'altar, que s'identifica amb la llum i la veritat. En aquest esquema simbòlic, l'espai interior del temple constituïria una representació de l'univers, una gran imatge del cosmos. En ella, el sostre representa el Cel des d'on Jesús, a la cúpula i en forma de pantocràtor, observa la comunitat congregada. Per

1 Patriarca Daniel, en l'article *Simbolisme teològic, en tres parts fonamentals*. [en línia]. Biserica Ortodoxa Română. Patriarhia Română, 2010. Disponible a: <<http://www.catedralaneamului.ro/simbolism-teologic>>. [Consulta: 15 octubre 2015].

5. SIMBOLISME D'ESP AIS I FORMES

5.1

INTRODUCERE

Mai încolo de circumstanțele fiecărui moment istoric și de modificările introduse de evoluția stilurilor, arhitectura bisericilor studiate este de asemenea rezultatul, de un mod determinant, al confirmării unui vocabular formal care își are originea într-o serie de convenții de caracter simbolic. Niște convenții care împărtășesc un trunchi comun cu restul bisericilor ortodoxe, dar care în Țara Românească adesea capătă trăsături specifice proprii și în consecință, determină un vocabular arhitectonic caracteristic. Scopul acestui capitol este de a face o lectură, în cheie de semnificat religios sau liturgic și de tratament arhitectonic în consecință, al diferitelor elemente caracteristice care se pot identifica în aceste lăcașuri ale ortodoxiei române și care, într-un anumit mod, determină constante tipologice.

5. SIMBOLISM AI SPAȚII ȘI FORME

la seva banda, el terra, per on caminen els fidels, és la plasmació del món terrenal. En un nivell intermedi entre el Cel i la Terra, uns graons eleven el presbiteri per sobre del paviment de la nau, així se situa el santuari i l'altar en un pla superior on es produeix la trobada amb Déu.

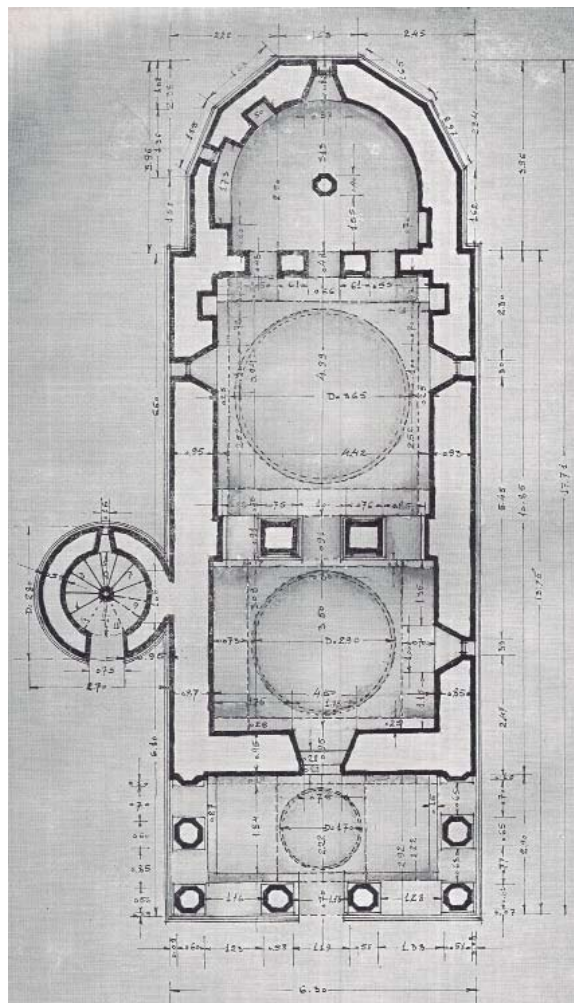
L'eix longitudinal

Com ja s'ha esmentat, les esglésies ortodoxes solen estar orientades d'oest a est, segons un eix que va de l'accés fins a l'absis on se situa l'altar. Aquest criteri d'orientació dels temples és extensible a tot el cristianisme i, amb més o menys aproximació, les esglésies cristianes s'han orientat així al llarg de la història, tant a orient com a occident. Tot i així, el compliment de la norma es fa més difícil en emplaçaments urbans, on la disposició dels temples pot venir condicionada per altres factors, com per exemple l'adequació a una trama viària preexistent. De manera que, a les esglésies catòliques, si bé es pot dir que en la mesura del possible les naus tendeixen a orientar-se, són

“ La Basílica cristiana i, més tard, la catedral recuperen i fan perdurar tot aquests simbolismes. Per una banda, l'Església és concebuda com a imitació del Jerusalem celeste, això ja succeeix d'ençà l'antiguitat cristiana; per una altra banda, reproduceix el Paradís o el món celestial.

Però l'estructura cosmològica de l'edifici sagrat persisteix encara en la consciència de la cristiandat; aquesta es mostra evident, per exemple, a l'església bizantina.

Les quatre parts de l'interior d'una església simbolitzen les quatre direccions cardinals. L'interior de l'església és l'univers. L'Altar, orientat a llevant, és el paradís. Les portes Reals del santuari pròpiament dit s'anomenen “les portes del paradís”. ...

Planta de l'església Sfantii Voevozi de Slavtresti (Valcea).
Llibre: *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, vol. 3.

freqüents els casos d'incompliment d'aquest requisit ². Per contra, a les esglésies ortodoxes, l'orientació correcta del temple sembla ser una qüestió molt més prioritària. En el cas concret dels temples de Valàquia, es tracta d'edificis exempts, envoltats de terreny lliure i, bé que amb algunes possibles desviacions menors, sempre canònicament orientats.

L'orientació dels temples se sol justificar amb l'argument que, mentre oficia la missa, el sacerdot queda situat mirant cap a Terra Santa; un argument que, en la majoria de casos, sembla poc consistent. És irrefutable, en canvi, dir que, en aquesta posició, el clergue mira cap a orient. La de "mirar cap a orient" és una disposició amb una important càrrega simbòlica dins del cristianisme. Representa mirar cap al naixement del sol i, per tant, cap a la llum que reneix, símbol de Jesús, com a llum del món, la resurrecció i la vida. D'altra banda, en un plantejament més arquitectònic o escenogràfic, quan neix el dia, l'entrada de llum rasant per darrere l'absis, amb el sol a poca altura il·luminant l'altar, crea un visió màgica i única del santuari. Un efecte que és especialment impactant, pel fet que l'iconòstasi impedeix que la llum vagi més enllà de l'estricta àmbit de l'altar, amb la qual cosa els fidels, situats a la nau en semipenombra, veuen el santuari com un espai fortament il·luminat, enlluernador i inaccessible per a ells, que és percebut únicament a través de l'obertura de l'iconòstasi

2 Són coneguts casos com el de la Basílica de la Sagrada Família, on l'eix longitudinal té una orientació amb la capçalera a nord-oest i l'accés a sud-est, o el de Sant Pere de Roma, amb una orientació completament invertida, amb l'absis cap a ponent.

Interior de l'altar de l'església del monestir de Govora, amb la finestra cap a orient.
Fogografia: LGM.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

5. SIMBOLISME D'ESP AIS I FORMES

... Durant la setmana Pasqual (la que succeeix a la Pasqua) aquesta porta resta oberta tot el temps que dura la missa; el sentit d'aquesta tradició s'explica clarament al Cànon Pascal: Crist s'ha aixecat de la seva tomba i ens ha obert les portes del paradís.

La orientació de ponent, contràriament, es el país de les tenebres, de la tristesa, de la mort, el lloc etern d'aquells que esperen la resurrecció dels cossos i el judici final. El centre de l'església és la Terra. Amb l'encertat parer de Cosmas Indikopleustes, la Terra és rectangular i esta limitada per quatre murs que sostenen la volta.

Aquestes quatre parts de l'interior de les esglésies simbolitzen així mateix els punts cardinals. Com a imatge del Cosmos, l'església bizantina representa i santifica, al mateix temps, el Món.” ¹

1 Eliade, Mircea. *Sacral și Profanul*. Bucarest: Editura Humanitas, 1991. ISBN 973-28-0272-3. p. 59.

(Traduït del francès: Eliade, Mircea. *Le Sacré et le Profane*. Paris: Gallimard, 1965)

5.3

REQUISITS AMBIENTALS

Les religions són territori de sentiments i d'emocions. La relació dels homes amb el transcendent s'estableix a través de símbols, mites, ritus i, per damunt de tots ells i com a denominador comú, d'emocions que commouen l'esperit. En totes les religions, l'arquitectura dels temples, dels santuaris, dels llocs sagrats, busca crear les condicions ambientals adequades per afavorir o potenciar aquestes emocions. Són unes emocions que varien d'una creença a una altra i que, per tant, demanen condicions ambientals diferents en cada cas. En aquesta secció, es relacionen les condicions ambientals que semblen definir més clarament el substrat emocional que caracteritza el sentiment religiós a l'ortodòxia romana

Silenci. *Liniștea*

El silenci és un requisit ambiental força comú a moltes religions, també en el cas dels temples ortodoxos romanesos. Durant les celebracions, el recolliment en la devoció i en l'espiritualitat només és trencat per la veu del clergue, els càntics, ja siguin del cor o de tota la congregació, o l'impressionant so de la *toaca* o de les campanes; instruments sonors que, en el fons, no fan sinó emmarcar i accentuar el silenci imperant.

Foscor. *Întuneric*

La foscor afavoreix un major recolliment i, des d'una mística cristiana, contrasta amb la llum que emana de Déu. Per això, sigui l'hora que sigui, la tònica general és que l'interior del temple sigui fosc i proporcioni així un ambient adequat per a l'oració. Conseqüentment, en aquestes esglésies sol haver-hi poques finestres, i les que hi ha són petites o, millor dit, estretes. Per bé que en alguns exemples els nivells de foscor poden semblar menys accentuats, en tots els casos la superfície de finestra és sempre molt inferior a la de parament opac.

Austeritat. *Austeritate*

En contrast amb el que és habitual a molts països d'occident, les esglésies or-

5. SIMBOLISME D'ESP AIS I FORMES

Interior de l'església d'Stavropoleos a Bucarest. Fotografia: Flickr/fusion of horizons. [Consulta: 15 octubre 2015].

ortodoxes de Valàquia han mantingut sempre un principi d'austeritat, defugint l'ostentació. En la tradició de l'ortodòxia romanesa, no està ben vista la utilització de materials sumptuosos o l'exhibició de riqueses o metalls preciosos. Una tradició que òbviament no pressuposa que els materials usats per a la construcció del temple no hagin de ser de primera qualitat, quant a solidesa i durabilitat, però sí que han de ser modestos pel que fa al seu aspecte

A banda d'aquest rebuig a l'ostentació en els materials, el principi d'austeritat afecta també les dimensions dels temples. Els grans espais i les construccions grandioses són sempre mostres d'ostentació i poder, per més que el que es pretengui sigui expressar el poder celestial. Però aquest concepte imponent del temple monumental, tan propi i habitual a les basíliques i a les catedrals catòliques, sembla contraposat a la tradició ortodoxa de Romania. Això explica que el model seguit es basi en la proliferació de temples petits; temples que són per tot arreu, sempre propers als seus parroquians, però mostrant en tot moment una dimensió modesta i acollidora, particularment a l'interior.

5. SIMBOLISM AI SPAȚII ȘI FORME

Policandru amb espelmes. Fotografia: <http://www.crestinortodox.ro/liturgica/viata-liturgica/policandru-96664.html> [Consulta: 15 octubre 2015].

La llum. *Lumina*

És un fet que les espelmes i els ciris formen part de la tradició cristiana. Com s'ha comentat al capítol 3, en els seus orígens el culte tenia lloc en espais discrets (poc visibles), interiors quan no subterranis i, per tant, foscos. Espais, doncs, que calia il·luminar amb els recursos disponibles a l'època. Se sap que ja en temps dels romans s'utilitzaven les espelmes, per tant cal suposar que, sense poder-ne precisar la data, el seu ús per il·luminar l'interior dels temples ve de molt antic. De manera que, com moltes altres coses, el que va començar introduint-se per una necessitat funcional va acabar, amb el anys, esdevenint tradició i adquirint valors simbòlics. Pel caràcter inestable i canviant (viu) de la llum que emet, la flama d'una espelma acostuma a associar-se amb el transcendent i espiritual i, en un context cristià, pot identificar-se amb la presència de l'esperit de Déu entre els congregats.

Actualment, els interiors s'il·luminen principalment amb llums elèctrics, però això no ha fet desaparèixer del tot les espelmes dels temples. És un fet que només pot explicar-se pels simbolismes associats a aquesta forma d'il·luminació. Si això ja és així a les esglésies d'occident, ho és encara molt més en un context tan marcadament tradicional com el de les esglésies ortodoxes i, en particular, en el de les esglésies de l'ortodòxia romanesa. Naturalment, en aquestes s'introdueix també el llum elèctric però, quan ho fa, és en forma de falsa espelma, és a dir, de llums que aparenten ser espelmes, bo i reemplaçant-ne la flama per una bombeta. Naturalment, el tipus d'il·luminació resultant, estable i constant, no és igual que el d'una espelma de veritat, però sí que cal admetre que genera una ambientació més íntima i propera, si es contraposa a altres fórmules modernes que són més usuals en els temples d'occident.

A les misses i cerimònies de les esglésies ortodoxes de Valàquia, la principal font d'il·luminació interna és el *policandru*: un gran llum, amb més o menys braços que sostenen espelmes, que queda suspès al centre de la nau. Antigament, aquestes espelmes eren de cera i flama però actualment són elèctriques. El *policandru* simbolitza el món dels àngels, a mig camí entre el Cel i la Terra, i queda situat al bell mig de la nau. Per tant, si l'església té cimbori (pràcticament totes en tenen), penja d'una cadena central que alhora és suportada per unes altres cadenes que, partint de la base del cimbori, insinuen la figura d'un con invertit.

Per bé que és el llum principal de les cerimònies, el *policandru* manté un cert to domèstic i proper, com de llum de menjador que s'encén a l'hora de l'àpat important. A més d'il·luminar la cerimònia, la seva posició centrada fa que es puguin veure tant el pantocràtor com les pintures dels absis laterals, en les plantes trevolades, com les icones de l'iconòstasi.

A més d'aquest llum central, i sempre en moments de celebració litúrgica, l'espai s'il·lumina també amb alguns aplics de paret, amb forma de canelobre, dotats també d'espelmes habitualment elèctriques. En la resta de moments, quan el temple és obert però no hi ha celebració, la il·luminació es redueix a algunes espelmes, aquestes sí de flama, a l'iconòstasi i al transsepte, que donen llum a les icones principals.

Tot plegat conforma un tipus d'il·luminació basat en punts que fan una llum d'atenuació ràpida, que projecta múltiples ombres que se superposen. En resum, és una il·luminació coherent amb el criteri d'austeritat que ja s'ha anunciat com una de les característiques del culte ortodox de Romania.

Policandru amb bombetes incandescentes a l'església del monestir de Curtea d'Arges. Fotografia: LGM.

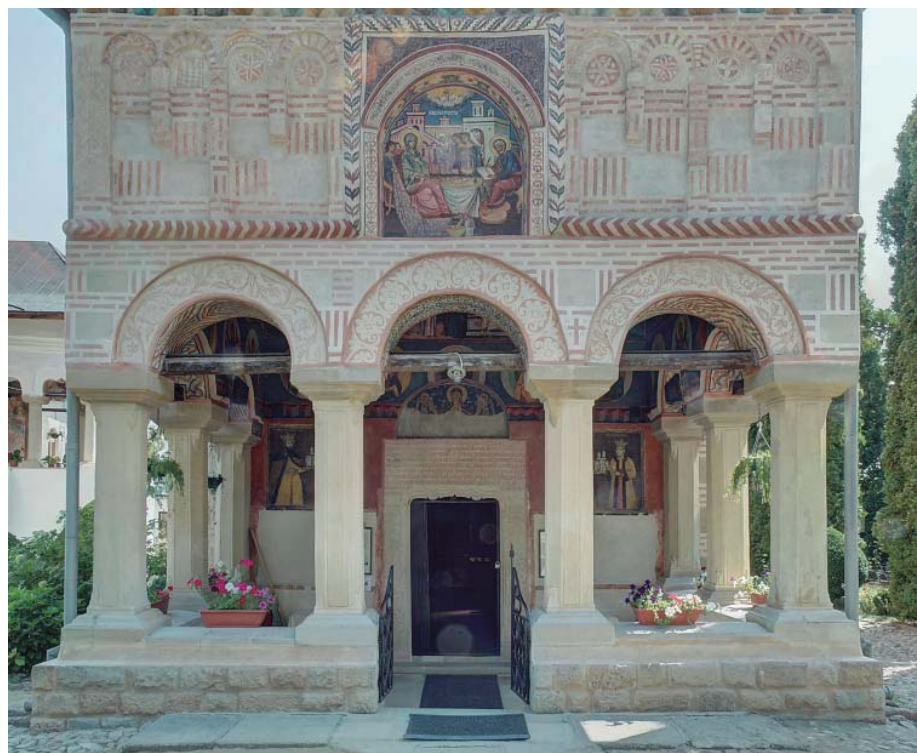
5.4

SEQÜÈNCIA D'ESPÀIS CARACTERÍSTICS

Porxo. Pridvor

Com s'ha dit en un altre punt, el porxo és un element que comença a introduir-se a partir del s. XVII i prové de l'arquitectura popular. No és doncs un element essencial, pel que fa a la litúrgia, i de fet són moltes les esglésies que no en tenen. Però no hi ha dubte que el porxo té un gran interès, des d'un punt de vista funcional i, d'altra banda, que el seu arrelament en la tradició arquitectònica local li dóna un caràcter d'identificació nacional que fa que esdevingui un distintiu de l'Església ortodoxa romanesa.

El porxo aixopluga l'entrada del temple i hi defineix un espai previ, obert i limitat per columnes, les quals sostenen una coberta que sovint queda formada, en el seu intradós, per un sistema d'arcs i voltes. Arquitectònicament, protegeix l'entrada del temple, tant de la pluja o la neu de l'hivern com de la forta insolació de l'estiu, i determina un espai de transició entre el món exterior i l'àmbit silenciós, fosc i de recolliment, de l'interior del temple.

Porxo de l'església Dintrunlemn. Fotografia: LGM

Amb tot, i com sol passar en tants altres elements, allò que té un origen en motius funcionals i d'immersió en la cultura preexistent, acaba adquirint els seus propis valors simbòlics dins del discurs religiós. I el porxo no és una excepció a aquesta pauta. Des del punt de vista dels símbols, el porxo representa l'indret de purificació on el creient es penedeix de les seves faltes abans d'accedir a l'espai sagrat del temple. En travessar el porxo, els fidels solen fer el senyal de la creu i tres profundes reverències, tot demanant ser beneïts abans d'entrar a l'espai sagrat. Aquesta càrrega de simbolisme religiós sol venir accentuada per la presència de pintures, tant a les voltes del sostre del porxo com en el mur que el separa del nàrtex, en el qual s'obre la porta d'accés a l'interior.

Porta d'accés. *Poartă bisericii*

La porta d'accés al temple té una important càrrega simbòlica associada. No en va es tracta de la frontera que separa el món exterior, amb les seves tribulacions, i la pau i el recolliment de l'interior de l'espai sacre, amb les seves condicions de silenci, fosc i dimensions controlades. Tradicionalment,

Porta de l'església del Patriarcat, Bucarest. Fotografia: LGM

5. SIMBOLISM AI SPAŢII ȘI FORME

les portes d'aquestes esglésies són de fusta de roure profusament tallada en escultures i relleus, formant autèntiques obres d'art, amb una decoració que fa referència a símbols cristians però també a d'altres d'autòctons. La seva realització requereix doncs un coneixement profund d'aquest vocabulari simbòlic, cosa que explica que siguin habitualment encarregades a artistes i fusters especialitzats.

És habitual que les portes, massisses i pesants, estiguin compostes de dos fulls, però tampoc no són estranyes les d'un sol batent. En qualsevol cas, se solen emmarcar en bastiments de fusta o de pedra, també esculpits.

Resulta remarcable que siguin d'unes dimensions relativament reduïdes. L'obertura del pas oscil·la entre els 80 i els 100 cm d'ample, si la porta és d'un sol batent, i entre els 120 i els 140 cm, si és de doble batent. Però on la restricció dimensional es fa més evident és en l'alçaria, ja que és normatiu que aquesta es mogui entre els 200 i els 220 cm, com a màxim. Són unes dimensions que resulten sorprenents, vistes des del concepte monumental de temple que es té a occident, però que són plenament coherents amb els principis d'austeritat i d'escala humana que caracteritzen el culte ortodox romanès. Cal recordar, d'altra banda, el que s'ha dit en relació a la foscor, com a valor, i la consegüent escassetat d'obertures que caracteritza els temples romanesos. És lògic doncs, també des d'aquest punt de vista, la imposició d'aquestes limitacions dimensionals en les portes. D'altra banda, no sembla irrellevant el fet que imposar que l'accés es faci per una obertura relativament petita, força els fidels, sense distinció de classes, a adoptar una postura d'humilitat i major respecte en fer l'acció d'entrar al temple. No hi ha, com sí que hi hauria en el cas de les esglésies occidentals, la possibilitat d'ampliar l'obertura de pas en ocasions d'especial solemnitat.

La dignificació de la porta, com a element simbòlic, s'estén també al tractament de brancals i llinda. Els brancals solen venir formats per blocs de pedra esculpida, ja siguin paral·lelepèdics o en mitja canya. I, pel que fa a la llinda, que es resol amb una pedra monolítica, és costum complementar-la amb una placa commemorativa, situada al seu damunt, que contribueix a donar dimensió visual a la porta i a donar-li una escala més ajustada a la proporció general de l'edifici. La placa també està esculpida i conté un text que recull dades com ara el nom del fundador, l'any de construcció, etcètera.

Nàrtex. Pronaos

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

5. SIMBOLISME D'ESP AIS I FORMES

Ja s'ha dit que un dels trets més característics d'aquestes esglésies és la seva concepció en forma de recorregut, de seqüenciació d'espais que van des del regne del pecat, que representa la humanitat, fins al del santuari, que connecta amb la divinitat. En aquesta gradació, el nàrtex representa un àmbit intermedi entre l'exterior i la nau. Antigament era l'espai destinat als no batejats i als penitents, i permetia assistir als actes litúrgics sense formar-ne part directa, és a dir, des de fora de la congregació.

El nàrtex sol cobrir-se amb arcs i voltes que ocasionalment poden suportar llanternons. Tot i tenir els paraments coberts de pintures al fresc de temàtica religiosa, el nàrtex mostra una accentuada distinció ambiental amb la nau. És una distinció que ve marcada per un gruixut mur de separació, amb obertures voluntàriament petites que reforcen la diferenciació dels dos espais. D'aquesta manera, l'arquitectura remarca sensiblement el pas de l'un

Nàrtex amb llanternons de l'església de Tutana (Valcea). Fotografia: LGM

a l'altre. El nàrtex, tant per la seva planta com pel seu sistema de cobertura, té unes dimensions molt contingudes, als ulls de l'espectador. Són unes dimensions que contrasten, en tots els sentits, però particularment pel que fa a l'altura, amb les de la nau, on l'espai s'expandeix verticalment a través del cimbori. El pas del nàrtex a la nau provoca una sensació de sobtat canvi d'escala, amb el qual s'expressa, de manera sensible, l'ingrés en l'àmbit del diví i transcendent. I és de remarcar com és justament aquesta seqüenciació controlada d'espais la que fa possible aquests efectes, tot i que es tracta d'espais de dimensions força modestes. .

Nau. Naos

Situat entre el nàrtex i l'altar, del qual queda separat per l'iconòstasi, l'espai de la nau simbolitza el món terrenal dels creients, el lloc on s'aplega el poble de Déu en la seva presència. Generalment és de planta quadrada i diàfana, sense pilars o murs que n'interrompin l'espai. Aquesta forma de planta deriva de la seva relació amb el cimbori, que culmina amb una cúpula que alberga el pantocràtor.

La simbologia sembla prou clara: a la nau s'hi aplega el poble de Déu sota la mirada de Crist, que el contempla des de la cúpula que representa el Regne del Cel. Aquest esquema simbòlic condiona per complet l'arquitectura de l'espai. D'una banda, el cimbori permet il·luminar la imatge divina, alhora que provoca el necessari allunyament vertical entre la representació de la Terra i la del regne celestial. D'altra banda, la forma semiesfèrica de la cúpula del pantocràtor determina la del cimbori, el qual ha de seguir una geometria cilíndrica, per bé que estructuralment configurada a partir d'una aproximació prismàtica. Aquesta forma prismàtica requereix d'una estructura portant que li sigui coherent, per tant, que quedi disposada entorn del seu eix, l'eix simbòlic que connecta Cel i Terra, però que alhora eixampli l'espai on s'apleguen els fidels. Resolt per mitjà d'arcs i petxines, aquest eixamplament porta inevitablement a la planta quadrada.

Aquesta relació simbòlica en vertical, entre la representació de Jesucrist i la congregació dels fidels, sembla explicar que la nau d'aquestes esglésies no pugui ser longitudinal, sinó quadrada i, probablement, també explica l'absència de bancs o altre tipus de mobiliari i el fet que, en els ritus ortodoxos, els congregats romanguin dempeus o agenollats directament sobre el terra.

Els murs de la nau solen cobrir-se d'icones i pintures al fresc de temàtica reli-

giosa, seguint la tradició bizantina. Malgrat el ja comentat gust per la foscor, la contemplació d'aquestes imatges i la realització de les celebracions litúrgiques requereixen disposar d'uns mínims d'il·luminació, encara que aquesta pugui ser més o menys continguda. Com ja s'ha exposat, la il·luminació artificial de la nau prové del *policantru* i de les diferents espelmes i aplics que es disposen en els murs i altres punts determinats. Pel que fa a il·luminació natural, a banda de la provinent del cimbori, la nau compta també amb petites finestres situades als laterals nord i sud, tant si la planta és trevolada com si no, i la simetria fa que, a cada banda, el nombre d'aquestes finestres hagi de ser imparell, habitualment una o tres per banda.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

5. SIMBOLISME D'ESP AIS I FORMES

Panoràmica de la nau de l'església del monestir de Sinaia (Prahova):
Fotografia: LGM

L'iconòstasi – Iconostas / Catapeteasmă

5. SIMBOLISM AI SPAȚII ȘI FORME

L'iconòstasi és el tancament de separació entre la nau i el santuari. Simbolitza els límits del Paradís i té tres portes que només poden ser creuades pels clergues, una al centre i les altres dues disposades simètricament a banda i banda. La del mig és la porta reial o del Paradís i les laterals són les diaconals, que donen accés a la proscómida, a l'esquerra, i a la diaconia, a la dreta.

Iconòstasi del paraclis del monestir d'Hurezi. Fotografia: LGM

Situat davant del presbiteri, 2 o 3 graons pel damunt de la cota de la nau, l'íconòstasi sol ser de fusta, encara que també n'hi ha que són fets de maó. Com indica el seu nom, l'íconòstasi aplega gran quantitat d'icones que representen els sants que ja han assolit el Paradís. Habitualment queda estructurat en files que formen caselles on apareixen sants, escenes de les seves vides o passatges de la Bíblia.

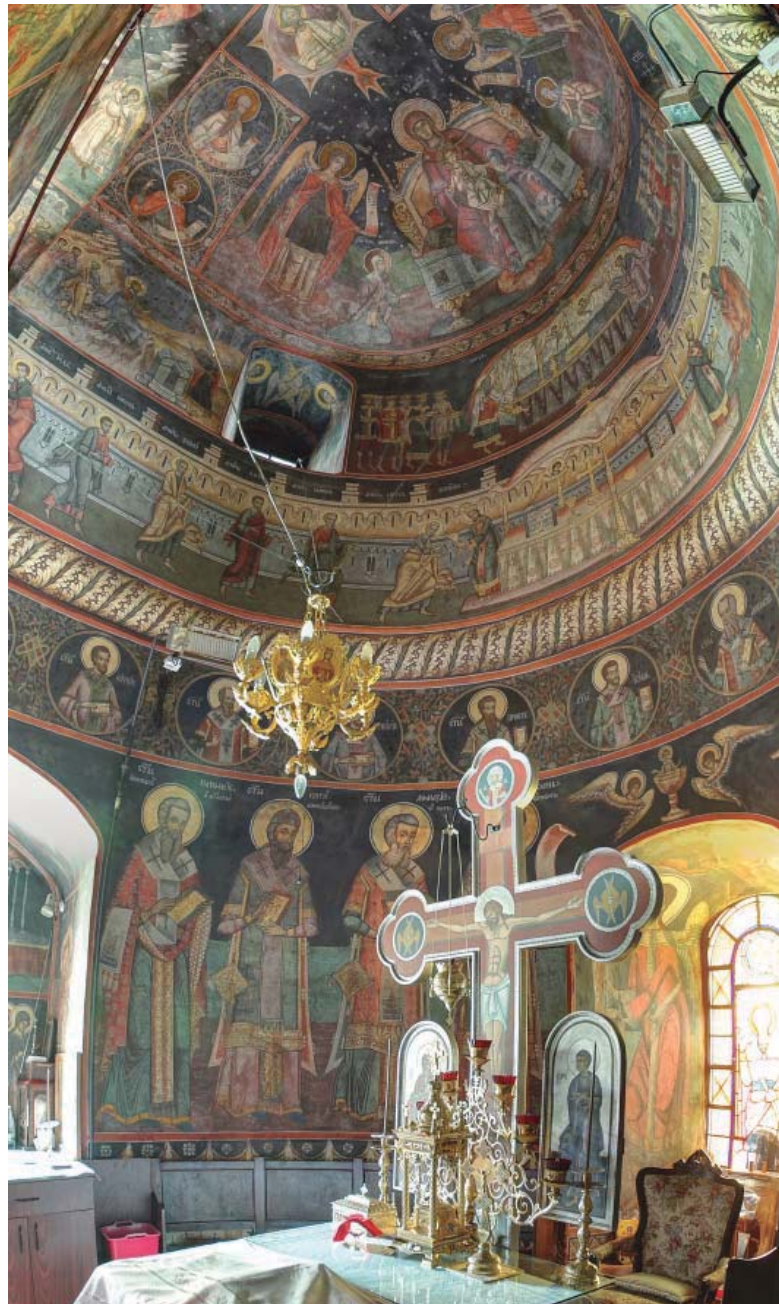
L'íconòstasi es considera una obra d'art per si mateix, i tradicionalment s'endreça en cinc registres horitzontals (tres en casos d'esglésies petites), a diferents alçades. La fila inferior és la que té una dimensió més gran i la que conté les anomenades icones reials. S'hi representen: Jesucrist, a la dreta de la porta reial; la Mare de Déu, a l'esquerra de la mateixa porta, i les icones d'alguns sants o santes d'especial veneració dins de la parròquia. La segona fila, damunt de l'anterior, conté les escenes de 12 dels 14 esdeveniments més importants en la vida del Senyor, des de l'Anunciació fins a la seva Ascensió. En la tercera fila es representen els 12 apòstols, un a cada cel·la, amb la icona del Crist Salvador en la central. La quarta fila està reservada als 12 profetes de l'Antic Testament, amb la icona de la Mare de Déu amb el nen Jesús als braços, en la part central. Per sobre de l'íconòstasi, com a cinquena fila, es troba centrada la Santa Creu on apareix el Crist Salvador crucificat, amb una icona de la Mare de Déu a l'esquerra i una altra més petita de Sant Joan Evangelista a la dreta.

Altar. *Altar*

Ja dins del santuari, i per tant a l'altra banda de l'íconòstasi, se situa l'altar. A més de ser el lloc on el sacerdot oficia la missa, constitueix la representació del Paradís i el punt de trobada entre Déu i el seu poble. L'accés queda restringit únicament a aquells que tenen una funció especial dins de la celebració litúrgica. No hi poden entrar, doncs, les persones que no hagin estat consagrades, per bé que ocasionalment i, sempre amb caràcter molt excepcional, el clergue responsable de la parròquia pugui dispensar alguna benedicció expressa d'autorització.

L'espai de l'altar se situa dins de l'absis oriental, és a dir, el que culmina l'eix longitudinal del temple. Com a tal, queda tancat per un mur en forma de semicilindre i cobert per una volta de quart d'esfera. Aquesta volta és l'espai consagrat a la Mare de Déu, la qual hi apareix representada en una pintura al fresc.

5. SIMBOLISME DE L'ESPACI I DE LES FORMES

Altar de l'església de Tots Sants a Ramnicu Valcea. Fotografia: LGM

Per bé que amb un rang inferior, aquesta imatge de la Mare de Déu presideix, juntament amb la de Crist al pantocràtor, totes les celebracions litúrgiques. Per això cal que no hi hagi elements que puguin interferir la relació visual entre la volta del santuari i l'espai de la nau, on s'apleguen els fidels. Això, entre altres qüestions, condiciona l'altura de l'iconòstasi.

En un pla merament funcional, l'espai de l'altar ha de poder acollir: la taula d'altar, pròpiament dita, amb el llibre dels evangelis, una creu, el sagrari i un llum; una creu de peu, darrera de la taula; la seu o tron del sacerdot que presideix la celebració, i un canelobre.

Proscómia. Proscomidar

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

La proscómia també forma part del santuari, com l'altar. És un petit espai annex a aquest i situat a la seva esquerra, vist des de la nau. L'accés és des de l'altar, però també s'hi pot entrar des del presbiteri de la nau, a través d'una de les portes diaconals.

5. SIMBOLISME D'ESP AIS I FORMES

A les esglésies orientals, el mot proscómia fa referència a la preparació de l'Eucaristia, i és aquesta la funció que ha d'atendre aquest espai. L'oficiant hi prepara l'Eucaristia d'una manera privada, d'acord amb la litúrgia ortodoxa. Amb aquesta funció, és una dependència que ha d'albergar una taula amb calzes i vasos i sol comptar també amb una pica amb aigua perquè el sacerdot s'hi pugui rentar les mans. Atès que l'aigua d'aquesta pica ha estat prèviament beneïda, no és permès llençar-la, sinó que cal guardar-la en un recipient per poder-la usar, amb posterioritat, en un altre ofici litúrgic.

Preparació de la proscomidia. Fotografia: Parròquia Buna Vestire de Giurgiu.

5. SIMBOLISM AI SPAȚII ȘI FORME

Diaconia. Diaconicon

Com l'anterior, forma part del santuari però, en aquest cas, és la sala de custodia del diaca. El terme diaconia fa referència a la circumscripció eclesiàstica que està sota el control d'un diaca. El diaca no pertany al clergat, però sí a l'orde sagrat; ha rebut, de mans d'un bisbe, un primer grau del sagrament de l'orde sacerdotal. La seva missió és ajudar el sacerdot en la preparació de la litúrgia i assumir altres encàrrecs com ara el de portar l'administració de la parròquia.

L'espai de la diaconia té la funció de guardar les ofrenes al temple, els calzes i altres objectes propis de la litúrgia, com ara les vestimentes del sacerdot o el registre parroquial. Igualment pot fer funcions de vestidor de l'oficiant o acollir altres usos indeterminats. Les dimensions són gairebé idèntiques a les de la proscómida, cosa lògica, ja que són simètriques en relació amb l'altar. Com la proscómida, té un doble accés: directament des de l'espai de l'altar o bé des del presbiteri, a través d'una de les portes diaconals.

Cor. Cafas

A les esglésies ortodoxes la música pren sempre forma de cant coral interpretat a capella, és a dir, sense cap mena d'acompanyament instrumental. Romania no és una excepció en el compliment d'aquesta norma. La *muzica bisericească* o música d'església, coneguda sota el nom de música bizantina o també música *psaltică* ortodoxa, constitueix una tradició musical desenvolupada durant 2.000 anys; una tradició que s'ha anat enriquint amb la incorporació de diferents influències i que avui està representada per un conjunt de grups corals, d'excel·lència mundialment reconeguda, fruit d'una tasca continuada de formació i protecció des del Patriarcat i des de diferents escoles parroquials de cant coral.

Aquesta música coral forma part dels ritus, i és normal que les misses i diferents oficis comptin amb la participació d'un cor que interpreta salms, pregàries i altres composicions vinculades a la litúrgia pròpia de l'acte.

Malgrat comptar amb aquesta tradició tan dilatada, la major part de les esglésies romaneses no disposa d'un espai estable específicament destinat a ubicar-hi el cor. Les condicions físiques de les esglésies, amb parets llises pintades, tampoc no afavoreixen una bona acústica. És lògic doncs que els cors no se situïn en un punt concret, sinó que tendeixin a distribuir-se per l'espai, amb la qual cosa pot aconseguir-se un millor embolcall sonor de les celebra-

cions litúrgiques. Així, en esglésies de planta trevolada és habitual que una part del cor se situï a l'absis sud i l'altra al de la banda nord.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

5. SIMBOLISME D'ESP AIS I FORMES

Malgrat tot, és clar que aquesta disposició, amb la nau entremig, ha de presentar dificultats en la direcció i sincronització del cant. Per això, alguns temples han estat reformats en el sentit d'aprofitar la diferència d'altura entre les cobertes de la nau i del nàrtex, per construir una galeria, a sobre d'aquest, en la qual poder ubicar el cor. Com a sortida de compromís, aquesta opció pot resultar acceptable, però no sembla ser tampoc una bona solució. Si bé es tracta d'una disposició normal a les esglésies catòliques d'occident, el cert és que el plantejament d'espais i litúrgies dels temples ortodoxos és prou diferent dels d'aquelles com per dubtar que sigui possible fer aquesta transposició sense afectar aspectes fonamentals de la tradició eclesiàstica romana.

En tot cas, sembla clar que originàriament, i a diferència d'occident, el cant vocal ha format sempre part intrínseca de la litúrgia ortodoxa. Per tant, la música, el cant, no és un complement amb què un cor acompanya els oficis religiosos, sinó que és tota la comunitat la que expressa les seves pregàries de forma cantada. L'especialització del cor seria doncs un requisit modern que, com moltes altres qüestions, a poc que s'aprofundeixi en la reflexió, sembla plantejar contradiccions amb els principis essencials de l'ortodòxia romana.

Concert del cor de la parròquia de Talpalari (Iasi). Fotografia: pròpia parròquia.

5.5 FORMES EXTERIORS

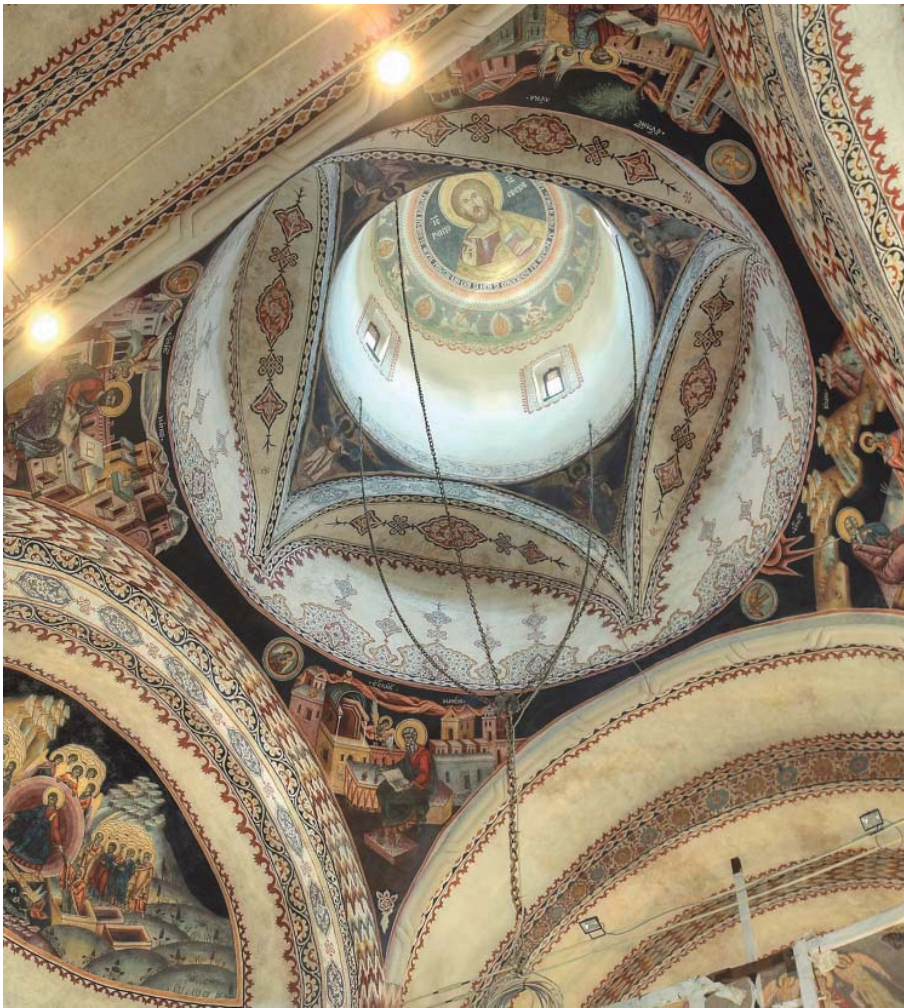
Un aspecte que distingeix els edificis d'aquestes esglésies del culte ortodox romanès és el seu caràcter massís i tancat. A banda del ja comentat gust per la poca llum interior, aquesta manca de transparència sembla respondre també a raons estructurals. De manera semblant a les esglésies romàniques d'occident, la mecànica resistent d'aquests edificis es basa en l'ús de murs massissos que absorbeixen les empentes de les voltes, sense requerir cap mena de contrafort. El recurs a cossos d'edifici de poca extensió i rígida simetria i la subdivisió de l'espai interior en petits subespais separats per murs pesants (amb gruixos que poden anar dels 0,60 als 1,60 m), juntament amb la ja esmentada escassetat de forats, donen lloc a estructures molt travades i rígides. Es tracta doncs de construccions tècnicament poc evolucionades, de dimensió reduïda i vinculades a un llenguatge arquitectònic tradicional, de caràcter rural. Amb tot, és clar que contenen un conjunt de formes o elements específics que les defineixen tipològicament i que permeten diferenciar-les de les altres construccions del seu entorn i identificar-les com a edificis de culte.

Cimbori. Turlă

Com s'ha vist en parlar dels espais interiors, el cimbori, que sosté la cúpula on es representa el pantocràtor, és una de les constants més característiques d'aquestes esglésies. L'església del monestir de Cotmeana, mancada de cimbori, a la qual s'ha fet referència en el capítol anterior, ha de ser considerada com un cas primitiu i del tot excepcional, com ho proven els ja esmentats intents posteriors de corregir "l'anomalia" afegint-li un cimbori de fusta. La relació espacial, en vertical, entre la representació de Jesús en forma de pantocràtor i la congregació dels fidels és una constant clara i, per tant, es pot concloure que una de les característiques que millor identifiquen com a tals aquestes esglésies és que tenen cimbori.

Òbviament, el cimbori té una expressió, en la volumetria exterior d'aquests edificis, que és probable que constitueixi el principal tret per identificar-los com a temples del culte ortodox. Es configura com el volum de més altura, sobresortint per damunt de la resta de la coberta. La seva conformació interna fa que en l'exterior es manifesti forçosament com un cos gairebé cilíndric, rematat per una cúpula. És un esquema formal que òbviament admet dife-

5. SIMBOLISME D'ESP AIS I FORMES

Formació de la volta *moldoveneasca* a l'església Stelea de Targoviste. Disposició típica de la regió de Moldàvia, amb l'aparició de 8 petxines. Fotografia: LGM.

rents reinterpretacions geomètriques, pel que fa a la seva superfície exterior: des d'aproximacions del cilindre per mitjà d'un prisma de 6, 8, 10 o 12 cares, fins a transformacions de la forma esfèrica de la cúpula en cobertes polièdriques en forma de punxes apiramidades, més o menys agudes.

Sobre aquesta volumetria prou definida, la necessària il·luminació natural del pantocràtor, bo i mantenint el principi d'estrict control de la llum interior, comporta que el cos vertical del cimbori presenti obertures estretes que permetin una entrada tamisada de la llum. Amb aquests requisits, i amb totes les variants que es vulguin, la imatge del cimbori, i amb ella la de l'edifici-església, resulta inconfusible. Més encara si es té en compte que el volum del cimbori acaba sempre coronat amb una creu en el punt més alt.

Estructuralment, el cimbori és suportat pels arcs torals, que són els quatre arcs que defineixen l'espai de la nau, gairebé sempre de mig punt. Com s'ha vist, la nau té planta quadrada i guarda una relació concèntrica molt definida amb el cimbori; una relació que es manifesta també a l'exterior, de manera

Cimbori i llanternons de l'església de Brebu (Prahova). Fotografia: LGM

que, amb diferents solucions d'acord, el volum del cimbori descansa sobre un nou volum prismàtic, que és la manifestació externa de la nau i que també sobresurt per damunt de la coberta.

Absis. Absidă

L'eix longitudinal del temple culmina, a llevant, amb un absis que, com s'ha vist ja, alberga el santuari. Per la seva geometria interior, en forma de semicilindre, l'absis es manifesta també d'una forma molt clara a l'exterior. Des de fora pot aparèixer igualment com a semicilindre o pot estar facetat en forma polièdrica per mitjà d'un nombre imparell de plans verticals, usualment 3, 5 o 7. En tots els casos té, com a mínim, una obertura en forma de finestra estreta sobre l'extrem de l'eix longitudinal de l'edifici.

Amb poques diferències, aquesta geometria es repeteix a cada cantó de la nau, en les plantes trevolades (la gran majoria), formant els 2 absis laterals.

Absis de la *bolnita* d'Hurezi. Fotografia: LGM

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

5. SIMBOLISME D'ESP AIS I FORMES

Coberta. Acoperiș

Observant les esglésies ortodoxes de Valàquia, s'aprecia que, d'una manera general, s'hi manté el principi d'austeritat i de refús a l'ostentació. En la gran majoria de casos mostren una aspecte modest i més aviat massís. Tret de la manifestació dels volums esmentats en els punts anteriors, reflexos forçats de l'organització de l'espai interior, des de l'exterior no s'aprecien gaires més complexitats. Així, majoritàriament les cobertes se cenyeixen a la seva funció de protegir l'edifici i expulsar l'aigua de la pluja. I ho fan amb una simplicitat que es podria qualificar de domèstica. És una simplicitat que es concreta en vessants plans, majoritàriament a quatre aigües, que tendeixen a unificar i emascarar la complexitat formal i constructiva que la mateixa coberta mostraria mirant-la des de l'interior. Els diferents tipus de voltes i altres complexitats geomètriques del sostre dels espais interiors resulten doncs completament imperceptibles des de l'exterior.

Per bé que en alguns casos les cobertes segueixen un model de 2 aigües, és a dir, deixant cantons de façana per on no es treu aigua, el més habitual és

5. SIMBOLISM AI SPAȚII ȘI FORME

que el ràfec es mantingui horitzontal en tot el perímetre i eviti així l'aparició de frontons o panys susceptibles d'adquirir un caràcter més monumental. Tot plegat sembla contribuir, una vegada més, a la voluntat de donar una imatge poc ostentosa.

Naturalment, dins d'aquest esquema general, poden trobar-se excepcions. Així, per exemple, en el cas d'esglésies on s'han disposat llanternons per il·luminar el nàrtex, la composició d'aquests nous volums introdueix noves complexitats geomètriques i constructives que, malgrat tot, no allunyen gaire l'edifici de la pauta general.

Vista aèria del monestir d'Hurezi. Captura del vídeo realitzat per "Ghid Video Turistic".

<https://vimeo.com/104921455>. © 2015 Vimeo. [Consulta: 15 octubre 2015]

5.6 CONCLUZII

Prin intermediul unei lecturi arhitectonice a spațiilor și a formelor celor mai caracteristice ale acestor biserici, în acest capitol se urmărește o apropiere de spiritul care le inspiră. Se face abstracție de acele aspecte formale de tip ornamental care pot să aparțină mai degrabă unui stil sau unui monument istoric particular și astfel s-a evitat o privire în termeni artistici sau estetici pentru a trata mai degrabă concepte.

5.6 CONCLUSIONS

A través d'una lectura arquitectònica dels espais i les formes més característics d'aquestes esglésies, en aquest capítol s'ha volgut fer una aproximació a l'esperit que les inspira. S'han passat per alt aquells aspectes formals de caire ornamental o que més marcadament poden correspondre a un estil o a un moment històric determinat i així s'ha evitat fer-ne una mirada en termes artístics o estètics per tractar d'anar més aviat al concepte.

Inevitablement, l'anàlisi s'ha fet des d'una visió cultural que pren referents occidentals. És probable doncs, que algunes de les conclusions resultants no semblin més que obvietats per als autòctons de l'univers cultural romanès.

En tot cas, es tractaria d'obvietats no escrites que no tindrien perquè qüestionar l'interès d'unes observacions vistes amb la perspectiva que dóna el fet de ser realitzades des de fora d'aquest univers.

Des d'aquesta posició doncs, i per contrast amb occident, sorprèn el caràcter poc monumental que, d'una manera volguda, semblen mostrar aquests temples. La seva antiguitat i el seu innegable interès cultural i etnogràfic els dóna un valor patrimonial indiscutible, i no és estrany que avui siguin classificats com a monuments. Però no semblen haver estat erigits amb intenció de ser-ho. La seva imatge exterior és certament noble i cuidada, però també discreta i poc imponent. Pràcticament tota la significació externa de l'edifici es confia a l'expressió del volum del cimbori i, tant per fora com per dins, el cimbori sembla ser-ne l'element més determinant.

Malgrat la complexitat formal de l'intradós de la coberta dels diferents espais, l'extradós, com si fos l'hàbit que oculta pudorosament les formes d'un cos, presenta una enganyosa simplicitat. De fet, tot l'aspecte general d'aquests edificis és més aviat massís i pesant. Únicament l'aplicació de ritmes superposats, bé per mitjà d'arcades cegues o bé per jocs geomètrics en la disposició dels maons, aconseguen alleugerir la pesantor d'uns paraments opacs i massissos. Són uns paraments que sovint, com a conseqüència de la uniformització que imposa la coberta, aparenten una altura d'edifici que no és correspon amb l'altura (menor) que es percep des de l'interior.

D'altra banda, cal destacar la relativa modèstia de les dimensions en planta de les esglésies estudiades. Per bé que externament algunes puguin aparentar no ser tan modestes, la realitat és que l'extraordinari gruix dels seus murs rebaixa molt aquesta primera impressió externa i, un cop dins, el temple es mostra com una successió d'espais que es poden qualificar de petits.

De la mateixa manera, la simplicitat i la compacitat que sembla anunciar la volumetria exterior d'aquests edificis són contradites així que s'hi penetra. Seguint un concepte bizantí de l'espai, l'interior és concebut com una successió de dependències que es van comunicant a través d'obertures relativament estretes. És un recurs que, per fluència de l'espai, enganya la vista, i provoca l'efecte que la dimensió percebuda és força més gran del que és en realitat.

Es pot dir, doncs, que l'interès d'aquests temples se centra fonamentalment en el seu interior. En contrast amb una pell exterior que sembla cenyir-se a poca cosa més que a una funció de protecció i tancament, l'interior re-

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

5. SIMBOLISME D'ESP AIS I FORMES

Inevitable, analitza-s'a fàcut din punctul de vedere al unei viziuni culturale care se bazează pe referințe occidentale. Este deci probabil ca unele din concluziile rezultante să pară mai mult decât evidente autohtonilor universului cultural românesc. În orice caz, este vorba de evidențe ne-scrise care nu pot să chestioneze interesul pe care pot să-l aibă niște observații făcute dintr-o perspectivă din afara acestui univers.

De pe această poziție deci, și în contrast cu occidentul, surprinde caracterul puțin monumental pe care îl manifestă în mod intenționat aceste lăcașuri. Vechimea lor și interesul lor cultural și etnografic inegalabil le dă o valoare de patrimoniu indiscutabilă, și nu este surprinzător faptul că sunt calificate drept monumente. Dar nu par a fi ridicade cu intenția de a fi monumentale. Imaginea lor exterioară este fără îndoiala nobilă și îngrijită, dar de asemenea discretă și puțin impozantă. Practic, toată semnificația externă a edificiului este concentrată în expresia volumului turlei și, atât pe afară cât și pe interior, turla pare a fi elementul cel mai determinant.

În ciuda complexității formale a intradosului acoperișurilor diferitelor spații, extradósul, ca și cum ar fi haina care ascunde cu pudoare formele unui corp, prezintă o simplitate ingenioasă. De fapt, tot aspectul general al acestor edificii este mai degrabă

5. SIMBOLISM AI SPAȚII ȘI FORME

prezenta un esclat d'efectes i impressions. Des de la policromia dels murs, invariablement coberts amb pintures al fresc, fins a les diferents sensacions que provoquen la compartimentació de l'espai, els filtres separadors, els canvis d'escala, la il·luminació controlada, etcètera, els interiors són d'una gran riquesa arquitectònica.

Considerant la seva continuïtat al llarg del segle i els aspectes fonamentals propis de l'ortodòxia romanesa, cal concloure que totes aquestes constants o característiques observades no responen a un pensament artístic o estilístic, sinó a la materialització d'un esperit litúrgic que identifica aquest culte religiós.

masiv și greu. Numai aplicarea ritmurilor supra-puse, prin intermediul arcaadelor oarbe sau prin jocurile geometrice în dispunerea cărămizilor, reușesc să ușureze greutatea unor paramente opace și masive. Sunt paramente care adesea, ca urmare a consecințelor uniformizării pe care o impune acoperișul, fac ca înălțimea clădirii din exterior să nu corespundă cu înălțimea (mai redusă) care se percepe din interior.

Pe de altă parte, trebuie evidențiată relativa modestie a dimensiunilor în plan a bisericilor studiate. Chiar dacă din exterior unele pot să nu pară atât de modeste, în realitate, extraordinara grosime a zidurilor reduce mult această primă impresie externă și, odată la interior, lăcașul se arată ca o succesiune de spații care se pot califica drept reduse ca dimensiuni.

În același mod, simplitatea și compactarea pe care par să le anunțe volumetria exterioară a acestor clădiri sunt contrazise odată pătruns în spațiul interior. Urmand un concept bizantin al spațiului, interiorul este conceput ca o succesiune

de dependențe care se comunică prin deschideri relativ înguste. Este un recurs care, prin fluența spațiului, înșeală privirea și provoacă efectul că dimensiunea percepută este mult mai mare decât în realitate.

Se poate spune, deci, ca interesul acestor lăcașuri se centrează fundamental în interiorul lor. În contrast cu o piele exterioară ce pare a se limita mai degrabă la funcția de protecție și închidere, interiorul reprezintă o explozie de efecte și impresii. De la policromia zidurilor, invariabil acoperiți cu fresce, până la diferitele senzații provocate de compartimentarea spațiului, filtrele de separare, schimburile de scară, controlul iluminării, etcetera, interioarele sunt de o mare bogăție arhitecturală.

Considerând continuitatea lor de-a lungul secolelor și aspectele fundamentale proprii ale ortodoxiei românești, concluzia este că toate aceste constante și caracteristici observate nu răspund unei gândiri artistice sau stilistice, ci unei materializări a unui spirit liturgic care identifică acest cult religios.

6

CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA CRITERII PENTRU O CLASIFICARE ALTERNATIVA

*“ Aquest temple [Basilica de la Sagrada Família] té associat
el número 12 i els seus divisors:
en els 12 campanars dels apòstols,
en les 12 puntes de la futura estrella del cimbori de la Verge Maria...,
i en totes les proporcions que regeixen la geometria
d'aquest espai apareixen 4/1, 3/1, 2/1, 3/2, 4/3.*

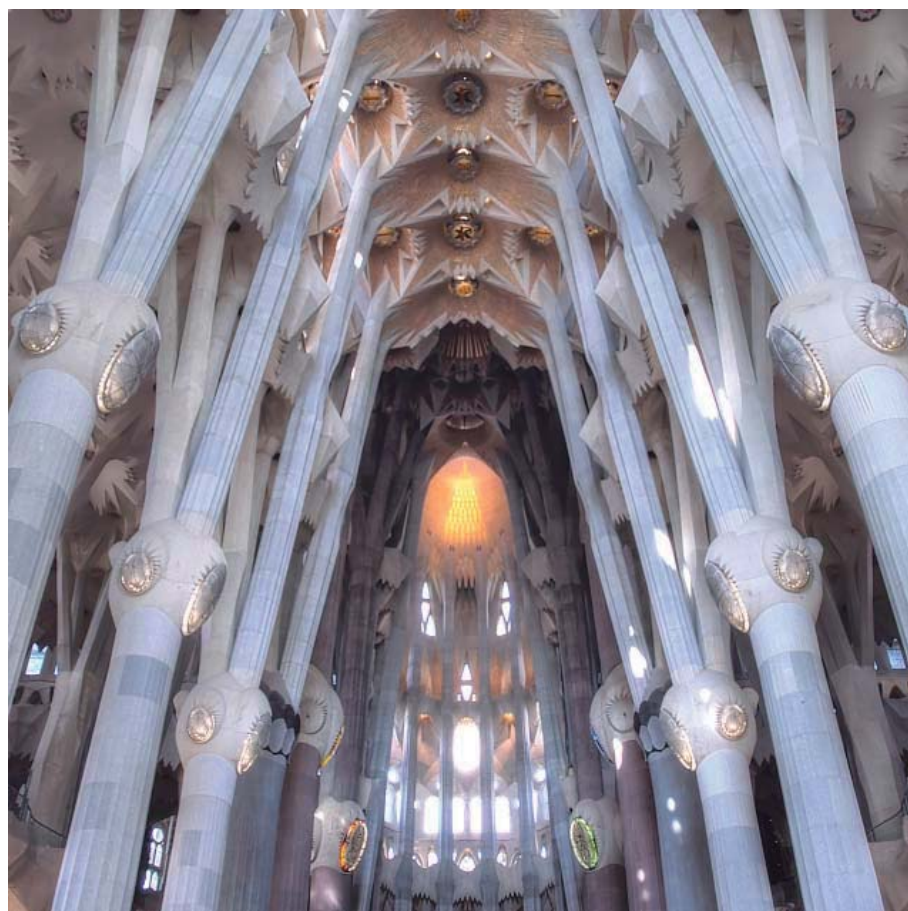
*Per exemple: la creu de la planta mesura 90 m de longitud
per 60 d'ample ($90/60 = 3/2$).*

*El mòdul de lloc és de 7,5 m.
Tot perfectament proporcionat.”*

Claudi Alsina i Català

Matemàtic, catedràtic d'universitat.
El número secret del temple, del llibre “*Geometría para turistas*”, pàg. 62

**6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA**

Visual més llarga possible dins de la nau central de la Basílica de la Sagrada Família, des de la porta d'accés fins a l'hiperboloide damunt el creuer. Fotografia: LGM.

6.1 INTRODUCCIÓ

Els treballs que durant els anys 30 va portar a terme la Comissió de Monuments Històrics de Romania, que dirigia Nicolae Ghika Budești, als quals ja s'ha fet referència en els primers capítols, representen el primer intent seriós de registrar i classificar les esglésies ortodoxes de Romania. Sens dubte, la seva aportació ha estat decisiva per al plantejament mateix d'aquesta tesi. Però Budești, com altres investigadors posteriors, contempla aquestes esglésies com a monuments i, des d'aquesta posició de partida, els seus estudis se centren en aspectes històrics i estilístics. N'analitza la imatge externa, l'estètica, les tècniques, ja siguin constructives o pictòriques, i els diferents aspectes formals que es poden observar en l'execució dels seus elements.

Com s'ha argumentat en el capítol anterior, és força dubtós, però, que aquestes esglésies valaques puguin ser contemplades com a monuments, entenent com a tals aquelles construccions aixecades amb intenció d'impressionar. Igualment, l'anàlisi efectuada ha portat a concloure que el fil conductor del discurs arquitectònic d'aquests temples és el simbolisme litúrgic. Són conceptes religiosos o místics, vinculats a la creença o a la manera com tradicionalment s'ha entès aquesta creença a Valàquia, els que expliquen la composició d'aquests edificis. Conceptes que, més enllà de les creus que coronen alguns punts singulars de la coberta, tenen poca incidència en la seva imatge externa; conceptes, en canvi, que en determinen per complet l'espai interior.

A diferència dels temples d'occident o d'altres regions balcàniques, de dins o de fora de la mateixa Romania actual, en els de Valàquia es pot dir que l'edifici (l'arquitectura) és a l'interior. Són la configuració dels espais, les seves proporcions i maneres de connectar-se, el major o menor grau d'il·luminació o la policromia dels seus murs el que defineix la personalitat o caràcter de cada església. Com s'ha vist al capítol anterior, l'aspecte exterior acostuma a tenir poca relació amb el que passa a dins.

La forma externa que més clarament identifica aquests edificis com a temples és la del cimbori; però el cimbori no es pot entendre com un mer recurs formal al marge de la seva funció. La funció del cimbori resulta transcendental dins del culte i només es pot comprendre des de l'interior. Com s'ha vist, el cimbori en realitat és l'element que suporta i allunya la cúpula on se situa

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

6.1 INTRODUCERE

Lucrările realizate în anii 30 de către Comisia Monumentelor Istorice din România, condusă de Nicolae Ghika Budești, la care s-a făcut deja referință în primele capitole, reprezintă prima încercare serioasă de a înregistra și clasifica bisericile ortodoxe din România. Fără îndoială, această contribuție a fost decisivă pentru problematica adusă în discuție de această teză. Dar Budești, ca și alți cercetători posteriori, contemplă aceste biserici ca monumente, și de pe această poziție de plecare, se concentrează în studiile sale pe aspectele istorice și stilistice. Se analizează imaginea exterioară, estetica, tehnicile, fie constructive sau picturale, și diferitele aspecte formale care se pot observa în execuția elementelor sale.

Cum s-a argumentat deja în capitolul precedent, există dubii în momentul în care aceste biserici pot fi contemplate ca monumente, înțelegând prin acestea acele construcții ridicate cu intenția de a impresiona. De asemenea, analiza efectuată a dus la concluzia că firul conducător al discursului arhitectural al acestor lăcașuri este simbolismul liturgic. Sunt conceptele religioase sau mistice, legate de credință sau de modul în care această credință a fost înțeleasă, cele care descifrează compoziția acestor clădiri. Concepte care, dincolo de crucile care încorporează anumite puncte singulare de pe acoperiș, au

6. CRITERII PENTRU O CLASIFICARE ALTERNATIVA

puțină incidență în imaginea lor exterioară; concepte care în schimb determină complet spațiul interior.

Spre deosebire de templele occidentale sau din alte regiuni balcanice, dinăuntrul sau din afara României actuale, se poate spune ca arhitectura se află la interior: configurația spațiilor, proporțiile lor și modul în care sunt conectate, gradul mai mare sau mai mic de iluminare sau policromia zidurilor care definește personalitatea sau caracterul fiecărei biserici. Cum s-a văzut în capitolul anterior, aspectul exterior de obicei are puțină legătură cu ceea ce se întâmplă la interior.

Forma externă care se identifică cel mai clar la aceste clădiri este turla; dar turla nu se poate înțelege ca un simplu recurs formal adăugat funcțiunii sale. Funcțiunea turlei rezulta transcendentă pentru cult și nu se poate înțelege decât din interior. Cum s-a văzut, turla este în realitate elementul care suportă și îndepărtează cupola unde se află pantocratorul; pantocratorul este reprezentarea lui Isus, în Cer, în atitudine contemplativă, privind adunarea credincioșilor săi. Această relație vizuală între credincioși și pantocrator pare a fi esențială. Nu numai că determină forma pătrată a navei, dar condiționează de asemenea proporțiile relative între diferenții parametrii metrici care definesc geometria turlei și a navei.

Din punctul de vedere al utilizatorului, adică al creștinului care crede și

el pantocrător; i el pantocrător és la representació de Jesús, al Cel, en actitud contemplativa, mirant la congregació dels seus fidels. Aquesta relació visual entre fidels i pantocrător sembla essencial. No només determina la forma quadrada de la nau, sinó que també condiona les proporcions relatives entre els diferents paràmetres mètrics que defineixen les respectives geometries de cimbori i nau.

Des del punt de vista de l'usuari, és a dir, del creient que sent una fe i que cerca en el temple l'escenari adequat per a una experiència espiritual, hi ha altres paràmetres que diferencien una església d'una altra, més enllà de les tècniques artístiques utilitzades o d'una volumetria exterior més o menys expressiva. Són paràmetres de caire perceptiu, que sovint poden resultar intangibles però que, en definitiva, depenen de relacions mètriques o visuals i de proporcions espacials. Per tant, són funcions de conceptes mesurables.

Aquest capítol planteja, doncs, analitzar un seguit de paràmetres relacionals entre determinades mesures de cada temple que permetin comparar-los des d'un punt de vista perceptiu. A partir d'aquí, es pot proposar un criteri diferent de classificació que, d'alguna manera, es basi en el grau d'adequació de cada cas a una òptima expressió de l'espiritualitat pròpia del cristianisme ortodox a Romania.

6.2

COMPARAR ESGLÉSIES

Contemplades des d'una perspectiva de conjunt, es pot afirmar que les esglésies ortodoxes de Valàquia són molt semblants les unes a les altres, tant per dins com per fora; i no és estrany sentir habitants de la regió que consideren, bé que amb un punt d'exageració, que tots aquests temples són iguals. Òbviament tal consideració és inexacta, en sentit estricte, però no està mancada de fonament.

Observades en el marc de tot el domini de la BOR, és a dir, del territori de l'actual Romania, és cert que les esglésies de Valàquia mostren totes un mateix patró que, a manera d'identificador nacional, les diferencia de les de la resta de territoris romanesos. Més enllà de detalls formals o estilístics, potser el tret que millor les defineix com a conjunt és el seu concepte funcional i no monumental. Són edificis que, per damunt de tot, semblen concebuts sense altra pretensió que la de donar servei a les seves respectives comunitats. Amb aquest criteri, quan s'ha considerat que un model funcionava, s'ha replicat per tot el territori, amb més o menys fidelitat al patró, però sense una voluntat manifesta de singularitzar cada edifici.

En certa manera, aquest punt de vista contradiu el del repetidament esmentat estudi que Ghika Budesti i la Comissió de Monuments Històrics de Romania publicaren el 1936. El cert, però, és que, tot i l'exhaustiva aportació de dades que realitza, l'estudi referit no arriba a processar i analitzar l'ingent volum d'informació que acumula, i acaba esdevenint un catàleg de les esglésies de Valàquia, certament molt complet, que no va més enllà del seu caràcter recopilatori. Però la consideració monumental de les esglésies de Valàquia era ja un punt de partida previ per a l'estudi de Budesti. El nom mateix de la comissió que el promou no deixa espai per als dubtes. Per tant, sembla raonable pensar que, en certa manera, aquesta posició de partida viciava d'entrada les possibles anàlisis i dificultava la formulació d'hipòtesis contradictòries amb els plantejaments de l'encàrrec.

Tot i tenir aquest format de catàleg, el treball de Budesti acaba fent un quadre resum en què s'intenta proposar una certa classificació de les esglésies que documenta. Situat a l'última pàgina, el quadre sembla més aviat una síntesi gràfica final. No respon a una anàlisi tipològica, no era aquest el plan-

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

cautà en biserică scenariul adecvat pentru o experiența spirituală, există alți parametri care diferențiază o biserică de alta, dincolo de tehnicile artistice utilizate sau de o volumetrie exterioară mai mult sau mai puțin expresivă. Sunt parametri de tip perceptiv, care deseori pot părea intangibili dar care, în definitiv, depind de relații metrice sau vizuale și de proporții spațiale. În consecința, sunt funcțiuni ale unor concepte măsurabile.

Acest capitol aduce deci în discuție analiza unei serii de parametri relaționați între anumite dimensiuni ale fiecărei biserici care permit să poată fi comparate din punct de vedere al percepției. De aici încolo, se poate propune un criteriu diferit de clasificare care, într-un anumit fel, se bazează pe gradul de adecvare a fiecărui caz la optima expresie a spiritualității proprie creștinismului ortodox în România.

**6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA**

tejament de l'estudi, sinó a criteris que es podria qualificar d'anecdòtics o poc rellevants des del punt de vista del concepte arquitectònic. Aquests criteris, d'altra banda, no són estranys en l'àmbit dels estudis d'arquitectura bizantina, però no deixen de resultar qüestionables, com fa notar el professor Cyril Mango ¹ quan, referint-se a aquesta mena d'estudis, afirma que: "*... els edificis estan classificats i encasellats com a mostres biològiques, d'acord amb criteris formals: quan es troba una semblança, s'estableix una connexió, fins i tot a través d'una àmplia bretxa en el temps i l'espai. Un sistema de classificació així de simple pot establir categories artificials i pot desviar fàcilment una recerca acadèmica*". ²

Certament, tractar de relacionar dues esglésies pel nombre de columnes del porxo o pel d'arquivoltes a les finestres del cimbori, per posar un exemple, podria portar a conclusions i a classificacions artificioses. Però això no vol dir que s'hagi de renunciar a plantejar anàlisis comparades. Tot i la uniformitat tipològica de les esglésies valaques, l'experiència perceptiva indica que no són iguals. Les sensacions que capta el visitant i les emocions o sentiments espirituals que poden despertar en el creient no són les mateixes. Hi ha diferències. Aquestes diferències no depenen dels paràmetres que habitualment contemplen els estudis d'història de l'art, però es fan perceptibles als ulls del visitant. Són unes diferències que no semblen fàcils d'objectivar, però que poden quedar reflectides per alguns paràmetres en funció de les seves dimensions.

1 Professor del King's College of London i de la Universitat d'Oxford, expert en art i arquitectura de l'Imperi Bizantí.

2 Del llibre "*Master Builders of Byzantium*", pàg. 26.

6.3

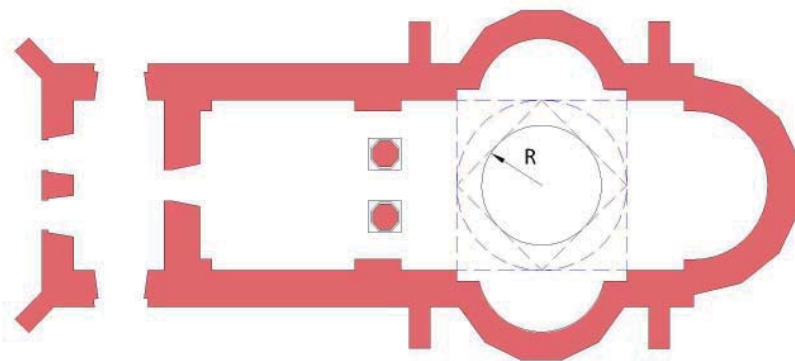
L'ESCALA

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

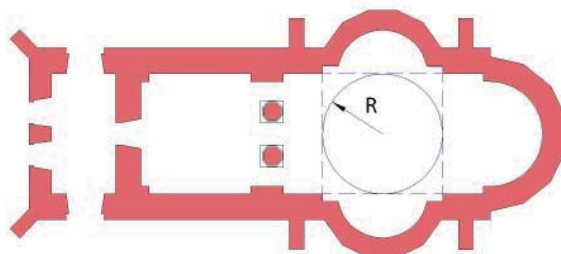
6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

Referint-se a les construccions bizantines, el professor Robert Ousterhout³ valora com a punt de singular importància l'escala dels edificis, i lamenta que habitualment s'ometi aquest aspecte en les discussions de funció i tipologia. Afirmar: "... l'escala és l'aspecte més important a transmetre en l'arquitectura, si no es pot realitzar una visita al seu emplaçament, però probablement és un factor crític en la selecció d'una planta o d'un tipus d'edifici. Des d'un punt de vista purament pràctic, edificis de diferents mides van exigir diferents sistemes estructurals i, per tant, el desenvolupament de diversos tipus d'esglésies podia haver sorgit arran de la consideració de la seva l'escala." ⁴

Certament, els sistemes constructius tenen les seves limitacions dimensionals. No és possible agafar una mateixa tipologia geomètrica i augmentar-la d'escala indefinidament. Arribats a un cert punt, l'increment dels esforços obligarà a canviar la tècnica constructiva i, d'una manera o altra, a modificar la geometria. Així, sembla probable que la recerca d'una nau de dimensions majors sigui l'origen de la ja comentada volta *moldoveneasca*.

Planta actual de B19-Stelea amb la volta *moldoveneasca*.

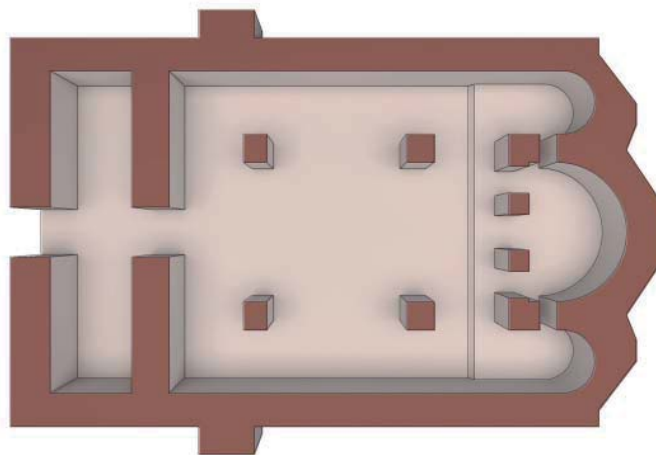
Planta hipotètica d'Stelea, a escala, sense la utilització de la volta *moldoveneasca*, però mantenint el mateix radi del cimbori.

3 Expert en arquitectura bizantina i professor de la Universitat d'Illinois.

4 Del llibre "*Master Builders of Byzantium*", pàg. 30.

**6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA**

Igualment, les esglésies amb planta de creu grega inscrita, com B01-Domneasca de Curtea d'Arges i B11-Targoviste, tenen, per configuració de planta, una nau més gran. Però, com s'ha dit, aquest era un model reservat a esglésies reials. Cal suposar que l'amplada de la nau permetia un millor comportament estructural, ja que els pilars absorbien les càrregues axials a l'hora que els murs exteriors actuaven de contraforts.

Esquema clàssic de planta en forma de creu grega inscrita

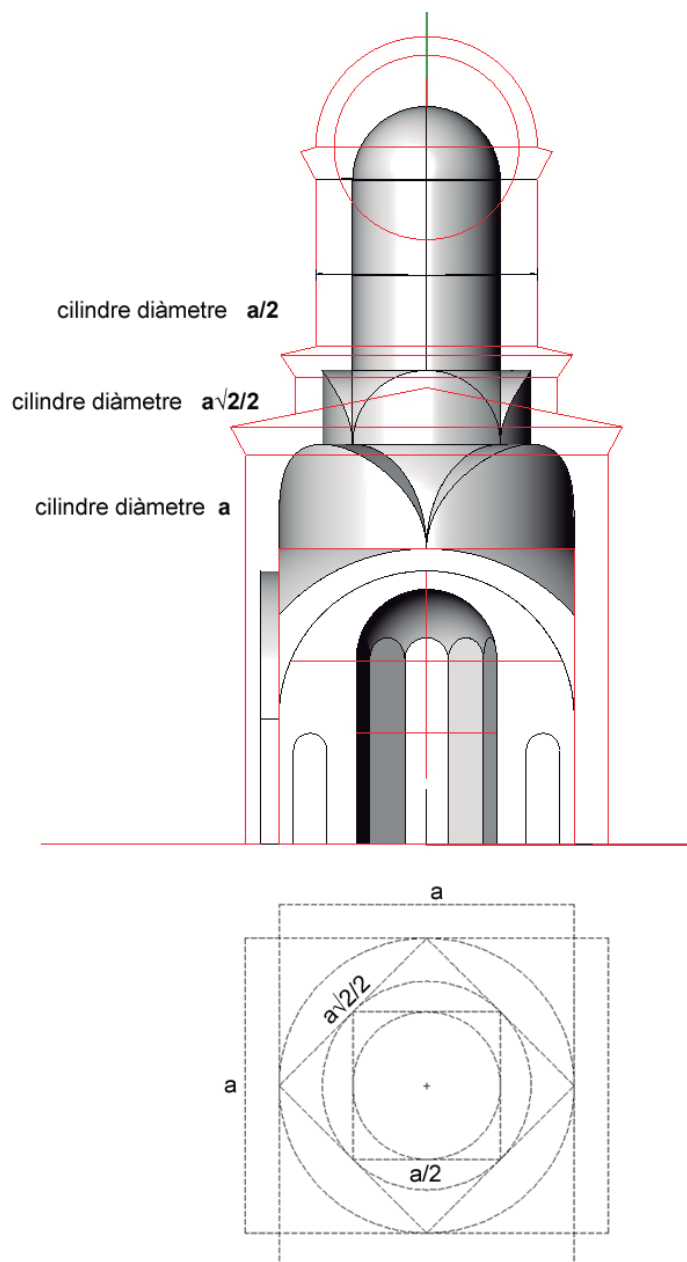
Deixant de banda aquesta casos excepcionals, la fidelitat que, amb poques desviacions, els temples ortodoxos valacs mantenen a un mateix tipus, pot obeir a una hipotètica manca de desenvolupament de les tècniques constructives al país o a la necessitat d'aixecar edificis molt massissos i travats, adequats a les difícils condicions sísmiques de la zona. Però també pot ser conseqüència d'una determinada manera d'entendre i practicar el cristianisme. Esbrinar-ho amb certitud seria matèria per a una altra recerca. En tot cas, amb independència de la causa, el cert és que la persistència del mateix tipus al llarg del temps fa que aquest es revesteixi d'un hàlit de tradició. Les tradicions són part essencial de les religions, de manera que avui es fa difícil que aquest tipus geomètric i les condicions arquitectòniques que se'n deriven es puguin destriar de la manera com els feligresos ortodoxos de Valàquia viuen la seva religió.

De totes maneres, bo i mantenint la mateixa tipologia d'edifici, és evident que l'escala és un factor diferencial clar entre les esglésies. Encara que l'estructura geomètrica i les proporcions es mantinguin, l'escala té clara incidència en la relació entre l'individu i l'espai arquitectònic. Per tant, la impressió

perceptiva no serà la mateixa en un temple de petita escala que en un altre d'escala més gran.

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

Per definició, l'escala és un valor relatiu que es fonamenta en la comparació. De manera que, quan es diu que una església té una escala superior o inferior, es diu comparant-la amb una altra. No hi ha dubte que la millor manera d'avaluar l'escala d'una església respecte d'una altra és comparar-ne les representacions gràfiques corresponents, traçades a la mateixa escala. Aquest és un principi elemental que massa vegades és negligit en les publicacions.

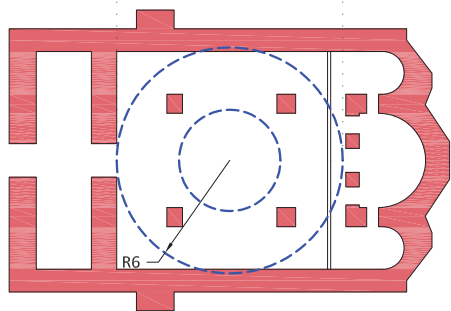
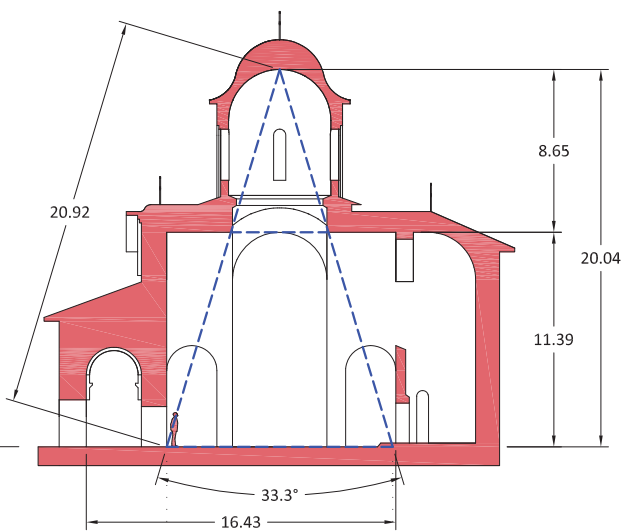
Cas hipotètic de triple disposició d'arcs torals, amb consegüent reducció del diàmetre del cimbori a la meitat, en relació amb la mida inicial. No existeixen models amb aquest esquema.

6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA

Quadres comparatius a escala, donades les projeccions en planta i secció longitudinal

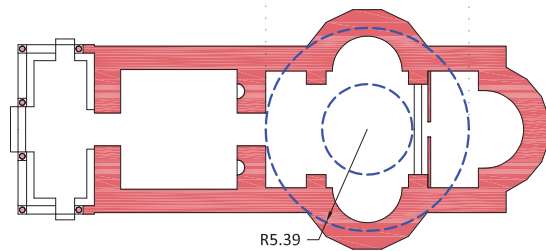
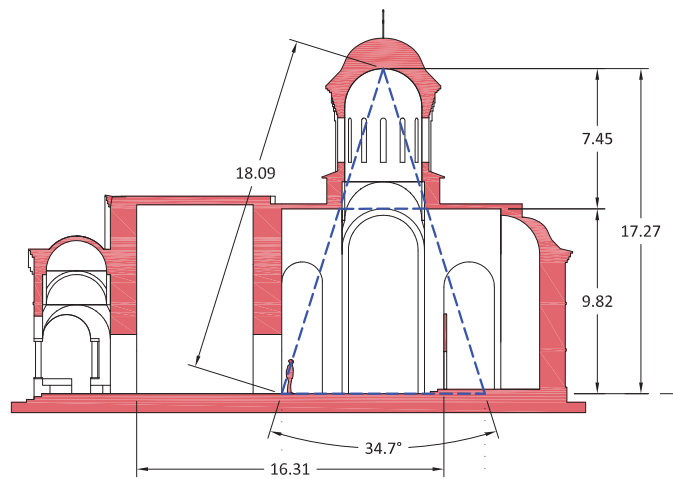
B01. Domneasca de Curtea d'Arges

1:400 0 10 m

B02. Monestir de Cozia

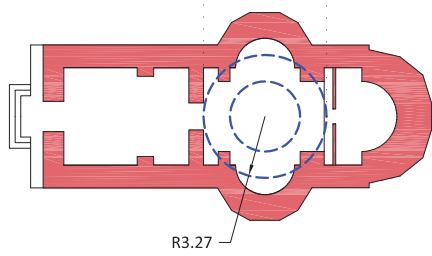
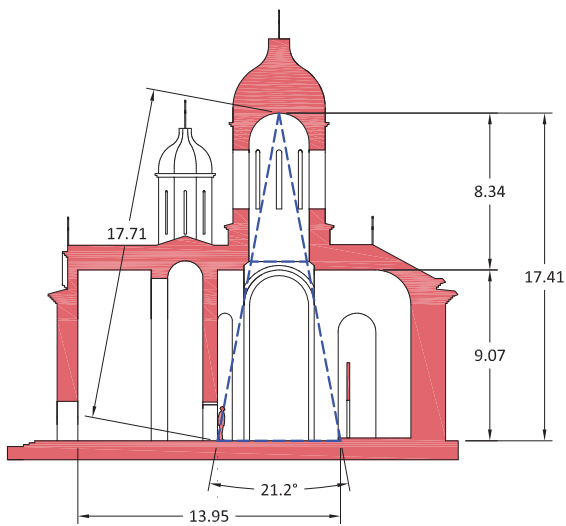
1:400 0 10 m

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

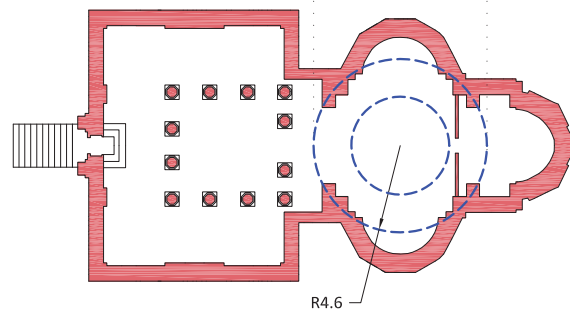
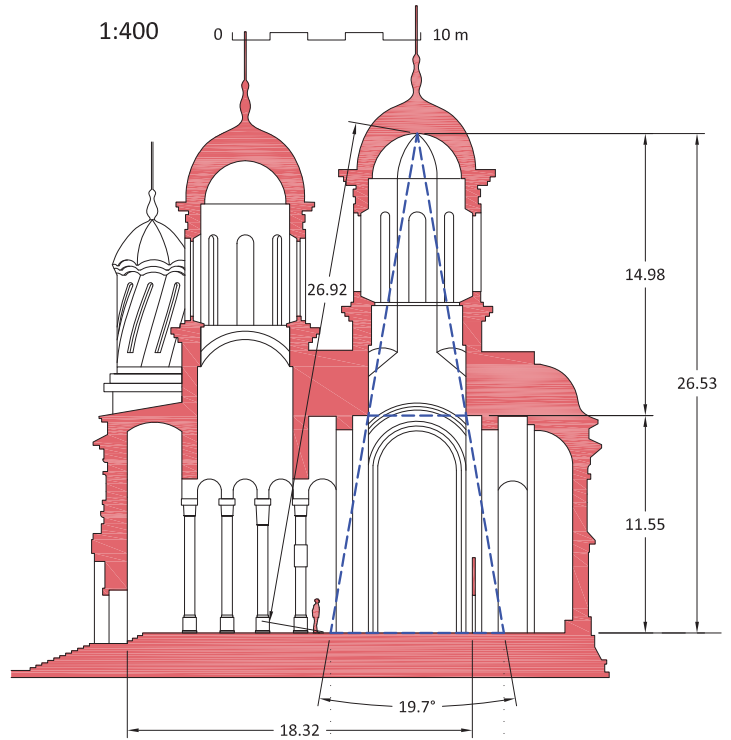
B04. Monestir de Dealu

1:400 0 10 m

B05. Monestir de Curtea d'Arges

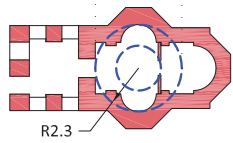
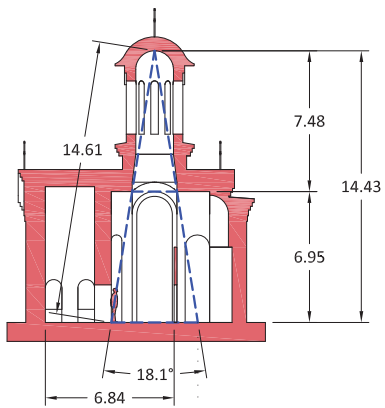
1:400 0 10 m

6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA

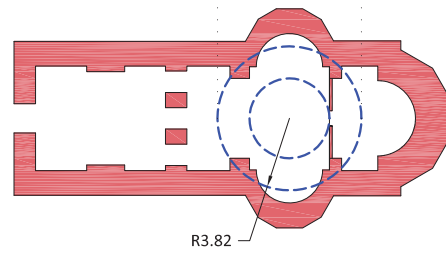
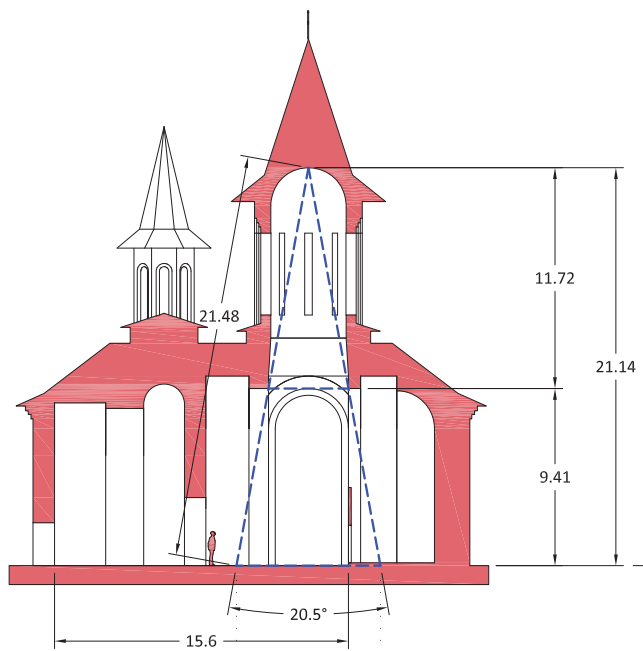
B06. *Bolnita* del monestir de Cozia

1:400 0 10 m

B09. Monestir de Tutana

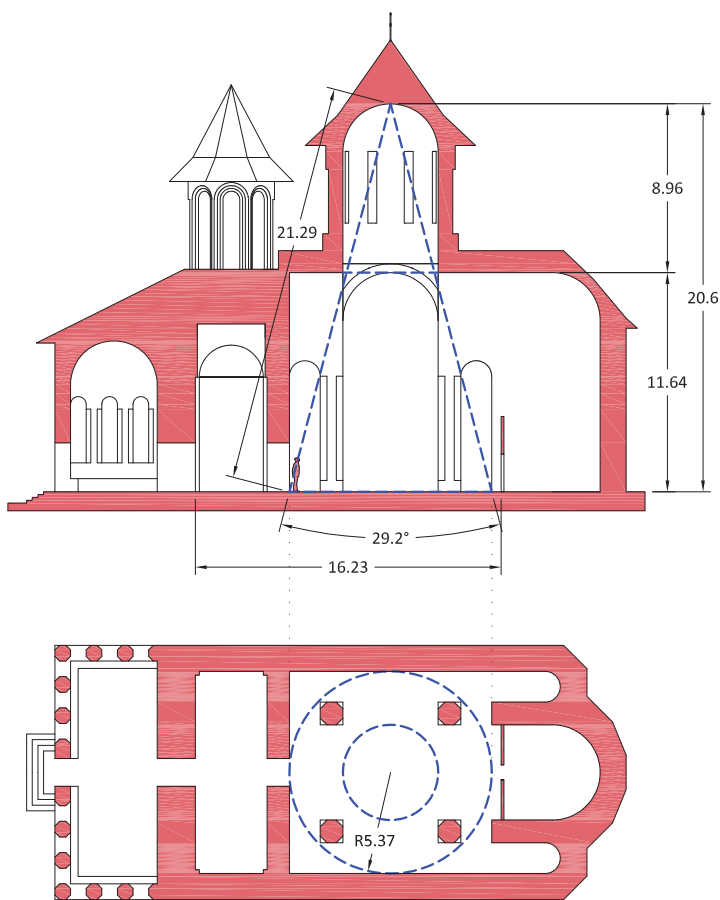
1:400 0 10 m

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

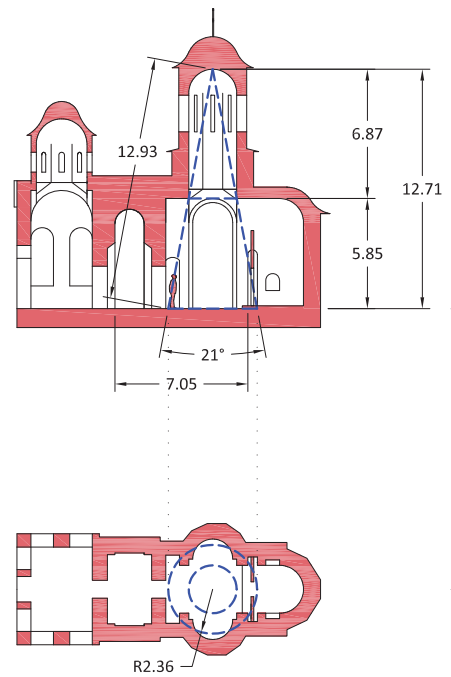
B11. Domneasca de Targoviste

1:400 0 10 m

B13. Monestir d'Arnota

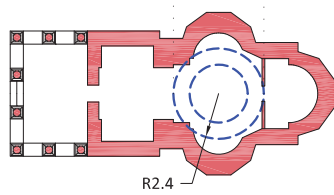
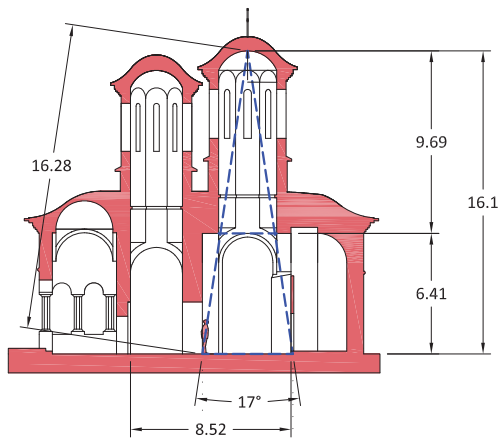
1:400 0 10 m

6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA

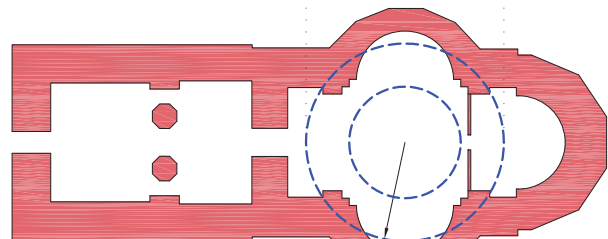
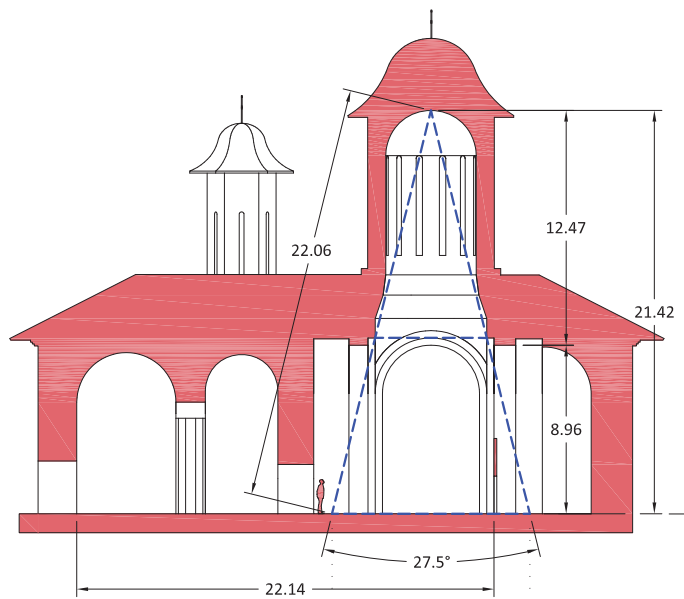
B15. Monestir Dintr-un lemn

1:400 0 10 m

B16. Monestir de Brebu

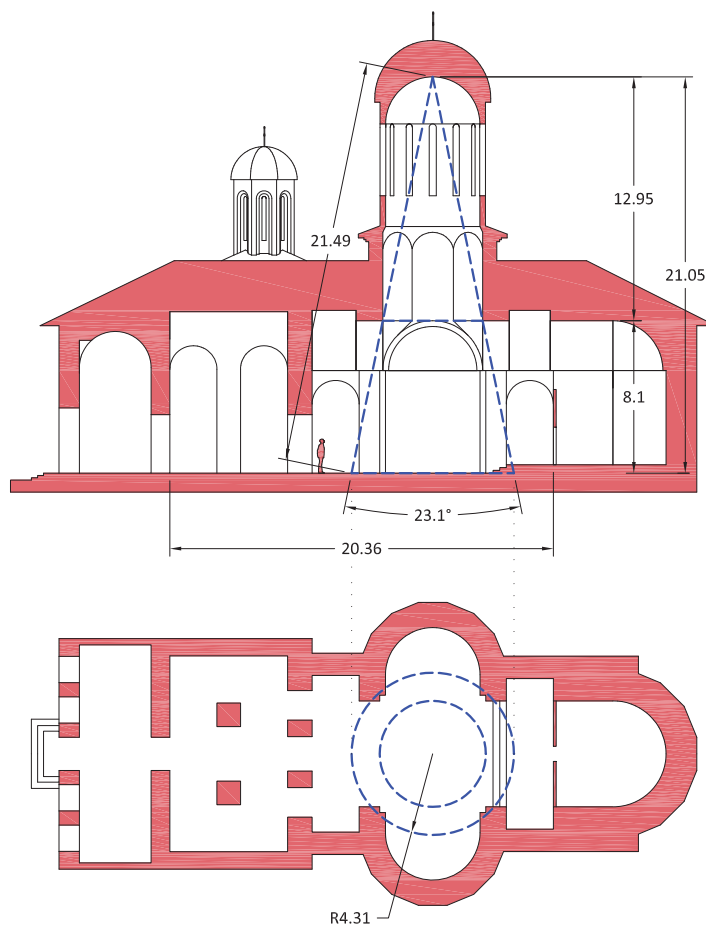
1:400 0 10 m

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

B17. Monestir de Caldarusani

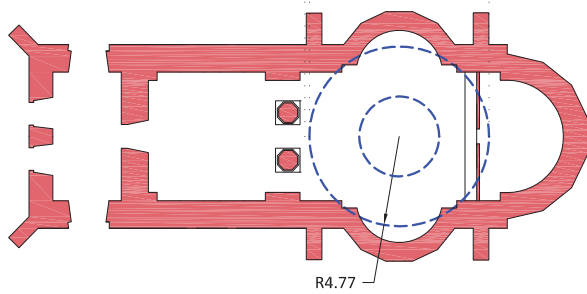
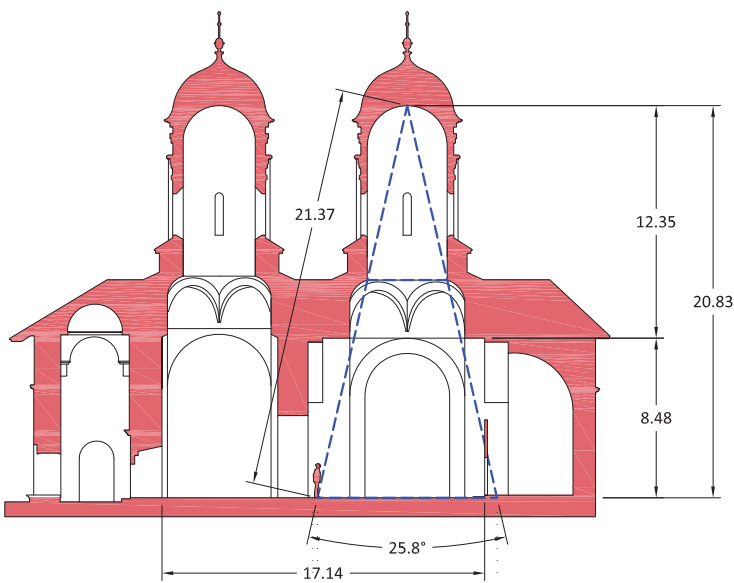
1:400 0 10 m

6. CRITERII PENTRU O CLASIFICARE ALTERNATIVA

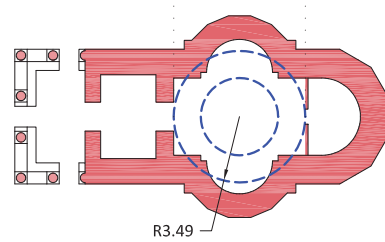
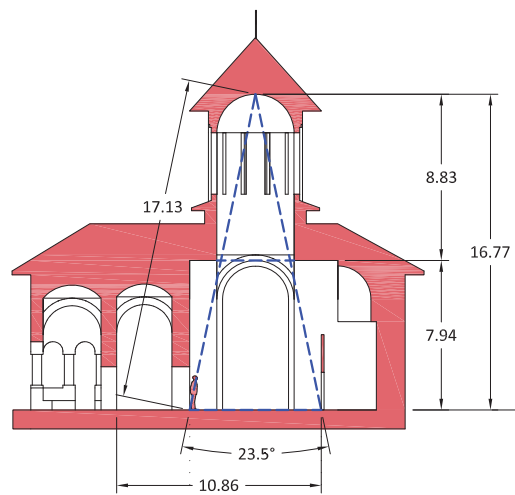
B19. Monestir de Stelea

1:400 0 10 m

B21. Monestir de Govora

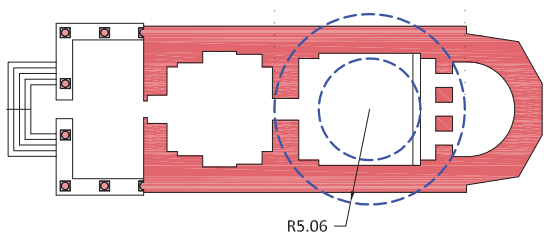
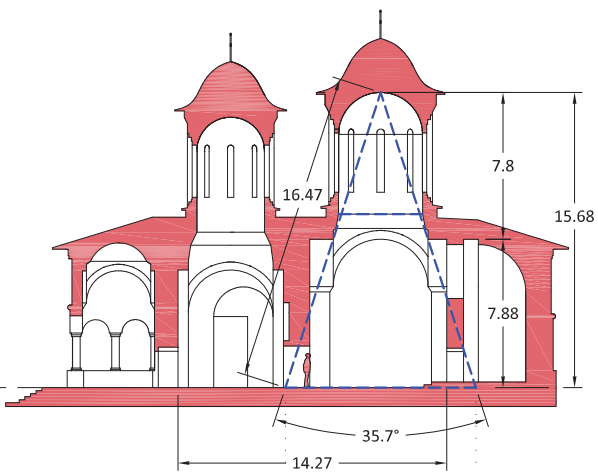
1:400 0 10 m

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

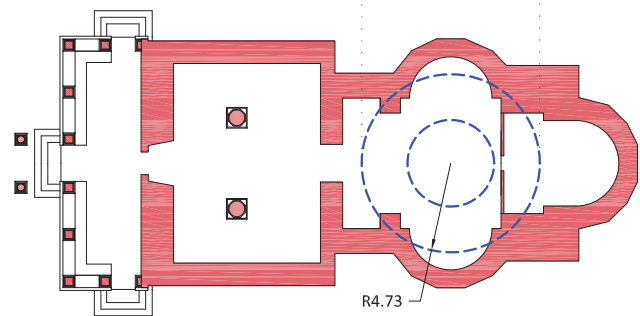
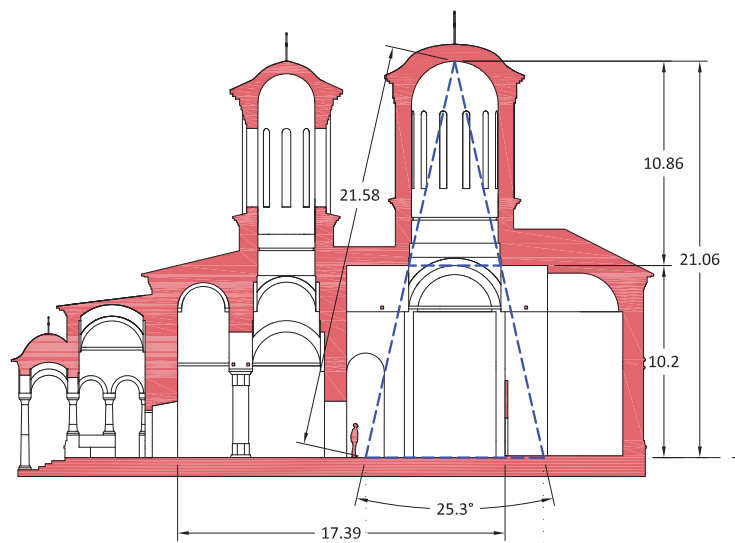
B22. Monestir de Aninoasa

1:400 0 10 m

B23. Monestir de Hurezi

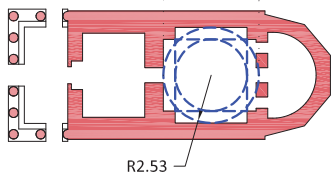
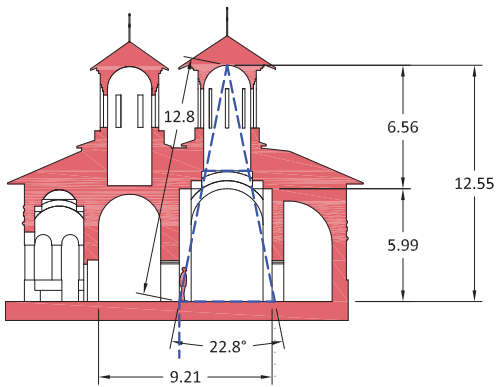
1:400 0 10 m

6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA

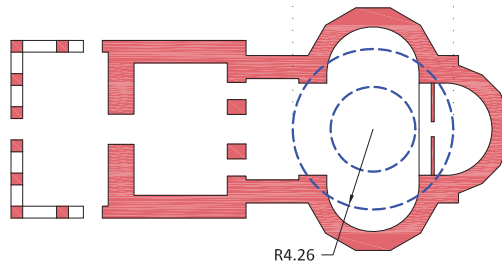
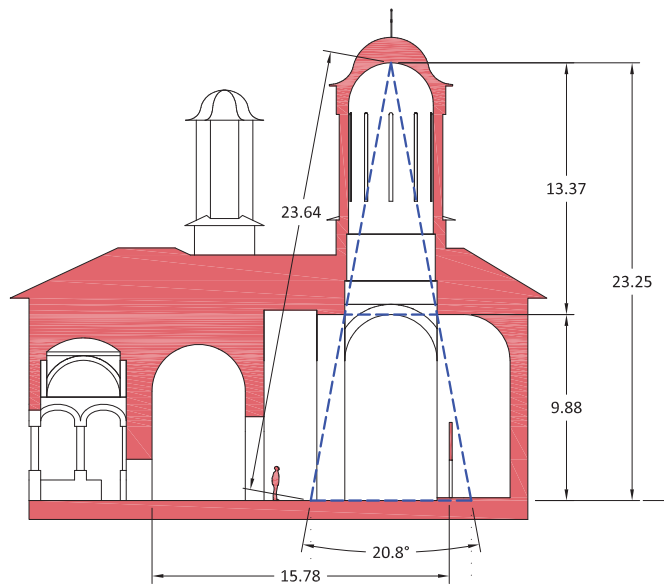
B24. Maldarești

1:400 0 10 m

B25. Tots Sants de Ramnicu Valcea

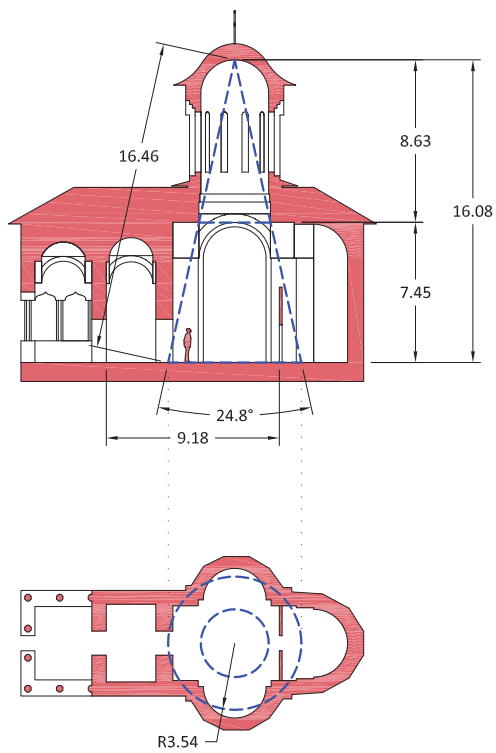
1:400 0 10 m

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

B26. Monestir de Surpatele

1:400 0 10 m

6.4

EL MODEL PARAMÈTRIC

6. CRITERII PENTRU O CLASIFICARE ALTERNATIVA

En tots els models de plantes trevolades i *mononavata* (rectangular, sense absis laterals) es repeteix el mateix esquema geomètric a l'interior de la nau: la planta quadrada queda definida per quatre pilars respectivament enllaçats per quatre arcs torals a la part superior; la separació entre pilars és, lògicament, igual al diàmetre dels arcs, i la secció recta dels pilars és equivalent a la dels arcs.

Sobre les claus dels quatre arcs, descansa un anell o cèrcol horitzontal com a base del cimbori. En conseqüència, si no es planteja cap sistema de reducció, el diàmetre del cimbori coincideix amb el dels arcs i, per tant, amb la separació entre els pilars de la nau. La transició entre els arcs i el cèrcol de base del cimbori s'efectua per mitjà de petxines que condueixen les càrregues del cimbori fins als arcs.

El cilindre del cimbori culmina en una cúpula que òbviament té el seu mateix diàmetre o, el que és el mateix, si no s'ha aplicat cap solució d'ampliació de la nau: un diàmetre coincident amb el dels arcs torals; diàmetre que, com ja s'ha fet notar, coincideix amb la separació entre els pilars de la nau. Igualment, si no s'han aplicat reduccions, aquesta separació entre pilars determina l'amplada de l'absis i, conseqüentment, el diàmetre de la volta de quart d'esfera sobre l'altar; alhora que la forma quadrada de la planta de la nau comporta que els absis laterals tinguin dimensions de planta idèntiques a les de l'absis de l'altar.

Resumint: en una església sense cap plantejament de reducció geomètrica (la gran majoria), la separació entre pilars de la nau determina els diàmetres de: cimbori, cúpula, absis i corresponents voltes esfèriques. És a dir, pràcticament totes les dimensions del temple depenen d'un únic paràmetre, la geometria del tipus queda perfectament definida i basta només amb donar un valor a la separació entre pilars per obtenir un temple més gran o més petit. Amb aquesta única variació en l'escala, tenen raó, doncs, els que afirmen que aquestes esglésies són totes iguals.

De tota manera, aquest esquema bàsic admet algunes variants que redueixen la dependència lineal entre les dimensions del quadrat de la nau i el diàmetre del cimbori. És relativament habitual, a les esglésies valaques, la

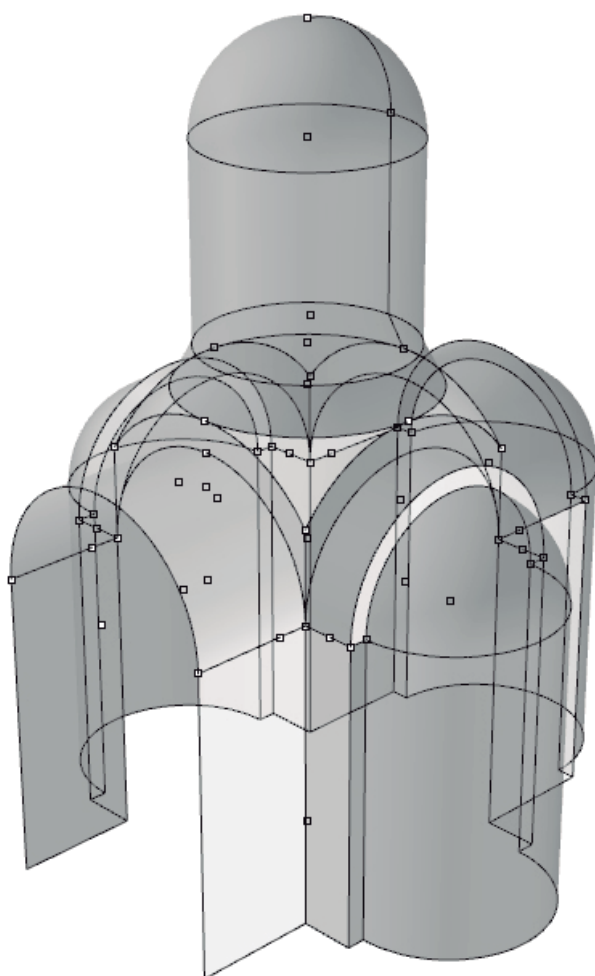
presència d'una segona línia d'arcs secundaris, per damunt de la cota dels arcs torals, que permeten reduir el diàmetre del cimbori i, alhora, donar major consistència estructural a la base. Són relativament freqüents també els casos en què es redueix el diàmetre del cimbori per mitjà de la convergència de la cara interior de l'anella de transició des de les claus dels arcs torals. D'aquesta manera, la superfície cònica resultant provoca una reducció del cercle d'arrencada del cimbori en relació amb el de tangència amb les claus dels arcs.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

Tot aquest conjunt de condicionants geomètrics que vinculen les dimensions dels diferents elements d'aquestes esglésies han estat objecte de parametrització en un model 3D. El model estableix vincles geomètrics directes entre el diferents paràmetres i mostra, en temps real, l'afectació, sobre el conjunt, de la modificació de qualsevol d'aquestes dimensions interconnectades.

En els fulls següents es mostra la relació dels diferents paràmetres tinguts en compte per consolidar el model tridimensional paramètric de la nau.

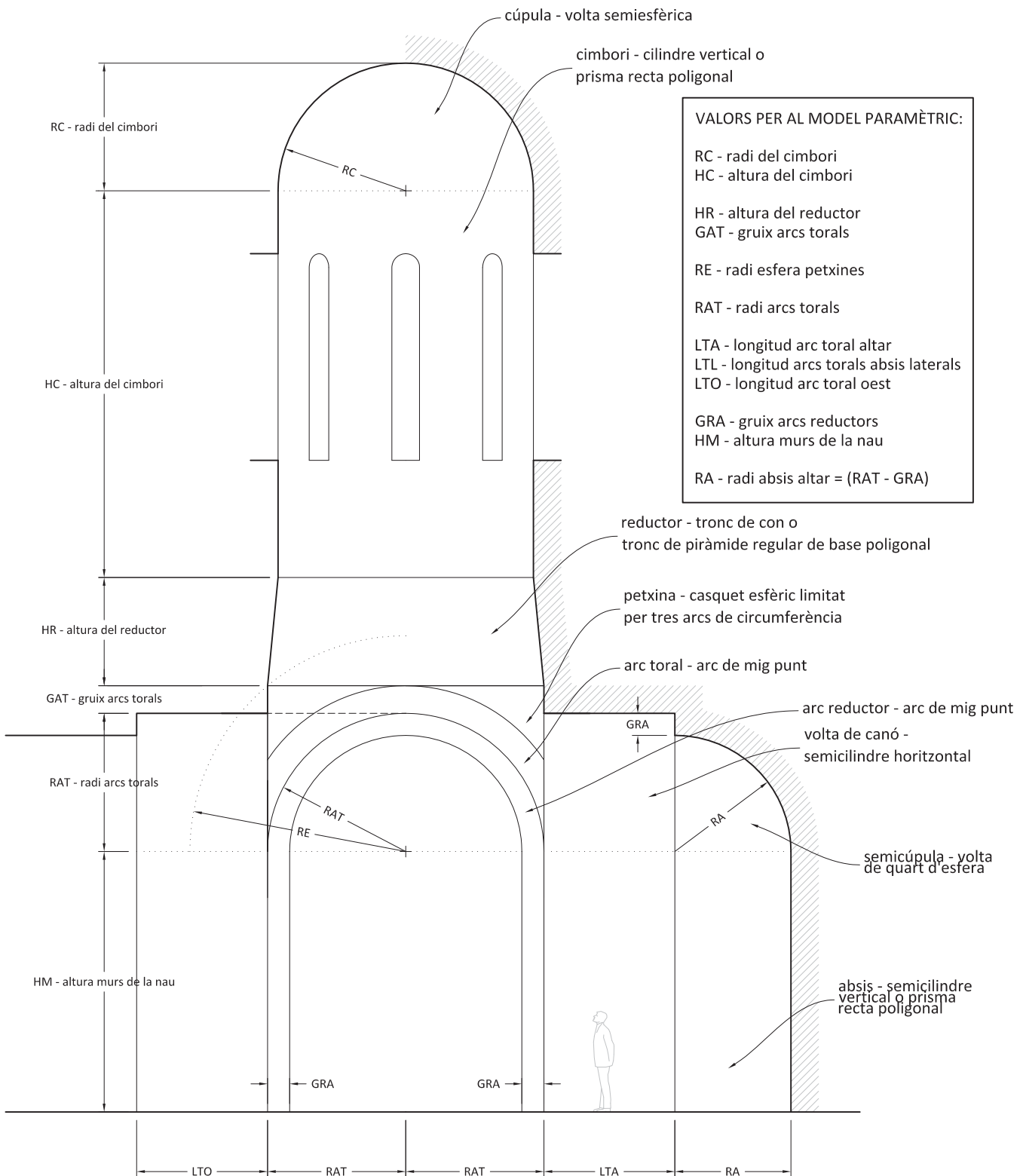

New Group	
CH - cimbori alçada	7.41
CR - cimbori radi (rb-cr)	0.68
RH - reducció alçada	0.83
TH - tambor alçada	0.90
AT - arcs torals gruix	1.08
ATR - arcs torals radi	4.83
AV - altar volta canó	4.32
AA - altar gruix arc	0.44
NV - nàrtex volta canó	3.14
NR - nàrtex reducció gruix	3.76
NA - nàrtex gruix arc	1.50
ALV - absis laterals volta canó	1.86
ALA - absis laterals gruix arc	0.51
MH - murs nau alçada	8.20

Captura de pantalla del model 3D paramètric de la nau.

FITXA 1
SECCIÓ LONGITUDINAL TIPUS DE L'INTRADÓS D'UNA NAU
 (escala aproximada 1:100)

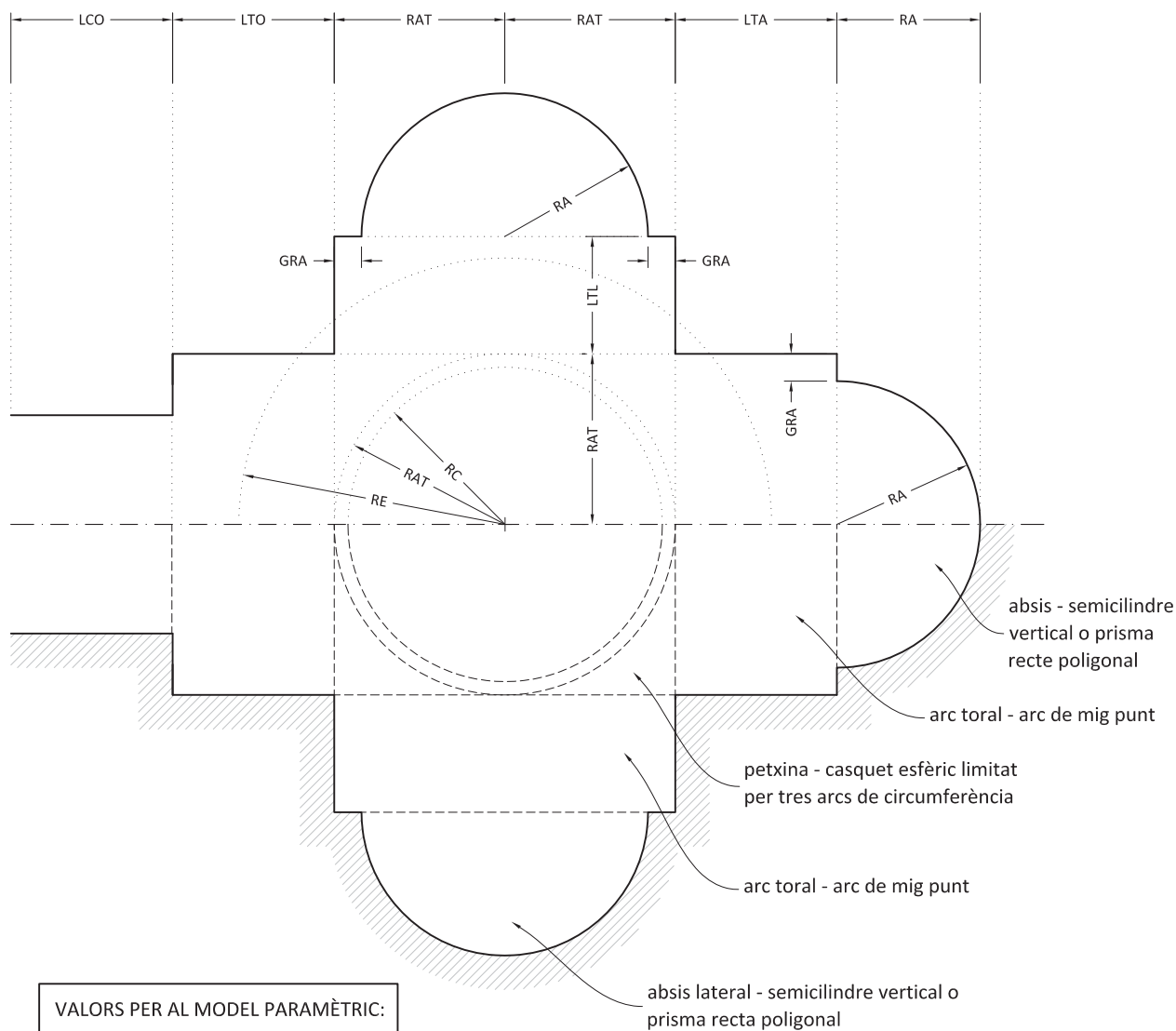
6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA

FITXA 2
 PLANTA TIPUS DE L'INTRADÓS D'UNA NAU
 (escala aproximada 1:100)

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

VALORS PER AL MODEL PARAMÈTRIC:

RC - radi del cimbori
 HC - altura del cimbori

HR - altura del reductor
 GAT - gruix arcs torals

RE - radi esfera petxines

RAT - radi arcs torals

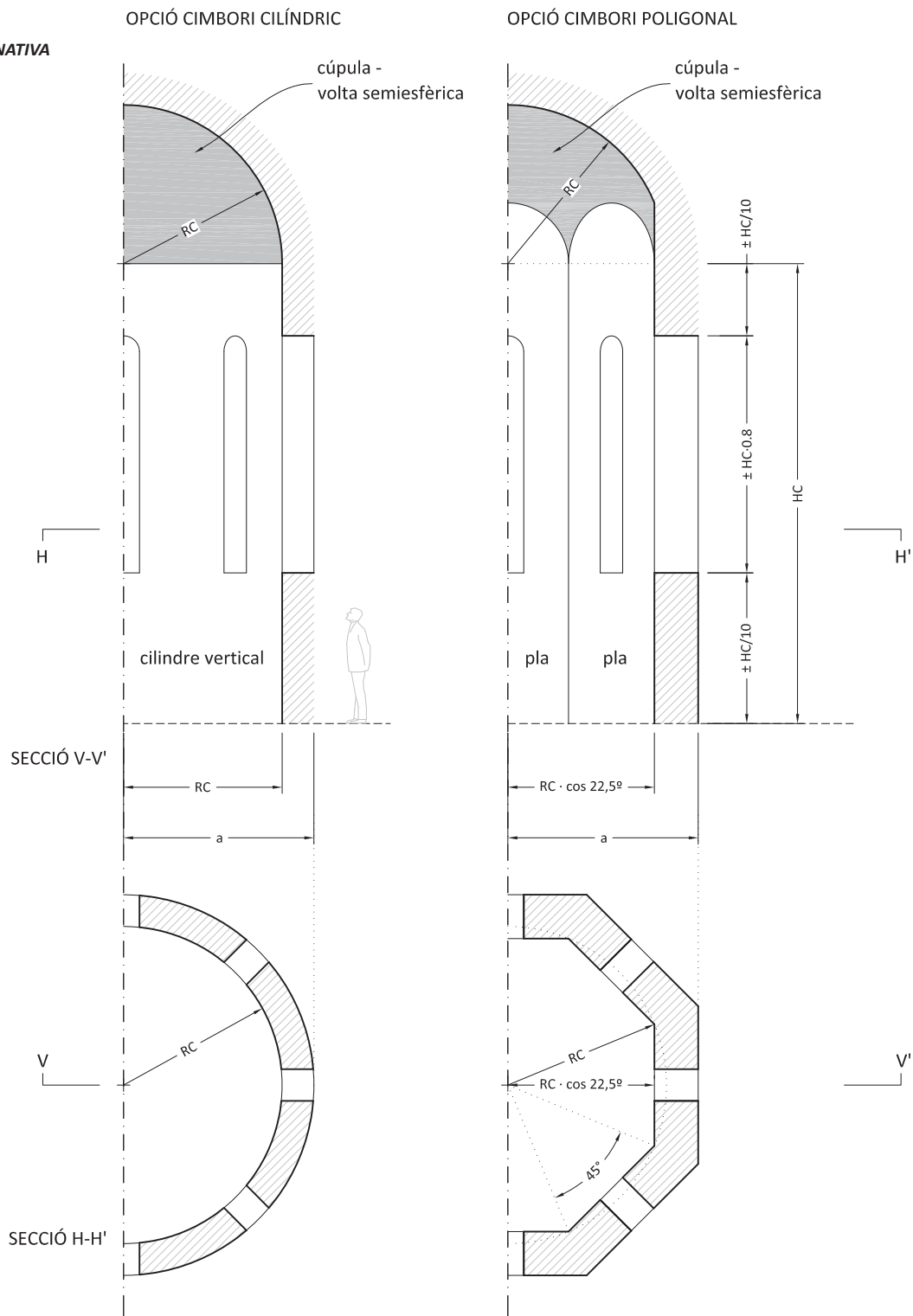
LTA - longitud arc toral altar
 LTL - longitud arcs torals absis laterals
 LTO - longitud arc toral oest

GRA - gruix arcs reductors
 HM - altura murs de la nau

RA - radi absis altar = (RAT - GRA)

FITXA 3
CÚPULA I CIMBORI - (INTRADÓS - escala aproximada 1:100)

6. CRITERIS PER A LA
CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

Característiques del cimbori:

Permeten il·luminar la nau de manera zenital, tot incorporant un nombre parell de finestres: 6, 8, 10 o 12. Resolen parcialment la ventilació de la nau per efecte venturi amb les finestres.

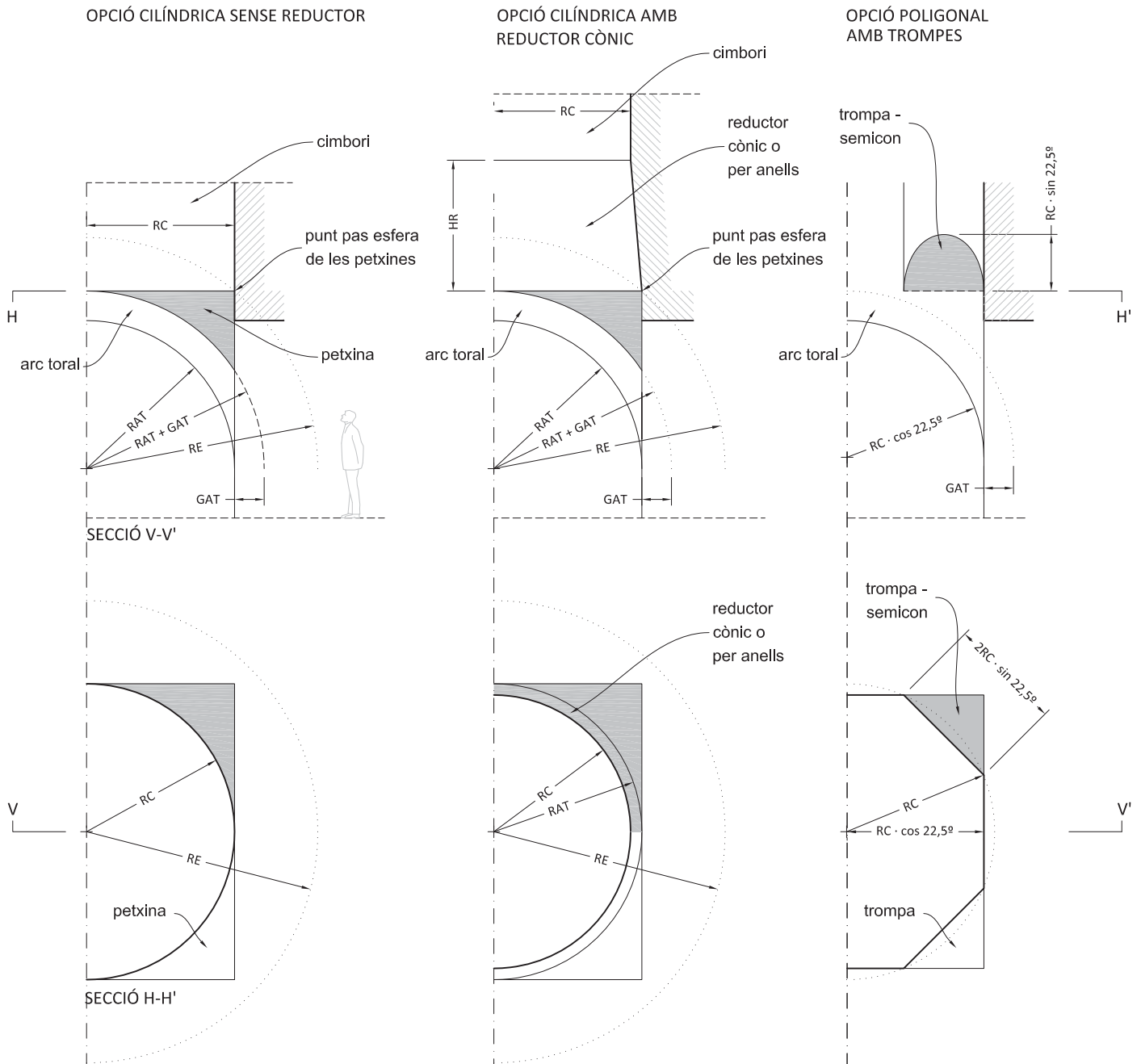
El seu diàmetre és, en molts casos, igual que el dels arcs torals.

S’hi representa el Pantocràtor a la cúpula i les icones de sants en els massissats entre finestres.

Classificació aproximada pel radi del cimbori:

Esglésies petites	$1 \text{ m} \leq RC \leq 2 \text{ m}$
Esglésies grans	$2 \text{ m} \leq RC \leq 3 \text{ m}$

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

Característiques de les petxines i el reductor:

Les petxines realitzen la transició entre la circumferència base del cimbori i el quadrat que determinen els arcs torals en planta. Normalment es resol amb casquets esfèrics limitats per 3 arcs de circumferència. Per reduir el diàmetre del cimbori, es disposen reductors formats per diversos tambors cilíndrics o per troncs de con. En els casos on les petxines també s'utilitzen de reductor, la secció de l'esfera es fa per un pla superior o bé utilitzant superfícies guerxes de transició.

Sobre les petxines es representen, habitualment, els quatre evangelistes.

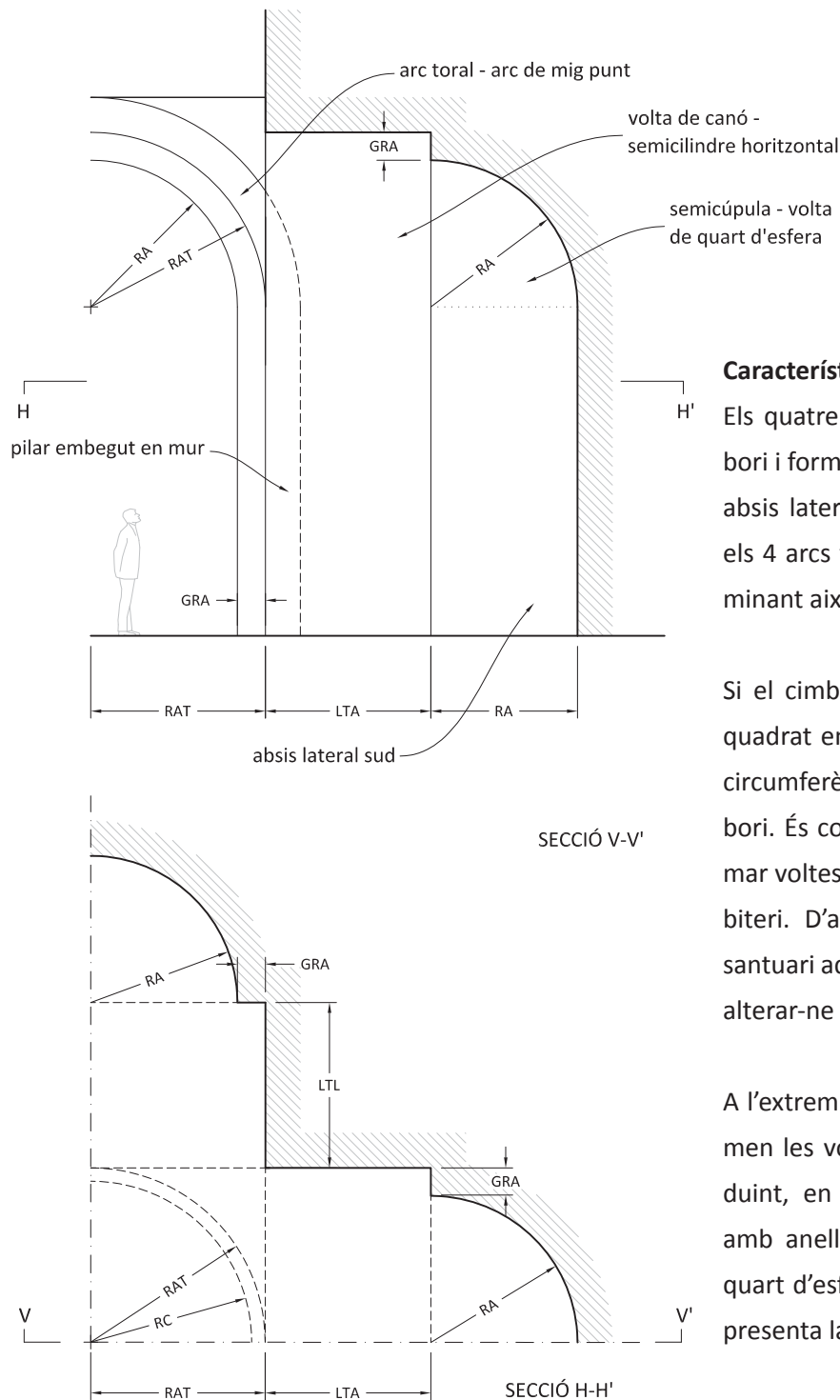
Classificació aproximada pel radi de l'esfera que conté les petxines:

Esglésies petites: $1,5 \text{ m} \leq RE \leq 4 \text{ m}$ Esglésies grans: $4 \text{ m} \leq RE \leq 8 \text{ m}$

6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA

FITXA 5

ARCS TORALS I ABSIS - (INTRADÓS - escala aproximada 1:100)

Característiques dels arcs torals:

Els quatre arcs torals suporten el cimbori i formen els pòrtics d'accés a: altar, absis laterals i nàrtex. És habitual que els 4 arcs tinguin el mateix radi, determinant així un quadrat en planta.

Si el cimbori no presenta reducció, el quadrat en planta està circumscrit a la circumferència de secció recta del cimbori. És comú extrudir els arcs per formar voltes de canó a l'entrada del presbiteri. D'aquesta manera la zona del santuari adquireix major fondària sense alterar-ne la geometria.

A l'extrem de les voltes de canó es formen les voltes de quart d'esfera introduint, en alguns casos, una reducció amb anells concèntrics. A la volta de quart d'esfera de l'altar sempre s'hi representa la Mare de Déu.

Classificació aproximada pel radi dels absis (molt semblant a la del cimbori):

Esglésies petites: $1\text{ m} \leq RA \leq 2\text{ m}$

Esglésies grans: $2\text{ m} \leq RA \leq 3\text{ m}$

6.5

LA MÈTRICA DELS TEMPLES

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

Ja s'ha dit que el procés històric d'expansió de les esglésies ortodoxes pel territori de Valàquia s'ha basat en la repetició d'un mateix tipus, amb lleugeres variants. Sovint aquest repetició és literalment una còpia d'una església preexistent que es pren com a model, però també és freqüent que, bo i mantenint estrictament la tipologia, les dimensions variïn. En aquesta secció s'intenta determinar, en cada cas, l'amplitud d'aquestes variacions, els seus valors extrems i el corresponent valor mitjà.

Dins les actuals regions de Muntènia i Oltènia, que componen el territoris històrics de Valàquia, hi ha un total de 6.167 esglésies, amb la següent distribució per províncies:

Província	Regió	nombre d'esglésies
Arges	Muntènia	701
Braila	Muntènia	157
Bucarest	Muntènia	474
Buzau	Muntènia	544
Damvobita	Muntènia	464
Dolj	Oltènia	470
Giurgiu	Muntènia	233
Gorj	Oltènia	441
Ialomita	Muntènia	248
Ifov	Muntènia	237
Mehedinti	Oltènia	335
Olt	Muntènia	506
Prahova	Muntènia	553
Teleorman	Muntènia	377
Valcea	Oltènia	427
Total Valàquia		6.167

Òbviament, disposar de les dades d'un conjunt tan nombrós sobrepassa els límits i els plantejaments d'aquesta tesi. De manera que el que es fa aquí és una projecció estadística a partir d'una mostra de 18 de les 26 esglésies que han estat objecte d'estudi en aquest treball. Si bé és cert que la mostra és excessivament curta i que no s'ha triat de manera aleatòria, el caràcter model·lic dels temples escollits fa que es puguin considerar prou representatius dins del conjunt de les esglésies valaques. Amb aquestes consideracions prèvies, i amb l'auxili del model paramètric, s'han confeccionat els quadres que es mostren tot seguit i que donen peu a diferents anàlisis i reflexions de les quals se'n poden extreure algunes conclusions interessants.

**6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA**

Quadre comparatiu entre les dimensions de les diferents parts

	radi del cimbori	alçada del cimbori	alçada del reductor	gruix arcs totals	radi arcs totals	longitud arc total altar
<i>mides en metres</i>	RC	HC	HR	GAT	RAT	LTA
01. Domneasca Curtea d'Arges	2,73	3,98	0,65	1,29	2,51	3,66
02. Monestir Cozia	2,05	3,96		1,44	2,19	4,05
04. Monestir de Dealu	1,60	6,30	0,20	0,24	1,63	3,27
05. Monestir Curtea de Arges	2,42	11,89		0,37	2,60	3,25
06. Bolnita Monestir de Cozia	1,00	4,50	1,48	0,50	1,19	1,73
09. Monestir de Tutana	2,00	7,04	2,02	0,67	2,12	5,27
11. Domneasca de Targoviste	2,53	5,96		0,47	2,53	6,07
13. Monestir d'Arnota	1,27	4,02	0,98	0,53	1,37	2,27
15. Monestir Dintr'un lemn	1,54	7,75		0,40	1,54	2,18
16. Monestir Brebu	2,40	6,34	2,31	1,04	2,96	3,07
17. Monestir Caldarusani	2,50	5,45	5,00	0,30	2,35	6,76
19. Monestir Stelea de Targoviste	2,12	7,15	2,75	0,35	3,06	2,31
21. Monestir de Govora	2,05	6,48		0,30	2,05	2,32
22. Monestir d'Aninoasa	2,23	4,23	0,87	0,47	2,70	2,67
23. Monestir d'Hurezi	2,30	7,36	0,75	0,45	2,67	4,20
24. Maldaresti	1,25	4,36	0,53	0,42	1,90	1,58
25. Toti Sfintii Ramnicu Valcea	2,25	9,33	1,25	0,54	2,45	1,42
26. Monestir de Surpatele	1,80	5,32	1,05	0,47	1,94	2,29
Mitjana entre les 18 esglésies	2,00	6,19	1,53	0,57	2,20	3,24
<i>Marges d'error</i>	$\pm 0,24$	$\pm 1,03$	$\pm 0,76$	$\pm 0,16$	$\pm 0,26$	$\pm 0,75$
<i>(95 % de confiança d'incloure l'autèntica mitjana sobre 6.167 esglésies)</i>						

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

... continuació	longitud arcs torals absis laterals	longitud arc toral oest	gruix arcs reductors (si n'hi ha)	alçada murs de la nau	radi absis altar/laterals = (RAT - GRA)	alçada total interior (distància vertical paviment - pantocràtor)
<i>mides en metres</i>	LTL	LTO	GRA	HM	RA	HT
01. Domneasca Curtea d'Arges		3,50		8,88	2,51	20,04
02. Monestir Cozia	0,70	3,20	0,34	7,63	1,85	17,27
04. Monestir de Dealu	0,73	1,41		7,44	1,63	17,41
05. Monestir Curtea de Arges	0,92	0,83		9,24	2,60	26,52
06. Bolnita Monestir de Cozia	0,18	1,11	0,19	5,76	1,00	14,43
09. Monestir de Tutana	0,62	3,33	0,36	7,29	1,76	21,14
11. Domneasca de Targoviste		2,84		9,11	2,53	20,60
13. Monestir d'Arnota	0,35	1,22	0,22	4,54	1,15	12,71
15. Monestir Dintr'un lemn	0,34	0,86	0,20	4,87	1,34	16,10
16. Monestir Brebu	0,39	3,27	0,38	6,38	2,58	21,43
17. Monestir Caldarusani	0,31	3,59		5,45	2,35	21,05
19. Monestir Stelea de Targoviste		3,43	0,45	5,40	2,61	20,83
21. Monestir de Govora	0,30	1,44	0,30	5,89	1,75	16,77
22. Monestir d'Aninoasa	0,28	1,25		5,18	2,70	15,68
23. Monestir d'Hurezi	0,80	3,08	0,48	7,53	2,19	21,06
24. Maldaresti	0,64	0,63		4,09	1,90	12,55
25. Toti Sfintii Ramnicu Valcea	0,54	0,88		7,43	2,45	23,25
26. Monestir de Surpatele	0,32	1,35	0,28	5,50	1,66	16,08
Mitjana entre les 18 esglésies	0,49	2,07	0,32	6,53	2,03	18,61
<i>Marges d'error</i>	$\pm 0,13$	$\pm 0,57$	$\pm 0,07$	$\pm 0,79$	$\pm 0,27$	$\pm 1,85$
<i>(95 % de confiança d'incloure l'autèntica mitjana sobre 6.167 esglésies)</i>						

**6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA**

Del quadre comparatiu anterior es desprèn que la distància entre pilars (RATx2) té un valor mitjà de 4,40 m, la qual cosa vol dir que la superfície mitjana del quadrat de la nau és de 19,36 m² (4,4²). Si aquest valor s'associa als estàndards actuals de densitat per als centres de culte (0,25 m²/persona), resulta un aforament de 77 persones (nombre que caldria reduir si es té en compte que l'àrea adjacent al presbiteri és inhàbil, a efectes d'aforament, però que aquí es considera compensat amb la superfície addicional dels absis laterals).

Com es pot veure també en el quadre, B02-Monestir de Cozia és l'església que més s'aproxima al valor mitjà, seguida de B09-Monestir de Tutana i de B21-Govora. Totes elles poden constituir, doncs, referents d'esglésies de mida mitjana a terres de Valàquia.

El quadre mostra també que el valor màxim d'àrea de la nau correspon a B19-Stelea de Targoviste amb 37,45 m² (6,12²), fet que no resulta gens sorprenent atès que es tracta d'un exemple d'església amb la volta moldoveneasca, solució que permet donar major amplitud a la nau. Per contra, el valor mínim el dóna B06-Bolnita de Cozia, amb un quadrat de 5,66 m² (2,38²), apte només per a 23 persones ben distribuïdes.

Mentre la gran majoria de les mesures de planta estan vinculades a la separació entre els pilars, les alçàries de la nau i del cimbori són, en principi, valors independents de les dimensions de la planta. No hi ha dubte però, que es tracta de dues mesures transcendents en la definició arquitectònica d'aquests espais. Té sentit, doncs, fer-ne comparacions sobre el quadre i extreure'n algunes conclusions.

L'alçària del cimbori (HC-dimensió des de la base d'aquest, fins a la base de la cúpula) té un valor mitjà de 6,19 m. Una dimensió molt propera a la del cimbori de l'església B04-Monestir de Delau, que s'acosta també als exemples de B16-Brebu i B21-Govora. El cimbori més alt, amb diferència, correspon a B05-Monestir de Curtea d'Arges amb gairebé 12 m, mentre que el mínim se situa a B02-Monestir de Cozia amb menys de 4 m. Aquest darrer correspon precisament a un dels primers exemples del s. XIV, que es considera com a model inicial de planta trevolada. Això fa pensar que aquests models primitius tenien cimboris de poca esveltesa i que la van anar adquirint en una evolució progressiva.

Pel que fa a l'alçària del murs de la nau (HM-distància entre el paviment i la cota d'inici dels arcs torals), el valor mitjà se situa en 6,53 m. Sembla remar-

cable el fet que es tracta d'un valor sorprenentment semblant a la mitjana d'altura del cimbori, HC (6,19 m), a què s'acaba de fer referència. D'aquests dos valors es pot despendre la conclusió que les esglésies es poden considerar verticalment dividides en un volum prismàtic inferior i un de cilíndric superior; un i altre aproximadament amb la mateixa alçària.

6.6

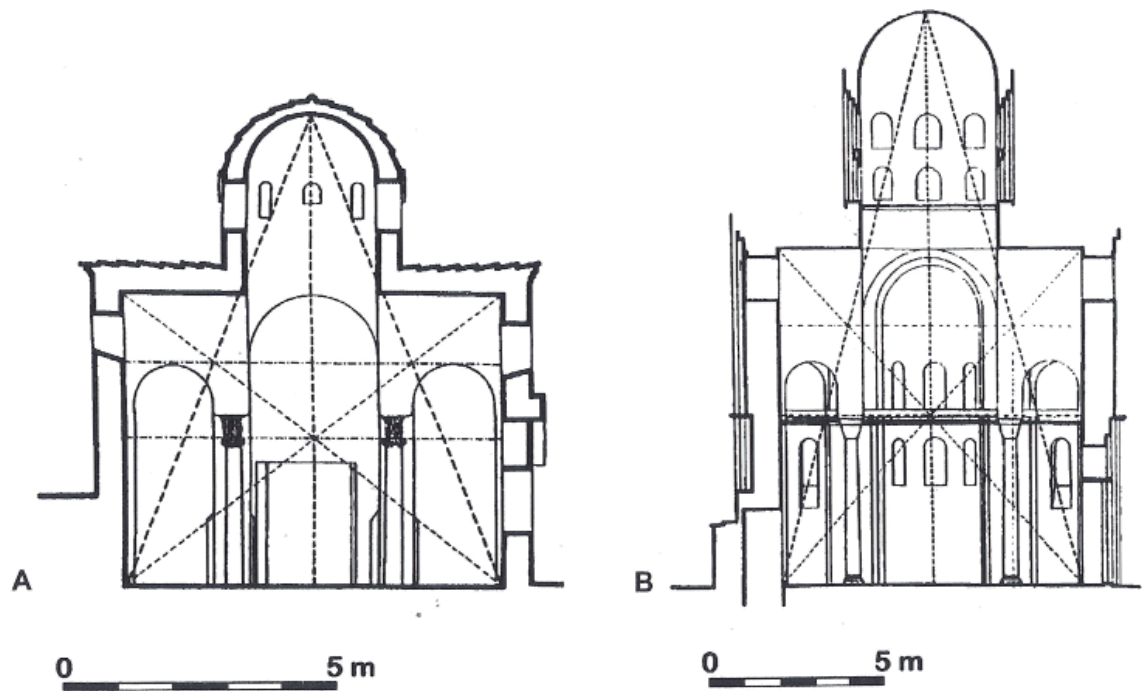
LA GEOMETRIA APLICADA

Majoritàriament, els constructors de les esglésies valaques són figures anònimes de les quals no es té notícia escrita. També es desconeixen els seus patrons i referents tècnics a l'hora de projectar i construir aquesta mena d'edificis. Sembla probable que dominessin la relació geomètrica entre arcs i cúpules, per la seva senzillesa tipològica i per la contínua repetició del mateix esquema. Encara que els històrics exemples bizantins de Constantinoble han estat objecte d'estudis més avançats, tampoc en aquest cas s'ha pogut precisar el grau de coneixement dels tècnics ni definir amb prou claredat les seves estratègies de treball. De manera general, el més comú és que els estudis remetin als traçats geomètrics empírics, com a reguladors en el control dels patrons emprats.

Una de les poques contribucions, en la línia d'extreure patrons comuns, és la de l'historiador Níkos K. Mutsópoulos⁵, que va fer estudis sobre un seguit d'esglésies gregues amb planta de creu grega inscrita. Analitzant relacions geomètriques a la secció transversal de les naus, va dibuixar un triangle isòsceles, amb una base que agafés tota la dimensió del terra de la nau, situant el vèrtex superior en el zenit de la cúpula del cimbori. Repetint el procés per a diverses esglésies de proporcions diferents, Mutsópoulos va observar que, de manera general, els dos costats simètrics passaven sempre per la clau del corresponent arc toral. La reiteració d'aquest esquema geomètric sembla establir, doncs, una relació entre la longitud màxima de la secció transversal i l'altura de la nau, per una banda, i el diàmetre i l'altura del cimbori, per una altra.

⁵ N.K. Mutsópoulos, "Harmonische Bauschnitte in der Kirchen vom Typus kreuzförmigen Innenbaus im Griechischen Kernland," BZ55 (1962): 274-91; fig. 20 (Hagios Ioannes Theologos, Athens) fig. 21 (Panagia Chalkeon, Thessaloniki).

6. CRITERIS PER A CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

Diagrames mostrant les "seccions harmòniques" en esglésies bizantines.

A. Església Sant Joan el Teòleg, Atenes.

B. Església de *Panagia Chalkeon*, Tessalònica.

Del llibre "*Master Builders of Byzantium*", pg. 81. Original de N.K. Mutsópoulos (cita núm. 5).

El professor Cecil L. Striker⁶ va efectuar el mateix tipus d'estudi sobre esglésies de Constantinoble, i en va obtenir resultats similars⁷. Les seves anàlisis conclouen que, comparant dos temples qualsevols, encara que tinguin un ample de nau idèntic, l'alçària i el diàmetre del cimbori queden determinats per la geometria del triangle isòsceles esmentat.

Els dos estudis mostren que la mateixa anàlisi és aplicable a temples de regions diferents, com són Grècia i Constantinoble, amb resultats similars. Tant l'un com l'altre se centren en l'intradós de les esglésies, deixant de banda les formes exteriors; una opció que sembla lògica si es considera que, com en el cas de Valàquia, en l'àmbit del cristianisme ortodox les parts interiors dels temples són les més simbòliques i importants. Però centrar-se en l'interior té lògica també, des d'un punt de vista constructiu, si es té en compte que per aixecar un temple cal definir primer l'intradós, és a dir, la geometria del motlle que farà funcions d'encofrat de la forma exterior.

⁶ Professor d'història de l'art de la Universitat de Pennsylvania.

⁷ Al llibre "*Applied geometry in Later Byzantine Architecture*" pg. 35.

6.7

EL COEFICIENT ORTODOX

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

Utilitzant les facilitats que brinda el model 3D per obtenir tota mena de projeccions, els traçats de Mutsòpulos i Striker s'han aplicat sobre les dues seccions, transversal i longitudinal, de les esglésies valaques analitzades.

Una primera evidència és que les seccions de la nau, en una i altra direcció, són gairebé idèntiques; cosa lògica tractant-se de plantes quadrades amb doble simetria. D'altra banda, com ja s'ha fet notar en un altre capítol, la relació visual entre els fidels i el pantocràtor és una qüestió d'importància fonamental en l'univers simbòlic dels ritus ortodoxos. Per tant, com ja s'ha apuntat, les naus de les esglésies estan dimensionades per fer possible la visió del pantocràtor des de qualsevol punt de la seva planta.

En accedir a la nau, tot venint del nàrtex, el creient realitza una panoràmica visual des de l'iconòstasi (per l'horitzontal a l'altura dels ulls) fins al pantocràtor (visual contrapicada), i recorre un angle vertical aproximat de 80°. Considerant les proporcions d'aquestes esglésies, la visual contrapicada del pantocràtor és la més llarga possible dins de l'edifici i representa un punt místicament àlgid per a un creient que ingressa al recinte de la nau.

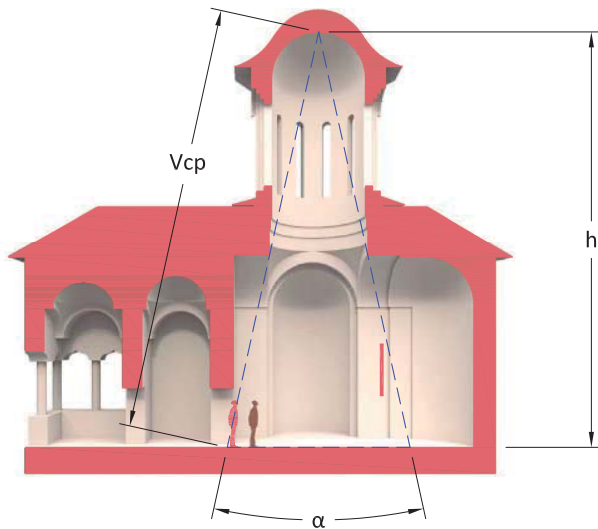
Situada a la secció, la visual contrapicada correspon a una recta inclinada que, partint del zenit de la cúpula del cimbori, passa per la clau de l'arc toral i arriba a terra just al límit de la planta de la nau. Com que la nau és bisimètrica, aquesta visual contrapicada es repeteix idènticament per les bandes dels absis laterals i del presbiteri. Té sentit, doncs, considerar el con de revolució que es generaria amb el gir de l'esmentada visual entorn de la vertical pel zenit de la cúpula; con que pot denominar-se com a "con de la nau".

La longitud de la visual contrapicada (V_{cp}) pot expressar-se com:

$$V_{cp} = h / \cos(\alpha/2)$$

on h és l'altura del vèrtex del con, i α és l'angle d'obertura.

6. CRITERII PENTRU O CLASIFICARE ALTERNATIVA

Esquema de muntatge de la visual contrapicada (Vcp) i el seu resultat aplicat al monestir de Surpatele. Foto: LGM

La base del con de la nau delimita l'àrea des d'on els arcs torals no priven de la visió del pantocràtor. En la majoria dels casos estudiats, la planta de la nau es dimensiona seguint com a patró la mida de la circumferència base del con. D'aquesta manera, la distància entre el centre de la nau i els murs perimetrals, ja siguin del nàrtex, dels absis laterals o de l'iconòstasi, s'aproxima al radi de l'esmentada circumferència.

Dels 18 casos d'estudi, només en 4 s'incompleix aquesta regla. Són els següents:

- B05-Monestir de Curtea d'Arges, on la gran alçària del cimbori no va acompanyada d'un diàmetre de base proporcionalment gran.

- B09-Tutana, on no es pot garantir que la solució actual del cimbori sigui la inicial, ja que, com es pot veure en la fitxa corresponent, existeix un aixecament històric on es representa un cimbori més rebaixat.

- B16-Brebu, on el reductor del cimbori té una inclinació excessiva, cosa que provoca una desproporcionada disminució del radi, i on tampoc hi ha garanties que el cimbori actual sigui l'original.

- B25-Tots Sants de Ramnicu Valcea, on un cimbori gran i esvelt no es veu equilibrat per la mida, més gran encara, de la nau.

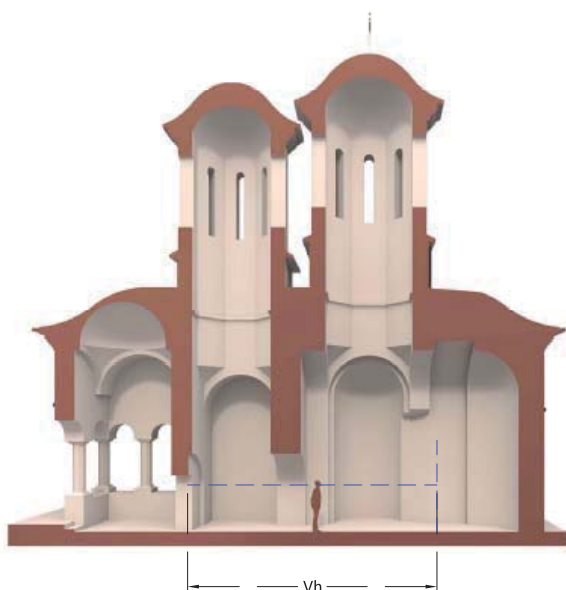
6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

Contrast. *Contrast* (CT)

Si, prèviament a l' instant d' ingressar a la nau, les visuals que el visitant ha registrat són més curtes que la contrapicada del pantocràtor, aquesta li produirà un notable efecte de contrast perceptiu. Aquest efecte, entremig de la sorpresa i l' admiració, es veu accentuat, per tant, si el nàrtex és de reduïdes dimensions o, també, si el mur que el separa de la nau té una obertura particularment reduïda.

Els nàrtexs que disposen de llanternons tenen igualment llargues visuals inclinades, circumstància que, en conseqüència, atenua l' efecte de contrast. Això, per tant, sembla fer poc recomanables els llanternons, cosa que d' altra banda resulta coherent amb el sentit que la litúrgia dona al predomini de la foscor, particularment en el nàrtex; una foscor que accentuarà la impressió que produeix la nau, tant per les dimensions com per les seves entrades de llum.

Una segona visual a destacar és l' horitzontal que, en el moment de traspasar la porta per accedir al temple, el visitant adreça cap a l' altar. A través de les obertures del nàrtex, aquesta visual s' estén des de la porta fins a l' iconòstasi. Representa el primer impacte visual que es té en entrar a l' església i dona una idea perceptiva de les seves dimensions interiors que, cal recordar-ho, són difícilment mesurables des de l' exterior.

Esquema de muntatge de la visual horitzontal (Vh) i el seu resultat aplicat al monestir de Dintr'un lemn. Foto: LGM

6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA

S'introdueix aquí un nou paràmetre de comparació que es proposa denominar com a contrast (CT) i es defineix com la relació proporcional que hi ha entre les longituds de la visual contrapicada i de la visual horitzontal (Vh):

$$CT = V_{cp} / V_h$$

Un valor de contrast igual a 1 indicaria, doncs, que les dues visuals tenen igual longitud; mentre que valors superiors a 1 reflecteixen major profunditat de camp visual en vertical que no pas en horitzontal. L'experiència perceptiva indica que un contrast major es tradueix en una major impressió emocional en el visitant.

Aquest paràmetre es pot determinar a totes les esglésies que tenen cimbori i permet comparar-les amb independència de les seves: grandària, geometria i posició de la nau. És aplicable també a esglésies amb planta de creu grega inscrita, per bé que, en aquest cas, la nau presenta zones d'ombra, fora del con de la nau, on no es té visibilitat directa del pantocràtor.

En la gran majoria dels exemples estudiats, la visual contrapicada és força més llarga que la visual horitzontal i, per tant, el contrast és més gran que 1. Únicament baixa pràcticament fins a 1, en els casos de B16-Brebu i B17-Caldarusani. No sembla casual que aquestes dues esglésies, amb contrast poc favorable, incompleixin també la regla del con de la nau. Es tracta d'esglésies de grans dimensions on, en la seva reconstrucció o adaptació, no s'han tingut en compte, possiblement per desconeixement, regles empíriques que sí que semblaven tenir ben clares els constructors antics.

Esveltesa. Zveltețe (EV)

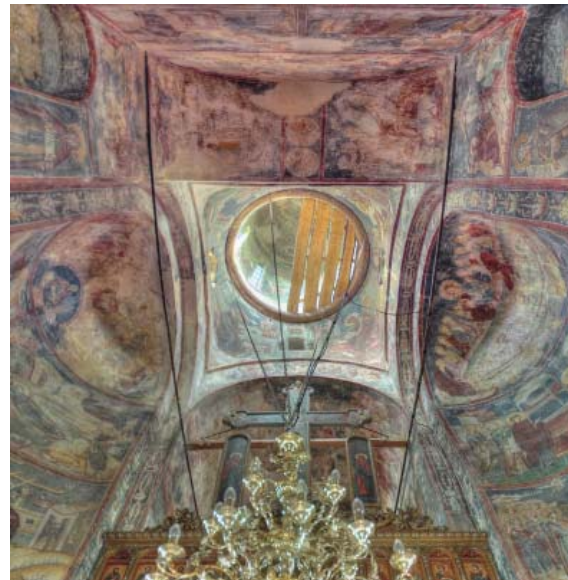
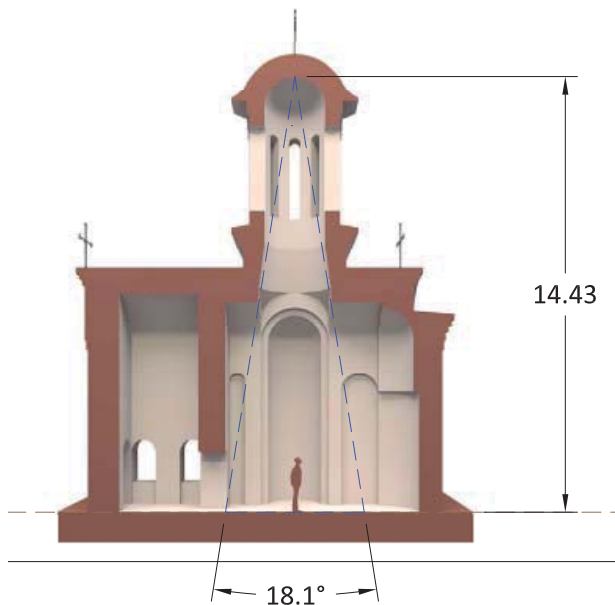
Es defineix com a esveltesa un nou paràmetre directament relacionat amb l'angle que forma l'obertura del con. Sigui quina sigui l'escala i la dimensió del temple, la nau tindrà major esveltesa quan l'angle esmentat sigui menor. Es pot escriure, doncs, el valor de l'esveltesa (EV) com una proporció entre la base del con i la seva altura:

$$EV = 0,5 / \text{tg}(\alpha/2)$$

on α , és l'angle d'obertura.

Es constata que els temples petits, com B06-Bolnita de Cozia o B15-Dintrunlemn, tenen major esveltesa, amb angles d'obertura del con de 18,1°

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

Esquema de l'esveltesa (EV) i el seu resultat aplicat a la Bolnita de Cozia. Fotografia: LGM

i 17°, respectivament. En canvi, casos com el B22-Aninoasa o el B02-Monestir de Cozia, resulten ser menys esvelts, considerant les seves grans dimensions, amb uns valors d'angle de 35,7° i 34,7°, respectivament.

El valor de l'esveltesa es visualitza ràpidament a la secció per la proporció del cilindre del cimbori. El visitant tendeix a valorar millor els temples més esvelts i estilitzats. Juntament amb el contrast, l'esveltesa és un paràmetre de referència de l'espai interior dels temples, que es pot aplicar universalment.

Contrast i esveltesa són dos valors numèrics, perfectament quantificables i aplicables als models estudiats. Els dos són producte de la relació de dues mides i, per tant, són objectivables.

Sumant els dos valors, se n'obté un tercer que permetria classificar els temples des d'un punt de vista de proporcions simbòliques, pròpies i particulars de les esglésies ortodoxes. En el present treball aquest valor s'ha anomenat "coeficient ortodox". Es tracta d'un valor aplicable a temples de totes les mides, que no depèn dels elements exteriors i que se centra en l'essència de l'espai sacre interior. Una classificació que tingui en compte el **coeficient ortodox (CO)** permet endreçar els temples per paràmetres objectius, que depenen de les seves mides, però que volen ser reflex de la càrrega simbòlica i de les impressions que transmeten al visitant.

**6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA**

mides en metres a V_h i V_{cp}	VISUAL HORIZONTAL - distància entrada - iconòstasi	VISUAL CONTRA PICADA - distància accés nau - pantocràtor	CONTRAST - visual contra picada / visual horitzontal	ANGLE d'obertura del con de la nau ($^{\circ}$ sexagesimals)	ESVELTESA - proporció entre la base con i l'alçada interior	COEFICIENT ORTODOX - Contrast + Esveltesa
	Vh	Vcp	CT	α	EV	CO
01. Domneasca Curtea d'Arges	16,43	20,92	1,27	33,3	1,67	2,94
02. Monestir Cozia	16,31	18,09	1,11	34,7	1,60	2,71
04. Monestir de Dealu	13,95	17,71	1,27	21,2	2,67	3,94
05. Monestir Curtea de Arges	18,32	26,92	1,47	19,7	2,88	4,35
06. Bolnita Monestir de Cozia	6,84	14,61	2,14	18,1	3,14	5,28
09. Monestir de Tutana	15,60	21,48	1,38	20,5	2,77	4,14
11. Domneasca de Targoviste	16,23	21,29	1,31	29,2	1,92	3,23
13. Monestir d'Arnota	7,05	12,93	1,83	21,0	2,70	4,53
15. Monestir Dintr'un lemn	8,52	16,28	1,91	17,0	3,35	5,26
16. Monestir Brebu	22,14	22,06	1,00	27,5	2,04	3,04
17. Monestir Caldarusani	20,36	21,49	1,06	23,1	2,45	3,50
19. Monestir Stelea de Targoviste	17,14	21,37	1,25	25,8	2,18	3,43
21. Monestir de Govora	10,86	17,13	1,58	23,5	2,40	3,98
22. Monestir d'Aninoasa	14,27	16,47	1,15	35,7	1,55	2,71
23. Monestir d'Hurezi	17,39	21,58	1,24	25,3	2,23	3,47
24. Maldaresti	9,21	12,80	1,39	22,8	2,48	3,87
25. Toti Sfintii Ramnicu Valcea	15,78	23,64	1,50	20,8	2,72	4,22
26. Monestir de Surpatele	9,18	16,46	1,79	24,8	2,27	4,07
Mitjana entre les 18 esglésies	14,20	19,07	1,42	24,7	2,39	3,81
<i>Marges d'error</i>	$\pm 2,26$	$\pm 1,90$	$\pm 0,16$	$\pm 2,7$	$\pm 0,25$	$\pm 0,38$
<i>(95 % de confiança d'incloure l'autèntica mitjana sobre 6.167 esglésies)</i>						

Classificació de les 18 esglésies pel valor de contrast (CT)

06. Bolnita Monestir de Cozia	2,14
15. Monestir Dintr'un lemn	1,91
13. Monestir d'Arnota	1,83
26. Monestir de Surpatele	1,79
21. Monestir de Govora	1,58
25. Toti Sfintii Ramnicu Valcea	1,50
05. Monestir Curtea de Arges	1,47
24. Maldaresti	1,39
09. Monestir de Tutana	1,38
11. Domneasca de Targoviste	1,31
01. Domneasca Curtea d'Arges	1,27
04. Monestir de Dealu	1,27
19. Monestir Stelea de Targ.	1,25
23. Monestir d'Hurezi	1,24
22. Monestir d'Aninoasa	1,15
02. Monestir Cozia	1,11
17. Monestir Caldarusani	1,06
16. Monestir Brebu	1,00

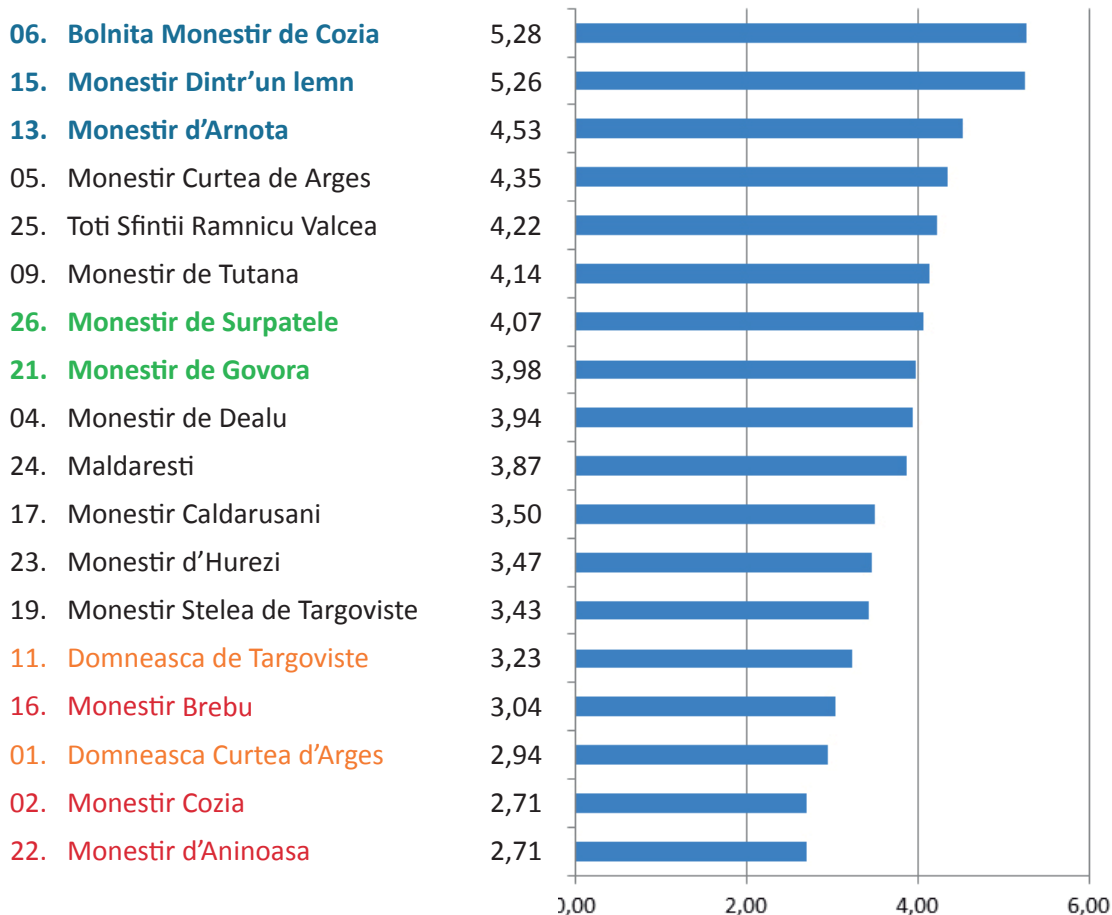
Classificació de les 18 esglésies pel valor de esveltesa (EV)

15. Monestir Dintr'un lemn	3,35
06. Bolnita Monestir de Cozia	3,14
05. Monestir Curtea de Arges	2,88
09. Monestir de Tutana	2,77
25. Toti Sfintii Ramnicu Valcea	2,72
13. Monestir d'Arnota	2,70
04. Monestir de Dealu	2,67
24. Maldaresti	2,48
17. Monestir Caldarusani	2,45
21. Monestir de Govora	2,40
26. Monestir de Surpatele	2,27
23. Monestir d'Hurezi	2,23
19. Monestir Stelea de Targ.	2,18
16. Monestir Brebu	2,04
11. Domneasca de Targoviste	1,92
01. Domneasca Curtea d'Arges	1,67
02. Monestir Cozia	1,60
22. Monestir d'Aninoasa	1,55

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

Classificació de les 18 esglésies pel valor del coeficient ortodox (CO)

**6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA**

Els millors resultats, després d'aplicar el coeficient ortodox (CO), els obtenen les esglésies de reduïdes dimensions B06-Bolnita de Cozia, B15-Dintrunlemn i B13-Arnota. Tret de la primera, les altres pertanyen a l'època de transició del s. XVII. Amb aquestes dades sembla concloure's que els exemples petits resulten més ben proporcionats.

La classificació, però, situa dues grans esglésies, B05-Monestir de Curtea d'Arges i B25-Tots Sants de Ramnicu Valcea en les posicions quarta i cinquena. Aquests dos temples incorporen un nàrtex petit i un cimbori esvelt, però haurien d'haver estat exclosos del llistat, atès que ja no complien la primera de les condicions: adequar el con de la nau a les dimensions de la planta.

Per contra, les esglésies que presenten pitjors resultats són aquelles que tenen un gran nàrtex i un cimbori relativament baix i de gran diàmetre. Són els exemples amb planta de creu grega inscrita B01-Domneasca de Curtea d'Arges i B11-Domneasca de Targoviste, conjuntament amb B15-Brebu i B22-Aninoasa.

En una classificació numèrica, és habitual que els valors extrems no siguin els més representatius, precisament per la polarització tant per sobre com per sota. Deixant de banda els extrems, s'observen uns valors intermedis com els exemples B21-Govora i B26-Surpatele, que corresponen a temples que conserven unes proporcions mitjanes i equilibrades, tant pel que fa a contrast com a esveltesa.

L'església de B21 Govora s'ha citat anteriorment com un exemple en què la dimensió del quadrat de la nau s'acosta a la mitjana de les esglésies estudiades, fet que la qualifica com a església de mida mitjana. També s'ha comentat que l'alçada del cimbori se situa prop de la mitjana de l'estudi i, un cop calculat el coeficient ortodox, s'observa que B21 Govora sempre resulta ben classificada en una zona intermèdia en tots els valors.

L'església B21-Govora és de planta trevolada i presenta un sol cimbori, per tant, sense llanternons superflus que il·luminin excessivament el nàrtex. Compta també amb el porxo característic, suportat per pilars de pedra i ar-

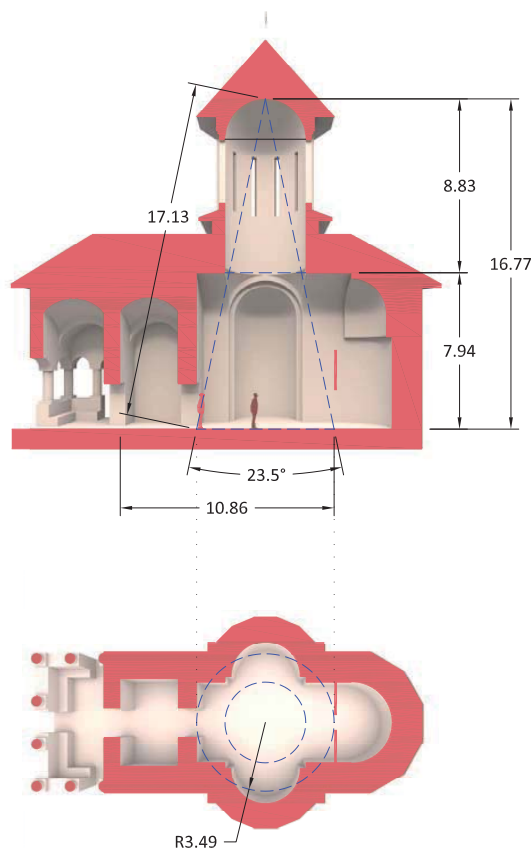
6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

caedes, amb un mur pintat al fresc que contrasta amb la blancor de la façana. La imposta horitzontal recorre tot el conjunt, sense trencament vertical en la posició del porxo, cosa que fa pensar que no va ser afegit amb posterioritat, sinó que és original.

L'església B21-Govora té un nàrtex de reduïdes dimensions i un mur massiu en el pas cap a la nau. Com a anècdota es pot dir que la planta del nàrtex té una proporció àuria. La nau queda coberta amb la clàssica successió d'arcs i voltes i el cimbori no inclou reductors (només anells), cosa que confirma que els seu diàmetre té la longitud de la separació entre pilars.

En el seu historial consta que ha sofert múltiples rehabilitacions, però res no fa pensar que l'intradós del cimbori no sigui l'original, encara que tingui una coberta no gens característica, resultant d'una d'aquestes rehabilitacions. Malgrat tot, exteriorment B21-Govora apareix equilibrada i amb una puresa de formes accentuada per l'austeritat ornamental de la façana.

Tot plegat sembla situar l'església del monestir de Govora com un dels exemples paradigmàtics de l'arquitectura ortodoxa a Valàquia. És un temple que conserva els seus patrons més característics i les proporcions ideals per al simbolisme de les seves parts, i que pot ser tingut com la materialització d'un cànon.

Planta i secció longitudinal de l'església de Govora

**6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA**

Com s'ha vist anteriorment, la figura del con de la nau serveix per definir la planta i l'alçària de la cúpula, però resta per decidir a quina altura cal situar els arcs torals per complir la llei de la visual contrapicada. A l'esmentat exemple de B21-Govora, l'altura de la clau dels arcs torals es pot ubicar aproximadament a la meitat de l'alçària total de l'interior.

L'exemple no és concloent, ja que la divisió no es produeix sempre a mitja altura. La diversitat de variants del triangle isòsceles inscrit en la secció longitudinal assenyala també una gran diversitat de possibles solucions.

La visual contrapicada (Vcp) és l'aresta del triangle que passa per tres punts (zenit, clau i límit de la nau), i pot agafar qualsevol inclinació depenent de l'obertura en graus del con de la nau. Si es realitza una parametrització d'aquests conceptes, apareixen 3 incògnites:

- Altura del triangle (h)
- Angle d'obertura del con (α)
- Altura del cimbori des de la clau fins al zenit (hc)

Els angles d'obertura del con de la nau oscil·len entre els 17° de B15-Dintrunlemn i els 35,7° de B22-Aninoasa. Depenent de la obertura del con (α) i de la alçària del cimbori (HC), es poden obtenir proporcions molt diferents per al volum de la nau.

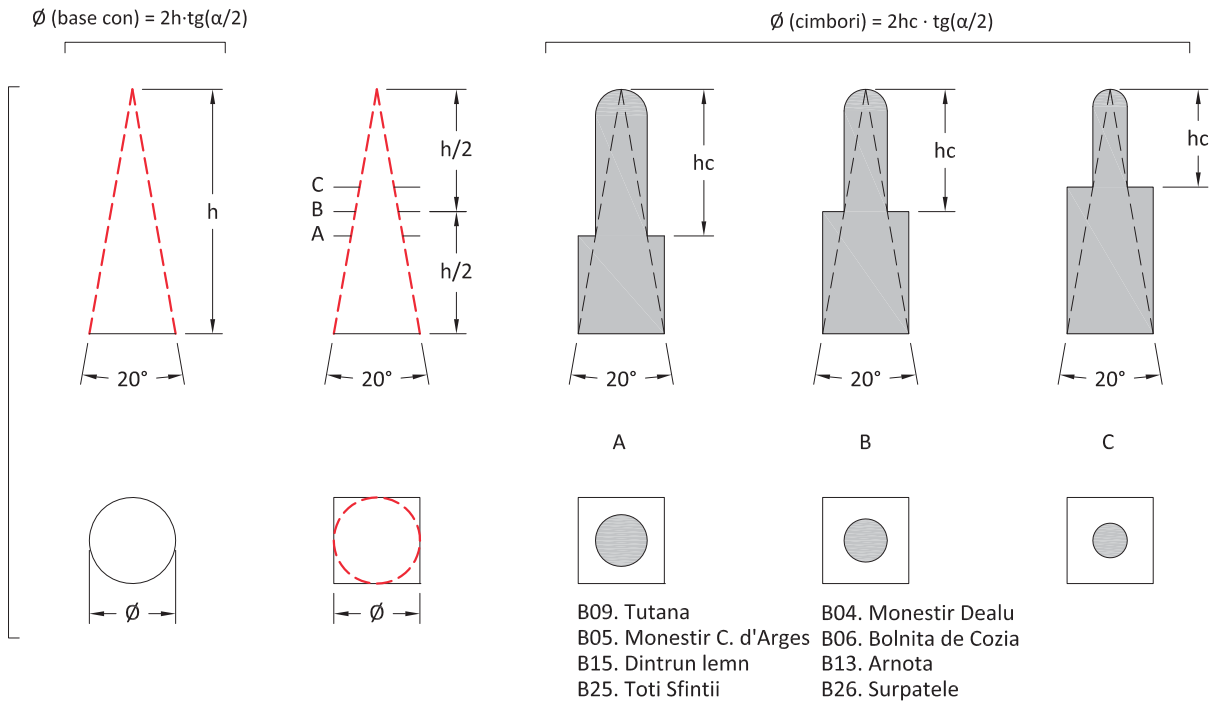
Tot seguit es mostren alguns exemples per a diferents obertures a 20°, 25°, 30° i 35°, en combinació amb diferents variants d'alçària del cimbori. En el quadre, s'assignen cadascuna de les 18 esglésies a la combinació que li pertoca.

A la part final es mostra un quadre comparatiu, amb diferents solucions quan es fixa un valor concret. Aquesta informació és útil per determinar que, amb una mateixa alçària interior, es poden obtenir diferents mides del quadrat de planta i, a l'inrevés, diferents alçàries amb una mateixa planta. La posició dels arcs torals esdevé clau per a la configuració de tot el conjunt de la nau. També es pot concloure que un mateix diàmetre del cimbori dóna lloc a múltiples proporcions i dimensions de la planta.

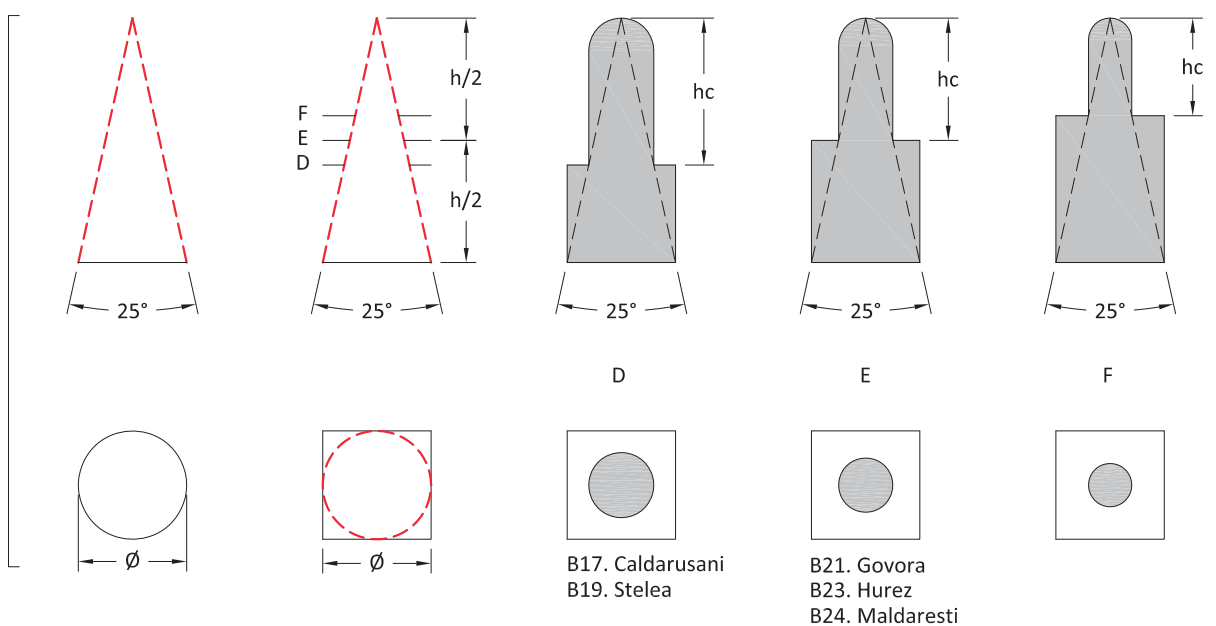
Totes són solucions vàlides que confirmen el patró establert i, en aquest cas concret, contradiuen la *vox populi* que associa un cimbori de grans dimensions a una església de mides grans.

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

SOLUCIONS PER A CONS AMB OBERTURA $\alpha = 20^\circ$

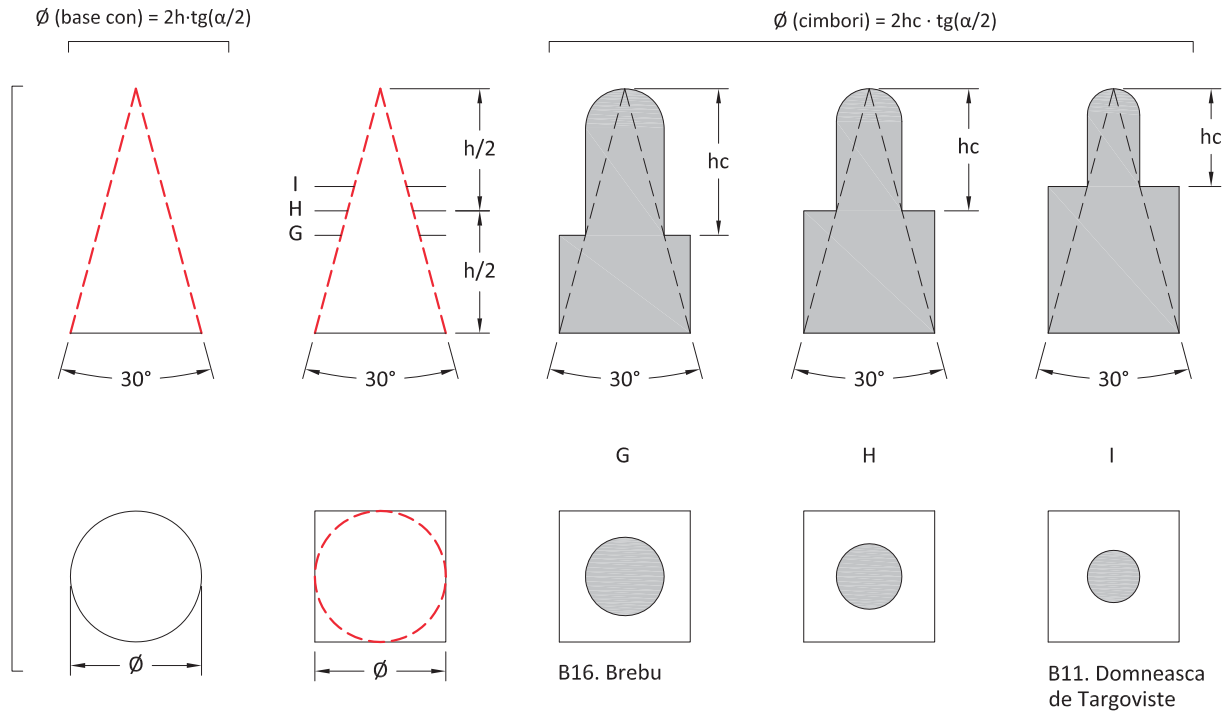

SOLUCIONS PER A CONS AMB OBERTURA $\alpha = 25^\circ$

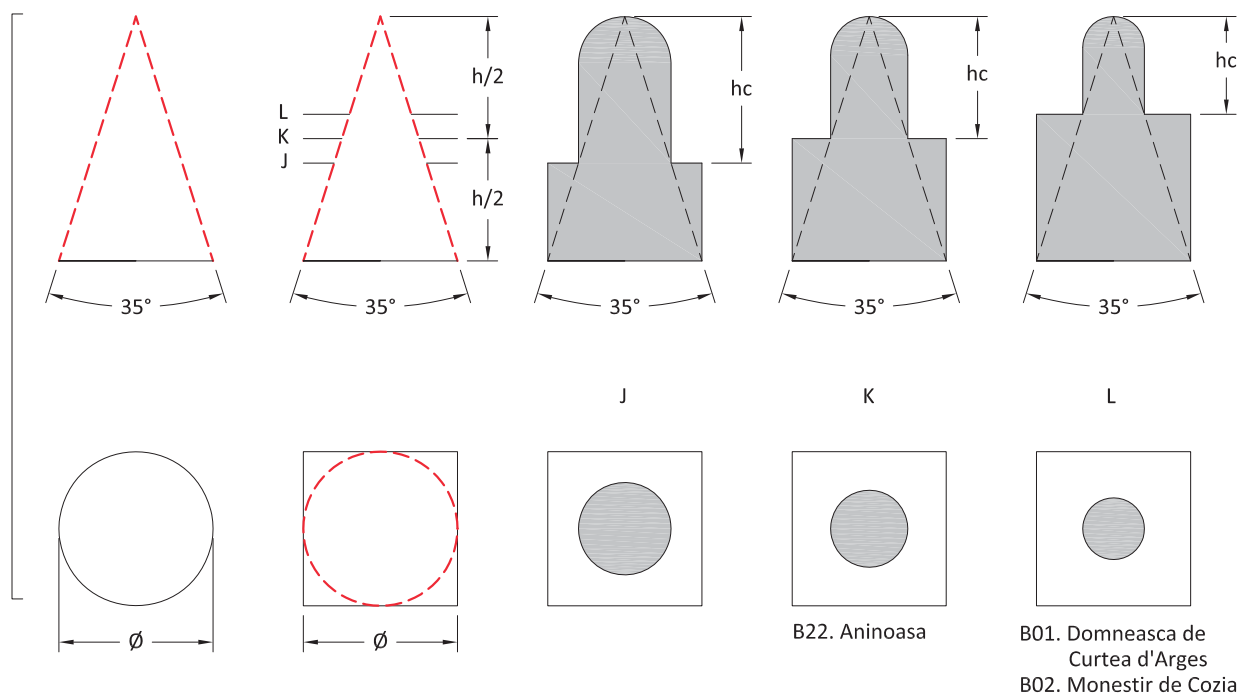

**6. CRITERII PENTRU O
CLASIFICARE ALTERNATIVA**

SOLUCIONS PER A CONS AMB OBERTURA $\alpha = 30^\circ$

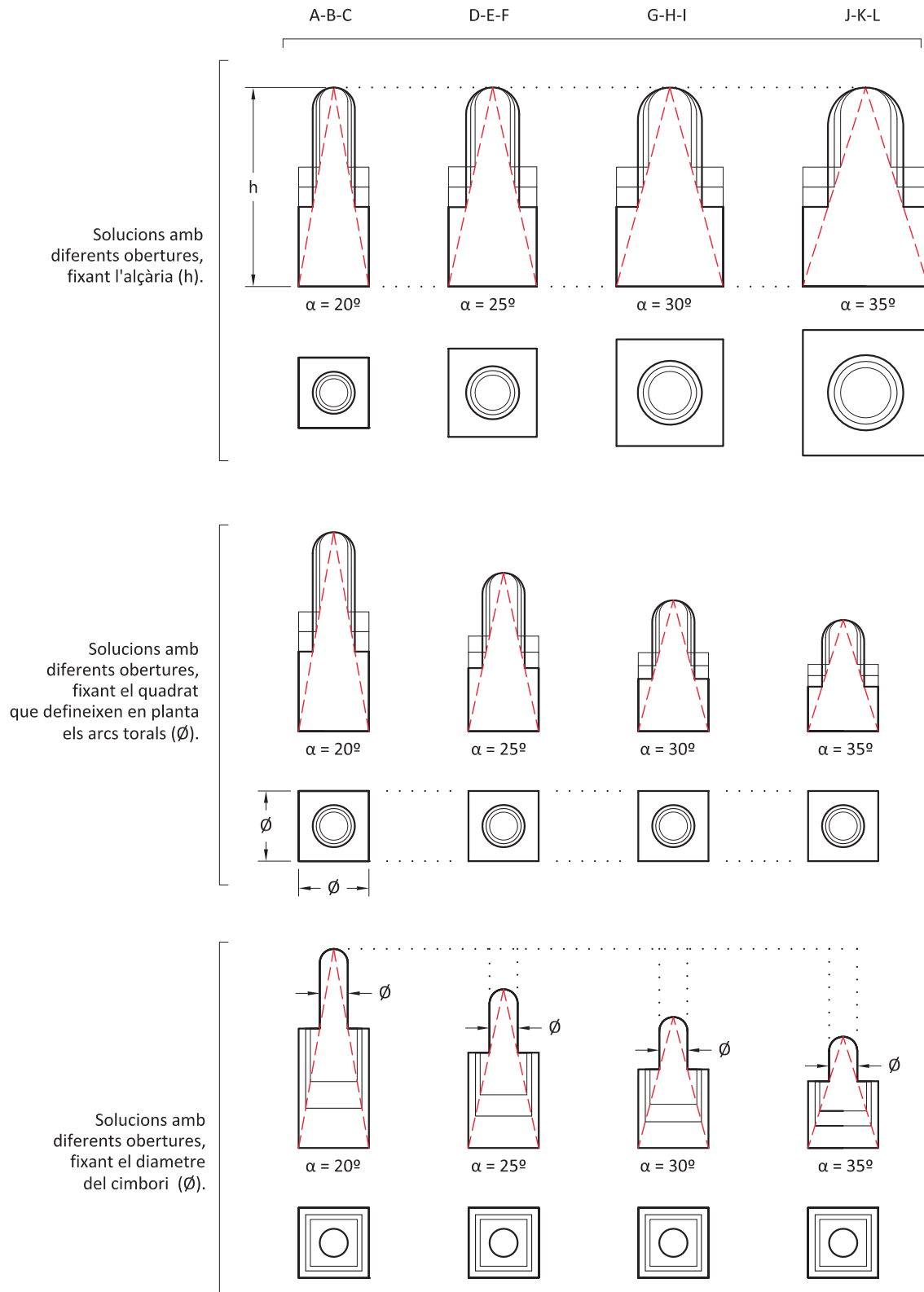

SOLUCIONS PER A CONS AMB OBERTURA $\alpha = 35^\circ$

6. CRITERIS PER A UNA CLASSIFICACIÓ ALTERNATIVA

COMPARATIU DE SOLUCIONS FIXANT UN VALOR

Parametri geometrici și arhitecturali ai Bisericilor Ortodoxe Românești din Țara Românească

7

CONCLUSIONS CONCLUZII

*“ No voldria acabar-la jo, perquè no convindria.
Una obra així ha de ser filla d’una llarga època,
com més llarga millor.
L’obra d’un sol home ha de ser forçosament raquítica i morta
al moment de néixer.
Els grans temples mai no han estat obra d’un sol home.”*

Antoni Gaudí i Cornet

Arquitecte i geòmetra
Isidre Puig Boada. *“El pensament de Gaudí”*, pàg. 193

7. CONCLUSIÓ

Obra en construcció de l'església ortodoxa romanesa de Barcelona. Octubre de 2015
Fotografia: Cristi Beşliu

CONCLUSIONS

CONCLUZII

Acostumats com estem a navegar pel mar de normatives i ordenances que constrenyen la nostra feina, els arquitectes, quan rebem un encàrrec, comencem per reunir i estudiar les diferents disposicions que acoten l'arquitectura d'allò que ens han encarregat. Per això resulta sorprenent constatar que no hi ha cap prescripció escrita que reguli amb detall les característiques geomètriques i arquitectòniques que defineixen una església del culte ortodox romanès.

Que no hi hagi norma escrita no vol dir que no hi hagi regles a seguir. Un temple, per poder fer la seva funció, ha de ser consagrat per l'autoritat eclesiàstica competent; una autoritat que assegura regir-se pel sorprenent principi de donar per bona una església si és còpia o s'assembla molt a una altra de preexistent. Sense posar en dubte el bon criteri dels responsables eclesiàstics, sembla clar que una pauta de conducta com aquesta situa la qüestió en un estat d'indefinició que frena les possibilitats d'evolució i millora d'aquesta classe d'edificis i els submergeix en una mena d'endogàmia que, per degradació del tipus, els pot anar allunyant del bon compliment de la seva funció litúrgica.

Buscant superar aquesta indefinició, la tesi ha fet una immersió en els fonaments de la litúrgia ortodoxa romanesa i en l'arquitectura dels seus temples històrics per tal d'indagar en les raons que n'expliquen les característiques particulars. En aprofundir, a través de la bibliografia, en el coneixement de les esglésies preexistents, s'ha pres millor consciència de la dimensió del tema i s'ha optat per acotar-lo a la regió de Valàquia. Tal decisió s'ha pres no només per reduir la dimensió de l'estudi, sinó perquè s'ha constatat que els temples d'aquesta regió presenten característiques que els identifiquen i els diferencien dels de la resta de l'actual Romania

L'anàlisi de la realitat del fenomen religiós a la Romania d'avui, que s'ha fet en el capítol 2, emmarcant-lo en la història política i social del país, permet donar idea de la dimensió d'aquest fenomen; un fenomen que resulta insòlit, per als temps actuals, si se'l compara amb la situació imperant a la resta de confessions cristianes.

7. CONCLUSIONS

7. CONCLUZII

Obişnuiți cum suntem să navigăm pe marea de normative și ordonanțe care constrâng munca noastră, arhitectii, când primim o comandă, începem prin a strânge și a studia diferitele dispoziții care cotează arhitectura care ne-a fost cerută. De aceea este surprinzător faptul că nu există nici o prescripție scrisă care să regleze în detaliu caracteristicile geometrice și arhitectonice care definesc o biserică de cult ortodox român.

Faptul ca nu există o normă scrisă nu înseamnă ca nu există reguli de urmat. Un templu, pentru a putea îndeplini funcția sa, are nevoie să fie sfințit de autoritatea ecleziastică competentă; o autoritate care asigură că se ghidează după principiul surprinzător că o biserică este corectă dacă este copia sau se aseamănă mult cu alta existentă. Fără a pune în discuție bunul criteriu al responsabilităților ecleziastice, pare clar ca o astfel de normă pune chestiunea într-un stat de nedefinire care frânează posibilitățile de evoluție și ameliorare a acestor edificii și le duce într-o stare de stagnare formală care, prin degradarea tipului, o poate îndepărta de la funcțiunea sa liturgică.

Căutând să depășească această indefinire, teza a studiat fundamentele liturghiei ortodoxe române și în arhitectura templelor sale istorice pentru a cerceta motivele care explică ace-

7. CONCLUSIÓ

te característics particulars. Entrant en profunditat, mitjançant la consultació de la bibliografia i mitjançant el coneixement de les esglésies existents, s'ha estudiat la dimensió de les esglésies i s'ha optat per limitar-les a la regió de la Romania. Aquesta decisió s'ha pres no només per reduir la dimensió de l'estudi, sinó també perquè s'ha constatat que les esglésies de la Romania presenten característics que les identifiquen i les diferencien del restant de les esglésies de Romania actual.

Analitzant el fenomen religiós a Romania d'ara, que s'ha estudiat en el capítol 2, situant-lo en el context polític i social de la Romania, permetem formular una idea sobre la dimensió d'aquest fenomen; un fenomen que sembla inusual en la Romania, ja que, si es compara amb la situació que s'ha generalitzat entre el cristianisme. El moment actual d'expansió de la Bisbeia Ortodoxa Romànica sembla inexplicable si no es observa una sèrie de causes històriques i conjuntives, com ara: la manca de relació amb el cristianisme amb la romanització de la Romania (principal característica diferenciadora dels romans); la implicació històrica de la Bisbeia en la defensa de la identitat nacional romana; la recerca del règim comunista de la destrucció del substrat de les tradicions i, i el fet que la caiguda del règim va deixar, quant a estructures organitzades i amb capacitat operativa.

L'actual moment expansiu de l'Església Ortodoxa de Romania resulta inexplicable si no es contemplen un seguit de raons històriques i conjuntives com ara: l'estreta vinculació del cristianisme a la romanització de la Romania (principal tret diferencial dels romans); la històrica implicació de l'Església en la defensa de la identitat nacional romana; els intents del règim comunista d'esborrar el substrat de tradicions del país, amb l'església al capdavant, i el fet que la caiguda del règim va deixar, quant a estructures organitzades i amb capacitat operativa.

L'estudi ha revelat també que la confessió ortodoxa romana s'ha caracteritzat sempre per una voluntat de proximitat amb els feligresos. Això es manifesta a través d'una estructura de moltes esglésies petites, que queden sempre properes al creient i a les petites comunitats que s'hi apleguen i que sembla entroncar amb l'esperit de l'arquitectura paleocristiana que s'ha revisat en el 3r capítol.

També en el 3r capítol, s'estudien els orígens de les esglésies de Valàquia, que se situen en models de Constantinoble o de Sèrbia, importats per constructors de les respectives escoles de mestres d'obres d'aquells llocs. No és fins al s. XVI que les esglésies comencen a agafar un caràcter propi i autònom. És altament probable que aquests temples fossin edificats també per constructors estrangers, però els voivodes que els encarregaven demanaven a aquests constructors que hi introduïssin elements autòctons. Es pot dir, doncs, que en la gestió dels nous models hi havia ja una certa intencionalitat política d'afavorir una identificació nacional a través de l'arquitectura de les esglésies. El procés així iniciat continuà amb la formació d'escoles locals de mestres d'obres i desembocà en la configuració de l'anomenat estil antic de Valàquia.

Sembla clar que la decisió de generar un estil autòcton que incorporés elements de la tradició constructiva del país havia de resultar beneficiosa, tant des del vessant polític com des de l'eclesiàstic. Políticament, es donava impuls a la gestió d'un sentiment nacional, a través de l'arquitectura; però també la incorporació d'elements autòctons, provinents de les construccions populars, havia de contribuir a la ja comentada proximitat entre església i societat. És raonable plantejar, encara que sigui només com a hipòtesi, que aquesta aproximació de l'arquitectura eclesiàstica a la senzillera arquitectura rural va tenir una incidència decisiva en el caràcter auster, recollit i discret que s'aprecia en les formes tradicionals de l'ortodòxia romana. És remarcable, en aquest sentit, constatar com la major part dels intents d'introduir

nous models forans, més cultes i també més ostentosos, van acabar fracassant i no van donar lloc a repeticions dels tipus ni van generar noves escoles.

És sobre la base de l'estil antic que, a finals del s. XVII, pren forma el que s'anomena nou estil de Valàquia. Les esglésies d'aquesta època mantenen bàsicament la mateixa estructura de les de l'estil antic, però els seus constructors ja tenen més nivell tècnic i el país compta amb més artesans. Això fa que es vulgui donar a les noves esglésies un caràcter monumental, que no tenien les anteriors, que es facin més grans i que se'ls incorporin més elements de caire ornamental.

La visita a un conjunt d'esglésies que conforma una llista que es considera prou representativa ha permès assolir un coneixement de primera mà del tema objecte d'estudi. A banda de contrastar mides i actualitzar una informació bibliogràfica que sovint resultava obsoleta, la visita dona accés a una visió perceptiva i sensible de la realitat espacial d'aquests edificis. Es constata que la representació tècnica convencional no explica prou bé aquesta realitat ni ho fan tampoc els estudis plantejats des del prisma estricte de la història de l'art. Es pren consciència que, més enllà de tradicions i tècniques constructives, la geometria de les formes d'aquests temples requereix fer-ne una lectura en clau d'estructura arquitectònica de l'espai; d'estructura orientada a emmarcar una litúrgia i un sentiment religiós determinats. Es plantegen doncs vies de representació alternatives, que es consideren més adequades a la realitat de l'arquitectura d'aquestes esglésies. Es tracta de vies que passen pel modelatge tridimensional i per l'elaboració de fotomuntatges panoràmics.

Les representacions així generades permeten confeccionar fitxes descriptives dels edificis. Són fitxes que s'orienten específicament a relatar l'espai arquitectònic i a facilitar-ne la interpretació. Per tant, es deixen de banda els elements que es considera que són secundaris des d'aquest punt de vista: ornamentació, materials, pintura mural, etcètera.

L'anàlisi de les representacions derivades dels models 3D confirma una idea que ja es despenia de les visites *in situ*: l'escassa relació que existeix entre el volum exterior d'aquestes esglésies i la geometria dels seus espais interiors. La tesi, d'acord amb el seu plantejament inicial, se centra particularment en la interpretació d'aquests espais interiors; uns espais que tenen una organització molt determinada i que, per tant, s'entén que responen directament a un concepte litúrgic.

Sota aquest plantejament, el capítol 5 fa una anàlisi de la litúrgia ortodoxa ro-

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

7. CONCLUSIONS

apropia de enoriași. Aceasta se manifestă printr-o structură de mici biserici, care rămân întotdeauna apropiate de credincios și în mici comunități care se strâng în jurul ei și care par venite direct din spiritul arhitecturii paleocreștine care s-a evocat în capitolul al treilea.

De asemenea, în capitolul al treilea, se studiază originile bisericilor din Țara Românească, care se situează în modele provenind din Constantinopol sau Serbia, importate de constructorii proveniți din respectivele școli de meșteri ai acestor meleaguri. Începând cu sfârșitul s. XVI templele care se construiesc încep să capete un caracter propriu și autonom. Este foarte probabil ca aceste temple să fie edificate de asemenea de către constructori străini, dar voievozii care le comandau cereau acestor constructori să introducă elemente autohtone. Se poate spune, deci, că nașterea noilor modele avea deja o anumită intenție politică de a favoriza o identitate națională prin arhitectura bisericilor. Procesul astfel inițiat va continua cu formarea școlilor locale de meșteri și se cristalizează în configurarea așa zisului stil vechi al Țării Românești.

Pare clar ca decizia de a genera un stil autohton care să încorporeze elemente din tradiția constructivă a țării trebuia să fie benefică, atât din punct de vedere politic cât și ecleziastic. Din punct de vedere politic, s-a impulsionat nașterea unui sentiment național, prin arhitectură; dar de asemenea

7. CONCLUZII

la incorporarea elementelor autohtone, provenint din construccions populare, trebuia să contribuie la deja comentada apropiere dintre biserică i societate. Este rezonabil să se considere, chiar i numai ca ipoteză, că această apropiere a arhitecturii eclesiastice la simpla arhitectură rurală va avea o incidència decisivă în caracterul auster, de reculegere i discreție care se apreciază la formele tradiționale ale ortodoxiei române. Este remarcabilă constatarea, în acest sens, cum majoritatea încercărilor de a introduce modele străine, mai cultivate i mai ostentative, au eșuat i nu au dat loc la repetarea respectivelor tipuri i nici nu au generat noi școli.

Pe baza stilului vechi care, la sfârșitul s. XVII i-a formă ceea ce s-a numit noul stil al Țării Românești. Bisericile din această epocă mențin în principal aceeași structură ca cele de stil vechi, dar constructorii lor au deja un nivel tehnic superior i în țară sunt mult mai mulți artizani. Acest lucru face ca noile biserici să capete un caracter monumental, pe care nu îl aveau cele dinaintea lor, să fie mai mari i să se încorporeze elemente decorative.

Vizita unui ansamblu de biserici care conformează o listă ce se consideră îndeajuns de reprezentativă a permis cunoașterea directă a obiectului de studiu. Comparând dimensiuni i actualizând o informație bibliografică de multe ori obsoletă, vizita oferă ocazia unei viziuni perceptive i sensibile a realității spațiale

manesa i del seu univers simbòlic i busca interpretar l'arquitectura d'aquests espais des del prisma del simbolisme religiós.

Es fa notar el caràcter poc monumental d'aquestes esglésies i el seu plantejament bàsicament funcional. Sota el principi de buscar la proximitat amb el creient i amb una marcada voluntat de donar un servei, es va repetint el mateix tipus amb ben poques variacions. En la mateixa línia, es remarquen les dimensions relativament reduïdes d'aquests temples, particularment pel que fa als seus espais interiors.

Més enllà de consideracions tècniques, tot plegat sembla respondre a una determinada manera de concebre la pràctica religiosa; una manera que s'expressa formalment a través de l'arquitectura i d'unes condicions ambientals determinades.

En aquest sentit i des del vessant més purament arquitectònic, resulta sorprenent la quantitat d'efectes escenogràfics i de recursos que, tot i les seves dimensions reduïdes, es posen en joc en la conformació espacial de l'interior de les esglésies analitzades. Des del punt de vista d'aquesta tesi, és en la valoració d'aquests espais interiors on cal fixar-se a l'hora d'estudiar i classificar aquests edificis. Per fer-ho, es proposa un seguit de paràmetres que en facilitin la comparació.

Comparar esglésies sembla necessari per buscar els casos de compliment òptim dels requisits arquitectònics i ambientals que reclama el correcte desenvolupament de la funció litúrgica que tenen assignada. De la mateixa manera, una comparació objectiva permet la detecció d'aquells casos en què la mera iteració d'aspectes formals, al marge del seu sentit simbòlic o litúrgic, pot donar lloc a solucions inadequades.

En un moment en què l'expansió del credo ortodox romanès reclama la construcció de noves esglésies, el coneixement que la tesi aporta sobre l'arquitectura dels temples històrics de Valàquia vol contribuir a afrontar-ne la construcció amb criteris més fonamentats. Alhora, aquest millor coneixement de les lògiques arquitectòniques que motiven la seva geometria hauria de fer possible avançar cap a noves formalitzacions que, sense incomplir amb els trets essencials, s'adaptin millor a les exigències del món d'avui i a les tècniques constructives del nostre temps.

Amb tot, no es pot obviar el fet que Valàquia ja no pot ser aquell país rural, encaixat entre els Carpats i el Danubi, que defensa la identitat nacional tan-

cant-se a l'acció i a les influències dels veïns. Avui vivim en un món globalitzat i les idees i els conceptes travessen fronteres a la velocitat de la llum, sense possibilitat d'aturar-los. En aquest context, un model com el de l'ortodòxia tradicional romanesa, tan callat i poc ostentós, tan basat en la petita escala i en el caliu de comunitats reduïdes, pot semblar fora de lloc, per a un món que sembla apuntar cap a una direcció oposada. No és estrany que la Metropolia estigui construït un nova seu monumental, de grans dimensions, ni que aparenti decantar-se per edificar esglésies més ostentoses i també més grans. Però hi ha raons per pensar que aquesta arquitectura d'escala gran, més massiva i imponent, comporta inevitablement una desnaturalització del credo ortodox romanès.

No hi ha dubte que, amb aquests nous models, es dirà que Valàquia farà un salt cap a la modernitat. Però les religions no són precisament expressions de modernitat. És obvi que, com tot, han de seguir l'evolució dels temps, però la seva subsistència requereix fer-ho sense trencar el fil que les uneix amb un llegat de tradicions, de símbols i de sentiments que prové d'un passat sovint remot.

La conclusió d'aquesta tesi és que, en el cas de Romania, aquest fil passa per determinats conceptes arquitectònics que semblen incompatibles amb uns tipus d'edifici de gran escala i caire monumental. L'evolució de formes i de tècniques és possible i necessària, però caldria fer-la preservant uns sistema de valors i sensibilitats que són intrínsecament característics de l'ortodòxia romanesa.

7. CONCLUSIONS

a acesor edificii. Se constată că reprezentarea tehnică convențională nu explică îndeajuns de bine această realitate cum nici studiile abordate din prisma strict a istoriei artei nu o explică. Se constată că, dincolo de tradiții și tehnici constructive, geometria formelor acestor temple cere o lectură din punct de vedere a structurii arhitectonice a spațiului; o structură orientată spre a da un cadru unei liturghii și unui sentiment religios dominante. Se propun deci căi de reprezentare alternative, care se consideră mai adecvate realității arhitecturii acestor clădiri. Este vorba de căi care trec prin modelarea tridimensională și prin elaborarea fotomontajelor panoramice.

Aceste reprezentări permit confecționarea fișelor descriptive ale fiecărei clădiri studiate. Sunt fișe care se orientează specific spre relatarea spațiului arhitectonic și spre ușurarea interpretării lui. Așadar se lasă deoparte elementele care se consideră că sunt secundare din acest punct de vedere: decorația, materialele, pictura murală, etcetera. Analiza reprezentărilor derivate din modele 3D confirmă o idee care se desprindea deja din vizitele în situ: lipsa legăturii care există între volumul exterior al acestor biserici și geometria spațiilor sale interioare. Teza, în concordanță cu intențiile sale originale, se centrează în mod particular în interpretarea acestor spații interioare; spații care au o organizare foarte bine determinată și care, deci, se înțelege că răspund direct

7. CONCLUZII

unui concept liturgic.

Cu această abordare, capitolul 5 face o analiză a liturghiei ortodoxe române și a universului său simbolic și caută să interpreteze arhitectura acestor spații prin prisma simbolismului religios.

Se observă caracterul puțin monumental a acestor biserici și planificarea lor în primul rând funcțională. Sub principiul căutării apropierei de credincios și cu dorința de a asigura un serviciu, se repetă același tip cu puține variații. În aceeași linie, se remarcă dimensiunile relativ reduse ale acestor lăcașuri, mai ales în ceea ce privește spațiul interior.

Dincolo de considerente tehnice, pare că tot răspunde unui anumit fel de a concepe practica religiei; un mod care se exprimă formal prin arhitectură și anumite condiții de ambianță determinate.

În acest sens și din punct de vedere pur arhitectural, este surprinzător cât de multe efecte scenografice și mijloace care sunt puse în joc în conformarea spațială a interioarelor bisericilor analizate. Din punctul de vedere al acestei teze, evaluarea acestor spații interioare este ceea ce trebuie privit în momentul în care se studiază și clasifică aceste edificii. Pentru aceasta, se propun o serie de parametri care ușurează compararea lor.

Compararea bisericilor pare a fi necesar pentru a căuta acele cazuri în care se îndeplinesc toate cerințele arhitecturale și de ambianță interioară necesare pen-

tru corecta desfășurare a funcției liturgice proprii. În același mod, o comparație obiectivă permite detectarea acelor cazuri în care simpla iterație a aspectelor formale, lăsând de o parte sensul său simbolic, poate da loc la soluții inadecvate.

Într-un moment în care expansiunea crezului ortodox românesc reclamă construcția de noi biserici, cunoștințele aportate de această lucrare despre arhitectura templelor istorice din Țara Românească pot contribui la abordarea construcției cu criterii fundamentate. În același timp, această cunoaștere mai bună a logicii arhitectonice care stă la baza geometriei sale ar trebui să facă posibilă avansarea spre noi formalizări care, fără a ignora caracteristicile esențiale, se adaptează mai bine exigențelor lumii de azi și tehnicilor constructive ale timpurilor noastre.

Cu toate acestea, nu se poate ignora faptul că Țara Românească nu mai poate fi cea țară rurală între Carpați și Dunăre, care apără identitatea națională închizându-se în fața acțiunilor și a influenței vecinilor săi. Azi trăim într-o lume globalizată și ideile și conceptele traversează frontierele cu viteza luminii, fără a putea fi oprite. În acest context, un model ca cel al ortodoxiei tradiționale române, atât de tăcut și puțin ostentativ, atât de bazat pe scara redusă și pe comunități mici, poate părea deplasat, pentru o lume care pare a se îndrepta în direcția opusă. Nu este surprinzător faptul

că Patriarhia construiește un nou sediu monumental, de mari dimensiuni, nici că manifestă preferința pentru biserici mai mari și mai opulente. Există totuși motive pentru a crede că această arhitectură, mai masivă și impozantă, la scară mare, implică și o denaturalizare a crezului ortodox român.

Nu există nici un dubiu că prin aceste modele, Țara Românească va face un salt spre modernitate. Dar religiile nu sunt tocmai expresia modernității. Este evident ca, așa cum se întâmplă cu orice altceva, trebuie să urmeze evoluția timpului, dar subzistența sa cere ca această evoluție să se facă fără a rupe firul care le unește cu tradițiile, simbolurile și sentimentele care provin dintr-un trecut adesea îndepărtat.

Concluzia acestei teze este că, în cazul României, acest fir trece prin anumite concepte arhitecturale care par incompatibile cu anumite tipuri de edificii de scară mare și aparență monumentală. Evoluția formelor și a tehnicilor este posibilă și necesară, dar ar trebui conservat un sistem de valori și sensibilități care sunt intrinsec caracteristice ortodoxiei române.

ANNEX I

ASPECTES COMPLEMENTARIS PER A LA CONSTRUCCIÓ DE NOVES ESGLÉSIES

ASPECTE COMPLEMENTARE PENTRU CONSTRUIREA NOILOR BISERICII

A-I.1

INTRODUCCIÓ

El marc actual de les esglésies ortodoxes a Romania és el d'un creixement continu, aparentment sense un cessament proper en la seva activitat edificadora. Seguint les directrius que estableix el Patriarcat ¹, centenars d'esglésies, repartides per tot el territori romanès, es troben actualment en procés de construcció o rehabilitació.

Davant d'aquest fenomen, sembla oportú enumerar un seguit d'aspectes que cal tenir en compte a l'hora d'afrontar el projecte d'una església, ja sigui com a criteris de projecte o com a elements complementaris, menors, que no deixin de tenir la seva importància.

Aquest annex tracta de formular aquestes consideracions de manera sintètica, com a resultat de la síntesi constructiva i evolutiva dels temples, de l'anàlisi dels seus projectes i d'una estimació de la importància dels nous espais dins de les noves esglésies.

1 Segons els estatuts de la BOR (art. 113), només amb l'aprovació del Sant Sínode es poden beneir nous temples. En el decurs d'elaboració d'aquesta tesi no s'ha pogut obtenir una llista completa de les esglésies en construcció o en rehabilitació, i les informacions aportades són recopilació de dades publicades per diferents mitjans o parcialment obtingudes durant l'estudi.

A-I.2

CRITERIS GENERALS DE PROJECTE

El Patriarcat Ortodox Romanès és qui valora la necessitat de construcció d'un nou temple, tant dins com fora de les seves fronteres, d'acord amb els serveis que considera que ha de prestar als fidels romanesos i als cristians ortodoxos en general.

La seva posició és que la construcció de nous edificis ha de respectar els criteris que s'han preservat durant segles i que els exemples històrics més destacats són els que han de suggerir les millors solucions formals en el procés del projecte; un procés que cal que respecti les característiques del seu entorn físic, cultural, social, econòmic i mediambiental, perquè pugui integrar-s'hi de la manera més natural possible.

Les parròquies tenen llibertat per proposar els arquitectes i la BOR té l'última paraula sobre l'adequació o no dels escollits. El bisbe o el metropolità (un monjo) serà qui designi finalment l'arquitecte i qui validi el projecte.

* Llistat de facultats i departaments:

1. Facultat de Teologia Ortodoxa Patriarca *Justinian*, Universitat de Bucarest.
2. Facultat de Teologia Ortodoxa, Universitat *Ovidius* de Constanta.
3. Facultat de Teologia Ortodoxa, Universitat *Valahia* de Targoviste.
4. Departament de Teologia Ortodoxa de la Facultat d'Història, Universitat *Dunărea de Jos* de Galati.
5. Facultat de Teologia Ortodoxa *Sf. Muceniță Filoteia*, Universitat de Pitesti.
6. Facultat de Teologia Ortodoxa *Dumitru Stăniloae*, Universitat *Alexandru Ioan Cuza* de Iasi.
7. Facultat de Teologia Ortodoxa *Andrei Șaguna*, Universitat 1 Decembrie de Alba Iulia.

En principi, el més probable és que l'arquitecte no tingui una formació específica que el prepari per construir esglésies. A Romania hi ha 14 facultats i departaments d'ensenyament teològic universitari vinculats al Patriarcat *, amb especialitzacions sobre teologia de tipus: Pastoral, Didàctica, d'Assistència Social o d'Art Sacra. En cap d'aquests centres s'imparteixen estudis orientats a formar arquitectes especialitzats en construccions eclesiaístiques.

És important però, que el professional faci una certa immersió en el món eclesiaístic i tracti de comprendre l'ampli ventall d'activitats, processos, jerarquies i normes que regulen l'extensa comunitat ortodoxa.

Els estrictes criteris d'homogeneïtzació en els edificis no haurien de representar un obstacle per a la innovació ni tampoc per tractar d'optimitzar les millores que ja s'han anta introduït amb anterioritat. Amb un pressupost adequat, les noves tecnologies i els nous sistemes constructius han de integrar-se en els edificis nous per facilitar-ne l'execució i atorgar-los la qualitat constructiva exigible en el nostre temps.

L'estandardització de les esglésies permet una major acollida i més comoditat per als fidels, els quals es troben, des del primer dia, en un ambient que els resulta conegut i familiar, on poden participar del culte amb una més gran

proximitat. Lògicament, quan no hi ha possibilitat d'aixecar una església de nova planta, cal que un edifici preexistent sigui adaptat per a l'ús eclesiàstic. En aquests casos, inevitablement, es permet una major flexibilització de programa i d'espais, els quals, simplement, s'han d'adequar als principis més bàsics que són requerits per a la funció d'església ortodoxa apta per a una comunitat romanesa.

El professional arquitecte pot ser requerit també per intervenir en processos de restauració o rehabilitació d'esglésies, ja sigui per resoldre'n problemes estructurals, per reparar altres patologies, per modificar-ne obertures o per millorar-ne el confort. Tot i el caràcter eminentment tècnic de la intervenció, també en aquests casos és convenient analitzar l'edifici existent, de manera autònoma, i entendre el significat de cada un del seus elements per tal d'evitar accions contradictòries amb el seu esperit.

Façana principal del projecte de la Catedral de Baia Mare (2005). Arq. Dorel Cordoș

8. Facultat de Teologia Ortodoxa, Universitat *Babeș-Bolyai* de Cluj-Napoca.

9. Facultat de Teologia Ortodoxa *Episcop Dr. Vasile Coiman*, Universitat d'Oradea.

10. Departament de Ciències Sòcio-Humanes, Teologia i Art de domini teològic ortodox, Centre Universitari Nord de Baia Mare.

11. Facultat de Teologia Ortodoxa, Universitat de Craiova.

12. Departament de Teologia Ortodoxa de la Facultat de Lletres, Història i Teologia, Universitat Oest de Timisoara.

13. Facultat de Teologia Ortodoxa *Ilarion V. Felea*, Universitat *Aurel Vlaicu* d'Arad.

14. Facultat de Teologia, Ciències Social i Educació, Universitat *Eftimie Murgu* de Resita.

A-I.3

CRITERIS SOBRE ELS EMPLAÇAMENTS

Els emplaçaments de les esglésies acostumen a ser en terrenys de la mateixa institució eclesiàstica. Les propietats estan registrades sota el nom de l'Església Ortodoxa i recollides en el registre intern i exhaustiu que té la BOR sobre centres de culte i edificacions annexes.

Com a dependències eclesials més importants cal considerar les següents: els monestirs, les esglésies, les capelles o *paraclis* (capella de petites dimensions, sovint annexa a una altra edificació), les *bolnița* (capella d'atenció a pacients, annexa a un sanatori) i els cementiris.

Els motius per aixecar una església en un emplaçament determinat vénen sempre determinats per les necessitats de la parròquia on s'ubica i pel seu nombre de fidels. La subdivisió del territori en parròquies s'estableix d'acord amb la densitat de població. A les grans ciutats, l'alta densitat concentra en pocs km² un gran nombre de parròquies, mentre que en municipis remots una església pot donar servei a diferents pobles.²

Una parròquia generalment està vinculada a un temple construït, però existeixen parròquies noves que encara no en disposen. Els moviments migratoris fan que algunes parròquies puguin quedar força despoblades però, en la mesura del possible, els seus centres continuen estant en actiu, si més no s'hi fa la missa dominical.

Emplaçaments a Romania

Els terrenys per ubicar el temple solen pertànyer a l'Església, ja sigui per drets històrics o per drets adquirits després de la caiguda del regim comunista. En casos d'ampliacions o d'emplaçaments en ens urbans de recent creació,

² El portal *Crestin Ortodox*, dedicat a la ortodòxia romanesa, assenyala que a Bucarest hi ha actualment 474 espais de culte ortodox. <<http://www.crestinortodox.ro/biserici-manastiri-harta/judet-Bucuresti/>> [Consulta: 15 octubre 2015].

La superfície metropolitana de Bucarest és de 228 km², cosa que representa un nombre de 2,08 esglésies per cada km². Considerant que la població de Bucarest és de 1.883.425 habitants (dades de 2015), vol dir que, aproximadament, hi ha 1 església per cada 3.973 habitants. Veure a annexos III.1 i III.2, fitxes sobre Romania i la BOR. Referir-se a <<http://map.cimec.ro/Mapserver/index.html>> per ubicar tots els centres de culte de Romania.

l'Església pot haver d'adquirir els terrenys. En casos de nou planejament urbanístic, se sol assignar la qualificació d'"equipaments per a centres de culte" a una parcel·la del teixit urbà projectat.

L'antic Ministeri per als Cultes s'ha transformat en Secretariat d'Estat per als Cultes ³, que depèn del Ministeri de Cultura actual, i que és qui pren les decisions pel que fa a ubicació dels nous centres. El Ministeri de Cultura s'encarrega del patrimoni romanès i subvenciona la BOR per a la construcció de nous temples per mitjà d'ajudes pressupostàries.

La BOR és el promotor de les obres i els paràmetres urbanístics i d'edificació s'adapten a les ordenances vigents. El mateix arquitecte rep la funció de redactar el planejament derivat que regula els paràmetres.

Emplaçaments a l'estranger

Les diferents Metropolies fora de Romania, subdividides en arquebisbats i bisbats, són les encarregades de les noves construccions en els territoris on s'implanten. Les comunitats, en pobles, ciutats o regions, s'organitzen entorn d'una parròquia regida per un sacerdot. Ell i la parròquia són els encarregats de buscar un lloc adient on aplegar-se. Les opcions oscil·len entre aprofitar un local existent ⁴ i condicionar-lo, o bé construir un temple de nova planta.

Una opció és el lloguer d'una gran sala o local adient per a la celebració de les misses, previ arranjament i adequació amb símbols litúrgics romanesos. La necessitat de congregar la parròquia en un espai simbòlic demana que, com a mínim, es disposi d'un iconòstasi que separi la nau de l'espai de l'altar ⁵. La resta d'elements poden obviar-se, per bé que s'ha d'intentar adoptar-ne el màxim possible.

La segona opció és la compra total o parcial d'edificis o terrenys, bo i preveient-hi una continuïtat i, per tant, l'aprofitament durant un llarg període de temps. Un cop adequat l'espai precís per a la nau i el santuari, amb el seu corresponent iconòstasi de separació, la hipotètica superfície sobrant, en

3 <www.culte.ro> pàgina Web oficial de la Secretaria d'Estat per als Cultes a Romania. [Consulta: 15 octubre 2015].

4 Com a exemple: El 3 d'octubre de 2014, la parròquia ortodoxa romanesa de Lleida va adquirir a l'Incasòl (Institut Català del Sòl de la Generalitat de Catalunya) l'antiga comissaria de la Policia Nacional Espanyola per ubicar-hi la seva església

5 Fent referència al Tabernacle mòbil de Moisès, el qual era desplaçable.

principi aliena a la litúrgia, sol tractar-se llavors amb icones, quadres i altres elements de caràcter religiós que identifiquen el lloc com a propi de l'ortodòxia romanesa.

Una altra possibilitat és l'arranjament d'un centre de culte ja existent, procedent d'una altra confessió ⁶. En aquests casos la rehabilitació és més senzilla per la pròpia configuració com a temple de culte, encara que cal adequar-lo a les normatives autòctones.⁷

La millor opció per construir un temple de nova planta és fer-ho en una parcel·la lliure. Ja sigui en propietat o cedida per un govern, un municipi o un privat, l'ordenament urbanístic hi ha de permetre l'activitat com a centre de culte.

En tots els casos, dins o fora de Romania, per construir o adequar un espai litúrgic és obligat que el terreny, o l'edifici preexistent, estigui santificat. El procés per santificar l'emplaçament d'una futura església rep el nom de *sfântirea locului* ⁸, el qual la classifica com a apte per al culte. És necessari que les parcel·les tinguin unes dimensions generoses per encabir l'església d'una manera folgada. S'hi podran ubicar també altres construccions com: la casa parroquial, el campanar, edificis administratius, biblioteca, punt de venda, etc.

Depenent del seu emplaçament, les esglésies es classifiquen en 4 grups: les de monestirs, les urbanes, les rurals i les dels equipaments.

6 La parròquia catòlica de Sant Ferran, a la Gran Via 406 de Barcelona, acull en les seves instal·lacions les dependències per oficiar misses de la parròquia ortodoxa de Sant Jordi, amb influència directa sobre tota l'àrea metropolitana de Barcelona.

7 A Catalunya, la controvertida llei de Centres de Culte (16/2009) va més enllà i promou la reserva de sòl en els plans urbanístics per a edificis destinats a ús religiós a partir de 2019. Ajuntaments de la resta d'Espanya ja han aplicat aquesta fórmula i han fet cessions per una durada màxima de 50 anys, perquè puguin construir-s'hi els centres i utilitzar-los durant aquest període, com per exemple a Alcalà de Henares i Madrid.

8 La *sfintiera locului* (santificació del lloc) és una missa solemne amb la presència del Patriarca, o aquell qui designi de la més alta jerarquia eclesiàstica. Es fa en el mateix emplaçament, amb escassa adequació, col·locant la Santa Taula i, a banda i banda, les icones de Jesucrist i la Mare de Déu. El punt àlgid de la cerimònia és la col·locació de l'anomenada "*piatra de temelie*", la qual és una placa gravada amb el nom de la parròquia i l'any d'inici de la construcció. Es col·loca soterrada, amb gran solemnitat, i tindrà una presència preeminent durant tota l'obra.

Església de la parròquia de Salzburg, a Àustria, construïda a Romania i transportada per peces a l'emplaçament definitiu. Fotografia: *Parohia Salzburg*.

L'església *Sfintii Arhangheli Mihail, Gavriil si Rafail*, és la seu de l'ortodòxia romanesa a París. La capella, una obra del gòtic tardà, va ser adquirida l'any 1882 pel Regne de Romania. Més informació a: < <http://www.egliseroumaine.com/> > [Consulta: 15 octubre 2015].

ANEXA I

Esglésies dels monestirs

Els monestirs són assentaments religiosos on monjos o monges viuen en plena vida espiritual, seguint unes austeres regles i aïllats del món, en la mesura que sigui possible. Els recintes intenten escenificar aquest recolliment interior ubicant-hi una església al centre, enmig d'un pati o espai central, amb tot un seguit d'edificacions en el perímetre del pati que voregen l'església i formen un espai tancat.

El complex del perímetre del monestir està format per diferents edificis que alberguen les cel·les, el refectori, la casa del pelegrí, la capella, la sala capitular, la cuina, el menjador, el campanar (generalment damunt la torre de l'accés) i de vegades habitacions per a hostes i convidats. La forma del conjunt prové de les antigues funcions defensives i tenen generalment un sol accés. Els emplaçaments són espais ideals que busquen el silenci i la puresa del lloc. Com a indrets de pelegrinatge obligat, inclouen la funció d'allotjament temporal per a pelegrins i visitants, en edificacions separades de la vida monàstica. Els monestirs estan classificats per a monjos o per a monges, regits pel Pare *Stareț* o la Mare *Stareța*, designada per la congregació com la màxima autoritat sobre el monestir.

També existeixen monestirs de caràcter urbà, dins de les ciutats, en llocs que abans eren la perifèria i que el creixement urbanístic ha anat centralitzant. Actualment la BOR disposa de monestirs repartits per tot el món. Europa occidental és la regió que en té més, ja que concentra la major densitat d'emigrants. Destaquen els següents:

A Itàlia, a la ciutat de Roma i a les poblacions de Mirabella Eclano (Campania), Montecorvino Rovella (Salerno) i a Bivongi (Reggio Calabria).

Vista llunyana del monestir de Hurez. Fotografia: Florin Radu.

A França, a les poblacions de Limours (Ille-de-France), Cantauque/Villebazy (Languedoc-Roussillon), Rosiers-Poligny (Ille-de-France), La Malvialle/Rochefort-Montagne (Auvergne), Le Ricardes/Saint Georges de Lévéjac (Languedoc-Roussillon), Le Vilar/Villelongue dels Monts (Pirineus Orientals), Bondaroy-Pithiviers (Centre) i Saint Michel la Foret (Basse-Normandie).

Al Regne Unit, a les poblacions de Gatten/Pontesbury (West Midlands) i Isle of Mull (Scotland).

A Bèlgica, a la població de Namur (Valònia), i a Espanya al municipi de Vilaller⁹ (Alta Ribagorça).

Entre altres construccions ortodoxes fora de Romania hi destaca l'*Schitul Romanesc Prodromu*, ubicat al Mont Athos. Es tracta de l'enclavament de referència romana en el centre monàstic per excel·lència de l'ortodoxa est-europea.¹⁰

9 El monestir s'ubica en un antic seminari sense ús prop de la Vall de Boí, i propietat del bisbat de Lleida. L'any 2012 el bisbat va fer una cessió, per 25 anys, a la comunitat ortodoxa romana per fundar el monestir de Santa Parasceve. Es van rehabilitar les antigues instal·lacions amb la previsió futura de construir-hi una capella, seguint les directrius ortodoxes romaneses.

10 Informació complementaria a : <<https://ca.wikipedia.org/wiki/Athos>>. [Consulta: 15 octubre 2015].

Iglesia en Cataluña

15

25 agosto 2013
CatalunyaCristiana

Lleida

Fundado el primer monasterio ortodoxo de España

El antiguo Seminario de verano de Riupedrós acoge el nuevo monasterio del Patriarcado de Rumanía

Jordi Pérez
Vilaller

El Seminario de Riupedrós, construido por el obispo Aurelio del Pino en 1960 como residencia de verano para los seminaristas de la diócesis de Lleida, pasará a los anales de la historia por ser, desde finales de julio, el primer monasterio ortodoxo fundado en España desde el Gran Cisma. Está ubicado, además, en una zona especialmente significativa, en el Pirineo catalán, muy cerca de La Vall de Boí, una región marcada a fuego por la espiritualidad monástica de los primeros siglos del cristianismo.

El pasado 28 de julio, en este equipamiento propiedad del obispado de Lleida, ubicado a unos 800 metros de Vilaller, se celebraba la primera liturgia presidida por el obispo ortodoxo rumano para España y Portugal, monseñor Timotei, y concelebrada por el arcipreste de Barcelona, Aurel Bunda, y otros seis sacerdotes procedentes de Zaragoza, Huesca, Pamplona, Santander, Valencia y Lleida. «Es un acontecimiento histórico

Huesca, Pamplona, Santander, Valencia y Lleida. También estuvo presente Mn. Ioan Moa, nárovo durante mórto

Recull de premsa sobre el monestir de Vilaller. 25 d'agost de 2013.

Esglésies urbanes.

ANEXA I

Les ciutats solen dividir-se eclesiàsticament en demarcacions parroquials, les quals abasten una superfície major o menor, depenent de la densitat urbana on es troben. Els feligresos estan voluntàriament assignats a la parròquia per raó geogràfica i les esglésies s'entenen com un equipament de proximitat, proper al creient, oberta a ell en tot moment per satisfer les seves necessitats espirituals amb la major dedicació possible. Un rector, generalment un mossèn o Pare (*parinte*) és qui te assignada la custòdia de la parròquia, qui ajuda els necessitats i qui aconsella el pietós en una relació de confiança i esperança.

La necessitat de construir noves esglésies es deu (al marge dels condicionants socioeconòmics) a la manca d'aquests edificis en els nous assentaments urbans de les ciutats. Una altra causa pot ser l'augment de població en un barri ja consolidat, ja sigui perquè el planejament hi permet una major densitat o per la rehabilitació de zones degradades que recuperen construccions que havien quedat obsoletes. Quan una església esdevé petita per a la seva comunitat, és habitual construir-ne una de nova i més gran al costat l'antiga, bo i mantenint aquesta com a capella o centre on s'atenen altres necessitats, com ara la confessió. *

* Un clar exemple és el monestir *Dintrun-lemn*. La capella original és de fusta, i conta la llegenda que va ser construïda amb la fusta d'un sol roure, d'aquí el seu nom: "D'un sol tronc".

La importància del lloc i la gran quantitat de pelegrins que hi rebia, va comportar a l'edat mitjana la construcció d'una nova església, a escassos 50 metres de l'antiga capella. El nou temple, d'obra de maó, és una de les obres de referència de la present tesi.

L'augment del pelegrinatge en l'actualitat, ha estat la raó per construir-hi una tercera església, a un centenar de metres de la segona, fora del recinte del monestir.

El nou temple, amb estructura de formigó, duplica en altura l'anterior, i preveu un aforament per a 500 persones.

Les misses dominicals i les dels dies festius, les més seguides en general, solen allargar-se entre 3 i 4 hores, depenent de les directrius marcades pel rector de la parròquia. L'absència generalitzada de bancs a les esglésies fa que els fidels hagin de seguir la missa dempeus. Aquest, juntament a les precàries condicions tèrmiques de fred a l'hivern i calor a l'estiu, són un dels principals motius de baixa assistència als rituals.

Els espais exteriors de les esglésies són petits recintes de tranquil·litat i recolliment, envoltats d'arbres i jardins que propicien una atmosfera diferent a la del món laic. Les parcel·les urbanes delimiten els espais de l'església amb tanques. Lliure de construccions, l'espai del voltant permet gaudir visualment de l'edifici, amb una certa perspectiva.

L'església urbana tendeix a ser una edificació aïllada, sense afegits ni cossos adossats, sense claustre ni sales, capelles, campanars o altres elements que tinguin continuació en façanes. Determinats actes o litúrgies del ritus ortodox es realitzen a l'exterior de les esglésies, en espais oberts, amb caràcters semblants a patis o jardins anomenats patis (*curtea*). La condició de ser un edifici

aïllat es justifica per actes com ara: la missa del vespre de Divendres Sant o la de la Passió de Jesús.

Es habitual que en els espais i terrenys propers a l'església s'hi trobi la casa parroquial, peça fonamental per augmentar la sensació de proximitat entre el rector i la seva comunitat.

Església del monestir d'Antim a Bucarest. Fotografia: LGM

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

ANNEX I

Es poden trobar alguns casos on les esglésies entren en dessús i oblit.

Per exemple, l'antiga església del poble de Maldarești (reconeguda en aquesta tesi com un cas rellevant), es troba a les afores del poble i no és gaire atractiva pels seus usuaris.

Les pintures interiors no han rebut cap restauració des de fa decennis i s'han enfosquit pel fum de les espelmes i el pas del temps.

Els pocs fons econòmics que recull aquesta parròquia, assignada a un petit poble, i les escasses ajudes de la BOR, provoquen un progressiu abandonament.

Interior enfosquit de l'església de Maldarești. Fotografia: LGM

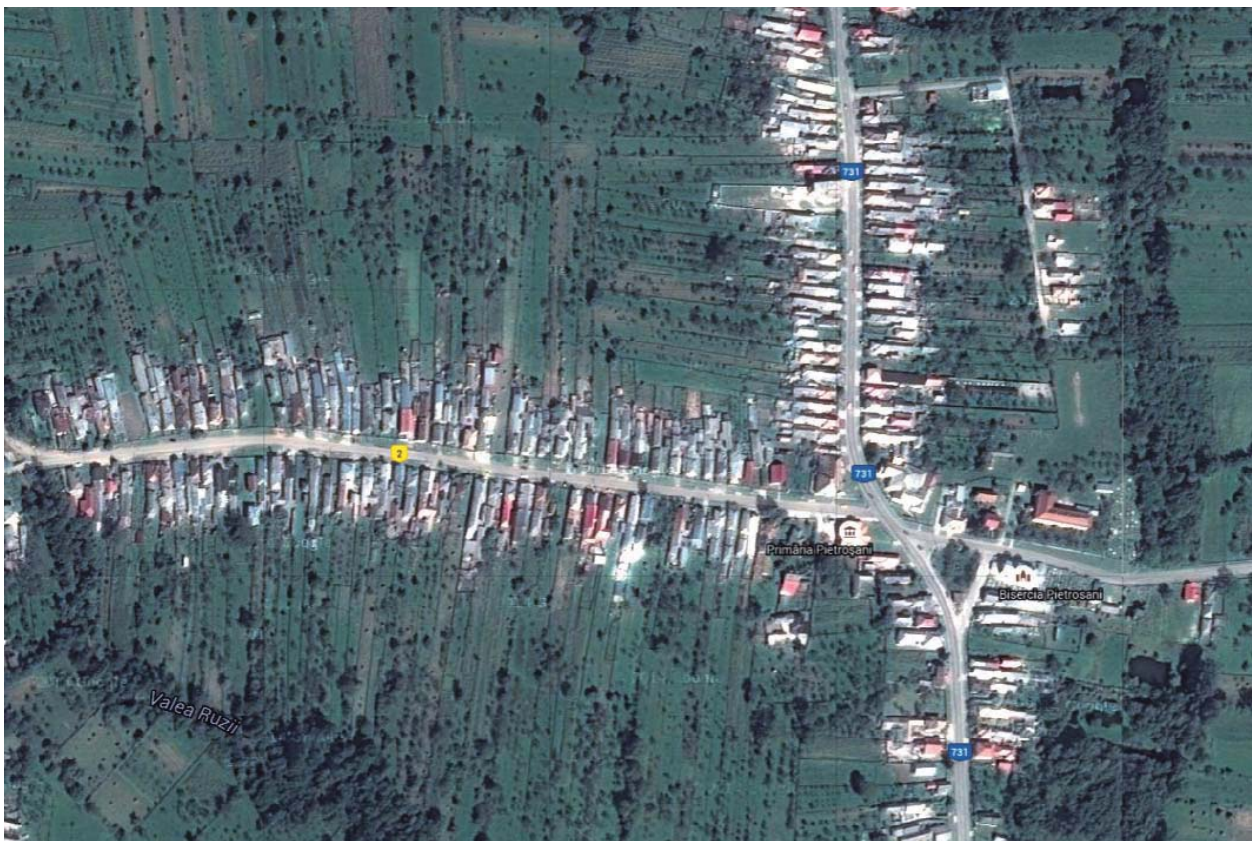
Esglésies rurals.

ANEXA I

L'ocupació del territori romanès és el resultat d'innombrables fets històrics, cadascun dels quals ha deixat una empremta en funció de la situació geopolítica de cada moment. Els pobles s'han anat formant sense gairebé cap mena de planejament urbanístic, i el creixement dels conjunts urbans ha tingut més a veure amb les primeres necessitats de cada moment, que no pas amb una previsió del seu desenvolupament. Aquest patró ha conduït a una parcel·lació, molt típica dels pobles romanesos, en què els terrenys s'ordenen paral·lelament seguint la direcció de la via principal, la carretera, que esdevé el veritable eix vertebrador dels pobles.

Les parcel·les són estretes i allargades, amb amplituds de façana que oscil·len entre els 10 i els 20 metres, i fondàries que en poden assolir unes desenes. Les construccions solen enretirar-se de la carretera, sense formar una façana continua, per bé que, en algunes ocasions, dues construccions de propietats diferents se sumen en una de sola per tal de compartir una mitgera.

Com és lògic, les esglésies s'adeqüen a la morfologia de la parcel·lació general del poble i segueixen els procediments habituals esmentats.

Parcel·lació en l'encreuament de dues carreteres a Pietrosani (Arges) 2005. Fotografia: Ortofoto Google Earth

Esglésies dels equipaments.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

ANNEX I

Els equipaments públics i privats poden integrar una església o capella dins dels seus recintes, depèn de les dimensions de l'activitat. La BOR dona assistència social en hospitals, clíniques, escoles, centres penitenciaris, residències de la tercera edat, dependències militars, orfenats, centres d'acollida i cementiris.

Aquests equipaments alberguen temples de culte que mantenen els principis ja explicats: edificis aïllats de petites dimensions i, en aquests casos, amb elements constructius més simples, com la fusta. Les normes específiques per a aquests espais són les mateixes que les dels temples comuns i, per facilitar la construcció, poden no incloure ni cimbori ni llanternó.

Vila tradicional al poble d'Slanic. Fotografia: LGM

A-I.4

LEGISLACIÓ APLICABLE

A Romania les activitats de culte i tota la legislació estan regides, des d'un punt de vista institucional, per la Secretaria d'Estat per al Culte, la qual depèn del Ministeri de Cultura del Govern de Romania. Aquest òrgan té personalitat jurídica pròpia i aplica les estratègies i polítiques de la vida religiosa, tot respectant la seva llibertat i el tractats internacionals.

Les seves atribucions són múltiples, sempre en suport dels diferents cultes reconeguts per la legislació, de la seva interrelació i de la mediació amb l'estat. També és l'òrgan que gestiona el finançament públic per completar els fons necessaris d'assignació salarial al clergue, segons les lleis, i qui controla el personal dels monestirs sense ingressos que són inclosos en el sistema de salut i seguretat social.

També dóna suport al manteniment, restauració i valoració dels bens culturals, patrimonials i monumentals, i atorga ajuts financers per a la compra o construcció de nous temples. Dues de les darreres lleis, la núm. 261/2005-10-05 i la núm. 376/2007-12-28, promulgades amb caràcter d'urgència, aproven la construcció de la Catedral de l'Absolució del Poble, en el municipi de Bucarest, en la ubicació on actualment s'està aixecant (*Calea 13 Septembrie, Sectorul 5*), i declara que la BOR i el Govern de Romania asseguraran els fons destinats a la seva construcció.¹¹

La Llei núm. 50/ 1991.07.29, sobre l'autorització per a obres en construcció, amb revisió de l'any 2004, és l'única a la qual se sotmeten els temples de culte (independentment de la seva protecció i valoració) i dictamina que les obres en construcció han de tenir una llicència expedida per les autoritats locals, en virtut de l'emplaçament, el disseny, la construcció i el funcionament, bo i garantint l'aplicació de les mesures previstes per la llei. En el cas de les obres de construcció que afecten monuments històrics, incloent la protecció de les seves àrees, es requereix l'aprovació prèvia del Ministeri de Cultura.

Fora de Romania, depenent dels països on s'ubiqui l'església, existeixen normatives que regulen els centres de culte i la seva construcció. En la legislació espanyola, des de l'any 2007, el Codi Tècnic de l'Edificació (CTE) regula tots els aspectes de projecte i construcció de qualsevol nova edificació. Els espais

* Evolució de l'òrgan administratiu governamental que controla els cultes a Romania des de 1990:

1990-2000
Ministeri de Cultes.

2000-2008
Ministeri de Cultura i Cultes.

2008-2009
Ministeri de Cultura, Cultes i Patrimoni Nacional.

Des de 2009
Ministeri de Cultura. Secretaria d'Estat per als Cultes.

¹¹ <<http://www.culte.gov.ro/despre-noi>> [Consulta: 15 octubre 2015].

o centres de culte, a pesar de les seves característiques especials, també són inclosos en aquesta normativa i, depenent del document bàsic (DB) a aplicar, queden exempts del compliment d'alguns apartats.

ANNEX I

L'activitat religiosa, segons el CTE, està classificada com a de "Pública Concurrència", estipulant una densitat d'ocupació determinada per a "zones amb espectadors dempeus" que equival a comptabilitzar 0,25 m²/persona (4 persones per m²).

En el DB-SI (Seguretat en cas d'Incendi), la norma estableix condicions de: resistència al foc de l'estructura, evitar la propagació del foc, procurar l'evacuació d'ocupants, dotar de les instal·lacions de protecció d'incendis i facilitar la intervenció dels bombers.

Lleis romaneses a considerar:

Llei nr. 489/2006 sobre la llibertat religiosa i el regim general dels cultes.

Llei nr. 78/2005 sobre l'organització i funcionament del Ministeri de Cultura i Cultes.

A-I.5

ELEMENTS COMPLEMENTARIS DE DISSENY

A banda del elements simbòlics fonamentals de les esglésies valaques descrits a la tesi, l'evolució dels tipus ha anat consolidant altres elements arquitectònics complementaris, de menor entitat. Aquests elements no són fonamentals per al reconeixement de l'espai litúrgic, però sí que la seva repetició ha anat definint un estil propi que amb el temps s'associa a la imatge exterior de les esglésies i és fàcilment reconeguda pels creients. De la mateixa manera que el porxo s'introduí com a part fonamental i simbòlica el s. XVII, sembla oportú descriure aquests elements de tipus formal característics que, encara que amb un valor més relatiu, formen part també, amb major o menor grau, de l'aparença dels temples.

Arquivoltes. Arcatură.

Les finestres dels cimboris i llanternons inclouen en la part superior un seguit d'arquivoltes que emfatitzen i donen relleu a les obertures. La tradició ha convertit aquest element arquitectònic en un dels símbols de referència de les esglésies ortodoxes, no només les romaneses. Es tracta d'un conjunt de motlures i relleus en forma d'arc de mig punt, amb diferents plans de fondària i seguint la curvatura, comuns també en molts exemples de l'arquitectura romànica occidental.

Arquivoltes del cimbori de l'església *Curtea Veche* de Bucarest. Fotografia: LGM

Les diferents motlures es regulen per la posició juxtaposada dels maons, fent servir un solapament de tres quarts de maó i, per tant, avançant cada cop un quart de maó, aproximadament 6-8 cm. Amb aquesta configuració, les finestres dels cimboris presenten una major esveltesa, arribant a proporcions 1:10, 1:12 o 1:14, per bé que els seus amples són molt semblants als dels absis laterals (entre 30 i 40 cm).

Creu. Crucea.

Damunt del coronament de la coberta es col·loca la creu, que és simètrica, amb dues cares, orientades perpendicularment a l'eix longitudinal de l'església. Es construeix normalment amb perfils d'acer o de bronze, de tipus calat per alleugerir-ne el pes i evitar que sigui un obstacle per al vent. Les dimensions han d'estar d'acord amb les proporcions del temple, per la qual cosa és normal que tinguin entre 1 i 2 metres d'altura.

La seva fràgil posició s'ha d'assegurar perquè no es tombi. La tradició marca la col·locació d'una creu sobre el cimbori i també sobre cada llanternó, amb el mateix disseny però proporcionalment més petita.

Llanternó. Turlă

En l'arquitectura ortodoxa és un cimbori sempre de dimensions més reduïdes que el principal. En romanès, el llanternó es continua denominant *turlă*, però en aquesta tesi s'escull una denominació més apropiada a la seva funció, també per diferenciar-lo del cimbori. Els llanternons se situen sobre el nàrtex en nombre de 1, 2 o fins i tot 3, i molt excepcionalment sobre el porxo d'entrada o sobre la proscómida o la diaconia.

La funció és estètica, ja que no formen part essencial de la litúrgia. La foscor recomanable per al nàrtex permet prescindir-ne, ja que n'hi ha prou amb la llum que entra per les finestres laterals d'aquest espai. La seva construcció, laboriosa i costosa, pot ser un bon motiu per prescindir-ne en el projecte. A l'intradós de la cúpula s'hi sol pintar la imatge de la Mare de Déu o la del sant al qual es dedica l'església o totes dues, si hi ha dos llanternons.

Per no competir en importància amb el cimbori, el llanternó té un diàmetre

ANEXA I

Volta del llanternó de l'església del monestir de Curtea d'Arges, amb el característic efecte de torsió. Fotografia: LGM

menor, és substancialment més baix i incorpora un nombre també parell de finestres, però menor que el del cimbori. Amb menys diàmetre i menys cares s'aconsegueix que les finestres del cimbori i del llanternó conservin proporcions i mides semblants, i no apareguin els llanternons com a còpies reduïdes del cimbori.

La pintura al fresc. *Frescă.*

Els panys de paret visibles a l'interior de les esglésies són pintats amb pintura al fresc, seguint la tradició de les escoles d'art sacre de les universitats romaneses, on s'estableixen unes regles d'ubicació de cadascuna de les escenes o icones.

De manera genèrica, a la cúpula sobre l'altar (quart d'esfera) es representa la Mare de Déu amb el nen Jesús als seus braços. A les quatre petxines esfèriques que sostenen el cimbori es pinten els quatre evangelistes: Mateu, Marc, Lluc i Joan. En els absis laterals, també acabats amb quart d'esfera, s'hi acostuma a pintar el Naixement, al sud, i la Resurrecció al nord. A les voltes de les naus es representen el Baptisme de Jesús i la Santíssima Trinitat o altre imatges escollides per la parròquia o per l'artista. La resta de la nau es cobreix amb pintures que representen escenes de la vida de Jesús, dels sants màrtirs i d'altres sants romanesos canonitzats per l'Església Ortodoxa.

Les icones ortodoxes representen els cossos dels sants de manera transfigurada, és a dir, mirant directament als ulls de l'espectador per demostrar més realisme i més vivesa i penetració en l'espectador. Per contra, els ulls de la Verge Maria i d'altres icones apareixen mig tancats, en actitud d'escrutar cap al seu interior, invitant a fer una reflexió personal. En les escenes i representacions espacials es fa ús de la tècnica de la perspectiva invertida ¹²

Cal dir que la tècnica ancestral de la pintura al fresc es realitza sobre paraments de maó o ceràmica. No es pot realitzar sobre una base de formigó, atès que, amb el temps, la carbonatació del ciment afecta la pintura. Abans de pintar, doncs, cal revestir el formigó amb maó.

12 Més informació en el llibre "*La Perspectiva Invertida*", Pável Florenski. Veure bibliografia al final de la tesi.

Pintures en el nàrtex de l'església del monestir de Dealu. Fotografia: LGM

Façana. Façada.

ANEXA I

La façana de l'església no respon a la geometria interior dels espais i els gruixos no són mai constants al llarg de tot el perímetre. Les esglésies són edificacions catalogades com a petites i els seus murs de càrrega responen al clàssic raonament de ser més estables i resistents. L'experiència prova que l'estructura i la façana formen un conjunt únic i sòlid per fer front als terratrèmols ¹³.

Les plantes rectangulars solen tenir una divisió molt massissa entre nàrtex i nau. Aquesta divisió funcional també té caràcter estructural tancant caixes i cèrcols perimetrals. En exemples històrics es pot trobar l'iconòstasi fet d'obra, un element que també pot servir per lligar l'espai de manera estructural. En els exemples de planta trevolada, la resistència enfront dels terratrèmols s'aconsegueix amb els absis laterals, els quals, a més des representar

13 El Mediterrani occidental se situa en una zona de col·lisió entre les plaques tectòniques d'Europa i Àfrica, i se centra entre en el mar Egeu, la península d'Anatòlia i els Alps, per la qual cosa Romania s'ha vist afectada des de sempre per terratrèmols, de petita i mitjana magnitud.

Vista posterior de l'església de Radu Voda a Bucarest. Fotografia: LGM

una solució estètica i funcional, també col·laboren a donar rigidesa a la nau en sentit transversal.

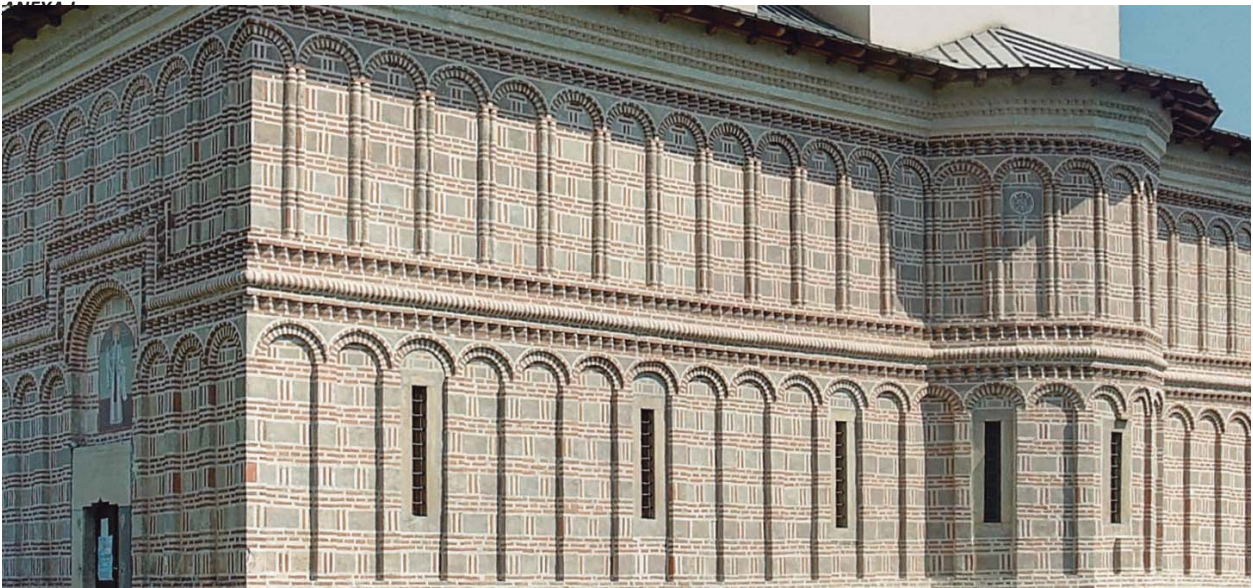
A més de la imposta (element que s'explica més endavant), un element que també trava les façanes és el sòcol. Encara que no sigui un element amb càrrega simbòlica, el cert és que bona part dels temples històrics disposa d'un sòcol de dimensions importants, tant en gruix com en alçària, i que és visible exteriorment al llarg de tot el perímetre. La seva funció, a banda d'evitar la humitat en els murs, és efectuar un lligam perimetral per la part inferior, a la base dels murs de l'església. L'element es complementa amb tirants soterrats que uneixen, sota el paviment elevat de l'església, les façanes nord i sud.

Arcada cega. *Arcatură*.

Es tracta de l'element decoratiu format per una successió continua i regular d'arcs de petites dimensions que sobresurten del pla de façana, però que no emmarquen cap finestra o forat. Aquesta successió discorre per la part superior de les façanes de la nau, absis i absis laterals, entre la imposta i els ràfecs de la coberta. Les motlures recorden la solució de les arquivoltes del cimbori, amb un o dos plans de fondària, sense arribar als quatre o cinc que es poden donar a les primeres.

La subdivisió amb arcades cegues crea una ornamentació, farcida de relleus i motlures, que proporciona un joc d'ombres pròpies i projectades. Aquest fraccionament de la façana, sovint exagerat per nous relleus en les parts cegues, dóna una sensació de lleugeresa i fragilitat que contrasta amb l'aspecte més massís de les parts inferiors

L'arcada cega ha estat un element extensament utilitzat en l'arquitectura del romànic, cosa que marca els ritmes de la façana i la composició volumètrica. La seva presència i proporció, sovint repetida en dues files separades per la imposta, és un altre dels elements que diferencia les esglésies romaneses de la resta de les ortodoxes.

Arcada cega en dos ordres a l'església de Tutana (Valcea). Fotografia: LGM

Imposta. Brâu.

Les façanes exteriors presenten, a mitja alçada, un relleu horitzontal continu format per motlures i sanefes que voreja tota l'església i que rep el nom d'imposta.

L'imposta té un clar origen constructiu com a lligam horitzontal dels murs que permet el vincle entre els diferents volums del nàrtex, la nau i els absis, per a l'estabilització estructural. L'evolució dels estils ha volgut que aquest cercol no romanguí ocult, s'emfatitzi la seva aparença i passi a esdevenir un altre element distintiu de les esglésies de Valàquia.

La imposta divideix en dues parts l'alçària de l'edifici i redueix la sensació d'altura de les esglésies. Els dos pisos els donen proporció i escala més humanes, en coherència amb la voluntat d'oferir una aparença més modesta.

L'ordre superior s'utilitza normalment per ubicar l'arcada cega, mentre que l'inferior es resol amb paraments més amples, massissos i sense grans relleus, trencats només pel ritme de les poques finestres que s'hi obren.

En molts exemples històrics, la imposta no és completament horitzontal, sinó que es divideix en dues cotes, connectades per un tram vertical, sempre amb el mateix relleu. El canvi de cota es localitza a la zona on s'acaba el porxo i comença el nàrtex. La raó més acceptada per explicar aquesta ruptura és que

sovint el porxo era un cos afegit al nàrtex, construït amb posterioritat. Els arcs i obertures del porxo només permetien passar-hi la imposta o cèrcol per sobre, a una cota tan alta que, per tant, no podia mantenir continuïtat amb la resta de l'edifici. Calia, doncs, unir les dues cotes d'impоста amb un tram vertical per tal de donar unitat al conjunt.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

ANNEX I

Església de Sant Nicolau a Coasta (Pausesti-Maglasi), amb la imposta en dues altures unida verticalment en el pas entre porxo i nàrtex. Fotografia: LGM

A-I.6

ESPAIS I ÀREES AUXILIARS.

Segons disposa el Patriarcat en els seus estatuts, hi ha altres espais i construccions que poden formar part del conjunt dedicat al culte sense pertànyer pròpiament a l'edifici de l'església.

Campanar. Clopotniță.

La construcció d'un campanar dins del conjunt de l'església no és obligatòria i no se'l considera una peça fonamental. Per aquesta raó, els campanars no es regeixen per cap norma. N'hi ha pocs exemples històrics i queden ubicats en llanternons cecs o al damunt del porxo.

En els monestirs hi ha més tradició de campanars, ubicats com a construccions autònomes als voltants de l'església o en estructures habilitades damunt les edificacions que conformen l'entrada al recinte. En tots els casos són construccions senzilles amb cobertes a quatre aigües que cobreixen l'espai central, on van les campanes, al qual s'accedeix per una escala que tant pot ser exterior com interior.

Els diferents patrons de toc de campanes s'utilitzen per cridar els fidels a l'oració i per remarcar els punts àlgids de les celebracions ja que, segons la tradició, el seu so recorda allò més alt: el món celestial. No hi ha una tra-

L'església de Filipeștii de Pădure (Prahova), és un atípic exemple amb la ubicació del campanar damunt del porxo. El seu accés es realitza per mitjà d'una minúscula escala dins del gruix del mur nord del nàrtex.

Fotografia: LGM

Campanar de l'església de Filipeștii de Pădure (Prahova). Fotografia: LGM

dició romana en el la fosa de campanes ni tampoc en la construcció de campanars. De manera que no està establert cap nombre mínim o ideal de campanes, és una qüestió que, en tot cas, depèn dels musicòlegs i del criteri del rector de la parròquia, atès que no hi ha una tradició sonora vinculada a les campanes.

A l'ortodòxia romana, la funció de convocar els fidels ha estat tradicionalment associada al so de la *toaca*. És un instrument format per una peça allargada de fusta d'auró (paltin), semblant a un tauló, que es subjecta pels seus extrems, si es penja, o per la part central, si és un monjo qui l'aguanta. Per mitja d'un o dos martells de fusta es van extraient les diferents notes segons el punt on es colpeja. També existeix la variant metàl·lica, més pesada i amb altres tonalitats. En aquests cas, sovint es penja al porxo o al campanar. La *toaca*¹⁴ és un instrument sagrat i cal preveure-l'hi una ubicació a l'exterior de l'església, que no sigui accessible a tothom i que permeti transmetre'n adequadament el so.

14 La *toaca* s'utilitza des dels primers temps del cristianisme i és un instrument molt anterior a les campanes. Després de la caiguda de Bizanci, l'Imperi Otomà va prohibir el so de les campanes i permetia només la utilització d'instruments de fusta com ara la *toaca*. Es fa sonar diversos cops al dia, per congregar els fidels a la missa, i ha esdevingut un instrument de gran emotivitat dins de la litúrgia. <<https://www.youtube.com/watch?v=pD6WGJAsrpQ>> [Consulta: 15 octubre 2015].

Monjo fent sonar una *toaca*, sostinguda a les golfes de la casa parroquial de la catedral de Baia Mare. Fotografia: LGM.

Monjo del monestir de Cozia fent sonar una *toaca* manualment. Fotografia: LGM

La casa parroquial. Casa parohiala.

La casa parroquial és el lloc on viuen únicament el rector de la parròquia i la seva família. S'ubica en el recinte de l'església o al seu entorn pròxim. La casa parroquial pertany a l'església i permet al mossèn oferir un servei de proximitat als fidels. També s'utilitza com a despatx parroquial, per a reunions del clergat o per atendre les persones necessitades. Les cases són de dimensions modestes, de planta baixa i pis, d'estil tradicional i s'ornamenten amb motius litúrgics.

Punt de venda. Pangar.

Es tracta d'un petit recinte aixoplugat, prop de les esglésies, destinat a distribuir productes relacionats amb la creença i la fe, com ara: espelmes, bíblies, llibres, calendaris, creus, icones i tota mena de records o productes vinculats a l'Església. És regit per una persona seglar, i també s'utilitza com a espai per fer donatius i ofrenes i com a punt d'informació per als visitants i fidels. Es col·loca en un lloc visible i la seva arquitectura, com a volum annex, ha d'integrar-se en el conjunt arquitectònic per no destorbar l'harmonia de l'espai.

Palmatòries. Loc pentru lumânări.

Són construccions específiques per contenir les espelmes que els creients hi dipositen i que han de romandre enceses. Les construccions estan dividides en dues parts, una en record de les persones en vida (*vii*) i una altra per als difunts (*morții*).

Les palmatòries tenen forma de nínxol, construït en acer o maó, amb tres laterals tancats per evitar que el vent apagui les espelmes. A l'interior s'hi disposen safates perforades per encabir les espelmes i un recipient inferior amb aigua per rebre la cera que es va fonent. Consten també d'una comporta davantera que permet tancar el nínxol i d'una xemeneia per donar sortida a l'escalfor i al fum. Cal tenir en compte l'elevada càrrega de foc d'algunes de les esglésies a l'hora de decidir-ne la ubicació.

Espai a cobert reservat per depositar les espelmes, monestir d'Antim. Fotografia: LGM

La construcció annexa. *Construcție anexă*

Cada cop més, apareixen necessitats paral·leles que han de coexistir amb les habituals funcions de les esglésies. Als habituals espais del punt de venda o de les palmatòries, se n'hi sumen altres de necessaris per a l'atenció al visitant, els serveis, el canvi de nadons, el magatzem, la cambra de comptadors, la sala tècnica, dipòsits de combustibles, office, etc.

La construcció annexa pot ser un element que reculli totes aquestes necessitats i deixa l'església com a espai exclusiu per a la litúrgia sense afegir-hi funcions per a les quals no està dissenyada.

Parametri geometrici și arhitecturali ai Bisericilor Ortodoxe Românești din Țara Românească

ANNEX II

ELS FORMATS PANORÀMICS ***FORMATE PANORAMICE***

A-II.1

EL PANORAMA VERTICAL INTERIOR

Part dels objectius d'aquesta tesi es basen en l'adequada representació dels espais interiors de les esglésies per tal de facilitar-ne la comprensió. Amb aquest objectiu s'han realitzat perspectives còniques seccionades, a partir dels models 3D, que permeten comparar la complexitat interior i contrastar-la amb la volumetria exterior. En paral·lel, s'han realitzat un conjunt de fotografies panoràmiques, des de diferents punts de vista interiors, que complementen la comprensió de l'espai i en recullen les qualitats lumíniques i cromàtiques.

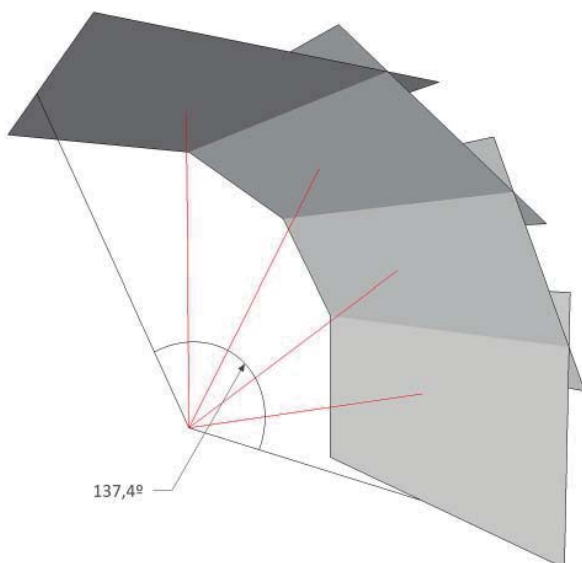
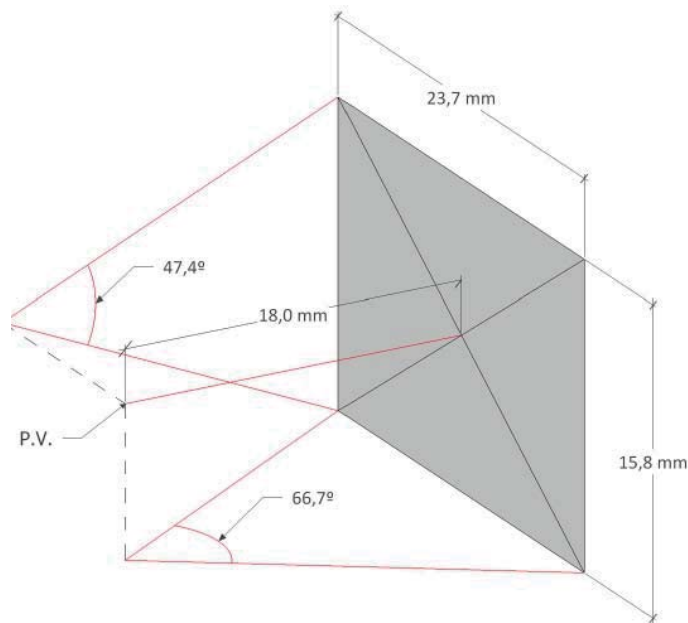
Durant la captura de les imatges interiors, s'ha aplicat una metodologia que ha permès obtenir les panoràmiques de les fitxes del capítol 4; una metodologia que, d'altra banda, ha estat aplicada, de manera decisiva, en els treballs que l'autor ha dut a terme per al muntatge de l'exposició "Martyrium", temàticament vinculada a la recerca desenvolupada per redactar aquesta tesi. Els resultats de l'esmentada metodologia obren alguns interrogants sobre el procés a seguir per obtenir unes projeccions concretes.

Per facilitar la comparació entre diferents esglésies, la tesi inclou panoràmiques verticals de la nau de cada temple, les quals recorren des de l'altar

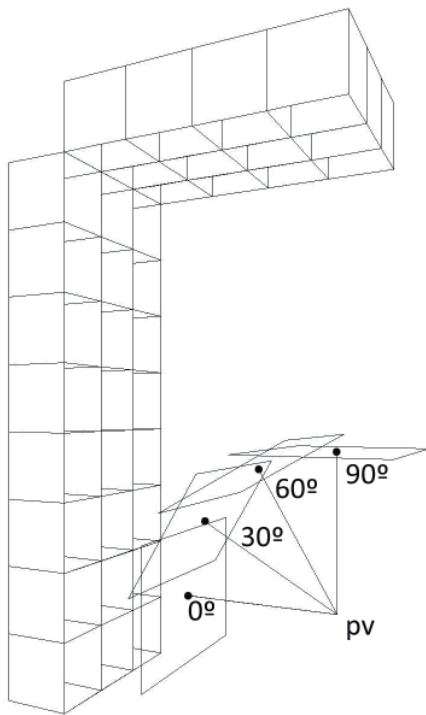
ANEXA II

fins a la cúpula del cimbori, buscant representar la imatge més simbòlica de l'interior de l'espai de culte.

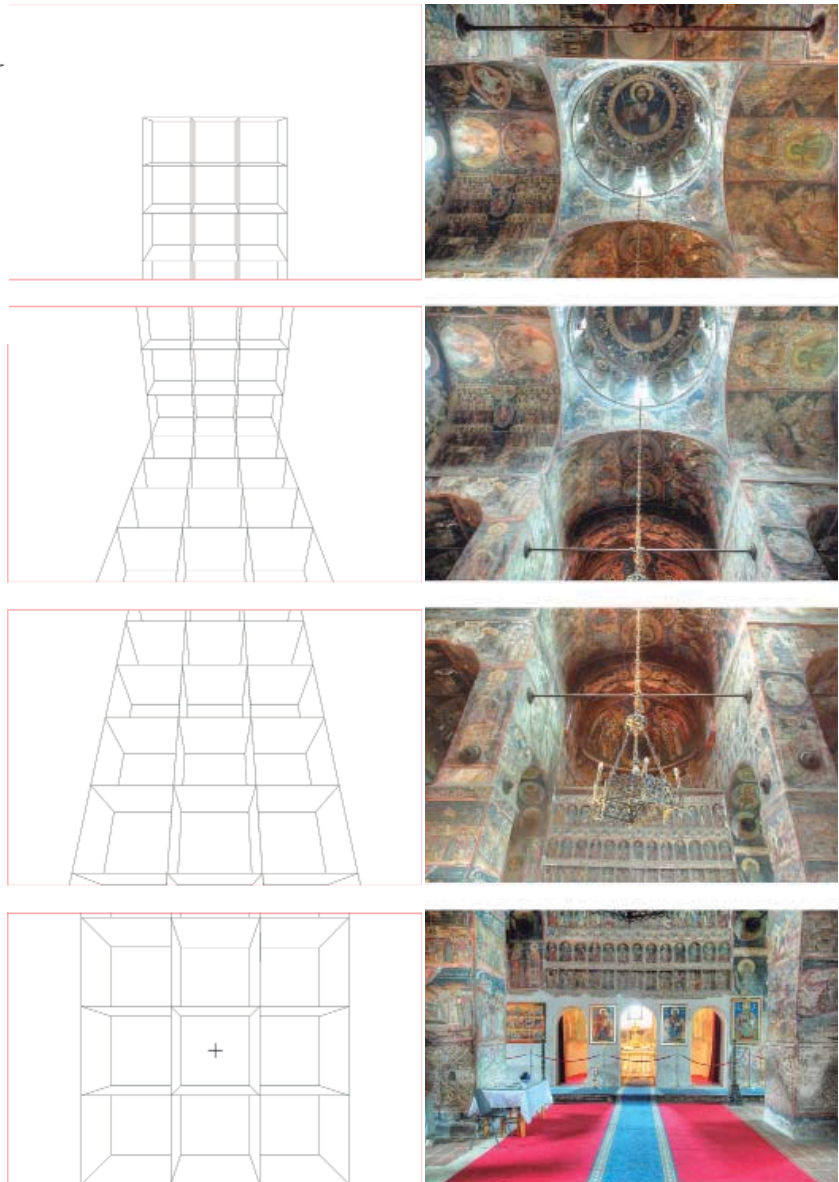
Les fotografies panoràmiques interiors que s'inclouen s'han realitzat per composició vertical de 3 o 4 fotografies úniques, amb format apaïsat. Les captures corresponents són preses realitzades amb l'ajuda d'un trípod ubicat aproximadament sobre l'eix longitudinal, sota el primer arc toral i a una altura aproximada de 1,5 m per sobre del paviment. Cada imatge té una proporció de 3:2, amb una distància focal de 18 mm, que correspon a un camp visual de 66,7°, en planta, i de 47,4° en vertical, segons les mides de piràmide visual que s'indiquen a la figura.

La primera fotografia de la sèrie és de tipus frontal, amb la visual principal en direcció horitzontal i perpendicular a l'iconòstasi. Les següents es realitzen amb rotació vertical de la càmera a intervals de 30°. Cal aclarir que, com que no es disposava de ròtula panoràmica, aquesta rotació comporta inevitablement un desplaçament d'uns centímetres del punt nodal. La sèrie acaba amb una quarta fotografia que es realitza amb la visual completament vertical (90°); visual que en molts casos coincideix amb la generatriu del tambor cilíndric del cimbori, que queda sobre el pla de l'eix longitudinal. Amb aquest procés, el camp visual vertical total de la captura de les 4 imatges solapades és de 137,4°.

Esquema inicial de composició de les captures fotogràfiques.

Les 4 captures originals del model 3D.

Les 4 captures originals del model real.

Amb les captures obtingudes, la composició panoràmica es realitza utilitzant un programa informàtic de *photo stitching*. Aquest tipus de programes especialitzats reconeixen de manera semiautomàtica les parts comunes de diferents fotografies, n'efectuen el solapament i les projecten sobre una superfície determinada, dins d'un reduït ventall d'opcions.

A-II.2

DEFORMACIONS I DISTORSIONS

En fotografia arquitectònica, se sol adoptar la convenció de cenyir-se a uns enquadraments en què les arestes verticals dels volums apareguin com a rectes verticals a la imatge final. Pel que fa a les arestes horitzontals, segons les característiques de l'escena, poden mantenir-se com a horitzontals (rectes paral·leles al quadre) o aparèixer inclinades si la seva direcció no és frontal. En tots els casos però, les rectes mantenen el seu traç rectilini.

Projecció plana amb el punt de mira frontal (situat a la creu). La part superior presenta una gran distorsió encara que totes les arestes es mantenen rectes.

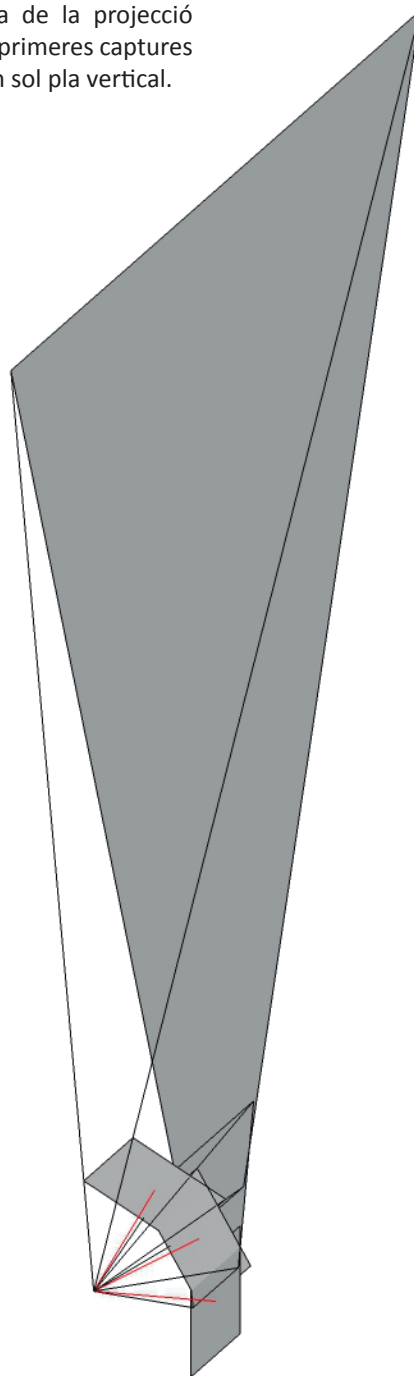
Projecció plana amb el punt de mira frontal (situat a l'altar). La distorsió superior és exagerada i no permet apreciar la volta del pantocràtor.

Aquestes condicions, comunament acceptades com a característiques de la perspectiva arquitectònica, són les que idealment s'han pretès en tot moment, bé que amb resultats dispars a l'hora d'obtenir les panoràmiques interiors de les esglésies. Com que es tracta de panoràmiques verticals, el manteniment de la verticalitat no és possible si no es conserva també la del pla de projecció. Projectar sobre un sol pla vertical només fóra possible amb una captura única, feta amb un objectiu de gran obertura, cosa que donaria lloc a distorsions inadmissibles a les zones més allunyades de la visual horitzontal.

Esquema de la projecció de les 3 primeres captures sobre un sol pla vertical.

paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes romaneses a la regió de Valàquia

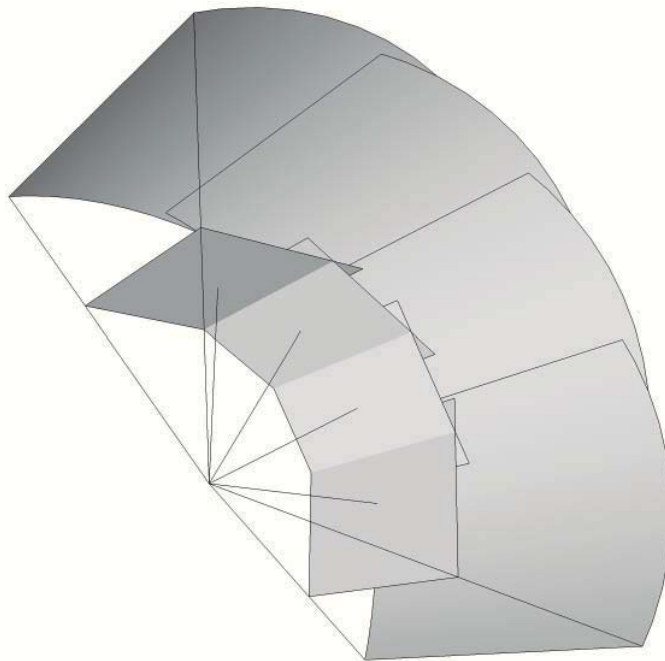
ANNEX II

Projecció plana amb el punt de mira situat en la volta de l'altar. En aquest cas particular es pot apreciar la volta del pantocràtor. Les arestes es continuen mostrant rectes si bé les distorsions en els extrems són considerables.

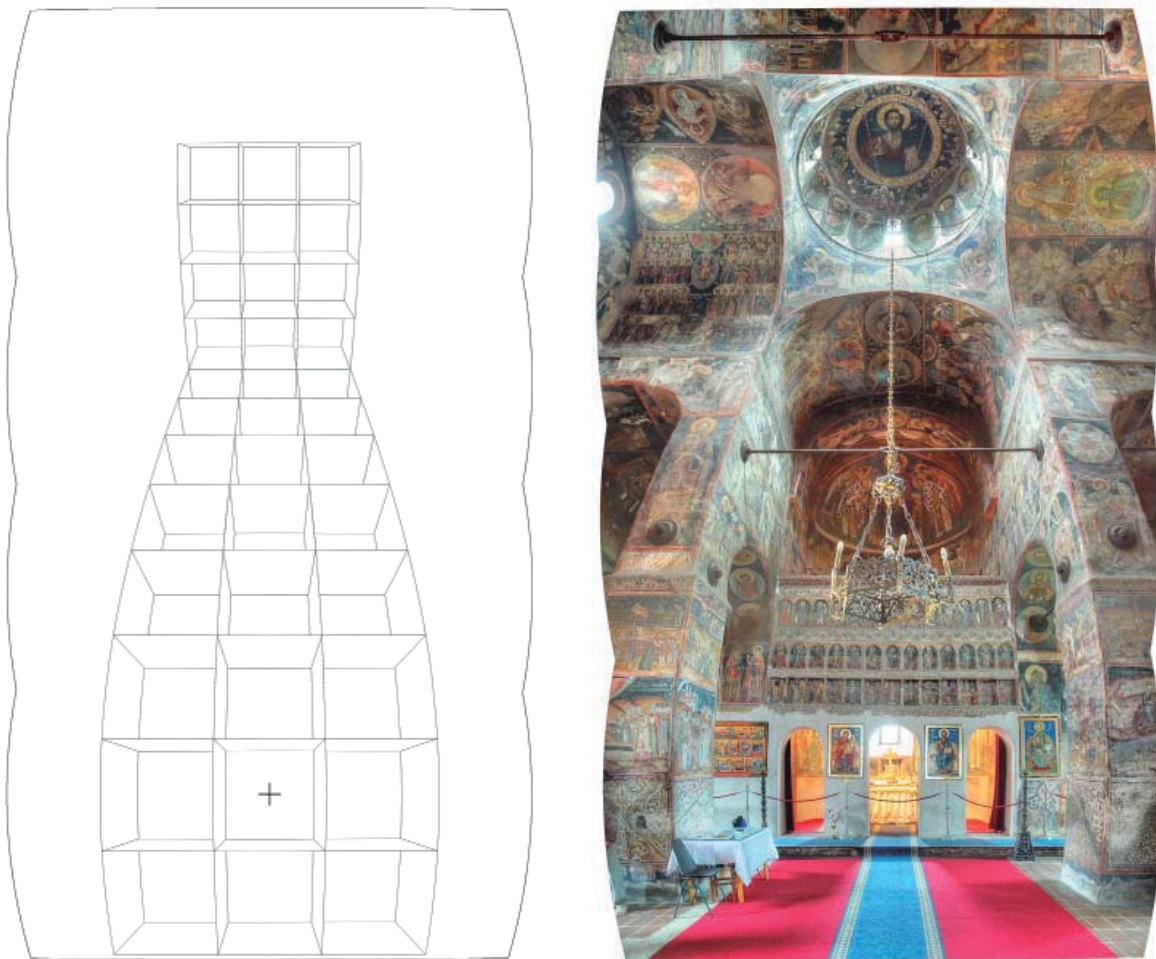
ANEXA II

Per evitar àrees d'imatge aberrant, l'opció més lògica és seguir el procés descrit, és a dir: fer 3 o 4 captures bo i rotant en vertical l'orientació de la càmera. En realitat, aquest procés no és altra cosa que una aproximació a la projecció sobre un cilindre de revolució d'eix horitzontal. Llavors, la necessària transposició al pla del paper s'efectua, teòricament, mitjançant el desenvolupament del cilindre. En conseqüència, les arestes paral·leles al cilindre tindran una imatge en forma de rectes horitzontals, mentre que la resta de rectes, entre elles les verticals, es transformaran en corbes sinusoidals i perdran així el caràcter rectilini que es pretenia com a condició inicial.

Esquema de la projecció de les 4 fotografies sobre un suport cilíndric.

Aquest encorbament de les línies pot apreciar-se amb claredat a les panoràmiques de les fitxes, particularment en les verticals. Són línies que representen, en cada cas, la direcció dominant a la composició. En conseqüència, és obvi que el resultat incompleix les dues aspiracions inicials: les verticals no es mantenen verticals, alhora que ni tan sols conserven els seu caràcter rectilini. Malgrat tot, el resultat és plenament defensable. D'una banda, perquè la simetria dels escenaris representats, en relació amb la posició de la càmera, fa que la composició resulti sempre equilibrada i s'eviti la inadequada sensació de dinamisme que solen introduir les perspectives de quadre inclinat en una fotografia d'arquitectura. D'altra banda, les característiques del tema fotografiat fan que les verticals dominants quedin sempre poc allunyades del pla límit vertical i, en conseqüència, el seu encorbament sigui poc accentuat.

Projeccions cilíndriques de desenvolupament vertical (d'eix cilíndric horitzontal).

Per últim, el format resultant, desproporcionadament vertical, per ell mateix suggereix al lector fer-ne una lectura dinàmica, de baix a dalt o de dalt a baix. Tot plegat fa que el tipus de representació escollit sigui defensable i recomanable per als objectius perseguits.

Això no obstant, és obvi que la perspectiva de pantalla cilíndrica obté la seva màxima eficàcia quan la projecció no és transposada a un pla i es presenta, tridimensionalment, sobre la mateixa pantalla cilíndrica on s'ha produït. En aquest cas, situant l'ull a l'eix del cilindre, i en posició centrada en relació amb la imatge, l'observador deixarà de percebre el caràcter corb de les línies i les distorsions resultaran inapreciables. Aquesta va ser l'opció que es va prendre en el cas de l'exposició "Martyrium".

A-II.3 "MARTYRIUM"

ANEXA II

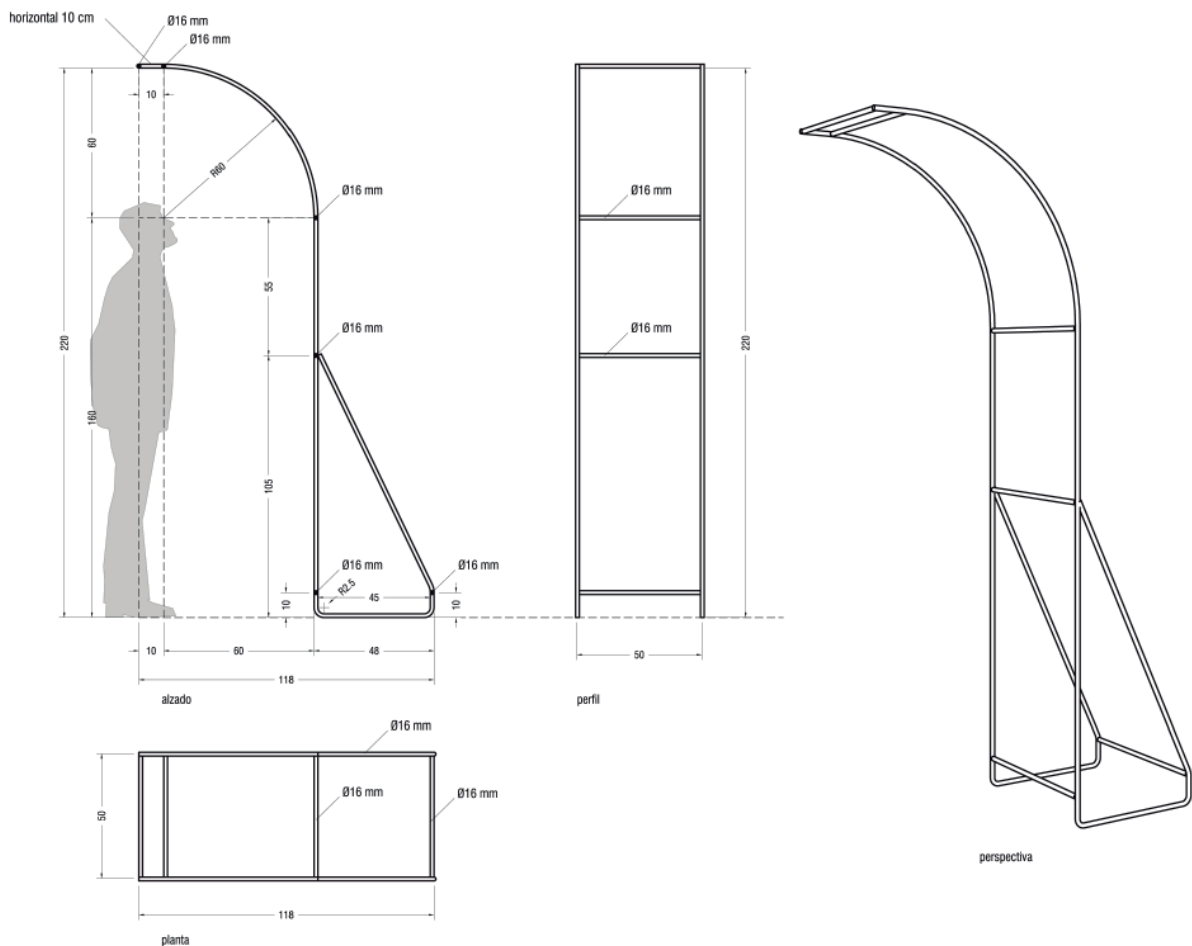
"Martyrium" és el nom que es va donar a l'exposició sobre Art i Arquitectura Ortodoxa Romanesa celebrada el desembre de 2014 al Monestir de Sant Pau del Camp de Barcelona. Amb aquesta exposició es pretenia commemorar el tricentenari del martiri del voivoda Constantin Brancoveanu, el qual va marcar un punt important en l'evolució de la cultura i les arts a Valàquia. Va representar una oportunitat per donar a conèixer les característiques dels temples ortodoxos per mitjà de: un audiovisual, una aplicació de realitat virtual 3D i un conjunt de panells expositors que, entre altres dades, integraven les panoràmiques interiors de 15 esglésies, presentades sobre pantalles cilíndriques.

Espai principal de l'exposició "Martyrium" amb els expositors de les esglésies il·luminats per la part superior. Comissaris de l'exposició: Lluís Giménez Mateu i Maria Pelecaci. Es disposa d'un exemplar del catàleg de l'exposició a la biblioteca de l'ETSAB (ISBN 9788461731916) (Codi barres 1400809158).

ANNEX II

Els expositors es van dissenyar per incloure, a la part superior, les panoràmiques aplicades sobre un suport d'un quart de cilindre de 60 cm de radi. La línia d'horitzó de les imatges coincidia amb l'inici de la curvatura del suport, a una altura de 1,6 m del paviment, i la visual vertical s'alineava amb el punt més alt del suport cilíndric. Amb aquesta disposició, els ulls del visitant, hipotèticament situats a 1,6 m d'altura en l'eix del cilindre, podien gaudir de la imatge sense distorsions ni deformacions.

Plànols de detall per a la construcció dels expositors.

ANNEX III

APUNTS ROMANESOS *NOTELE DESPRE ROMÂNIA*

A-III.1

FITXA DE ROMANIA

Superfície	238.391 km ² (el novè país de la UE per superfície)
Superfície Espanya	504.645 km ²
Superfície Valàquia	76.581 km ²
Superfície Catalunya	32.114 km ²
Població	19.942.642 habitants (el setè país de la UE per població)
Densitat pobl.	83,6 habitants per km ²
Membre UE	1 gener 2007
PIB per càpita	9.370 USD (2014)
Govern	República de tall semi presidencialista (constitució 1991)

Creixement de població	-0,26 %
Esperança de vida	73,8 anys (70,1 homes; 77,5 dones)
Grau d'alfabetització	97,7 % de la població
Taxa de natalitat (1/1000)	9,49
Taxa de mortalitat (1/1000)	11,84
Emigració	1,5 milions d'habitants en els darrers 10 anys

Situació En el seu territori es creuen el paral·lel 45º nord i el meridià 25º est.

ANEXA III

Capital	Bucarest (1.883.425 habitants)
Prals. ciutats	Iasi, Constanța, Timisoara, Galati, Cluj-Napoca, Craiova, Brasov, Ploiesti, Braila, Pitesti, Sibiu
Regions	8
Províncies	41 <i>judete</i>
Ciutats	262
Pobles	2.686
Comunes	13.124
Idioma	Romanès, d'origen llatí. També parlat al país veí de Moldàvia.
Altres idiomes	Hongarès, alemany, anglès, italià.
Moneda	<i>Leu</i> romanès (<i>lei</i> , en plural). Denominació en divises: RON
Canvi euro	1 euro = 4,43 lei (octubre 2015)
Hora local	GMT +2 (una hora de diferència amb Catalunya)
Clima	El clima és continental, amb quatre estacions ben diferenciades, tot i que la primavera és molt curta. Les temperatures hivernals varien entre 10 i - 25 graus, i les estivals entre 25 i 35 graus. Rep influències oceàniques per l'oest, de la Mediterrània pel sud-oest i del continent pel nord i nord-est.
Religió	87,9 % ortodoxa, 4,6 % catòlica, 3,2 % protestant, 1,9 % musulmana i altres.
Fronteres	Nord Ucraïna Est Moldàvia, Ucraïna i el Mar Negre. Sud Riu Danubi i Bulgària Sud-oest Sèrbia Oest Hongria
Orografia	El relleu està format per muntanyes (prop d'un 31% del territori nacional), turons (36%), i planes (33%). La serralada dels Carpats travessa el país en forma d'arc interior, de sud-oest a nord-est, aconseguint una altitud moderada en comparació amb altres muntanyes europees. Els pics més alts són el Moldoveanu amb 2.544 m i el Negoiu amb 2.535 m. a la serralada Făgăraș.
Rius	Els principals rius són el Danubi 1.075 km, Mureș 761 km,

Rut 742 km, Òlt 615 km i Siret 559 km.

Paràmetres geomètrics i arquitectònics de les Esglésies Ortodoxes Romaneses a la regió de Valàquia

Agricultura La superfície agrícola del país és de 14,6 milions d'hectàrees (un 61,2% del total), de les quals 9,4 milions d'hectàrees són terra de conreu (un 39,23% del total i un 64,1% de la superfície agrícola). Les pastures i terrenys en guaret ocupen un 33,11% del total, i els horts i vinyes aproximadament un 2,8%.

ANNEX III

Fonts:

Informe 2014 de la Oficina Económica y Comercial de la Embajada de España en Bucarest.

Ficha del Centro de Negocios de ICEX en Bucarest (2014).

<<http://www.icex.es/icex/es/navegacion-principal/todos-nuestros-servicios/informacion-de-mercados/paises/navegacion-principal/el-pais/informacion-economica-y-comercial/marco-geografico/index.html?idPais=RO>> [Consulta: 15 octubre 2015].

Altres fonts:

<http://www.exteriores.gob.es/Documents/FichasPais/RUMANIA_FICHA%20PAIS.pdf> [Consulta: 15 octubre 2015].

A-III.2

FITXA SOBRE LA BOR (ESGLÉSIA ORTODOXA ROMANESA)

L'Església Ortodoxa Romanesa en xifres i dades a 1 de gener de 2015:

El Sant Sínode de l'Església Ortodoxa Romanesa es compona per 52 jerarques:

- 1 patriarca (*patriarh*)
- 8 metropolitans (*mitropoliți*)
- 11 arquebisbes diocesans (*ahiepiscop eparhioți*)
- 19 bisbes diocesans (*episcopi eparhioți*)
- 2 bisbes vicaris patriarcal (*episcop vicari patriarhal*)
- 9 bisbes vicaris (*episcop vicari*)
- 2 bisbes vicaris (*arhieri vicari*)

i en ella hi ha 14.933 sacerdots.

ANEXA III

A Romania, el Patriarcat posseeix **14.809 unitats eclesiàstiques**, organitzades de la següent manera:

1 Centre Patriarcal	
6 Metropolies	
10 Arquebisbats (<i>arhiepiscopii</i>)	
13 Bisbats (<i>episcopii</i>)	
1 Vicariat	
177 deganats (<i>protopopiate</i>)	
11.409 parròquies	(2.256 urbanes + 9.153 rurals)
2.444 filials (<i>filii</i>)	(69 urbanes + 2.375 rurals)
541 monestirs	(281 monjos + 2.609 monges)
192 ermites	(124 monjos + 68 monges)
15 <i>metocuri</i>	(9 monjos + 65 monges)

Dins dels dominis de la BOR, estan oberts i en funcionament **16.287 centres de culte:**

90 catedrals	(34 catedrals diocesanes + 56 esglésies catedral)
11.369 esglésies parroquials	(2.212 urbanes + 9.157 rurals)
2.100 esglésies filials	(68 urbanes + 2.012 rurals)
552 esglésies de monestirs	(70 urbanes + 482 rurals)
168 esglésies convents	(13 urbanes + 155 rurals)
254 esglésies de cementiri	(46 urbanes + 208 rurals)
11 esglésies fundacionals	(7 urbanes + 4 rurals)
45 esglésies aïllades	(5 urbanes + 40 rurals),
398 capelles parroquials	(182 urbanes + 216 rurals)
406 capelles de cementiri	(134 urbanes + 272 rural)
288 capelles diocesanes i de monestirs	

606 esglésies i capelles en equipaments públics: 73 en centres militars, 39 en centres penitenciaris, 31 dependents del ministeri de l'interior, 236 en hospitals, 85 en centres d'ensenyament, 76 en instituts d'assistència social, 151 cementiris de l'estat i 24 en altres institucions.

Dins de l'àmbit de les unitats eclesiàstiques funcionen 11.795 cementiris, amb una superfície total de 55.3 km².

En l'apartat d'ensenyament teològic ortodox, la BOR disposa de 37 seminaris teològics, 8 escoles de post batxillerat i 11 escoles de cant. Dins de l'àmbit universitari organitza 11 facultats de teologia amb 4 departaments: teologia pastoral, teologia didàctica, teologia social i art sacre. L'any 2011 hi havia 9.401 alumnes inscrits en aquests centres universitaris i 1.213 alumnes inscrits en cursos de postgrau i doctorat. A les escoles públiques romaneses,

10.185 professors impartien classes de religió ortodoxa.

L'activitat de la BOR es difon per mitjà de la seva pròpia agència de notícies (*agenția basilica*), per una emissora de radio (*radio trinitas*), un canal de televisió 24 hores (*trinitas TV*), un diari de tirada nacional (*ziarul lumina*), revistes i publicacions diocesanes i teològiques, una agència de turisme (*basilica travel*), una biblioteca central (*sfintul sinod*), i milers punts de venda de llibres, icones, figures, i objectes de record a gairebé totes les esglésies, sempre amb referència al culte i la creença.

Font:

Dades anuals del Patriarcat Ortodox Romanès (2014).

<http://patriarhia.ro/images/pdf_2015/SINTEZA_date_2014.pdf> [Consulta: 15 octubre 2015].

Viquipèdia. Fundació Wikimedia "Viquipèdia, l'enciclopèdia lliure".

<https://ca.wikipedia.org/wiki/Esgl%C3%A9sia_Ortodoxa_Romanesa> [Consulta: 15 octubre 2015].

A-III.3

PRINCIPALS DIFERÈNCIES ENTRE ORTODÒXIA I CATOLICISME

Les principals diferències litúrgiques i doctrinals entre l'església ortodoxa i la catòlica romana són:

- L'Església ortodoxa només reconeix 7 concilis ecumènics, mentre que l'Església catòlica en reconeix 21.
- L'Església ortodoxa no admet la procedència de l'Esperit Sant del Pare i el Fill (com la catòlica), sinó únicament del Pare.
- L'Església ortodoxa considera que la consagració del pa i del vi en el cos i la sang de Jesús, a la missa, s'efectua pel Prefaci, les Paraules del Senyor i la Epiclesis, i no tant sols per les Paraules del Senyor (les paraules dites per Crist en l'últim sopar), com ensenya l'Església catòlica.
- L'Església ortodoxa manté que la Verge Maria va ser concebuda en pecat original (com tots els humans), mentre que l'Església catòlica, per definició del Papa Pius IX l'any 1854, va proclamar "Dogma" de Fe la Immaculada Con-

ANEXA III

cepció.

- L'Església ortodoxa no admet la supremacia universal del dret del Bisbe de Roma sobre tota l'església cristiana, per a ella tots els bisbes són iguals.

- L'Església ortodoxa nega l'existència del purgatori.

- L'Església ortodoxa pot subministrar el sagrament de l'extrema unció varies vegades als fidels, en cas de malaltia, i no solament en situació de perill de mort, com a l'Església catòlica.

- L'Església ortodoxa no admet l'existència de les indulgències.

- A l'Església ortodoxa, els homes casats es poden ordenar sacerdots. Només els que fan vots monacals han de ser homes cèlibes. Els bisbes, a partir de l'Edat Mitjana, són escollit d'entre els monjos.

- L'Església ortodoxa no té (i no admet) ordres ni congregacions. La forma en què un feligrès desitgi fer vots de vida consagrada és per mitjà dels monestirs.

- A l'Església ortodoxa el baptisme es realitza per immersió, no per aspersion com en la catòlica.

- A l'Església ortodoxa no s'admeten les representacions tridimensionals, com les estàtues de sants, sinó únicament imatges planes o bidimensionals, com ara pintures o mosaics, tradicionalment anomenades icones.

- La litúrgia ortodoxa no utilitza instruments musicals, només la veu humana.

Font:

Dades anuals del Patriarcat Ortodox Romanès (2014).

<https://ro.wikipedia.org/wiki/Diferen%C8%9Be_teologice_%C3%AEntre_Biserica_Romano-Catolic%C4%83_%C8%99i_Biserica_Ortodox%C4%83> [Consulta: 15 octubre 2015].

<<http://www.crestinortodox.ro/carti-ortodoxe/ne-vorbeste-parintele-cleopa-vol-3/diferentele-dintre-biserica-ortodoxa-cea-catolica-81209.html>> [Consulta: 15 octubre 2015].

BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIE

Balș, Gheorghe. *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea.* Bucurest: BCMI, 1928.

Balș, Gheorghe. *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea.* Bucurest: BCMI, 1933.

Bassegoda i Nonell, Joan. *Aproximación a Gaudí.* Madrid: Doce Calles, 1992. ISBN 8487111246

Boia, Lucian. *Istorie și mit în conștiința românească. 2^a ed.* Bucurest: Editura Humanitas, 1997. ISBN 973-28-0765-2.

Cantacuzino, G. M. *Izvoare și popasuri.* Bucurest: Editura Eminescu, 1977.

Choisy, Auguste. *El Arte de construir en Bizancio.* Madrid: Cehopu [etc.], 1997. ISBN 84-89-977-038.

Ciocioi, Gheorghita [et alt.]. *Ghidul Mănăstirilor din România.* Bucurest: Editura Sophia, 2011. ISBN 978973136240

Crișan, Mircea. *Restaurarea structurală a clădirilor de cult ortodox din Țara Românească și Moldova.* Bucurest: Editura Universitara "Ion Mincu", 2010. ISBN 978-973-1884-61-5.

Cunningham, Mary; Theokritoff, Elizabeth. *The Cambridge Companion to Orthodox Christian Theology.* Cambridge: Cambridge University Press, 2008. ISBN 9780521683388

Curinschi-Vorona, Gheorghe. *Arhitectură, Urbanism, Restaurare.* Bucurest: Editura Tehnică, 1995. ISBN 973-31-0948-7.

Curinschi-Vorona, Gheorghe. *Introducere in arhitectura comparata.* Bucurest: Editura Tehnică, 1991. ISBN 973-31-0434-5.

Curinschi-Vorona, Gheorghe. *Istoria arhitecturii în România.* Bucurest: Editura Tehnică, 1981.

BIBLIOGRAFIE

Diaconescu, Mihail; [et alt.]. *Biserici și mănăstiri ortodoxe*. Bucurest: Alcor Edimpex, 1998. ISBN 973-98341-7-5.

Díez de Velasco, Francisco. *Las iglesias ortodoxas en España*. Madrid: Akal, 2015. ISBN 9788446040835

Dușoiu, Codina. *Dinamica spațiului sacru creștin. Influența funcțiunii*. Bucurest: Editura universitara Ion Mincu, 2009. ISBN 978-973-1884-53-0

Eliade, Mircea. *Istoria credințelor și ideilor religioase*. Bucurest: Editura Științifică, 1992. ISBN 973-44-0104-1.

Eliade, Mircea. *Sacrul și Profanul*. Bucurest: Editura Humanitas, 1991. ISBN 973-28-0273-3.

Florenski, Pável. *La Perspectiva Invertida*. Pereda, Felipe, ed. Egórova, Xenia, trad. Madrid: Siruela, 2005. ISBN 8478449078.

Gheorghiu, Mihai; [et alt.]. *Mănăstiri și biserici din România*. Bucurest: Noi media print, 2005. ISBN 973-7959-23-X.

Ghika-Budești, Nicolae. *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia, vol. 1*. Bucurest: BCMI, 1927.

Ghika-Budești, Nicolae. *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia, vol. 2*. Bucurest: BCMI, 1931.

Ghika-Budești, Nicolae. *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia, vol. 3*. Bucurest: BCMI, 1932.

Ghika-Budești, Nicolae. *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia, vol. 4*. Bucurest: BCMI, 1936.

Gimenez-Mateu, Lluís; Parvulescu, Maria; Otelea, Ana. *Martyrium. Art i arquitectura ortodoxa romanesa*. Barcelona: Parròquia Ortodoxa Romanesa Sant Jordi, 2014. ISBN 9788461731916

Giurescu, C. Constantin. *Istoria românilor*. Bucurest: Fundația pentru literatură și artă "Regele Carol II", 1938.

Godea, Ioan. *Biserici de lemn din România*. Bucurest: Editura Meridiane, 1996. ISBN 973-33-0315-1.

Huerta, Santiago. *Arcos, bóvedas y cúpulas : geometría y equilibrio en el cálculo tradicional de estructuras de fábrica*. Madrid: Instituto Juan de Herrera, ETSAM, 2004. ISBN 84-972-81-292.

BIBLIOGRAFIA

Ionescu, Grigore. *Istoria arhitecturii în România, vol. I.* Bucarest: 1963.

Ionescu, Grigore. *Istoria arhitecturii în România, vol. II.* Bucarest: 1965.

Iorga, Nicolae. *Byzance après Byzance.* Bucarest: 1935.

Kazhdan, Alexander. *The Oxford Dictionary of Byzantium.* Oxford: Oxford University Press, 1991. ISBN 0195046528

Kleinbauer, W. Eugène. *Early Christian and Byzantine Architecture. An Annotated Bibliography and Historiography.* Boston: Hall, 1992. ISBN 9780816183166

Krautheimer, Richard. *Arquitectura Paleocristiana y bizantina.* Madrid: Cátedra, 1984. ISBN 8437604958

Leahu, Gheorghe. *Bucureștiul Dispărut.* Bucarest: Editura Arta Grafică, 1995. ISBN 973-9010-57-1.

López, David. *Análisis estructural de bóvedas tabicadas.* Barcelona: Departament d'Enginyeria de la Construcció - UPC, 2012.

Mango, Cyril. *Arquitectura bizantina.* Madrid: Aguilar, 1989. ISBN 8403601263

Marchiș, Iustin; [et alt.]. *Mănăstiri și biserici din România.* Bucarest: Noi media print, 2008. ISBN 978-973-7959-76-8.

Moiescu, Cristian. *Arhitectura epocii lui Matei Basarab, vol.I.* Bucarest: Editura Meridiane, 2002. ISBN 973-33-0455-7.

Moiescu, Cristian. *Arhitectura epocii lui Matei Basarab, vol.II. Repertoriul edificiilor de cult.* Bucarest: Editura Meridiane, 2003. ISBN 973-33-0490-7.

Monedero, Javier; [et alt.]. *Algomad 2010 - Seminario sobre Métodos Generativos.* Barcelona: ETSAB/ETSAV, 2011. ISBN 978-84-95249-53-1

Moreno-García, Francisco. *Arcos y Bóvedas.* Barcelona: Ediciones Ceac, 2004. ISBN 84-329-1068-6.

Moutsopoulos, N.K. *Harmonische Bauschnitte in der Kirchen vom Typ Kreuzförmigen Innenbaus in Griechischen Kernland.* Article en *Byzantinische Zeitschrift.* Munich: Albrecht Berger, vol. 55, 1962.

BIBLIOGRAFIE

Moya Blanco, Luis. *Bóvedas tabicadas*. Madrid: Dirección General de Arquitectura, 1947.

Ochsendorf, John Allen. *Guastavino vaulting: the art of structural tile*. New York: Princeton Architectural Press, 2010. ISBN 9781568987415

Ousterhout, Robert. *Master builders of Byzantium*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999. ISBN 0691005354

Sendler, Egon. *Icoana, chipul nevazutului. Elemente de teologie, tehnică și estetică*. Bucurest: Editura Sophia, 2005. ISBN 973-7740-57-2

Ștefanuț, Ada; [et alt.] *Stilul Național Românesc*. Bucurest: Noi media print, 2009. ISBN 978-973-1805-603.

Stoica, Lucia; [et alt.]. *Atlas-Ghid. Istoria și arhitectura lăcașurilor de cult din București, vol. I*. Bucurest: Editura ERGOROM '79, 1999. ISBN 973-99331-0-6

Stoica, Lucia; [et alt.]. *Atlas-Ghid. Istoria și arhitectura lăcașurilor de cult din București, vol. II*. Bucurest: Editura ERGOROM '79, 2000. ISBN 973-99331-1-4

Stoica, Lucia; [et alt.]. *Atlas-Ghid. Istoria și arhitectura lăcașurilor de cult din București, vol. III*. Bucurest: Editura ERGOROM '79, 2000. ISBN 973-99331-3-0

Teaca, Radu. *Spatiu fara timp*. Bucurest: Igloo, 2013. ISBN 9786068026244

Truño, Ángel. *Construcción de bóvedas tabicadas*. Madrid: Instituto Juan de Herrera, ETSAM, 2004. ISBN 84-972-813-06.

Voiculescu, Sanda. *Istoria arhitecturii universale*. Bucurest: Curs IAIM, 1993.

Von Gerkan, Meinhard. *București 2000*. Braunschweig: Apelhans Verlag, 1998. ISBN 3-930290-09-2

Zaragoza, Arturo; Soler, Rafael; Marín, Rafael. *Construyendo bóvedas tabicadas: actas del Simposio Internacional sobre Bóvedas Tabicadas - Valencia, 2011*. Valencia: Universitat Politècnica de València, 2012. ISBN 9788483638729

Tesis doctorals

BIBLIOGRAFIA

Mària i Serrano, Magdalena. *Religión, sociedad y arquitectura: Las iglesias parroquiales en Catalunya (1563-1621)*. Tesis doctoral, UPC, Departament de Composició Arquitectònica, 1994. [Biblioteca ETSAB].

Martínez Mindeguía, Francisco. *La línea trascendente*. Tesis doctoral, UPC, Departament d'Expressió Gràfica Arquitectònica I, 2000. [Biblioteca ETSAB].

Serrallonga i Gasch, Jaume. *Geometria i mecànica en els models de Gaudí*. Tesis doctoral, UPC, Departament d'Estructures a l'Arquitectura, 2003. [Biblioteca ETSAB].

Navarro Fajardo, Juan Carlos. *Bóvedas valencianas de crucería de los siglos XIV al XVI. Traza y Montea*. Tesis doctoral, Universitat de València, 2004. [Biblioteca UV].

Crespo Cabillo, Isabel. *Control gráfico de formas y superficies de transición*. Tesis doctoral, UPC, Departament d'Expressió Gràfica Arquitectònica I, 2005. [Biblioteca ETSAB].

García Jara, Francisco. *Las cúpulas de la Arquitectura Religiosa de la Provincia de Alicante: del Renacimiento al siglo XIX*. Tesis doctoral, Universitat Politècnica de València, 2008. [Biblioteca UPV].

Portals d'internet

- <http://www.catedralaneamului.ro/> (web oficial sobre la futura catedral *Mantuirii Neamului*)
- <http://www.crestinortodox.ro/> (portal informatiu sobre religió ortodoxa romanesa)
- <http://www.culte.ro> (web del Secretariat d'Estat per al cultes)
- <http://www.fototecaortodoxiei.ro/> (fons fotogràfic sobre arquitectura religiosa)
- <http://www.manastiriortodoxe.ro/> (web sobre monestirs ortodoxes a Romania)
- <http://www.map.cimec.ro/Mapserver/index.html> (web sobre emplaçaments d'esglésies)
- <http://www.mitropolia.eu/ro/> (web oficial de la Metropolia d'Europa Occidental i Meridional)
- <http://www.monumenteuitate.ro/> (fons documental sobre monuments i patrimoni)
- <http://www.orthodox-monasteries.com/> (web sobre monestirs ortodoxes arreu del món)
- <http://www.ortodoxmedia.com/> (portal de notícies, opinió i multimèdia sobre la religió ortodoxa)
- <http://www.patriarhia.ro/> (web oficial de l'Església Ortodoxa Romanesa)
- <http://www.relevee.uauim.ro/> (base de dades de la UAUIM sobre aixecaments planimètrics)
- <http://www.resurse-ortodoxe.ro/> (web específica de fonts d'informació ortodoxa)
- <http://www.sfgheorghe-bcn.com/> (web oficial de la Parròquia Sant Jordi de Barcelona)
- <http://www.tzigara-samurcas.uauim.ro/> (fons fotogràfic històric de la UAUIM)

